LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
LIETUVIŲ KALBOS IR LITERATŪROS INSTITUTAS

LITERATŪRA IR KALBA

V

VALSTYBINĖ GROŽINĖS LITERATŪROS LEIDYKLA
VILNIUS — 1961

B. TOLUTIENĖ
Filologijos mokslų kandidatė

ANTANAS JUŠKA LEKSIKOGRAFAS

PRATARMĖ

Antanas Juška buvo žymus XIX a. lietuvių žodynininkas, pažangesnės krypties lietuvių leksikografijoje pradininkas.

A. Juška, kaip leksikografas, augo ir brendo veikiamas demokratinio judėjimo pažangių idėjų ir slavų, ypač rusų, naujausių filologijos minčių. Suvokęs liaudies kalbos, tautosakos ir etnografijos svarbą nacionalinės kultūros ugdymui, jis kelias dešimtis metų su neišsenkančia energija užrašinėjo lietuvių kalbos žodžius, posakius, rinko dainas, stebėjo bei aprašinėjo papročius. Lietuvių liaudies kalbą A. Juška vertino ne tik kaip filologinių faktų šaltinį, bet kreipė dėmesį ir į liaudies psichologiją, minčių reiškimo būdą, ieškojo kalboje liaudies gyvenimo, tradicijų, istorinio patyrimo atspindžių. Tautosaka ir etnografija A. Juškai buvo ne mažesnės vertės dalykai. Jis surinko apie 7000 dainų, 1852 melodijas, aprašė vestuvių papročius.

Užrašydamas savo žodynui daugiau kaip 30 000 žodžių iš liaudies šnekamosios kalbos, A. Juška lietuvių leksikografijoje pasuko nauju keliu — nuo medžiagos išrašinėjimo iš senųjų ir naujesnių raštų prie liaudies šnekamosios kalbos, kaip pagrindinio ir neišsemiamo šaltinio. Liaudies šnekamosios kalbos panaudojimas žodynui, jo gausi nauja medžiaga turėjo didžiulės reikšmės ir bendriems lietuvių moksliniams kalbos tyrinėjimams bei praktiniam kalbos darbui — bendratautinei literatūrinei kalbai kurti ir ugdyti.

A. Juškos liaudies kalbos žodyne ir dainų rinkiniuose sukaupta kalbinė medžiaga padėjo pasaulinei lingvistikai plėsti ir gilinti lietuvių kalbos studijas. Tuometinei lietuvių liaudies kovai už nacionalinę kultūrą, turėjusią įrodyti tautos teisę savarankiškai egzistuoti tarp kitų tautų, lietuvių kalbos populiarinimas už krašto ribų turėjo didelės reikšmės. Ne ma-

žiau buvo svarbus dalies žodyno ir dainų bei papročių rinkinių išspausdinimas carinės priespaudos metais, kai buvo draudžiama lietuviškus raštus spausdinti lietuvišku raidynu, sudarytu lotyniškų rašmenų pagrindu. A. Juškos darbai, prasiskverbę pro carinę cenzūrą, lietuviškos spaudos draudime pralaužė nemažą spragą: carinė cenzūra buvo priversta Kazanės universitetui ir Rusijos Mokslų akademijai[1] grąžinti teisę mokslinius lietuvių darbus spausdinti lotynišku-lietuvišku raidynu. Be to, rusų aukštojo mokslo įstaigos — Kazanės universitetas ir Rusijos Mokslų akademija, kovodamos, kad joms reikalingi A. Juškos darbai būtų išleisti lotynišku-lietuvišku raidynu, tartum patvirtino tiesą, kad šis raidynas yra labiau pritaikytas ir tinkamesnis lietuvių kalbos fonetikai reikšti, nekaip rusiški rašmenys.

A. Juška dirbo tuo metu, kai nebuvo lietuvius šviesuolius vienijančio mokslo centro ir periodinės spaudos, padedančios dalintis mintimis ir organizuojančios bei skatinančios darbą. Tai buvo didelis lietuvių kultūrinio gyvenimo trūkumas, silpninęs patį darbą ir jo poveikį platesniems sluoksniams. A. Juška stengėsi susidaryti darbo aplinką, bendradarbiaudamas su latvių tautotyrininkais ir kalbininkais. Taigi jis vienas pirmųjų mėgino lietuvių kultūrinę veiklą plėsti ir stiprinti, jungdamas ją su latvių tos srities veikla.

A. Juška išvarė gilią vagą ne tik lietuvių leksikografijoje: jo nuopelnai nemaži ir apskritai lietuvių kultūros ir mokslo vystymuisi. Todėl A. Juškos veiklos detalus išstudijavimas yra aktualus ypač dabar — lietuvių nacionalinės kultūros ir mokslo suklestėjimo laikotarpiu tarybinės santvarkos sąlygomis.

A. Juškos leksikografinis darbas ligi šiol nebuvo plačiau tyrinėtas ir nušviestas. Po jo mirties pasirodę nekrologai ir jo darbų išleidimo proga išspausdinti straipsniai daugiausia ribojasi biografiniais duomenimis ir darbų vertės konstatavimu. Išsamesnis darbas apie A. Jušką tėra J. Tumo brošiūra „Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir broliai Juškos-Juškevičiai“ (Kaunas, 1924). Joje autorius surinko visas ankstesnių straipsnių žinias ir papildė jas atskirų asmenų atsiminimais apie A. Jušką. J. Tumas mėgino plačiau apibūdinti A. Juškos asmenį

[1] Imperatoriškajai Mokslų akademijai Peterburge.

ir veiklą, tačiau, — tai buvo būdinga visiems buržuaziniams kultūros istorikams, — atplėšė A. Jušką nuo lietuvių liaudies demokratinio judėjimo ir davė neišsamų, iškreiptą jo darbo ir asmens vaizdą. J. Tumas A. Jušką apibūdino tik kaip karštą lietuvių kalbos, tautosakos ir etnografijos užrašinėtoją-diletantą, dirbusį iš didelio susižavėjimo liaudies kultūros lobių turtingumu.

Tarybiniais metais pradėta išsamiau tyrinėti A. Juškos veikla, tačiau spaudoje kol kas pasirodė tik smulkūs proginiai straipsneliai.

Didžioji A. Juškos kalbinio darbo dalis liko rankraščiuose. Yra išlikęs keturkalbio lenkų-lietuvių-lotynų-rusų kalbų žodyno „Słownik polsko-litewski" rankraštis[2] ir du latvių-lietuvių-lenkų kalbų žodyno rankraščio tomai[3]. Tebuvo išspausdinta tiktai dalis trečiojo kalbinio A. Juškos darbo — lietuvių-lenkų kalbų žodyno, kurį autorius pirmoje redakcijoje dar vadino „Žodininku"[4]. Apie trečdalį šio žodyno (*A — kukštuoties*) trimis knygomis išleido Rusijos Mokslų akademija: «Литовский словарь А. Юшкевича с толкованием слов на русском и польском языках» (*A—D*) —I, вып. I, СПБ, 1897; (*E—G*) — I, вып. II, СПБ, 1904; (*K*— *kukštuoties*) — II, вып. I, Петроград, 1922. 1908—1912 m. spaudai buvo rengiama dar ir IV knyga (III tomo pirmoji dalis) — *M, N* raidės, tačiau ji liko nebaigta spausdinti. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institute yra vienas pilnas tos knygos korektūrų egzempliorius[5]. Jo atskiri spaudos lankai Rusijos Mokslų akademijos spaustuvės yra pažymėti 1910—1912 m. datomis.

Iš „Žodininko" rankraščių išliko visa pirmoji redakcija, antrosios redakcijos *A, B, C, Č, D, E, G, M* raidės ir trečiosios — *A, B*. Trečioji redakcija buvo toji, pagal kurią Rusijos Mokslų akademija spausdino žodyną. Visi išlikę „Žodininko" rankraščiai yra Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštyne.

---

[2] LKLI BR, Nr. 2178.
[3] Ten pat, Nr. 2176, 2177.
[4] Ten pat, Nr. 2163—2175.
[5] Institutas jas perėmė iš Lietuvių mokslo draugijos, kuriai 1936 m. sausio mėn. jas atidavė saugoti redaktorius J. Šlapelis.

Spausdintieji žodyno tomai greitai išplito. Pasirodžius žodyno pirmajai knygai, retas lietuvių kalbos klausimais rašęs necitavo A. Juškos medžiagos. Iš išspausdintų žodyno knygų specialistai ir susidarė nuomonę apie A. Jušką, kaip leksikografą. Tačiau šita nuomonė negalėjo būti tiksli, nes išspausdintoji žodyno dalis nemažai skiriasi nuo autoriaus rankraščių. Viena, A. Juškos brolis Jonas, įteikdamas Rusijos Mokslų akademijai rankraščius, prie A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno pridėjo rusišką vertimą, ir lietuvių-lenkų kalbų žodynas virto lietuvių-rusų-lenkų kalbų žodynu. Antra, kai kurie redaktoriai, dirbę po Juškų mirties, gana savarankiškai pertvarkinėjo lietuviškąją žodyno dalį, nes žodynas buvo leidžiamas carinės priespaudos metais, kai išspausdinti didesnį lietuvišką darbą buvo labai maža vilčių, ir žodyno redaktoriai jautė, kad esamomis sąlygomis A. Juškos veikalas lietuvių šviesuomenei ir platesniam mokslo pasauliui ne vienerius metus turės būti pagrindinis lietuvių kalbos leksikografinis darbas. Žodyno redaktoriai J. Jablonskis ir K. Būga kiek galėdami gerino, tobulino, papildinėjo autoriaus medžiagą, prasilenkdami net su Rusijos Mokslų akademijos reikalavimu neatitolti nuo originalo ir spaudai parengti vis dėlto A. Juškos žodyną. J. Jablonskis į žodyno I tomo antrąją dalį pridėjo naujų tarminių faktų. K. Būga, linkęs į kalbos istoriją ir jau turėdamas prisirinkęs medžiagos būsimam savo „Lietuvių kalbos žodynui", į žodyno II tomo pirmąją dalį pridėjo medžiagos iš senųjų ir naujesnių raštų, tuo pažeisdamas pagrindinį ir būdingiausią A. Juškos darbo bruožą — jo žodyną, sudarytą grynai iš liaudies šnekamosios kalbos faktų, pavertė bendro pobūdžio lietuvių kalbos žodynu. Trečia, XIX a. pačioje pabaigoje ir XX a. pradžioje lietuvių kalba buvo daugiau ištyrinėta, ir redaktoriai žodyną papildė dialektologijos, akcentologijos, gramatikos ir kitų kalbos mokslo sričių žiniomis. J. Jablonskio ir K. Būgos tvarkytose žodyno knygose atsirado daugiau gramatinių pažymų, vietomis pasirodė kalbinių pastabų, dialektologinių ekskursų, atsirado priegaidės. J. Jablonskio ir K. Būgos indėlis į žodyną labai pakėlė jo kalbinę vertę, bet atitolino tekstą nuo autoriaus rankraščių.

Kita vertus, A. Juškos žodyno I tomo pirmosios dalies pratarmėje F. Fortunatovas ir to paties tomo II dalies baigiamajame žodyje J. Jablonskis, nagrinėdami ir apibūdindami A. Juškos darbą, kritikavo jo klaidas ir žodyno rankraščio netobulumus. Pažiūrėję į autoriaus tekstą be istorinės perspektyvos — savo meto kalbos mokslo akimis, jie smarkiai sumenkino skaitytojo akyse A. Juškos darbą, atliktą prieš kelias dešimtis metų.

Visi minėtieji žodyno teksto pakeitimai ir istorinio požiūrio trūkumas redaktorių pastabose neleidžia susidaryti tikro vaizdo apie A. Jušką—leksikografą: iki šiol jo darbas arba pervertinamas, arba nepakankamai vertinamas.

Šiame mūsų darbe siekiama:

nušviesti A. Juškos darbą leksikografijos srityje, aiškiai atskiriant jį nuo redaktorių indėlio į spausdintąsias žodyno knygas;

išnagrinėti A. Juškos — liaudies kalbos užrašinėtojo ir propaguotojo — leksikografinius metodus, apčiuopiant ir išryškinant jiems daug įtakos turėjusius bendrus jo tautotyrinius polinkius;

atskleisti jo kalbinių pažiūrų pažangumą, parodyti jų formavimąsi, iškelti tai, ką nauja A. Juška davė lietuvių leksikografijai.

Šiame darbe nesiimama visapusiškai išnagrinėti visą A. Juškos leksikografinį palikimą. Pagrindinį dėmesį atkreipus į kalbininko novatoriškumą ir jo vaidmenį mūsų leksikografijos istorijoje, mažiau paliečiami kiti du nespausdintieji A. Juškos žodynai, nes jie neturėjo nei tokios kalbinės, nei istorinės reikšmės, kaip spausdintasis. Vienas jų yra daugiau svarbus A. Juškos leksikografiniam brendimui, antras — jo kultūrinei-visuomeninei veiklai nušviesti.

A. Juškos leksikografinio darbo metodai dar neturi griežto, leksikografijoje dabar įprasto nuoseklumo, kuris įgalina kiekvieną autoriaus sprendimą laikyti žodyno sistemos dalyku. Todėl tie metodai darbe nagrinėjami, nesistengiant iškelti ir aptarti kiekvieną smulkią medžiagos atrinkimo ir apdorojimo detalę, o ieškoma pirmiausia bendresnių, ryškesnių A. Juškos sumanymų, tendencijų. Darbe taip pat nesistengiama duoti išsa-

mios A. Juškos surinktos medžiagos kalbinės analizės. Žodyno kalbos faktai svarstomi tik tiek, kiek to reikia žodynui ir apskritai A. Juškos kalbiniam darbui įvertinti, leksikografiniam metodui nustatyti. A. Juškos surinktos medžiagos fonetinė, morfologinė, sintaksinė analizė, leksikologinis ir dialektologinis tyrinėjimas ir panašūs dalykai yra tokie platūs, jog turėtų susilaukti atskirų tyrinėjimų.

Darbe, be spausdintų šaltinių, naudojamasi archyvine medžiaga, saugoma TSRS Mokslų akademijos Leningrado archyve, Lietuvos TSR Mokslų akademijos centrinės bibliotekos, Lietuvių kalbos ir literatūros instituto ir Vilniaus Valst. V. Kapsuko v. universiteto rankraštynuose. Didelę dalį tos medžiagos sudaro dar nepublikuoti dokumentai. Įdomesnieji iš jų pridedami darbo pabaigoje.

I. XIX a. LIETUVIŲ LEKSIKOGRAFIJA IKI A. JUŠKOS

A. Juška pradėjo užrašinėti lietuvių liaudies kalbos faktus ir apskritai dirbti leksikografinį darbą XIX a. viduryje, kai jau buvo gyvai domimasi lietuvių kalba, rašomi žodynai ir gramatikos. Nors lietuvių kalba Lietuvoje buvo intensyviai domimasi per visą XIX amžių, pradedant pirmaisiais dešimtmečiais, tačiau liaudies šnekamoji kalba šiame darbe pagrindinę vietą užėmė ne iš karto. A. Juškos sumanymas parašyti liaudies šnekamosios kalbos žodyną XIX a. viduryje buvo naujas ir reikšmingas reiškinys lietuvių leksikografijoje.

1

XIX a. kultūrinis ir visuomeninis gyvenimas Lietuvoje sukėlė nemaža veiksnių, kurie vertė lietuvių šviesuolius domėtis gimtąja kalba, ją tyrinėti.

Nacijos konsolidavimosi procesas, pagyvinęs lietuvių kultūrinį gyvenimą, nuo XIX a. pradžios skatino literatūros plėtojimąsi: vystėsi pasaulietinio turinio grožinė literatūra, buvo mėginami rašyti ir pirmieji moksliniai darbai iš botanikos, geologijos, mineralogijos, medicinos ir kitų mokslo sričių. Spartus įvairios literatūros augimas aštriai iškėlė kalbos praktikos klausimus. Ne vienas lietuvių šviesuolis, ėjęs mokslus nelietuviškoje mokykloje, rašydamas pasigesdavo atitinkamo lietuviško žodžio, gyvesnio pasakymo. Nuo pirmųjų savo literatūrinių žingsnių rašytojai susidūrė ir su trūkumu žodžių atitrauktinėms bei specialioms sąvokoms reikšti. Ne veltui A. Pabrėža, rašydamas „Botaniką“, skundėsi: „Bet oi, kaip tai vargus daiktas išduoti kokį veikalą tokioje kalboje, kurioje niekas iš žemaičių lig šiol anė

mislyti nepamislijo tame daikte rašyti!"[6] Nerasdami reikiamų žodžių literatūroje, daugelis rašytojų buvo priversti juos patys kurtis. Naujadarus sudarinėjo D. Poška, nevengė jų A. Klementas, kūrė S. Daukantas, o A. Pabrėža, rašydamas darbą iš medicinos srities, norėdamas duoti pavyzdį mokytiems žemaičiams „dėl praplatinimo gimtosios kalbos, dar labai neturtingos literatūrinių išsireiškimų[7], prie lenkiškų ir lotyniškų ligų pavadinimų specialiai prirašinėjo lietuviškus. Kalbotyros, matematikos ir kitų mokslo sričių naujadarai mirga ir kiek vėliau rašiusių autorių darbuose: A. Baranausko, L. Ivinskio, J. Juškos ir kt.

Kurdami naujadarus, rašytojai jautė, kad nauji žodžiai turi būti daromi pagal lietuvių kalbos dėsnius, o tai vertė tyrinėti kalbą, gilintis į jos sandarą. Antai S. Valiūnas žodyną rašantį D. Pošką perspėjo, kad jo „žodžiai nebūtų iš naujo praminti, bet ant visos Žemaičių pasaulės aptrinti; jei kur naujai sutverti, tegul nežnyb' ausis"[8]. Atseit, D. Poškos sugalvotieji žodžiai bent neturėtų būti svetimi lietuvio ausiai.

Nuo XIX a. pradžios buvo aiškiai jaučiama, jog reikia vienos bendratautinės literatūrinės kalbos. Tai vertė svarstyti ir teorinius kalbos klausimus. Amžiaus pradžioje dar nebuvo moksliškai pagrįstos teorijos, kas turi sudaryti bendratautinės literatūrinės kalbos pagrindą. Ji pasirodė tik antroje amžiaus pusėje (J. Juška, A. Baranauskas, J. Jaunius), nes kalbininkams, norėjusiems nustatyti literatūrinės kalbos normas ir išspręsti, kas turi sudaryti jų pagrindą, reikėjo geriau pažinti lietuvių tarmes, labiau įsigilinti į visą kalbos sistemą. Nepaisant to, XIX a. pradžios kultūros veikėjų darbuose matyti nemaža pastangų kalbos bendrinimo klausimą kaip nors praktiškai spręsti — rašyti taip, kad suprastų visi lietuviai. S. Valiūnas, išgirdęs apie D. Poškos rašomą žodyną, skubėjo perspėti, kad nedėtų į jį siaurų tarmybių, sudarytų visiems lietuviams tinkamą žodyną: „Veizd' ant tavęs ne tiktai Viduklės pasaulis, Trakai, Telšiai, Vilkmer-

---

[6] A. Pabrėža. Botanika arba taislius auguminis. Shenandoah, Pa., 1900, psl. 9.

[7] Darbai ir dienos, VIII. Kaunas, 1939, psl. 142.

[8] S. Valiūnas. Rašančiam lietuvišką žodinį. — Kn.: Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Vilnius, 1957, psl. 294.

gė, rudsermėgis Šiaulis"[9], vadinasi, visa Lietuva. Bandymą bendrinti lietuvių kalbą randame ir 1829 m. S. Stanevičiaus lietuvių kalbos gramatikoje „Trumpas pamokimas kałbos Lituwyszkos arba Żemaytyszkos"[10], kurią jis sudarė, perspausdinęs ir praplėtęs 1737 m. išleistą anoniminę lietuvių kalbos gramatiką „Universitas linguarum Lithuaniae". K. Kazakauskas „Kałbriedoje ležuvio Żiamaytiszko" (Vilnius, 1832) stengėsi parodyti, kad aukštaičių ir žemaičių tarmės niekuo ypatingesniu nesiskiriančios ir galinčios turėti tas pačias gramatines normas. J. Karlovičius vėliau piktinosi, kad tai buvęs tarmių suvėlimas, pačiam autoriui gerai žinant, kad tos tarmės skirtingos[11]. Vis dėlto tai buvo noras pateikti visiems lietuviams bendras kalbos normas.

Susidomėjimą gimtąja kalba lietuvių veikėjų tarpe kėlė ir lyginamoji istorinė kalbotyra bei istorijos mokslas. Kai 1816 m. F. Bopas lyginamojoje indoeuropiečių kalbotyroje, 1819 m. J. Grimas vokiečių kalbos gramatikoje ir 1820 m. A. Vostokovas slavų kalbų studijose iškėlė istorinį kalbų tyrinėjimo metodą, kalbos buvo pradėtos lyginti, žiūrint jau ne garsinio žodžių panašumo, bet istorinės žodžių raidos, lyginamų faktų senumo. Tai atsiliepė į nacionalinių kalbų tyrinėjimus: buvo pradėta gilintis į nacionalinių kalbų istoriją, ypač susidomėta senaisiais kalbų duomenimis. Mokslininkai pastebėjo, kad nemaža senų formų yra išlaikiusi lietuvių kalba, todėl pradėjo ją daugiau studijuoti, remtis jos faktais savo darbuose.

Naujasis istorinis kalbų tyrinėjimo metodas padarė įtakos ir istorijos mokslui. J. Grimas, aiškindamas kalbotyros istorinį metodą, paskelbė, kad kalba yra svarbiausias ja kalbančios tautos senovės liudytojas. Jeigu, tyrinėjant tautos praeitį, bus teisingai istoriškai pasinaudota kalbos duomenimis, tai, J. Grimo manymu, su kalba negalės lygintis net archeologija: „Yra daug tikresnis tautų liudytojas, negu kaulai, ginklai ir kapai. Tai jų kalba [...]. Seniausių laikų istorijai, ten, kur visi kiti šaltiniai išsenka arba jų nuotrupos palieka dvejonę, daugiau niekas negali padėti, tik kruopštus kalbų giminystės ištyrinėji-

---

[9] S. Valiūnas. Rašančiam lietuvišką žodinį. — Kn.: Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Vilnius, 1957, psl. 294.
[10] Archivum philologicum, VI. Kaunas, 1937, psl. 44.
[11] J. Karłowicz. O języku litewskim. Kraków, 1874, s. 34.

mas"[12]. Mintis, kad kalba yra neklaidinantis tautos senovės liudytojas, greitai pasklido ir pasidarė populiari.

Tiesa, tyrinėti tautų istoriją, nustatinėti tautų santykius ir giminystę, remiantis kalbų duomenimis, buvo mėgstama ir XVIII a., o pirmąjį platesnį kalbų lyginimą turime dar iš XVI a. (G. Posteliaus darbas)[13], tačiau iki istorinio metodo kalbotyroje pasirodymo tautų giminystei nustatyti istorikai naudojosi neteisingu statiniu kalbos duomenų lyginimu. Tik pradėjus lyginamajai kalbotyrai žiūrėti kalbinių faktų raidos, tautų istorijos tyrinėjimuose kalbos duomenys įgijo tikros mokslinės vertės. Šis metodinis perversmas istorijos moksle ne tik pagyvino naudojimąsi kalbos duomenimis, bet ir paskatino atskiras tautas gilintis į savo kalbos senovę, nagrinėti gimtosios kalbos ryšius su kitomis kalbomis.

Lietuvos istorija tuo metu dar beveik ištisai dirvonavo. Maža buvo ir istorinių šaltinių, ir tais pačiais ne visuomet buvo norima pasitikėti. Antai pačioje amžiaus pradžioje K. Bogušas, rašęs apie lietuvius, senųjų autorių žinias laikė nepatikimomis[14]. J. Kraševskis nurodo nenorįs tikėti kronikomis, metraščiais ir kitais panašiais istoriniais dokumentais, nes jie „arba krikšto metais, arba krikščionybę įvedus parašyti", vadinasi, yra tendencingi ir tikros tiesos apie lietuvių senovę juose maža[15]. Rusų mokslininkas P. Kepenas, 1827 m. rinkęs medžiagą Rusijos švietimo istorijai, rašė, jog apie lietuvių tautos kilmę esą „galima spręsti tik iš jų kalbos"[16].

Lietuvių šviesuoliai į gimtąją kalbą taip pat žiūrėjo, kaip į vieną ryškiausių ir pastoviausių tautybės žymių, geriausiai atspindinčių tautos istoriją. D. Poška rašė, jog mokslininkai, etimologizuodami lietuviškus žodžius, galėtų išaiškinti daug svarbių dalykų[17]. Didžiausias to meto lietuvių istorikas S. Daukantas tiesiog kėlė kalbos tyrinėjimų svarbą, ragindamas jais užsiimti: „Linkiety dar rejk, idant ta kałba aiszkej butum iszguldita, diel

[12] J. Grimm. Geschichte der deutschen Sprache, I. Leipzig, 1868, S. 4.

[13] Darbai ir dienos, VIII. Kaunas, 1939, psl. 105.

[14] X. Bohusz. O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa. Warszawa, 1808, s. 7 ir toliau.

[15] I. J. Kraszewskij. Litwa, I. Warszawa, 1847, s. 4.

[16] П. Кеппен. О происхождении, языке и литературе литовских народов. СПб, 1827, стр. 13.

[17] D. Paszkiewicz. Rozmyślania wieśniaka rolnika o Narodzie i języku Litewsko Żmudzkim, Warszawa, 1829, s. 35.

aiszkesni pažynyma atmainu gymyniu wydutyniu amžiu, be kurios negalies niekumet aiszkiey iu suprasti“[18]. Kalba domėjosi visi, lietę praeities klausimus. Be abejo, ne visi istorikai mokėjo kalbos duomenimis teisingai naudotis: XIX a. pirmos pusės ir vidurio lietuviams šviesuoliams trūko specialaus lingvistinio išsimokslinimo, todėl jų kalbiniai samprotavimai yra nemoksliški. Vis dėlto pastangos aiškinti tautos praeitį kalbos faktais plėtė kalbines studijas.

Studijuoti gimtąją kalbą, gilintis į jos senovę ir kelti jos senas tradicijas lietuvių šviesuolius skatino ir XVIII a. pabaigoje bei XIX a. pradžioje kai kurių mokslininkų tarpe susidariusi nuomonė, kad lietuvių kalba esanti mirštanti. Toji nuomonė ypač buvo gyva Rytų Prūsijoje, kur lietuviai buvo smarkiai vokietinami. Stambiųjų feodalinių sluoksnių ir šlėktos sulenkėjimas kai kam darė įspūdį apie lietuvių nykimą ir Lietuvoje. Šį įspūdį palaikė ir patys nutautę sluoksniai, niekinę lietuvių liaudies kultūrą, šaipęsi iš negausios šviesuomenės pastangų gaivinti lietuvių kalbą, kaip iš beprasmiško, vaikiško žaidimo. Antai lietuviškai rašęs A. Klementas 1809 m. pradžioje gavo pašaipias, žemaičių bajorų lietuviškumą pajuokiančias eiles „Wileńskie wierszyki czyli paskwil na żmudzinów“. Jas atsiuntęs domininkonas Žilevičius[19]. A. Pabrėža „Botanikos“ rankraščio (1843) pratarmėje skundžiasi, kad jam, rašant šį veikalą, tekę ne tik daug ir sunkiai dirbti, bet ir „reikėjo dar nekurių asabų šiderstvos išturėti“[20]. Jeigu pasklidusi nuomonė apie lietuvių kalbos nykimą mokslininkus skatino neatidėliojant tyrinėti mokslui žūstantį turtą, tai lietuvius šviesuolius augantis nacionalinis sąmoningumas vertė visomis išgalėmis kovoti su tokių minčių sklidimu, įrodinėti lietuvių kalbos gajumą. Kalba tais laikais buvo laikoma svarbiu tautos gyvybės požymiu, todėl lietuvių kalbos apgynimas, jos gilios senovės ir stiprių tradicijų parodymas turėjo tautai gyvybinės reikšmės. Apie lietuvių liaudies išlaikytą gryną kalbą S. Daukantas rašė: „Teb tur dar Lituwey yr Žemaytey wysa brangiausy palykyma sawa bocziu,

---

[18] S. Daukantas. Darbay senuju Lituwiu yr Žemayeziu. Kaunas, 1929, psl. 20.
[19] Lietuvių tauta, I. Vilnius, 1910, psl. 512.
[20] A. Pabrėža. Botanika arba taislius auguminis. Shenandoah, Pa., 1900, psl. 10.

praboczių, tay ira: sąwa kałba, kurę idant yszpliesztum ysz nasrû wys' rinancze łayka, yr·pastatitum szalyp kałbu mokitu, tur aną szenden dáylynty“[21]. S. Stanevičius odėje „Šlovė Žemaičių“ rašė apie lietuvių kalbos stiprėjimą krašto viešajame kultūriniame gyvenime. A. Pabrėža besityčiojantiems iš jo lietuviškų mokslo darbų tiesiai atrėžė, kad jis ne „niekų darbą ėmęs“, kaip kai kurie „protingi“ maną, bet kad atvirkščiai: darbai lietuvių kalba labai reikalingi, nes lenkiškas „liežuvis po visam jau baigias musų žemėje“[22].

Rūpintis giliau tyrinėti gimtąją kalbą lietuvius vertė dar ir ta aplinkybė, kad kitų tautų tyrinėtojai, nemokėdami lietuvių kalbos, ne visuomet teisingai apie ją rašydavo. Amžiaus pradžioje K. Bogušas kritikavo menkai išmanančius lietuvių kalbos tyrinėtojus, kurie iš kelių klaidingai nugirstų lietuviškų žodžių darą juokingus spėliojimus apie lietuvių kalbą ir jos kilmę[23]. Apie panašias mokslininkų klaidas rašė D. Poška[24], L. Rėza[25] ir kt. Kiek klaidingų samprotavimų apie lietuvių kalbą buvo paskelbta XIX a. pirmoje pusėje, matyti iš J. Karlovičiaus lietuvių kalbos tyrinėjimų apžvalgos „O języku litewskim“ (1874), kurioje jis rašo apie S. Siestžencevičiaus, T. Narbuto, J. Jaroševičiaus, J. Kraševskio ir kitų to meto autorių darbus.

Suprasdami, kad ne Lietuvoje gyvenantiems tyrinėtojams sunku išsiaiškinti visus rūpimus kalbos dalykus, XIX a. pradžios lietuviai šviesuoliai stengėsi gimtosios kalbos žiniomis prisidėti prie kitataučių mokslininkų darbų ir tuo pačiu plėsti bei gilinti lietuvių kalbos studijas. Pavyzdžiui, D. Poška informacijomis padėjo ne vienam kitataučiui mokslininkui, kuris į jį kreipėsi. J. Loboika laiške N. Rumiancevui 1824 m. siūlė kalbos dalykais kreiptis į L. Uvainį ir pastebėjo, kad lietuviai labai mie-

---

[21] S. Daukantas. Darbay senuju Lituwiu yr Żemayczių. Kaunas, 1929, psl. 3.

[22] A. Pabrėža. Botanika arba taislius auguminis. Shenandoah, Pa., 1900, psl. 10.

[23] X. Bohusz. O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa. Warszawa, 1808, s. 101.

[24] D. Paszkiewicz. Rozmyślania wieśniaka rolnika o Narodzie i języku Litewsko Żmudzkim. Warszawa, 1829, s. 28.

[25] L. Rhesa. Geschichte der littauischen Bibel. Ein Beytrag zur Religionsgeschichte der Nordischen Völker. Königsberg, 1816, S. IV.

lai tame darbe padedą[26]. Vėliau, lietuvių šviesuoliams vis daugiau tyrinėjant savo kalbą, tie bendradarbiavimo ryšiai platėjo: A. Baranauskas siuntinėjo gausius kalbos duomenis H. Vėberiui. Savo tarmių sistemą jis buvo išdėstęs ir F. Kuršaičiui[27], tik pastarajam pasirodė, kad jo praktinei lietuvių kalbos gramatikai ji per smulki ir sudėtinga[28]. J. Juška susirašinėjo su J. Boduenu de Kurtenė, J. Karlovičium ir t. t.

Bendradarbiavimas su ne Lietuvoje gyvenusiais kalbininkais skatino pačius lietuvių veikėjus daugiau gilintis į gimtąją kalbą, ją tyrinėti, svarstyti jos reiškinius.

2

XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais lietuvių veikėjai, susirūpinę ugdyti literatūrinę raštų kalbą, nemažai medžiagos savo darbams sėmėsi iš senųjų autorių: jie buvo pirmieji rašto kalbos mokytojai. S. Stanevičius rašė: „Jey taygy nôryme szelpty sawa kałba, surasty jos pamestus yr użmyrsztus żodżius, reyk mûms rùpesnyngay iszkôty senowes lituwyszku ràsztu“[29]. Iš jų buvo pasirenkami tie, kurių kalba turtingesnė, lietuviškesnė. Pavyzdžiui, daug kas už kalbos gerumą labai aukštai vertino M. Daukšą[30]. S. Stanevičius pastebi, kad jo raštai esą tie, „ysz kuriù môkitise kałbos gàlyme“[31]. Iš senųjų lietuviškų knygų ano laiko rašytojams daugiausia bus padėjęs K. Širvydo žodynas. Juo naudojosi A. Klementas, D. Poška, S. Stanevičius, K. Bogušas ir kt.

XIX a. pradžioje lietuvių veikėjų buvo mėginama savo raštams medžiagos pasirankioti ir iš liaudies kalbos. Liaudies kalbos žodžiais savo žodyną papildinėjo D. Poška. A. Pabrėža, rašydamas „Botaniką“, daugelį augalų sistematikos terminų tu-

---

[26] J. Loboikos laiško (1824. III.30) N. Rumiancevui ištrauka. — Darbai ir dienos, VIII. Kaunas, 1939, psl. 312.

[27] A. Baranausko laiškas Hugo Vėberiui (1875. X. 16). — Archivum philologicum, I. Kaunas, 1930, psl. 80.

[28] F. Kurschat. Grammatik der littauischen Sprache. Halle, 1876, S. 11.

[29] S. Stanevičius. Trumpas pamokimas kałbos Lituwyszkos arba Żemaytyszkos. — Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft (toliau — MLLG), III. Heidelberg, 1893, S. 460—461.

[30] Plačiau žr. J. Lebedys. Simonas Stanevičius. Vilnius, 1955, psl. 165.

[31] S. Stanevičius. Trumpas pamokimas kałbos Lituwyszkos arba Żemaytyszkos. — MLLG III, S. 461.

rėjo pats susikurti, tačiau nemaža augalų pavadinimų jis užsirašė iš liaudies kalbos. Todėl A. Pabrėžos terminija yra lietuviškesnė ir savarankiškesnė už J. Fedarovičiaus, kuris 1818—1830 m. taip pat rašė botanikos darbą. J. Fedarovičiaus terminai daugiau verstiniai, juose matyti didesnė lenkų kalbos įtaka[32]. Kaip kalbos medžiagą, XIX a. pradžioje lietuvių rašytojai užrašinėjo ir liaudiškus posakius, patarles, priežodžius. Jų randame D. Poškos, A. Pabrėžos, S. Stanevičiaus, S. Daukanto raštuose. Vieni iš tų raštų tokios medžiagos turi mažiau, kiti daugiau — „dėl praplatinimo gimtosios kalbos".

Deja, pastangos, kurias XIX a. pradžioje parodė kai kurie veikėjai, rinkdami liaudies kalbos medžiagą, dažnai buvo mažai vaisingos. Anais laikais retas autorius tegalėjo išspausdinti savo darbus: spaudos neišvydo D. Poškos, Kaj. Nezabitauskio, S. Stanevičiaus ir kitų žodynai, A. Pabrėžos raštai, didelė dalis L. Ivinskio raštų. Todėl ir didesnės reikšmės liaudies kalbai propaguoti tie darbai neturėjo. Tuo atžvilgiu svarbesni buvo lietuvių liaudies dainų rinkiniai, kurių XIX a. pasirodė keletas.

Nors lietuviai šviesuoliai XIX a. pradžioje į savo darbus įdėdavo liaudies kalbos faktų, apskritai paėmus, liaudies šnekamoji kalba literatūrinei kalbai kurti buvo mažiau vertinama kaip rašytiniai paminklai. Be to, senieji rašytiniai paminklai XIX a. pradžioje, kaip ir vėliau, buvo svarbūs specialiems tyrinėjimams — lyginamajai kalbotyrai ir istorijos mokslui, turėjusiam kalbos duomenimis atskleisti lietuvių tautos senovę ir lietuvių santykius su kitomis tautomis. Todėl daugelis lietuvių šviesuolių rinko senųjų raštų kalbos duomenis.

Liaudies kalbos vertinimas viešajame lietuvių kultūriniame gyvenime didėjo, stiprėjant nacionaliniam sąmoningumui, ir mintis, kad liaudies šnekamoji kalba literatūrinei kalbai ugdyti bei jai tyrinėti yra svarbesnė už senuosius raštus, ryškiau iškilo tik XIX a. viduryje.

XIX a. viduryje bendratautinės literatūrinės kalbos kūrimas ir ugdymas bei kalbos mokslas reikalavo vis giliau ištirti lietuvių kalbą. Šviesuolių literatūrinį ir mokslinį darbą smarkiai sunkino tai, kad kiekvienas turėjo atskirai ieškoti reikiamos kal-

---

[32] J. Dagys. Kun. Juozapas Fedarovičius — Ilukštos ir Zarasų krašto floristas (1776—1860). — Gamta, 1938, Nr. 3, psl. 176—183.

binės medžiagos tarmėse, valstiečių kalboje. Todėl amžiaus viduryje pasigirdo balsų, kad jau laikas pradėti tyrinėti lietuvių kalbos tarmes ir sudaryti didesnį liaudies šnekamosios kalbos žodžių rinkinį. A. Baranauskas 1857 m. svajojo apie tokį žodyną kaip apie pribrendusį reikalą. Jis kėlė mintį, kad visi su liaudies kalba susiduriantieji lietuviai inteligentai turėtų rinkti medžiagą: „Norint ištobulinti lietuvių kalbą, [...] reikia ištirti kiekvienos parapijos, net kiekvieno kaimo kalbą, palyginti visas tarmes, nustatyti jų skirtumus ir atrinkti iš jų visa, kas reikalinga, pirmiausia žiūrint kalbos prigimties ir išsireiškimo lengvumo, aiškumo. [...] Kiekvienas klebonas turėtų laisvu nuo tarnybos metų rašyti pastabas apie savo parapijos kalbą. Ilgainiui pilnas tokių pastabų rinkinys padėtų lietuvių kalbos tyrinėtojams, kurie iš parengtos medžiagos galėtų parašyti lietuvių kalbos žodyną, gramatiką ir kitas knygas apie lietuvių kalbos taisykles ir normas“[33]. Ištyrus visą liaudies kalbą, A. Baranausko nuomone, iš literatūros galėsiančios būti išstumtos ir svetimybės, kurios kol kas neišvengiamos, bet vėliau būsiančios nereikalingos, nes joms pakeisti žodžių būsią pririnkta iš tarmių.

Gaila, šis A. Baranausko straipsnis liko neišspausdintas ir neturėjo to poveikio, kurį tuo metu būtų galėjęs turėti. A. Baranausko mintys galėjo būti geriau žinomos tik jo bendramoksliams — kunigų seminarijos auklėtiniams. Vėliau, būdamas kunigų seminarijos dėstytojas (nuo 1867 m.), A. Baranauskas pats vykdė savo idėją: užrašinėjo liaudies kalbą ir ragino savo auklėtinius rinkti tarmių medžiagą.

Taigi kai kurių lietuvių šviesuolių XIX a. viduryje jau buvo aiškiai ir gerai suprantama liaudies šnekamosios kalbos svarba. Tačiau tiesiai iš liaudies šnekamosios kalbos užrašyti duomenys kalbiniuose darbuose dar neužėmė svarbesnės vietos už rašytinių šaltinių duomenis. Tai ypač ryšku leksikografijoje.

3

Leksikografiją visuomet veikia visuomenės domėjimasis tam tikra kalbine medžiaga, ir kalbininkų pastangos duoti tai visuomenei reikalingos kalbinės medžiagos nulemia bet kurio lai-

[33] Antoni Baranowski o mowie ludu żmudzkiego i litewskiego. — „Litwa“, Wilno, 1913, Nr. 11—12, s. 112.

kotarpio leksikografijos pobūdį. Žymus rusų leksikografas prof. L. Ščerba rašo, jog rusų leksikografija atskirais laikotarpiais tiesiai priklausiusi nuo to, kuo kalbininkai ir platesnė visuomenė tuo momentu domėjosi: „Nę tuometinių akademikų konservatyvumu reikia aiškinti tai, kad 1847 m. imperatoriškosios Mokslų akademijos Antrasis skyrius[34] parašė „Словарь церковно-славянского и русского языка": jis negalėjo kitaip pasielgti, nes to meto senoji karta rašto mokėsi iš cerkvinių maldų ir psalmynų... Štai amžiaus pabaigoje baigiasi įsiskaitymas į senuosius slavų bažnytinius tekstus, ir imperatoriškosios Mokslų akademijos Antrasis skyrius 1895 m. išleidžia akademiko J. Groto redaguotą I tomą „Словарь русского языка", kuris apima kalbą nuo tų laikų, kai ji susiformavo — nuo Lomonosovo („Pratarmė", psl. VI). Ir iš tikrųjų mes visi, dabartinė senoji karta, kad ir ne visuomet su dideliu susižavėjimu, tačiau skaitėme ir Lomonosovą, ir Deržaviną, ir Karamziną. Pagaliau 1936 m. TSRS Mokslų akademija numato išleisti „Dabartinės rusų kalbos nuo Puškino laikų žodyną" — „Словарь современного русского литературного языка" („Проект Словаря современного русского литературного языка", 1938, psl. II). Ir tai visai teisinga, nes vargu ar mūsų jaunuomenė pakartotinai skaito kokius nors rašytojus iš laikotarpio iki Puškino"[35].

XIX a. lietuvių leksikografiją veikė lyginamosios istorinės kalbotyros ir istorijos mokslo domėjimasis senaisiais raštais. Kiek tų sričių moksliniai tyrinėjimai darė įtakos lietuvių leksikografijai matyti iš įvairiu laiku mėgintų rašyti lyginamųjų ir etimologinių lietuvių kalbos žodynų. Pavyzdžiui, M. Akelaitis (apie 1856 m.) rašė lyginamąjį žodyną, lietuviškiems žodžiams duodamas sanskrito, graikų, prancūzų, vokiečių, anglų ir kitų kalbų atitikmenis[36]. Apie 1863 m. J. Juška rašė darbą „Опыт корнеслова литовского сообразно с нуждами славянского языка", kuriame lietuvių kalbą lygino su slavų kalbomis. L. Uvai-

---

[34] Rusų kalbos ir literatūros skyrius. Toliau tekste — RKL skyrius.

[35] Л. Щерба. Опыт общей теории лексикографии. Основные типы словарей. Этюд 2. — Известия Академии наук СССР, Отделение Русского языка и литературы, 1940, № 3, стр. 93.

[36] M. Akelaičio laiškai. — Tauta ir žodis, III. Kaunas, 1925, psl. 293—294.

nis, daugelį metų tyręs lietuvių senovę, rašė (apie 1820 m.) etimologinį senosios ir naujosios lietuvių kalbos žodyną (z dowodem historycznym)[37].

Stropiai išrašinėti leksinę medžiagą iš senųjų raštų leksikografus skatino ir tai, kad XIX a. pirmoje pusėje į senuosius raštus buvo žiūrima kaip į literatūrinės kalbos šaltinį, iš kurio rašytojai galėjo imtis reikiamų žodžių.

Rašytiniai literatūros paminklai negalėjo netraukti leksikografų dėmesio ir dėl to, kad žodynas yra tautos kultūros paminklas, ir kuo jis išsamesnis ir pilnesnis, tuo turi didesnės vertės. Žodynas rodo tam tikrą tautos kultūros laipsnį, ir tos tautos šviesuomenės visuomet pasitinkamas su džiaugsmu ir pasididžiavimu. Gerą, išsamų gimtosios kalbos žodyną turinti tauta nusipelno ir tam tikros kaimynų pagarbos.

XIX a. lietuvių šviesuoliai daug kovojo dėl lietuvių kalbos pripažinimo viešajame kultūriniame gyvenime. Iškelti gimtosios kalbos gilų senoviškumą ir jos turtingumą gyvenamuoju metu tada reiškė įrodyti ne tik kalbos, bet ir tautos savarankiškumą. Todėl kalbinius darbus stimuliavo ne tik kalbos praktika ir mokslinis domėjimasis, bet ir noras ginti savo nacionalinius interesus. Stambus leksikografijos veikalas tuo metu lietuviams turėjo ne tik kultūrinės, bet ir politinės reikšmės. Todėl nenuostabu, kad žodynų autoriai svajojo duoti lietuvių raštijai žymų veikalą, bent panašų į tuos, kuriuos turėjo lenkai, rusai ir kitos didžiosios tautos, turinčios visų nuo seno pripažintą kultūrą. D. Poška norėjo parašyti darbą, panašų į S. Lindės šešiatomį žodyną „Słownik języka polskiego“ (1807—1814)[38]. Visą gyvenimą rūpinęsis lietuvių kultūros reikalais, žodynus rašė S. Daukantas ir kt.

Lietuvių leksikografai, rašydami žodynus, negalėjo nesimokyti iš kitų tautų žymesnių leksikografijos darbų, o tuose kraštuose, kurių mokslinis ir kultūrinis gyvenimas lietuviams buvo geriau pažįstamas, išsamūs kalbos žodynai buvo rašomi, stropiai išrenkant kalbinę medžiagą iš literatūros šaltinių. Minėtasis S. Lindės žodynas — pirmasis stambus lenkų kalbos žo-

---

[37] S. P i g o ń. Projekt katedry języka litewskiego w dawnym uniwersytecie Wileńskim. — Kn.: Z dawnego Wilna. Wilno, 1929, s. 27.
[38] D. Poškos žodyno rankraščio titulinis puslapis. — LKLI BR, Nr. 888.

dynas, jų leksikografijoje sudaręs ištisą epochą ir buvęs pavyzdžiu XIX a. pradžios lietuvių kalbininkams, — turėjo nurašytą visų lenkiškų raštų medžiagą. Autorius savo žodynui atidžiai peržiūrėjo net K. Širvydo veikalų lenkiškąją dalį[39]. Tiesa, S. Lindės žodyno pratarmėje sakoma, jog leksikografas neturįs vengti liaudies kalbos[40], tačiau į patį S. Lindės žodyną tos medžiagos įdėta palyginti nedaug.

Naudojantis vien tik rašytiniais šaltiniais, ilgą laiką buvo rašomi ir rusų kalbos žodynai, kurių pratarmėse buvo keliama išsamaus žodyno idėja. Iš tokių žodynų paminėtini: 6 tomų «Словарь Академии Российской (словопроизводный)» 1789—1794 m.; 6 tomų „Словарь Академии Российской (азбучный)“ 1806—1822 m.; 4 tomų „Словарь церковно-славянского и русского языка“ 1847 m.; pagaliau Rusijos Mokslų akademijos nario P. Sokolovo 2 tomų „Общий церковно-славяно-российский словарь (азбучный)“ 1834 m. ir kt.

XIX a. viduryje pažangesni rusų kalbininkai atkreipė dėmesį į tai, kad išsamiam rusų kalbos žodynui nepakanka išrinkti leksiką iš spausdintų šaltinių. Rusijos Mokslų akademijos RKL skyriuje buvo sudarytas naujo, išsamaus rusų kalbos žodyno projektas. Į tą žodyną greta iš visų spausdintų šaltinių išrinktos leksikos turėjo būti sudėta ir visų tarmių leksika. Netrukus RKL skyriaus leidiniuose pasirodė du specialūs darbai „Опыт областного словаря" (1852) ir „Дополнения к опыту областного словаря“ (1858). Nepaisant naujo rusų kalbos žodyno projekto ir RKL skyriaus darbuose pradėtos spausdinti medžiagos sritiniam žodynui, pažangesnė leksikografijos kryptis rusų filologijoje dar nebuvo visuotinai pripažinta. Tai akivaizdžiai matyti iš to fakto, kad dar po keliolikos metų (1863—1867) spaudoje pasirodęs V. Dalio žodynas „Толковый словарь живого великорусского языка“ pažangiųjų rusų mokslininkų buvo sutiktas kaip nepaprastas reiškinys. V. Dalio žodynas jau buvo sudarytas ne vien iš leksikos, išrašytos iš senųjų ir naujųjų raštų. Didelę žodyno dalį užėmė šnekamosios kalbos medžiaga. Ypač gausu žodyne buvo liaudinės iliustracinės medžiagos—smulkiosios tautosakos, liaudiškų

---

39 Lietuvių tauta, II. Vilnius, 1911, psl. 330.
40 S. B. L i n d e. Słownik języka polskiego, I. Warszawa, 1807, s. II.

posakių. Pasirodžius V. Dalio žodyno I tomo pirmajam ir antrajam sąsiuviniui (1861), I. Sreznevskis rašė: „Jau seniai rusų literatūroje nebuvo reiškinio, tiek verto visų dėmesio ir pripažinimo, kaip šis žodynas. [...] Jis kartu yra vienas tų veikalų, kurių pasirodymas tuo daugiau veikia tautos apsišvietimą, kuo daugiau tų veikalų yra ir kuo daugiau atsiranda žmonių, mokančių jais naudotis“[41]. Spausdinant žodyną, RKL skyrius tiesiog abejojo, ar visi supras tokį darbą: „Kiek laiko ir uolumo pareikalavo V. Dalio darbas, kiek jam atlikti reikėjo pristrankioti žinių ir priemonių, kiek reikėjo surinkti faktų iš liaudies šnekamosios kalbos ir iš knygų ir, be to, kiek ryžtingumo reikėjo turėti, kad būtų imtasi panašaus darbo be didelių vilčių, jog visuomenė jį įvertins ne šaltai ir lengvapėdiškai. [...] Kaip ji įvertins V. Dalio žodyną, neliks paslaptimi, — ir dieve duok, kad nepasitvirtintų abejonės tų, kurie įsitikinę, jog dar neatėjo laikas mums mokėti įkainoti tokių darbų vertybę“[42]. Tos RKL skyriaus abejonės rodo, kad ir mokslininkų, ir skaitytojų tarpe tuo metu dar buvo reakcingų pažiūrų žmonių, kurie nenorėjo pripažinti tokių darbų.

Slavų leksikografijoje didelė išimtis buvo XIX a. pradžioje (1818) išspausdintas Vuko Stepanovičiaus Karadžičo serbų kalbos žodynas[43] „Српски рјечник истолкован њемачким и латинскими ријечма, скупиога и на свијет издао Вук Стефановичъ“. Jame greta literatūrinės medžiagos jau tuo metu buvo daug kalbos faktų, surinktų iš liaudies lūpų. Akad. I. Jagičius V. Karadžičo žodyną aptarė kaip vienintelį tuo metu slavų filologijos reiškinį: „Žodynas turi tokią griežtą liaudies šnekamosios kalbos žodžių atranką, jame taip negailestingai aplenkiama literatūros kalba!“[44]. Be abejo, serbų leksikografija lietuviams nebuvo taip gerai pažįstama, kaip rusų arba lenkų. Todėl ir didesnės reikšmės V. Karadžičo žodynas lietuvių žodynininkams negalėjo turėti.

---

[41] И. И. Срезневский. Библиографические записки. — Известия ИАН по ОРЯС, X, вып. 1—7. СПБ, 1861—1863, стр. 245.

[42] Я. К. Грот. Словари областных наречий. — Известия ИАН по ОРЯС, VII. СПБ, 1858, стр. 81.

[43] Vokiška antraštė po serbiškos: Wolf Stephansohns. Serbisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch; lotyniška: Lupi Stephan F. Lexicon Serbico-germanico-latinum.

[44] И. В. Ягич. История славянской филологии. СПБ, 1910, стр. 378.

Artimiau pažįstamų kaimynų slavų leksikografijos pobūdis negalėjo neveikti lietuvių šios srities darbų. Išsamiai surinkti literatūroje esančią leksiką žodynams lietuvių kalbininkų buvo laikoma labai svarbiu darbu, o šį darbą pradėjus, mažai laiko ir energijos likdavo užrašyti daugiau medžiagos iš liaudies šnekamosios kalbos, iš tarmių. Pagaliau XIX a. viduryje ir antroje pusėje ne visų lietuvių kalbininkų buvo teisingai suprantama liaudies šnekamosios kalbos vertė lietuvių kalbos žodynui. Antai S. Raila laiške N. Venckavičiui-Baukui, rašytame iš Belozersko 1875 m., tiesiog pareiškia nuomonę, kad pagrindinis ir svarbiausias lietuvio žodynininko darbas yra surinkti į vieną vietą raštų leksiką: „Asz turiu sawo iszmatimą apė žodius trukstątius musu kalboje. Daug isz tų žodių teisibę sakąt ne truksta, bet tiktai mums ne žinoma, reikia ëszkoti jų po žodinis. Kraszewskis rąda daugibę žodių (pas Szirwidą) nëkad nu musu negirdétu“[45].

Dėl visų tų priežasčių, kurias čia suminėjome, XIX a. vidurio ir net antrosios pusės lietuvių leksikografijoje rašytinių paminklų medžiaga užėmė daug žymesnę vietą, negu medžiaga, užrašyta tiesiai iš liaudies šnekamosios kalbos. Antai yra žinoma, kad D. Sutkevičius savo darbams nurašinėjo vien senuosius raštus. Tai rodo jo paties prie žodžių duota metrika. Prof. A. Ugianskis, 1849 m. pradėjęs sudarinėti lietuvių-rusų kalbų žodyną, išrinko medžiagą iš visos jam prieinamos lietuviškos literatūros, kurią jam į Kazanę pristatinėjo pažįstamieji iš Lietuvos ir įprašytas Kazanės universiteto komisionierius — Rygos knygininkas Kiumelis[46]. Leksikos ne iš knygų į jo darbą pateko tiek, kiek pats jos atsiminė. J. Spudulis, pradėjęs žodžius žodynui rinkti nuo 1883 m., studentaudamas Peterburge, rinko juos gyvendamas Taškente, Samarkande ir Chodžente. Jis juos tikrino liaudies šnekamojoje kalboje per savo seserį, kuriai į Lietuvą siuntinėjo ištisus jų sąrašus. Daug papildymų iš liaudies šnekamosios kalbos tokiu būdu prisirinkti jis negalėjo. Tik palankiau susidėjus gyvenimo sąlygoms, keturius metus (1911—1914) jis užrašinėjo Lietuvoje kalbos fak-

[45] Stanislovo Railos ir Nikodemo Venckavičiaus-Baukaus laiškai 1872—1877 m. — Mūsų senovė, II. Kaunas, 1937, psl. 664.
[46] Dar iš prof. Andriaus Ugianskio korespondencijos. — Mūsų senovė, I. Kaunas, 1921, psl. 143.

tus tiesiai iš liaudies lūpų[47]. 1914 m. šis žodynas per gaisrą žuvo. Lietuvių kalbos žodyną rašė ir K. Dransutavičius, visą gyvenimą praleidęs toli nuo Lietuvos: baigęs teisių fakultetą Peterburge, jis dirbo Oriolo gubernijoje, paskiau Išime, Irbite ir Sterlitomake. Mirė Zakopanėje[48].

XIX a. lietuvių leksikografai, kurie rūpinosi turtinti literatūrinę kalbą liaudies šnekamosios kalbos faktais, paprastai daugiausia tos medžiagos dėdavo į žodyno žodžių vartojimo iliustraciją. Į ją patekdavo patarlių, priežodžių, mįslių ir ne visai laisvų arba frazeologinių junginių. Tai gana maža liaudies šnekamosios kalbos dalis — vientisi, užbaigti žodžių junginiai, einą iš lūpų į lūpas mažai keisdamiesi arba visai nekeisdami savo formos. Žodynui užrašyti daugiau liaudies kasdienės šnekamosios kalbos leksikos ir jos vartojimo pavyzdžių yra gana sunkus, ilgas ir didelio atsidėjimo reikalaujantis darbas, todėl išsamiame lietuvių kalbos žodyne liaudies šnekamoji kalba pagrindinę vietą pradėjo užimti tik vėliau, kai buvo daugiau patyrinėtos tarmės ir kai liaudies kalbos studijos ėmė atsiskirti nuo bendrų tautotyros darbų, kai pradėjo formuotis atskira lietuvių kalbos mokslo disciplina.

Apie išsamų lietuvių kalbos žodyną, pagrįstą rašytinių šaltinių ir liaudies šnekamosios kalbos medžiaga, tik pačiais paskutiniaisiais XIX amžiaus metais, po to, kai spaudoje pasirodė A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno pirmosios dalys, pradėjo galvoti J. Jablonskis ir K. Būga. Jie sistemingai bei atsidėję ėmė rinkti medžiagą iš tarmių.

* * *

Taigi A. Juška, XIX a. viduryje pradėjęs domėtis kalbos dalykais, jau buvo radęs šviesesnių veikėjų tarpe pribrendusią mintį, jog liaudies šnekamoji kalba yra svarbus bendratautinės literatūrinės kalbos turtinimo ir kalbos mokslo šaltinis. Nepaisant to, praktiniame kalbos darbe — lietuvių leksikografijoje — A. Juška pirmasis atsisakė kartoti literatūrinius šaltinius bei senuosius žodynus ir ėmė rinkti liaudies šnekamosios kalbos faktus, kartu iškeldamas liaudies šnekamąją kalbą visiems kalbos dalykais susirūpinusiems veikėjams kaip pagrindinį kalbinio darbo šaltinį.

---

[47] M. Čilvinaitė. Daktaras Jonas Spudulis. — Mūsų senovė, II. Kaunas, 1937, psl. 101—107.

[48] M. Čilvinaitė. Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių. — Mūsų senovė, II. Kaunas, 1937, psl. 611.

II. A. JUŠKOS GYVENIMAS IR LEKSIKOGRAFINĖ VEIKLA

Apie A. Juškos jaunystę ir mokslo metus turime labai mažai žinių, o jo kalbinėms pažiūroms bei jų formavimuisi apibūdinti faktinės medžiagos yra tik iš to laikotarpio, kai jis jau tvarkė liaudies šnekamosios kalbos, tautosakos ir etnografijos rinkinius. Tai aplinkai, kuri A. Jušką supo vaikystės, jaunystės ir mokslo metais ir kuri padėjo pagrindą vėlesnei jo pasaulėžiūrai, suvokti teturime išlikusią vos vieną kitą detalę. Tačiau ir jos įgalina bent iš dalies pajausti, kaip augo ir brendo būsimasis leksikografas, tautosakininkas, etnografas.

A. Juška gimė 1819 m. birželio 16 d.[49] netoli Čekiškės, Daujotų kaime (dab. Ariogalos raj.), kur tėvai, smulkieji žemaičių bajorai, neseniai atsikėlę iš Žemaitijos, nuomojo sklypą žemės. Ariogalos apylinkėse A. Juška praleido visą savo vaikystę ir paauglio metus: su tėvais dar gyveno Juteikiuose; yra žinių, kad vėliau tėvai žemę nuomojo ir Surviluose[50].

Vėlesniam kalbininko darbui didelės reikšmės turėjo tėvų— raseiniškių žemaičių persikėlimas į aukštaičių gyvenamąsias vietas (į vakarų aukštaičių veliuoniečių ir vakarų aukštaičių šiauriečių ribos plotą): A. Juška nuo mažens pažino žemaičių ir aukštaičių tarmes. Tai jam padėjo be ypatingų sunkumų ir didelių apsirikimų visame lietuvių kalbos plote užrašinėti liaudies šnekamąją kalbą.

A. Juškos tėvai priklausė tam žemaičių bajorų sluoksniui, iš kurio XIX a. pradžioje išėjo pirmieji lietuvių šviesuoliai — lietuvių kultūrinio demokratinio judėjimo veikėjai.

Smulkieji žemaičių bajorai, vadinamoji šlėkta, amžiaus pirmoje pusėje ekonomine padėtimi mažai skyrėsi nuo valstiečių. Daugelis jų gyveno nepasiturinčiai, kiti net savo žemės neturėjo ir nuomojo ją iš dvarų arba tiesiai ėjo į dvarus tarnauti. Bręstant kapitalistiniams santykiams ir kintant socialinei bei eko-

---

[49] Ši data, kaip ir A. Juškos mirimo data, žymima pagal naujo stiliaus kalendorių. Dėl to A. Juškos gimimo diena nesutinka su šio darbo „Prieduose" (I, [1]) spausdinamo J. Juškos laiško J. Boduenui de Kurtenė nurodyta diena — birželio 4 d.

[50] J. Tumas. Broliai Juškos-Juškevičiai. Kaunas, 1924 (toliau — Br. JJ), psl. 81.

nominei feodalinio kaimo gyventojų padėčiai, dalis šlėktos buvo priversta eiti į miestus ir ten užimti smulkesniųjų ar vidutiniųjų valdininkų vietas[51]. Kas įstengė pasiekti aukštesnį mokslą, ėjo į kunigus, tapo mokytojais, gydytojais ir užėmė smulkias valdiškas vietas, į kurias turtingieji bajorai neidavo. Buvo ir tokių smulkiųjų bajorų, kurie, vaikus pramokę pas „daraktorių“, toliau į mokslą leisti neįstengė. Dalis šlėktos, verčiama blogos materialinės padėties, XIX a. susiliejo su valstiečiais. Tą procesą stiprino ir carinės administracijos sumanytas bajorystės dokumentų patikrinimas. Ne visi smulkieji žemaičių bajorai įstengė įrodyti savo bajorystę: trūko dokumentų, trūko ir lėšų dokumentams surasti ir sutvarkyti. Neapgynusieji savo teisių, buvo perrašyti į žemesnius luomus, tarp jų ir į valstiečius[52].

Žemaitijoje, be valstiečių baudžiauninkų, taip pat buvo ir nemaža laisvųjų, vadinamų karališkųjų, valstiečių ir činšininkų. Jie nėjo lažo ir už žemę mokėjo nedidelį mokestį. Formuojantis kapitalistiniams santykiams, šių valstiečių sluoksnis diferencijavosi: vieni nusigyveno, kiti pamažu stambino ūkius. XIX a. pradžioje tai buvo bene artimiausias smulkiesiems bajorams kaimo sluoksnis. Su šitais valstiečiais, ekonomiškai stipresniais už lažą ėjusius valstiečius ir kiek mažiau spaudžiamais feodalinio jungo, smulkieji bajorai susidurdavo ir kasdieniame gyvenime, ir mokykloje. Pasiekti aukštąjį ar net vidurinį mokslą valstiečiui buvo sunkiau kaip bajorui: šlėktą varžė tik materialiniai sunkumai, tuo tarpu valstietis buvo supančiotas ir socialiniais pančiais — jis neturėjo teisės siekti aukštesnio mokslo; tačiau pradinį mokslą tiek valstietis, tiek smulkusis bajoras dažnai kartu ėjo kaimo mokykloje.

Smulkieji žemaičių bajorai, savo padėtimi būdami artimi valstiečiams, pasižymėjo ir lietuviškumu, kurio nematome kitų Lietuvos bajorų tarpe. Tarp jų buvo nemaža tokių, kurių gimtoji kalba buvo lietuvių. Lenkų kalbą jie vartodavo bendraudami su nutautusiais feodaliniais sluoksniais ir lenkiškas tradicijas turinčiomis įstaigomis. Net ne visi smulkieji žemaičių bajorai mokėjo lenkiškai[53]. Oficialiuose dokumentuose sulenkintą pavardę že-

---

[51] A. Janulaitis. Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amž. Kaunas, 1936, psl. 280.
[52] Ten pat, psl. 488.
[53] A. Jucewicz. Wspomnienia żmudzi. Wilno, 1842, s. 148.

maitis šlėkta dažnai skyrė valdiškiems reikalams, namuose neužmiršdamas jos lietuviškosios formos. Tokį žemaičių bajorų lietuviškumą dvarininkai ir dvasininkai pajuokdavo[54].

A. Juškos tėvų, kaip ir daugumos žemaičių smulkiųjų bajorų, socialinė padėtis leidžia spėti, jog jie buvo artimi valstiečiams ir nenutautę. Be to, šeimos pažiūras į visa, kas lietuviška, kaip į sava, rodo A. Juškos ir jo brolio Jono vėlesnės pažiūros į lietuvių kalbą, tautosaką. J. Juška, baigęs mokslus ir visą amžių gyvenęs ne Lietuvoje, savo vaikus išmokė lietuviškai. Iš jo sūnaus Vytauto ir žmonos Felicijos Juškienės laiškų matyti, kad J. Juška savo vaikus taip pat buvo išmokęs branginti dėdės Antano darbus, suprasti jų kultūrinę vertę. Vytautą, dar gimnazijoje tebesimokantį, tėvas sodindavo prie dėdės žodyno korektūrų[55], o savo dukrai Antaninai net lietuvių kalbos gramatikėlę buvo parašęs, kad mergaitė giliau pastudijuotų gimtąją kalbą ir galėtų jam padėti taisyti A. Juškos žodyno korektūras. „Důdu korrekturą vesti sava Antosiaj, kuri jau pažino żęnkłus korrekturos, kad pażintum pormas grammatikos, surašime trųmpą Lietuvišką grammatiką su ąntrašu „краткое изложение строя Литовской речи; trumpas išguldimas rėdos Lietuviškos Kałbos“, kur łabiaųsiaj vejzėjom ant pormu, atmajnu vardu ir żodżiu, t. y. ant deklinacju ir conjugacju“, — rašė J. Juška laiške prof. J. Boduenui de Kurtenė (1886.II.19)[56]. Vytautas Juška, baigęs filologiją, buvo bepradedąs dirbti lituanistikos srityje, tik ankstyva mirtis jo darbą nutraukė. Kai jis, baigdamas universitetą, turėjo pasirinkti speckursą lyginamosios kalbotyros magistro laipsniui ginti, pasirinko du speckursus: lenkų ir lietuvių kalbų. Juos klausė laisvu klausytoju Jurjevo (dab. Tartu) universitete. Pabaigęs studijas, jis pirmiausia pasirūpino perimti iš prof. F. Fortunatovo A. Juškos žodyno redagavimą. Tuo klausimu V. Juška Rusijos Mokslų akademijai, organizavusiai A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno spausdinimą, rašė: „Kadangi esu suinteresuotas, kad greičiau būtų išleistas žodynas, nepaprastai svarbus kaip pirmas išsamus lietuvių kalbos žodynas, antra, norėdamas pamatyti išspausdintą savo tėvo ir dėdės darbą, prie kurio jiedu

[54] A. Jucewicz. Wspomnienia żmudzi. Wilno, 1842, s. 148.
[55] J. Juškos laiškas J. Grotui (1885. X. 25). Žr.: „Priedai“, Nr. IV, [3].
[56] Žr.: „Priedai“, Nr. I, [9]. Minėtoji gramatikėlė neišliko.

darbavosi beveik dvidešimtį metų, drįstu siūlytis Akademijai prisidėti savo jėgomis prie žodyno spausdinimo“[57].

Broliai Juškos, kaip ir kiti lietuviškos orientacijos smulkieji žemaičiai bajorai, savo pavardę rašė dvejopai. Spaudoje ir lenkiškai ar rusiškai rašytuose dokumentuose — Juškevičia, Юшкевич, o rankraščiuose ir lietuviškuose raštuose dažnai — Juška. Latvių-lietuvių-lenkų kalbų žodynas, lietuvių-lenkų kalbų žodynas ir „Słownik polsko-litewski“ pasirašytas A. Juškos pavarde. Tačiau 1863 m. išleistas jo elementorius[58], skirtas Lietuvos kaimo vaikams, pasirašytas kunigo A. Juškevičios pavarde. Autorių šiuo atveju varžė tai, kad jis priklausė nutautusiam ir reakcingam dvasininkų luomui[59]. J. Juška lietuviška pavarde išleido kalbinį darbą „Kałbos lëtuviszko lëżuv'o ir statraszymas, arba ortograpija“. J. Juškos pavardę mini ir latviai. 1894 m. laikraštis „Austrums“, rašydamas apie jo gimimo 80 metų sukaktuves, pastebi, jog jis pats save vadindavęs Juška[60]. Raštus, rašytus Rusijos Mokslų akademijai, J. Juška pasirašinėdavo Juškevičiaus pavarde. Ta pačia pavarde jis išspausdino ir brolio dainų rinkinius, vestuvių papročių rinkinį, žodyną.

Visa tai kalba už A. Juškos gimtųjų namų lietuviškumą. Bent jau neapsiriksime teigdami, kad leksikografas kilo iš šeimos, priklausiusios tai daliai žemaičių smulkiųjų bajorų, kurie nebuvo visai nutautę ir svetimi lietuvių liaudies kultūrai.

Skaityti ir rašyti A. Juška mokėsi pas daraktorių, anot J. Juškos, „w ambulatornej szkółce, przechadzonej z kolei po tygodniu z domu rodziców jednego ucznia do domu drugiego“[61]. Daraktorių mokyklos buvo svarbi Žemaitijos kaimo mokymo „įstaiga“. Jas organizuodavo patys valstiečiai arba šlėkta, nes carinė administracija krašto švietimu nesirūpino. Nerūpėjo jis ir dvasi-

---

[57] V. Juškos laiškas RKL skyriui (1895.I.5). Žr.: „Priedai“, Nr. VIII, [1].

[58] Abeceła arba Lementorius dėl mażu vajkel'u, Surašyta par Kunįgą Antaną Juškevičę. Wilniuje, 1863.

[59] Elementorius turėjo pereiti vyskupo cenzūrą. Jos rašoma: „Rękopism [...] przejrzałem i nic przeciwnego [...] nieznalazłem, ale owszem uznaję być pożytecznym dla młodzieży i godnym druku. Wilno dnia 21 Lipca 1862 r. X. Ciechanowski [...] zatwierdzam [...] Za Biskupa [...] X. Antoni Żyszkowski“.

[60] „Jahnis Juschkewitsch jeb wehl pareisaki (bes poļu galotnes Juschka, ka wiņsch pats rakstijis sawu leischu wahrdu).“ Eewehrojamu wihru gaļerija. Jahnis Juschkewitschs. — „Austrums“, Jelgava, 1894, Nr. 10, lpp. 344.

[61] J. Juškos laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1880). Žr.: „Priedai“, Nr. I, [1].

ninkams, kuriems prie klebonijų buvo leista steigti žiemos metui mokyklas vaikams kiek rašto pramokyti. S. Daukantas su geliama širdimi apie tai rašė M. Valančiui: „Vienintelėj vyskupijoj [Žemaičių] leista laikyti mokyklas prie bažnyčių — žiemos laiku vaikams mokyti katekizmo ir skaitymo, o tik vargiai kokia dešimtoji kur-ne-kur turi. Kaip tai sakoma, nėra kam prižiūrėti!! Dieve mano, kiek apsiėjo išgauti tasai leidimas! Čia nebuvo žmogaus, kas tuo nebūtų rūpinęsis, o dabar, tarytum ir neleista [...]. Gal ir gailėsis to, bet jau po laiko. Savo giminėms nenori suteikti dvasinės pagalbos, o vadinasi dar kunigais, švietėjais!!!“[62]. Valstiečių organizuojamųjų mokyklų mokslo lygis buvo labai žemas. Daraktoriais būdavo nei specialaus parengimo, nei pedagoginio patyrimo neturį žmonės. Vaikai buvo mokomi tik skiemeniuoti ir rašyti. Norėdami siekti vidurinio mokslo, jie turėjo dar mokytis oficialioje pradinėje mokykloje. Taip atsitiko ir su vyresniuoju A. Juškos broliu Jonu, kuris norėjo stoti į Kražių gimnaziją. Nors ir žemas buvo mokymo lygis daraktorių mokyklose, jos krašte turėjo didelės reikšmės: mažino kaime analfabetų skaičių ir žadino jaunimą toliau siekti mokslo.

F. Juškienė laiške J. Boduenui de Kurtenė užsimena, kad Juškų šeima gyvenusi labai nepasiturinčiai[63]. Iš tikrųjų ji turėjo gyventi net skurdžiai, nes tuo metu, kai dėl ekonominių ir visuomeninių pakitimų kaime į mokslą veržėsi net valstiečiai, A. Juškos tėvai galėjo vaikams duoti tik pradinį mokslą. A. Juška turėjo šešis brolius ir seserį[64]. Sesuo Antanina, kaip mergaitė visai negavusi mokslo, išėjo tarnauti į dvarą prižiūrėtoja[65], o broliai, vienas kitam padėdami, šiaip taip pasiekė mokslą.

Iš Juškų vaikų vidurinį mokslą pirmasis baigė vyriausiasis sūnus Jonas. Kiek pasimokęs pas daraktorių, jis įstojo į Dotnuvos vienuolių bernardinų pradinę mokyklą, o ją baigęs, vargais negalais išsiprašė tėvą leisti mokytis toliau, pasižadėjęs nereikalauti iš namų jokios materialinės paramos[66].

---

[62] S. Daukanto laiškas (1846. IV. 5). — Lietuvių tauta, II. Vilnius, 1911, psl. 261.

[63] F. Juškienės laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1886. V. 31). Žr.: „Priedai“, Nr. II, [2].

[64] Ten pat. Keturi A. Juškos broliai buvo tikri ir du netikri — tėvų augintiniai.

[65] Br. JJ, psl. 81

[66] F. Juškienės laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1886. V. 31). Žr.: „Priedai“, Nr. II, [2].

Gavęs gerą dotnuviškių mokytojų rekomendaciją ir mokslo pradžiai iš dvare tarnavusios sesers dešimtį rublių[67], J. Juška išvyko į Kražių gimnaziją. Jau antraisiais mokslo metais (1834) jis pasiėmė į Kražius Antaną, 15 metų vaikinuką, taip pat troškusį mokytis.

Antanui daraktoriaus mokslų į gimnaziją įstoti nepakako, ir Jonas pats turėjo brolį dar gerokai mokyti. Kad nesitrukdytų laikas, Antanas, brolio padedamas, dvejus metus mokėsi savarankiškai ir 1836 m. iš karto stojo į gimnazijos III klasę[68]. Vėliau, baigęs mokslus, Antanas Jonui padėjo išleisti į mokslą ir kitus brolius: iš jų trys tapo gydytojais ir du kunigais[69].

Kražių gimnazija tais laikais buvo viena stipresniųjų Lietuvos mokyklų. Po 1817 m., Vilniaus universitetui perėmus ją iš dvasininkų, mokykla sparčiai augo ir stiprėjo. 1818 m. jai buvo suteiktas gimnazijos vardas. 1831 m. joje jau dirbo apie 20 mokytojų ir mokėsi apie 500 mokinių. Mokykloje buvo įsteigta biblioteka, 1831 m. turėjusi 5879 įvairiomis kalbomis knygų[70]. Norinčiam lavintis jaunimui tai sudarė neblogas sąlygas.

Vilniaus universiteto bajoriška vadovybė stengėsi savo įstaigas padaryti Lietuvos lenkinimo židiniais[71], todėl ir Kražių gimnazijoje buvo dėstoma lenkų kalba. Tačiau A. Juška į ją įstojo jau paaugęs, su sutvirtėjusiu charakteriu ir pažiūromis, ir lenkiška aplinka jo nepaveikė.

Svarbu pastebėti, kad XIX a. pradžioje Kražių mokykloje buvo kilęs tam tikras domėjimasis lietuvių kalba: 1803 m. atgaivintas Vilniaus universitetas, siuntinėdamas jėzuitų rankose tebesančiai mokyklai įsakymus, liepė rinkti žinias apie krašto praeitį ir lietuvių kalbą. Tuos įsakymus mokyklos vadovybė sąžiningai vykdžiusi[72]. Perėjus mokyklai Vilniaus universiteto žinion, nauji mokytojai, buvę universiteto auklėtiniai, dar labiau sustiprino mokyklos ryšius su Lietuvos švietimo centru — uni-

---

[67] Br. JJ, psl. 81.
[68] J. Juškos laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1880). Žr.: „Priedai", Nr. I, [1].
[69] F. Juškienės laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1886. V. 31). Žr.: „Priedai", Nr. II, [2].
[70] V. J u z u m a v i č e. Aprašymas Žemaičių vyskupystės. Rankraštis, rašytas apie 1875—1879 m. — LKLI BR, Nr. 2319, l. 201.
[71] Lietuvos TSR istorija, I. Vilnius, 1958, psl. 413.
[72] M. W o ł o n c z e w s k i s. Żemajtiu Wiskupiste, II. Vilnius, 1848, psl. 36—37.

versitetu. Kai kurie mokytojai, dirbdami gimnazijoje, nenutraukė ryšių su universiteto draugijų gyvenimu, spauda[73]. Per juos betarpiškai Kražius pasiekė šubravcų, filaretų-filomatų veiklos idėjos, prancūzų revoliucijos atgarsiai, rusų progresyvinė mintis ir revoliucinis judėjimas. Mokyklai buvo žinoma, kad kai kurie pažangūs profesoriai ir didelė dalis studentų rūpinasi tyrinėti raštijos ir istorijos paminklus, rinkti tautosaką, šviesti liaudį, gerinti jos būvį ir t. t.

A. Juška į Kražius atvyko, kai Vilniaus universitetas po 1831 metų sukilimo dėl maištaujančios jaunimo dvasios carinės vyriausybės įsakymu buvo uždarytas (1832). Tačiau A. Juškos mokymosi Kražiuose metais (1834—1839) susidomėjimas istorija ir liaudies kalba gimnazijoje negalėjo būti išnykęs jau vien dėl to, kad tos srities veikla Lietuvoje tolydžio stiprėjo ir augo.

Vienas iš A. Juškos mokytojų buvo ir M. Valančius, vėliau, J. Juškos liudijimu, nemažai paveikęs A. Jušką įtikinėjimais, kad šis greičiau spausdintų lietuvių-lenkų kalbų žodyną ir surinktas liaudies dainas[74].

Jonui pabaigus gimnaziją ir išvykus studijuoti į Charkovą, A. Juška neteko išlaikytojo ir turėjo iš gimnazijos pasitraukti. Nenorėdamas mesti mokslo, 1839 m. jis įstojo į Vilniaus kunigų seminariją[75], kur buvo nemokamas išlaikymas.

Atvykus A. Juškai į Vilnių, buvusios profesūros ir studentų visuomeninio judėjimo nuotaikos dar buvo gyvos: universiteto uždarymas neįstengė jų užgniaužti. Pirmiausia pažangios idėjos laikėsi jaunimo tarpe Medicinos-chirurgijos akademijoje ir Dvasinėje Vilniaus akademijoje — mokyklose, suformuotose iš uždarytojo universiteto likučių: medicinos fakulteto ir moralinių-politinių mokslų fakulteto teologijos skyriaus. Abiejų mokyklų jaunimas susitikinėjo, net lankėsi vieni kitų paskaitose. Senoms nuotaikoms išsilaikyti padėjo ir kai kurie žymesni buvusieji universiteto profesoriai, perėję dirbti į naujai įsteigtąsias akademijas. Antai prof. L. Borovskis, universitete dėstęs klasikinę literatūrą, nuo 1833 m. iki 1842 m. dėstė Dvasinėje akade-

---

[73] J. Lebedys. Simonas Stanevičius. Vilnius, 1955, psl. 65—68.
[74] J. Juškos laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1880). Žr.: „Priedai", Nr. I, [1].
[75] Ten pat.

mijoje homiletiką. Tos nuotaikos, būdamos gyvos Dvasinėje akademijoje, reikia manyti, pasiekdavo ir Vilniaus kunigų seminariją, kurioje mokėsi A. Juška. Vyriausioji Vilniaus kunigų seminarija nuo aukštosios mokyklos nebuvo visai atsijusi[76]. 1806 m. ji buvo patvirtinta kaip padedamoji Vilniaus universiteto mokymo įstaiga, o uždarius universitetą, ji rengė toliau klausytojus Dvasinei akademijai. Kad Vilniuje ilgai laikėsi carinei vyriausybei nepatinkamos idėjos, rodo ir abiejų akademijų uždarymas 1842 m.

1843 m. A. Juška baigė kunigų seminariją ir buvo paskirtas į Aleksandrovską (dab. Zarasus). Nuo kunigo pareigų dabar likdavo laisvo laiko, ir A. Juška galėjo atsidėti tam, kas jį labiau domino. Jis pradėjo savarankiškai mokytis, lavintis, užkaišiodamas tas spragas, kurias buvo palikusi kunigų seminarija, teapėmusi siaurą disciplinų ratą. J. Juška, pateikdamas prof. J. Boduenui de Kurtenė brolio biografinius duomenis, rašė, kad jis su dideliu noru įsigydavęs knygas ir karštai jas skaitydavęs[77].

A. Juškos didelis literatūros pamėgimas, reikia manyti, susiformavo dar Vilniuje, o gal jau ir Kražiuose. Nemaža Kražių biblioteka ir privalomas lotynų bei lenkų literatūrų kursas seminarijoje[78] sudarė tam palankias sąlygas.

Traukė A. Jušką ir muzika. Zarasuose jis pradėjo mokytis skambinti fortepijonu ir griežti smuiku. Greitai tiek pramoko fortepijonu skambinti, jog galėjo duoti pamokas „miesto aristokratijos" vaikams[79]. J. Tumas mano, kad muzikos mokytis A. Jušką paskatinę J. Kraševskio ir kitų lenkų rašytojų romantikų veikalai. Tai buvęs jo rengimasis rinkti dainas ir užrašinėti jų melodijas[80]. Iš tikrųjų apie nuoseklesnę tautosakai rinkti programą, A. Juškai gyvenant Zarasuose, kalbėti dar negalima. Dainas rinkti A. Juška pradėjo maždaug po dešimties metų. Tada, be abejo, muzikinis išsilavinimas jam labai daug padėjo.

---

[76] Lietuvių literatūros istorija, I. Vilnius, 1957, psl. 357.
[77] J. Juškos laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1880). Žr.: „Priedai", Nr. I, [1].
[78] Lietuvių literatūros istorija, I. Vilnius, 1957, psl. 357.
[79] J. Juškos laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1880). Žr.: „Priedai", Nr. I, [1].
[80] Br. JJ, psl. 87.

Iš Zarasų A. Juška buvo perkeltas į Obelius ir vėliau — į Antazavę. Ten jis lietuviškai sakydavęs pamokslus[81]. Apie 1850 m. patekęs į Ukmergę, A. Juška jau dirbo kalbos srityje. Iš Ukmergės jis persikėlė į Pušalotą (apie 1857—1861 m.)[82], paskiau trumpą laiką pabuvo Lyduvėnuose ir vėliau gyveno Vilkijoje (nuo 1862 m.), Veliuonoje (nuo 1865 m.), Alsėdžiuose (nuo 1871 m.). Tik 1879 m. jis išvyko į Kazanę pas brolį Joną, su kuriuo kartu rengė spaudai savo rinkinius. Apsigyventi pas brolį vertė ir pašlijusi sveikata. Po metų, 1880 m. lapkričio 1 d., ten jis ir mirė.

Taigi, beveik visą gyvenimą praleidęs lietuviškame kaime, A. Juška turėjo geras sąlygas stebėti liaudies šnekamąją kalbą ir ją užrašinėti.

A. Juškai nepaprastai vaisingai dirbti liaudies kalbos, tautosakos ir papročių rinkėjo darbą daug padėjo tai, kad nuo mažens jam buvo pažįstamas lietuviškas kaimas, artimas valstiečių gyvenimas. Jau buvo minėta, kad tikslesnių duomenų apie A. Jušką turime tik iš to jo gyvenimo laikotarpio, kai jis dirbo prie savųjų kalbos, tautosakos, etnografijos rinkinių. Tačiau ir tų vėlesnių jo gyvenimo metų teikiama medžiaga leidžia susidaryti aiškų vaizdą apie A. Juškos polinkius ir asmenybę.

A. Juška, ir kunigu būdamas, nuo lietuviško kaimo, valstiečių gyvenimo nenutolo. Jam buvo suprantamas ir įdomus liaudies humoras, visai neatrodė bloga tai, ką kiti kunigai smerkė kaip „nepadorumą“, „nuodėmę“. Jo bendraamžis kun. Senkauskas J. Tumui yra pasakojęs, kad Vilkijoje su A. Juška jiedu eidavę į kaimus užrašinėti dainų. A. Juška klausinėdavęs senų moterų apie senovės šokius, prietarus ir daug kita ko. „Vieną kartą miestelyje rodė mums, kaip šoka „tabalą“. Bobos žargės, rankose turėdamos ilgą lazdą. Aš piktinaus žiūrėdamas, o kun. Antanas džiaugės ir buvo laimingas“[83]. Pradėjęs domėtis kalba, tautosaka ir etnografija, A. Juška nepraleisdavo nė vienų vestuvių, krikštynų, laidotuvių, pabaigtuvių: visur jo buvo pilna.

---

[81] J. Juškos laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1880). Žr.: „Priedai“, Nr. I, [1].

[82] J. Juška brolio atvykimą į Pušalotą nurodo „apie 1860 m.“ J. Koncevičius rašo, kad su A. Juška Pušalote susipažinęs 1857 m. Plg.: Iš lietuvių studentų gyvenimo Maskvoje XIX a. 60-tais metais. — Kn.: Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos, II. Kaunas, 1938, psl. 185—186.

[83] Br. JJ, psl. 93—94.

Linksmo būdo ir pilną gyvybės A. Jušką žmonės labai mėgo, ir bendravusieji su juo dar ilgai paskui jo neužmiršdavo, pasakodavo apie jį. J. Juškytė (A. Juškai ne giminė) J. Tumui apie 1924 m. yra minėjusi, kad Vilkijoje, rinkdama kalbos medžiagą, radusi senutę, kuri pasakiusi: „Tamsta mane kamantinėji kaip kitados Vilkijos kunigas Juškevičius: jis bet ką prašė dainuoti ir visokių žodžių klausinėjo"[84].

A. Juškos santykius su valstiečiais rodo ir lietuvių-lenkų kalbų žodynui parinkta žodžių reikšmių iliustracinė medžiaga. Ji tiesiai ir atvirai kalba apie liaudies buitį, atskleidžia feodalinio kaimo klasinius prieštaravimus. Autorius aiškiai nesutinka su tuo, kad dvaras valstiečio nelaiko žmogumi. Už valstiečio vargą, jam daromas skriaudas A. Juška dvarui ir jo ponams negaili replikų. Štai keletas pavyzdžių:

(A II) *álitį, -lįju*[84a], (mŭcit), nękać, męczyć robotą i zdzierstwem. Tas pónas álija kol paálija visáj sáva żmónis, t. i. sužùdė.

(D II) *dóvitį, -vįju,* nękać. Tas pónas nėjkom (za nadto) dóvija sava vérgus.

(G II) *gúbitį, -bįju,* gubić. Pónas gúbija żmónis. v. dóvitį.

(G II) *galatà,* nagliciel (do roboty). Tas pónas galatà ąnt dárba, t. i. nógnininkas.

(G II) *grobas,* 2) wnętrzności. Dvarė plakė jįnjį kol gróbaj pasiródė; żarnos, képenos, szirdis[85], blùżnis, plaúczej íra vis gróbaj arbà vidurėj.

(M II) *mą̀nklius*[85a] (blėdíba), podstęp, intryga, коварство, интрига. Pònaj dára mą̀nklius su żmonimìs. v. mą̀nglius.

(M II) *mażúmenė* (nabadzini), lud biedny, biedota, бедный клас народа. Żmónis bĕdni vadìnas mażúmenė, o bagóti didúmenė; szvę̀nta dįną dìrba mażúmenė.

---

[84] Br. JJ, psl. 90.

[84a] A. Juškos rašmuo *j* (tiesus jotas) reiškia dvibalsį *ie.*

[85] A. Juškos lietuvių-lenkų kalbos žodyno rankraščiuose vietoje *cz, sz, dz, dż* rašoma *c, s, d* su *z* apačioje ir *d* su *ż* apačioje.

[85a] Visuose A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno rankraščiuose ir spausdintose žodyno dalyse minkštinamasis ženklas *i* rašomas be taško (*ı*). Šiame darbe jis transponuojamas į *i* (su tašku).

Baudžiavinius santykius A. Juška apibūdina tokiais iš liaudies lūpų užrašytais posakiais:

(B III) *baúdžiuva*, panszczyzna. Baúdžiuva íra dárbas su baugumù, t. i. kad baúdžia ir vėja. Sunkì baúdžiuva pas tąn póną.

(B III) *baudžiuvinìnkas, -kė*, robotnik panszczyzniany. Szeszdįnis baudžiuvinìnkas kurs po bausme prociό ponuj.

(B III) *baugesis*, m. obawa. Koks íra baugesis baúdžiuvo ésąnt kad vis bugù, v. bugùs.

(B III) *baugsztitįs, -sztaús*, obawiać się. Ant baudžiuvos baugsztos darbinìnkaj, t. i. bìjosi. v. bugtį, bugsztùs.

A. Juška šitokią žodyno medžiagą pateikia visai jos nekomentuodamas, bet ir toks autoriaus objektyvumas jau skamba kaip nepritarimas, protestas prieš socialinę nelygybę ir pilietinį valstiečio beteisiškumą.

Kaip ir galima laukti, A. Juškos santykiai su dvaru nebuvo geri. Antai Vilkijos dvarininkai ne tik nerodė kunigui simpatijų, bet vadino jį „maniaku“ ir savo vaikams leisdavo iš jo tyčiotis[86]. Nuo dvarininkų A. Juškai teko ir nukentėti. Apie tai rašoma F. Vitės laiško N. Miliutinui priede — S. Mikuckio pastabose apie lietuvių ir rusų kalbų žodyną. Gale pridėtas panaudotos literatūros sąrašas, kuriame pažymima, kad Vilkijos bažnyčios vikaras A. Juškevičius, rašydamas lietuvių-lenkų kalbų žodyną, nuo sulenkėjusių lietuvių turėjęs nemalonumų („подвергался неприятностям со стороны ополяченных литвинов“)[87].

Nei A. Juškos pasaulėžiūroje, nei konkrečiame jo darbe nematyti kraštutinio klerikalizmo bruožų. Antai A. Juška į savo lietuvių-lenkų kalbų žodyną įdėjo daug mažiau bažnytinių terminų ir posakių, negu kiti lietuvių kalbos žodynų autoriai. A. Juškos žodyno šiuo atžvilgiu negalima lyginti su senaisiais P. Ruigio, K. Milkaus, F. Hako, net K. Širvydo ir kitų žodynais. Religinių žodžių kur kas daugiau, negu A. Juškos žodyne, randame ir vėlesniuose — F. Kuršaičio, G. Neselmano ir M. Miežinio — žodynuose. Jų pirmosiose raidėse, pavyzdžiui, yra šie žodžiai, kurių nėra kun. A. Juškos žodyne: *aniolas, apaštalas, apaštališkas, atpuskai, atskalūnas, bloviesčiai, čyščius, dangų žengi-*

---

[86] Br. JJ, psl. 89.

[87] «Советская этнография», 1947, т. VI—VII, стр. 269.

mas, dievagimdytoja, ekzekvijos, evangelija, evangeliškas, evangelistas. Į A. Juškos žodyną tepateko *bažnyčia, kunigas, mišios, sekminės, griekas* — žodžiai, kurie negalėjo žmonėse neprigyti, turint šalia bažnyčią, einant į ją, švenčiant jos nustatytas šventes, girdint kunigų barimus už „griekus" ir t. t. Tačiau ir ši leksika A. Juškos žodyne dažniausiai iliustruojama tokiais atsitiktiniais žodžių vartojimo pavyzdžiais ir savotiškais aiškinimais, kad straipsniuose visai nematyti klerikalinio tendencingumo. Pavyzdžiai:

(B III) *bažníczia*, kosciol. Impulsi in klingį (kunica) kurs prį dùru bažníczios; vęngiu éjtį in bažníczia kad tóli.

(K I) *Kùnigas*, ksziądz, kapłan. v. kunìngas, kúnas[88].

(M II) *mìszios*, pl. (mìszias), msza, мисса, обедня. Ar jau atbùva mìszios, t. i. ar jau lajkéj? v. ápžadas.

A. Juška aštrių žodžių skiria ir per dienas bažnyčioje sėdinčioms bei kunigams pataikaujančioms davatkoms:

(B II) *besė̃tį*, velotįs, obrócić się w czorta. Ko tu tajp besė̃ji kajp davatka įnbesė̃jusi, t. i. įnpikusi kajp biesas[89].

(G II) *gíltinė*, matka czorta. Gíltinė íra bíesa motina, ne smaugs sava vajką (davatką).

Pradėjęs rinkti liaudies kalbos faktus, A. Juška tuo darbu dažnai būdavo labiau susirūpinęs, nekaip tiesioginėmis kunigo pareigomis. Antai paskirtas klebonu į Lyduvėnus (1862 m.), jis nesutiko čia dirbti vien dėl to, kad klebonijos apleistų trobesių ir bažnyčios remontas turėjo atimti iš jo daug brangaus laiko. A. Juška parašė raštą bažnytinei vyresnybei, prašydamas duoti jam kitą, nors ir žemesnę vietą, kad tik darbas joje neatimtų tiek daug laiko. Vyskupui M. Valančiui iš karto nesutikus, A. Juška išvažiavo iš Lyduvėnų ir naujo paskyrimo toliau laukė

---

[88] Šitos nuorodos į kitus straipsnius A. Juškos naudojamos antraštinio žodžio semantikai ir „kilmei" paryškinti. K (I) rašoma: *Kuníngas*, *-ga*, cielisty. Kùrs turi kúnų mesìngų tas kunìngas. v. kúnas. *Kúnas*, ciało żywe. Kúnas gĩvas vo lavónas ĩra negĩvas. v. lavónas, stukís, kunísta.

[89] A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno rankraščiuose ir spausdintose žodyno dalyse dvibalsis *ie* rašomas *ıė* (jeigu nepanaudojamas koks kitas, visai skirtingas rašmuo, pvz., ë, j ar pan.), o skiemens kirčio arba tvirtapradės priegaidės ženklas dedamas ant šio dvibalsio antrojo sando — *ıė̃*. Šiame darbe kalbamasis dvibalsis transponuojamas į *ie* ir kirčiuojamas *íe*.

Dotnuvoje[90]. Po kiek laiko jis buvo paskirtas vikaru į Vilkiją ir tuoj pat išvyko ten dirbti.

A. Juška, ir į klausyklą sėsdamas, neužmiršdavo pasiimti popieriaus ir pieštuką, kad, moterėlei pasakojant „nuodėmes“, galėtų užsirašinėti žodžius bei įdomesnius sakinius. Pušalote toks kunigo elgesys buvo sukėlęs žmonėse net įtarimą, kad jų atvirumas ketinamas piktam išnaudoti. Prasidėję nesusipratimai, ir bažnytinė vyresnybė turėjusi perkelti A. Jušką į kitą vietą. Tada jis ir buvo paskirtas į Lyduvėnus.

A. Juška prastai vykdė jam, kaip kunigui, pavedamus politinius įpareigojimus. Vyskupas M. Valančius 1858 m. buvo kreipęsis į savo vyskupystės gyventojus specialiu raštu, reikalaudamas, kad jie klausytų caro valdžios ir dvarininkų, o neklausytų tų, kas prieš dvarininkus kalba[91]. Kaimuose to žiūrėti turėjo kunigai. Tuo tarpu A. Juška ne tik nedraudė valstiečiams kalbėti prieš dvarininkus, bet pats užrašinėjo nepalankią dvarui medžiagą.

Aktyviausi A. Juškos veiklos metai — XIX a. vidurys. Tuo laiku kaime aštrėjo klasių kova, vis labiau ir labiau vystėsi valstiečių judėjimas prieš dvarininkus ir prieš dvarininkų interesų saugotoją — caro valdžią. Buvo keliami griežti reikalavimai panaikinti baudžiavą[92]. Pagaliau 1861 m. baudžiava buvo panaikinta, bet dvarininkai ir toliau engė valstiečius. Kaime liko beveik ta pati padėtis, kaip ir iki baudžiavos panaikinimo, tik dvarininkai neteko teisės parduoti ar pirkti valstiečius. Esant tokiai padėčiai, valstiečiai ne tik nenurimo, bet darėsi dar revoliucingesni. Lietuvos dvaruose kildavo gaivališki valstiečių pasipriešinimai, kurie kartais būdavo tokie smarkūs, jog jiems malšinti dvarininkai šaukdavosi karinės pagalbos. Nežmoniškai dvarininkų priespaudai griežtai pasipriešino ir Veliuonos dvaro valstiečiai[93]. Tokioje aplinkoje A. Juškos artimas bendravimas su liaudimi ir nedraugiški santykiai su dvaru kėlė įtarimą carinei administracijai. 1863 m. sukilimo metu A. Juška Vilkijoje buvo suimtas, išvežtas į Kauną ir devynis mėnesius kalinamas.

---

[90] Br. JJ, psl. 89.

[91] J. Žiugžda. Antanas Mackevičius. — „Komunistas“, 1951, Nr. 1, psl. 28.

[92] Ten pat, psl. 27.

[93] Ten pat.

A. Juška matė ir kėlė dvaro neigiamybes, rašė apie valstiečių skriaudas ir visa savo pasaulėžiūra bei darbais buvo artimesnis lietuvių liaudžiai, negu sulenkėjusiai ir valstietį engiančiai ponijai. Tačiau valstiečių beteisės padėties gilesnių, socialinių šaknų jis neperprato ir išeities iš esamos padėties neieškojo. Tai sudarė A. Juškos demokratinės pasaulėžiūros ribotumą.

Nors jo pažiūros buvo ribotos, bet artimumas liaudies kultūrai ir buičiai padėjo jam pasidaryti įžymiu lietuvių leksikografu, tautosakininku, etnografu.

Norint nušviesti A. Juškos kalbinį darbą, negalima nepaminėti jo brolio Jono Juškos, pirmojo specialų aukštąjį mokslą baigusio lietuvių kalbininko. J. Juška savo išsilavinimu ir betarpiškais ryšiais su rusų filologija nemažai veikė A. Juškos kalbines pažiūras ir turėjo įtakos pačiam jo darbui.

Jonas Juška gimė 1815 m. birželio 8 d.[94] Žarėnuose, į pietus nuo Telšių. Baigęs Kražių gimnaziją (1839), jis norėjo stoti į Peterburgo universitetą, bet, dėl vietų trūkumo nepatekęs į universitetą stipendininku, studijavo filologiją Charkove (1840—1844). Nuo 1844 m. J. Juška mokytojavo įvairiuose Rusijos miestuose. Pirmiausia jis buvo paskirtas į Mogiliavo gimnaziją, kurioje, be kitų dalykų, trejus metus dėstė visuotinę istoriją. 1851 m. perkeltas į Naugardą, buvo geografijos mokytoju. 1858 m. pradėjo dirbti karinėje mokykloje kaip inspektorius. Kitais metais buvo paskirtas į tokią pat mokyklą Peterburge, o 1862—1864 m. — į Kazanę karinės mokyklos inspektoriumi. Iš Kazanės buvo perkeltas į Nižnij-Novgorodą (dab. Gorkį) gimnazijos inspektoriumi. Į gimnaziją įvedus lotynų kalbą, J. Juška nuo 1865 m. dėstė ją. Nuo 1867 m. dirbo Jekaterinburge (dab. Sverdlovskas), kur 1871 m. buvo dar ir graikų kalbos mokytoju. 1875 m. grįžęs į Kazanę, jis dėstė III gimnazijoje lotynų kalbą[95]. 1885 m. J. Juška išėjo į pensiją.

J. Juška buvo uolus pedagogas, karštai domėjęsis ir rašęs pedagoginiais klausimais. Prof. J. Boduenas de Kurtenė mini jo kelis darbus, išspausdintus laikraščiuose ir atskirais leidiniais[96]: „О преподавании географии“ (rašytas apie 1851—1858 m., dės-

---

[94] Pagal naują stilių.
[95] J. Baudoin de Courtenay. Jan Juszkiewicz. — Prace filologiczne, I. Warszawa, 1885 (toliau — PF I). s. 763.
[96] Ten pat, psl. 764.

tant geografiją Naugarde), „И еще несколько слов по поводу особых переводных экзаменов“ (išspausdintas „Русский инвалид“, 1859, № 212), „Мысли об устройстве учебной части наших училищ“ („Русский инвалид“, 1860, № 245), „Несколько слов об учебно-педагогическом самообразовании“ („Русский инвалид“, 1860, № 271). Už pedagoginę veiklą J. Juška du kartus Peterburgo mokslo apygardos kuratoriaus buvo atžymėtas spaudoje ir, kai 1863—1864 m. vyko karinių mokyklų perorganizavimas, jis buvo paskirtas į Peterburgą dalyvauti tuos dalykus sprendusioje komisijoje.

Dar didesnį darbą tuo pačiu metu J. Juška dirbo lietuvių kalbos tyrinėjimo ir medžiagos kaupimo tiems tyrinėjimams srityje.

Prof. J. Boduenas de Kurtenė tvirtina, kad studijuodamas filologiją Charkove, J. Juška 1840—1844 m. negalėjęs gauti gilesnio lingvistinio išsilavinimo[97]. Iš tikrųjų Charkovo universitetas nuo XIX a. pradžios smarkiai stiprėjo ir J. Juškos studijų metais buvo jau savarankiškas mokslo centras. Jis išaugino tokius įžymius lingvistus, kaip I. Sreznevskis, A. Potebnia. J. Juškos studijų metais iš komandiruotės po stambiausius kalbotyros centrus kaip tik buvo grįžęs I. Sreznevskis, kuris Charkovo universitete smarkiai sustiprino filologiją. Jis ir paskatino J. Jušką rimtai gilintis į savo gimtąją kalbą.

Apie 1850 m. slavistai pradėjo daugiau domėtis lietuvių kalba, ir Rusijos Mokslų akademija ėmė ieškoti žmonių, kurie galėtų dirbti lietuvių kalbos srityje. Ypač buvo norima į tą darbą įtraukti pačius lietuvius. I. Sreznevskis, nuo universiteto laikų pažindamas J. Jušką, apie 1852 m. jį paragino tyrinėti lietuvių kalbą. J. Juška rašė broliui Antanui, kad nuo tada jis labiau ir susidomėjęs lietuvių kalba[98].

Istorijos-filologijos fakultetą baigęs lietuvis J. Juška Rusijos Mokslų akademijai atrodė esąs tinkamas kandidatas lietuvių kalbai tyrinėti. Iš jo buvo galima laukti jei ne gilių lingvistinių tyrinėjimų, tai bent tikslių ir slavistams vertingų žinių apie lietuvių kalbą.

1856 m. išėjus A. Šleicherio lietuvių kalbos gramatikai, Rusijos Mokslų akademija ją recenzuoti davė J. Juškai. Recenzija

---

[97] Plg. J. Baudoin de Courtenay, — PF I, s. 765.
[98] Ten pat.

buvo išspausdinta Mokslų akademijos Darbuose ir atskiru leidiniu „Записка о книге А. Шлейхера Handbuch der litauischen Sprache, Prag, 1856“ (1857). Tas darbas J. Juškai buvo tartum egzaminas, visai neblogai jį užrekomendavęs.

I. Sreznevskis, paakinęs J. Jušką imtis kalbinio darbo, stengėsi sudominti jį slavistams rūpimais klausimais, ir netrukus J. Juška pradėjo tyrinėti lietuvių kalbą, lygindamas ją su slavų kalbomis. Jo tos srities darbas — „Опыт корнеслова литовского сообразно с нуждами славянского языка“. 1857 m. I. Sreznevskis pranešime apie lituanistikos darbus Rusijos Mokslų akademijoje rašė, kad J. Juška savo žodyną bebaigiąs[99], o 1861 m. RKL skyriui pranešė, kad autorius jį netrukus pristatysiąs. Tolesnis „Корнеслов литовский“ likimas nežinomas: ar J. Juška jo galutinai neparašė, ar RKL skyrius, gavęs jį, dėl kurių nors priežasčių nespausdino.

1859 m. J. Juškai atvykus į Peterburgą, kur jis buvo paskirtas į karinę mokyklą dėstytoju, RKL skyrius pradėjo jam duoti recenzuoti visus gaunamus darbus apie lietuvių kalbą ir apskritai apie Lietuvą. Kai 1859 m. M. Akelaitis per akad. P. Dubrovskį RKL skyriui įteikė savo darbą „Заметки на некоторые выражения литовского языка“, J. Juška šį darbą įvertino, ir RKL skyrius nutarė ištraukas iš jo pastabų bei M. Akelaičio „Заметки“ išspausdinti atskiru straipsniu leidinyje „Известия Академии наук по Отделению русского языка и словесности“[100]. Tačiau ši medžiaga išspausdinta nebuvo. 1860 m. kovo mėn. M. Akelaitis Rusijos Mokslų akademijai atsiuntė kitą rašinį „Записка“. RKL skyriaus posėdžio protokole pažymėta, kad tai darbas „apie lietuvių kalbą ir kai kuriuos kitus lietuvių dvasinio gyvenimo klausimus“[101]. J. Juška vėl buvo įpareigotas šį darbą peržiūrėti. Kai A. Hilferdingas RKL skyriui referavo J. Juškos nuomonę apie šį rašinį, RKL skyrius vėl nutarė abu darbus išspausdinti. Deja, ir šį kartą tai nebuvo padaryta.

1861 m. J. Juška Rusijos Mokslų akademijai nusiuntė tyrinėjimą „Kałbos lëtuwiszko lëžuv'o ir lëtuviszkas statraszimas ar-

---

[99] Копия с донесения академика И. И. Срезневского (1857). Žr.: „Priedai“, Nr. III.

[100] Известия ИАН по ОРЯС, IX, 1860, стр. 179.

[101] Ten pat, psl. 112.

ba ortograpija". Jame buvo sprendžiama lietuvių rašybos problema ir duota pagrindinių lietuvių tarmių klasifikacija. Šis J. Juškos darbas to meto mokslininkams suteikė vertingų žinių apie lietuvių tarmes. Mokslinėje literatūroje iki tol neturėta Lietuvos tarmių net ir paviršutiniškos sistemos. A. Šleicheris knygos „Handbuch der litauischen Sprache" I tome (1856) buvo paskelbęs tikslių duomenų tik apie Rytų Prūsijos tarmes. Todėl dar 1885 m. prof. J. Boduenas de Kurtenė J. Juškos rašinį „Kałbos lẽtuwiszko lẽżuv'o" laikė naudingu darbu kalbininkams: „Juškevičiaus [tarmių sistemos] škicas dar ir šiandien gali padėti norinčiam susidaryti bendrą lietuvių kalbos tarmių vaizdą"[102]. Prof. J. Boduenas de Kurtenė visai pagrįstai buvo nepatenkintas tik šiame darbe duotąja tarmių charakteristika, nes tarmių ypatybes J. Juška buvo nurodęs padrikai, neišryškinęs esmingųjų.

1863 m. J. Juška Rusijos Mokslų akademijai įteikė kitą darbą — rusų kalba parašytą lietuvių kalbos gramatiką, kurią skyrė grynai praktikos reikalui — padėti lietuviams ir rusams mokytis lietuvių kalbos[103]. Įteikė ją RKL ir Bendrosios kalbotyros skyriams[104], kad jie duotų paskaityti savo atstovams. BK skyrius recenzentais paskyrė akademikus — O. Betlingą, F. Videmaną ir A. Šifnerį. Recenzentai nurodė gana daug nenuoseklumų ir neaiškių vietų. Jie sukritikavo patį gramatikos pobūdį: lingvistiškai nesubrendusiam asmeniui ji netinkanti dėl mokslinių ekskursų, o mokslininkams esą nereikalingi gramatikos apibrėžimai ir kiti elementarūs paaiškinimai[105]. RKL skyrius po tokios BK skyriaus kritikos, tur būt, nematė reikalo dar kartą gilintis į veikalą ir gramatikos nerecenzavo. J. Jušką tai įžeidė. Dar skaudžiau jam buvo, kad gramatiką recenzentai pavadino neoriginalia. Tuo reikalu jis rašė: „Kodėl Trečiasis skyrius nusprendė, kad mano lietuvių kalbos gramatika yra sudaryta iš p. Šleicherio gramatikos... Visa medžiaga, kuria aš naudojausi rašydamas gramatiką, paimta ne iš p. Šleicherio gramatikos ar iš kitų jo filologinių darbų, bet iš gyvosios lietuvių kalbos... Bendra sistema ir mano gramatikos atskirų dalių sandara su

---

[102] J. Baudoin de Courtenay. Jan Juszkiewicz. — PF I, s. 766.
[103] TSRS MA A, f. 2, apr. 1(1863), nr. 27, l. 2 ir 11—12.
[104] Rusijos Mokslų akademijos III skyrius. Toliau tekste — BK skyrius.
[105] TSRS MA A, f. 2, apr. 1 (1863), nr. 27, l. 5.

p. Šleicherio gramatika gali turėti bendra tiek, kiek ir su kiekviena kita tos rūšies gramatika, kaip kalbos mokslu“[106].

Gramatika buvo vienintelis J. Juškos darbas, taip nepalankiai Rusijos Mokslų akademijos priimtas. J. Juškos gramatika turi nemažai trūkumų, bet recenzentų kritika taip pat buvo vienašališka. Rusijos Mokslų akademijoje tuo metu vokiečių tautybės akademikai stengėsi palaikyti vokiečių mokslininkų darbus ir pažiūrą, kad su vokiečių kalbotyros ir apskritai mokslo darbais negali lygintis nei rusų, nei kitų tautų mokslininkų tyrinėjimai. Ši „tradicija“ Rusijos Mokslų akademijoje buvo įsigalėjusi nuo M. Lomonosovo laikų. Akcija buvo varoma net prieš įžymius rusų mokslininkus, tuo tarpu J. Juška, nebūdamas koks pripažintas mokslininkas, neseniai buvo sukritikavęs kai kuriuos A. Šleicherio lietuvių kalbos gramatikos teiginius.

Savo gramatiką J. Juška dar kartą mėgino išspausdinti 1864 m. Sužinojęs, kad Vilniaus mokslo apygardai paskirtas naujas kuratorius J. Kornilovas, J. Juška vasario mėn. nuvyko pas jį, manydamas, kad gal pasiseks gauti tarnybą jo apygardoje ir persikelti dirbti į Kauno guberniją. J. Kornilovui jis parodė ir savo rusišką lietuvių kalbos gramatiką bei vidurinei mokyklai parengtą skaitinių knygą[107]. J. Kornilovas pasiūlė J. Juškai lietuviškus žodžius, esančius gramatikoje, taip pat perrašyti rusiškomis raidėmis, kad rusams mokytojams būtų lengviau juos perskaityti. J. Juška netrukdamas kelis puslapius perrašė. J. Kornilovas rankraštį parodė Vilniaus generalgubernatoriui M. Muravjovui, kuris pagyrė sumanymą ir pasiūlė J. Juškai atvykti į Vilnių ir baigti tvarkyti gramatiką bei skaitinius, tačiau duoti jam tarnybą Kauno gubernijoje, kurioje dirbo J. Juškos brolis, pasižymėjęs lotynistas-fanatikas[108], atseit, caro valdžiai nepatikimas žmogus[109], nesutiko. J. Kornilovo teigimu, J. Juška atmetęs M. Muravjovo pasiūlymą, ir visas reikalas iširęs. Kokie

[106] J. Juškos laiškas K. Veselovskiui (1864.III.14). — TSRS MA A, f. 2, apr. 1(1863), nr. 27, l. 11—12. Citata versta iš rusų kalbos.

[107] Skaitinių knygos rankraštis neišliko. J. Juškos rankraščių fonde (LKLI BR) yra išrašų iš K. Donelaičio ir kitų autorių raštų. Tai gali būti skaitiniams rinktoji medžiaga.

[108] И. Корнилов. Русское дело в северо-западном крае. СПБ, 1901, стр. 254.

[109] Plg.: ten pat, psl. III.

motyvai J. Jušką privertė atsisakyti išleisti gramatiką, kai šitai jau buvo galima padaryti, tikslių žinių kol kas nėra.

Po šito nepasisekimo J. Juška daugiau lingvistinių darbų neberašė. Rusijos Mokslų akademijai jis netrukus pasiūlė brolio Antano lietuvių-lenkų kalbų žodyną ir tautosakos rinkinius, kuriuos pažangioji rusų mokslo visuomenė sutiko labai palankiai, kaip darbus, teikiančius daug vertingos medžiagos mokslui.

Kalbant apie J. Juškos lingvistinį darbą, negalima dar nepaminėti jo lietuvių-rusų-lenkų kalbų žodyno, parašyto iki žodžio *Marnastis* („Ручной литовско-русский словарь")[110]. Žodyno parašymo data nežinoma.

Antanas Juška su broliu Jonu nuo mažens buvo dideli draugai. Tokiais draugais jie liko ir vėliau, kai, bęveik vienu metu pradėję, dirbo mokslo ir kultūros darbo bare. Jų bendradarbiavimas buvo toks artimas, jog be A. Juškos gilaus liaudies šnekamosios kalbos pažinimo ir be jo atliktų leksikografijos bei tautosakos darbų vargu galėtume kalbėti apie J. Jušką kaip kalbininką, o be šio — tikriausiai nebūtume susilaukę išspausdintų vertingų A. Juškos kalbos, tautosakos ir etnografijos rinkinių. Bendromis jėgomis abu broliai mėgino spręsti daugelį kalbos dalykų, su kuriais susidūrė, rengdami spaudai žodyną ir kitus rinkinius, jie bendrai svarstė rašybos ir literatūrinės kalbos klausimus, kurie tuo metu kildavo visiems raštų kalbos kultūra susirūpinusiems mūsų veikėjams. Brolių santykius apibūdina pats J. Juška, rašydamas, kad atostogų metu, viešėdamas pas brolį, jis „visas svečiavimosi akimirkas" praleisdavęs peržiūrinėdamas „Antano lietuviškus rankraščius, surinktą naują medžiagą ir svarstydamas su juo lietuvišką rašybą"[111].

J. Juška pradėjo dirbti kalbos srityje, paskatintas I. Sreznevskio, todėl ir jo kalbinės pažiūros iš dalies susiformavo bendraujant su šiuo stambiu rusų ir slavų filologijos specialistu bei tautotyrininku. Nemažos reikšmės J. Juškos filologiniam brendimui taip pat turėjo ir jo bendradarbiavimas su Rusijos Mokslų

---

[110] Žodyno rankraštis yra LKLI BR (Nr. 2190).

[111] J. Juškos laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1880. IX. 30). Žr.: „Priedai", Nr. I, [2].

akademijos RKL skyriumi bei artima draugystė su įžymiu filologu J. Boduenu de Kurtenė.

Bendraudamas su broliu, J. Juška perdavė jam ir savo žinias. Todėl A. Jušką apie 1852 m. pradėjo veikti rusų filologijos mintys, tuo tarpu kai ankstesniais metais, mokydamasis Kražiuose ir Vilniuje, jis buvo daugiau lenkų filologijos įtakoje.

J. Juškos įsitraukimas į Rusijos Mokslų akademijos mokslinį tiriamąjį lietuvių kalbos darbą turėjo daug reikšmės ir A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno išspausdinimui. J. Juškos pažintis su daugeliu įžymių rusų filologų, be to, artimi ryšiai su Rusijos Mokslų akademijos RKL skyriumi, kurio tyrinėjimams lietuvių kalbos žodynas buvo svarbi medžiaga, palengvino įteikti A. Juškos žodyną spaudai ir išsirūpinti leidimą išspausdinti jį lotyniškais-lietuviškais rašmenimis. Tokiu būdu A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodynas neliko rankraštyje, kaip daugumas XIX amžiaus lietuvių kalbos žodynų.

Apie tuos pačius 1852 m., kaip ir jo brolis, A. Juška pradėjo domėtis lituanistikos dalykais. Dėstydamas Ukmergės penkiaklasėje vidurinėje mokykloje, tais metais jis jau mokė vaikus mylėti gimtąją kalbą, o užtikus gražesnį posakį ar įdomesnį žodį, jam užrašinėti[112]. Surinktąją medžiagą A. Juška naudojo savo žodynui „Słownik polsko-litewski“, kurį parašė apie 1853—1854 m. Išlikęs žodyno rankraštis datos neturi (ji iš rankraščio iškirpta), bet tuos metus mini S. Mikuckis, kurį Rusijos Mokslų akademija buvo pasiuntusi į Lietuvą sužinoti apie rašomus lietuvių kalbos žodynus. 1854 m. pradžioje jis pranešė: „Kaip girdėti, tai vienas, tai kitas rašė ar buvo sumanęs rašyti lietuvių kalbos žodyną. Iš tikrųjų du darbštūs dvasininkai (aišku, čia neminėsiu Širvydo visiems žinomo darbo), būtent: bernardinas Juškevičius ir domininkonas Sutkevičius parašė lietuviškus žodynus. Pirmojo darbas nežinia kur dingęs“[113]. Taigi apie A. Juškos žodyną 1854 m. kalbama kaip apie parašytą ir jau spėjusį pražūti veikalą.

„Słownik polsko-litewski“ turi 7000 žodžių registrą. Rankraštį sudaro 274 puslapiai in folio. Tai pirmasis A. Juškos leksi-

---

[112] Br. JJ, psl. 88.
[113] 2-й отчет о путешествии Кандидата С. П. Микуцкого. — Известия ИАН по ОРЯС, III. СПБ, 1854, стр. 173.

kografinis darbas, kuriame jau matomi vėlesnio leksikografinio darbo pradmenys: liaudies šnekamosios kalbos vertinimas, pastangos kelti jos turtingumą. Į žodyno lietuviškąją dalį A. Juška kruopščiai pririnko semantinių dubletų ir artimos reikšmės žodžių. Jie turėjo būti nauja kalbos medžiaga skaitančiai ir rašančiai visuomenei. Didelė tos leksikos dalis užrašyta tiesiai iš liaudies lūpų.

A. Juška, kaip kiti ano meto stambesnių lietuvių kalbos žodynų autoriai, pirmajam savo žodynui davė lenkišką žodžių registrą. Reikia prisiminti, kad lenkišką žodžių registrą turi ir K. Širvydo „Dictionarium trium linguarum in usum studiosae iuventutis", savo populiarumu daręs įtakos ne vienam mėgėjui leksikografui; lenkiškų žodžių registrą turi taip pat D. Poškos žodynas, kurį A. Juška, domėdamasis lituanistiniais darbais, pats buvo atradęs kažkur Žemaitijoje[114]. S. Daukantas, žinojęs, jog lietuvių kalba „visa galima permanyti ir visa apreikšti"[115], atseit, galvoje turėdamas literatūrinės kalbos turtinimą, taip pat rašė tokį žodyną. Lietuvių kalbos žodynuose lenkų kalbą įrašyti pirmąja leksikografus skatino noras duoti medžiagos rašantiems, kurie tuo metu lenkų kalbą geriau mokėjo, kaip bet kurią kitą.

Lenkiški žodžiai A. Juškos žodyne „Słownik polsko-litewski" išversti ne tik į lietuvių kalbą. Žodynas dar turi lotyniškus ir rusiškus atitikmenis.

„Słownik polsko-litewski" A. Juškos leksikografiniame palikime neužima žymesnės vietos, bet jo leksikografiniam brendimui šis žodynas svarbus. A. Juška šiuo savo žodynu, atrodo, buvo nepatenkintas; gal jis jautė pasirinkęs neteisingą būdą lietuvių liaudies kalbos turtams propaguoti, o gal žodynas neatitiko tos paskirties, kurią autorius norėjo jam suteikti, ir rankraštis buvo kažkur užmestas. Tikriausiai dėl to ir J. Juška, J. Boduenui de Kurtenė smulkiai nurodęs visus brolio atliktus darbus, žodyno „Słownik polsko-litewski" nemini. S. Mikuckis taip pat buvo painformuotas, kad žodyno rankraštis žuvęs.

Nepasitenkinimas atliktu darbu A. Jušką vertė giliau apsvarstyti liaudies šnekamosios kalbos rinkimo ir surinktos medžiagos apdorojimo metodus.

---

[114] „Vilniaus žinios", 1905, Nr. 18.
[115] S. Daukantas. Lietuvių būdas. Kaunas. 1935, psl. 7.

Apie 1856 m. A. Juška, perkeltas į Pušalotą, pradėjo gilintis į teorinius lietuvių kalbos klausimus. Žinoma, kad tuo metu jis skaitė ką tik išėjusią A. Šleicherio „Handbuch der litauischen Sprache“[116]. J. Juška taip pat mini, kad jo brolis Pušalote pradėjęs studijuoti lietuvių kalbą[117]. A. Jušką džiugino ir veikė pasirodantieji moksliniai lietuvių kalbos tyrinėjimai. Pats juos skaitydamas, jis ragino ir kitus jais domėtis. J. Koncevičius, baigęs gimnaziją ir dirbęs guverneriu Kauklių dvare, 2—3 km nuo Pušaloto, rašo, kad jis 1857 m. susipažinęs su Pušalote gyvenusiu A. Juška, kuris davęs jam A. Šleicherio gramatiką ir chrestomatiją ir raginęs jas perskaityti[118]. A. Šleicherio darbą, galimas dalykas, A. Juška giliau išnagrinėjo kartu su broliu Jonu, kuriam Rusijos Mokslų akademija buvo pavedusi parašyti gramatikos recenziją.

Daugiau įsigilinęs į kalbos mokslą ir jau mėginęs praktiškai dirbti žodyno darbą, A. Juška sparčiai brendo kaip leksikografas. Jis pradėjo galvoti, kad pavieniai žodžiai kalbos mokslui ir praktikai negali duoti tiek naudos, kiek ištisinis kalbos tekstas. Kalbą daro gyvą sintaksiniai žodžių ir žodžių grupių junginiai. Tuo tarpu žodyne, verčiant kitos kalbos žodį vienu lietuvišku atitikmeniu, tie junginiai nutylimi. A. Juška pradėjo užrašinėti liaudies šnekamosios kalbos tekstus. Žodžiams iliustruoti jo rinkiniuose atsirado liaudies šnekamosios kalbos sakiniai, užrašyti tiesiai iš liaudies lūpų. Tai buvo leksikografo posūkis į tikrai gilų lingvistinį iliustracinės medžiagos žodyne supratimą. A. Juška rinko iš liaudies lūpų ir žodžių reikšmių aiškinimus, užsirašinėjo liaudies etimologijas. Taip kaupėsi medžiaga naujam žodynui.

Būtina pažymėti, kad tuo pačiu metu A. Juška brendo ir kaip tautosakos rinkėjas. Tuo laikotarpiu jis jau tikrai žinojo L. Rėzos, S. Stanevičiaus, S. Daukanto, G. Neselmano darbus ir jų vertinimą mokslinėje literatūroje (apie jų dainų rinkinius ir A. Šleicheris savo chrestomatijoje rašė). Pradėjęs rinkti gau-

---

[116] I t. — Litauische Grammatik (Prag, 1856) ir II t. — Litauisches Lesebuch und Glossar (Prag, 1857).

[117] J. Juškos laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1880. XI. 30). Žr.: „Priedai“, Nr. I, [2].

[118] Iš lietuvių studentų gyvenimo Maskvoje XIX a. 60-tais metais. — Kn.: Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos, II. Kaunas, 1938, psl. 185.

sesnę kalbos medžiagą ir užrašinėti dainas, ėmęs atidžiau stebėti kaimo gyvenimą, gilintis į šmaikštų valstiečių humorą, subtilų meno supratimą, liaudies išmintį, A. Juška vis daugiau žavėjosi gimtosios kalbos lobiais, jos išraiškingumu, žodžio taiklumu. Jis taip pat vis daugiau ir daugiau žavėjosi tautosaka, liaudies žaidimais, papročiais, kaimo tradicijomis. Todėl kuo toliau, tuo labiau įsitraukė į liaudies kultūros stebėjimą ir jos faktų užrašinėjimą.

A. Juška ne tik pats rinko medžiagą, bet ir kitus ragino tą darbą dirbti. J. Koncevičius rašo, kad A. Juška jam kalbėjęs apie lietuvių liaudies dainas ir kalbą, girdamas jas ir prikalbinėdamas užrašinėti. Tų raginimų paveiktas, J. Koncevičius ėmęs „rašinėti žmoniu kalboj patemitus ipatingus žodžius ant popierios šmoteliuku neva businčam žodinui“[119], bet savo sumanymo parašyti žodyną neįvykdęs. Po kelerių metų savo rinkinėlius jis atidavęs J. Juškai, su kuriuo atsitiktinai susipažinęs vienos kelionės metu. A. Juška, bendraamžio kun. Senkausko prisiminimais, jį vesdavęsis į kaimus užrašinėti dainų, žodžių, ir jam dažnai nusibosdavę laukti, kol jis išklausinėdavęs žmogų, ką kuris žodis reiškiąs, kol ištraukdavęs su juo „žodžio šaknį“[120]. Už sutrukdytą laiką, už padainuotas dainas A. Juška žmonėms atlygindavo. Darbymečio metu už dainą, trumpą ar ilgą, jis duodavo net po 30 kapeikų. Anuo metu tai buvo nemažas pinigas. Turto A. Juška nesusikrovė, nors žmonėse sklido gandai, jog kunigas turįs tiek pinigų, jog juos ant virvučių suvarstęs džiovinąs, kad nesupelėtų. Jo kambarys esąs pilnas „bumaškų“ prikabinėtas[121]. Šitie „pinigai“ buvo ne kas kita, kaip naujo žodyno kartoteka.

Pušalote A. Juška prisirinko nemaža kalbinės medžiagos. Vizituodamas 1861 m. vyskupystę, M. Valančius buvo užsukęs į Pušalotą. A. Juškai išsikalbėjus apie rūpimus dalykus ir parodžius savo rinkinius, M. Valančius buvo nustebintas surinktu turtu ir ėmė jį prikalbinėti neatidėliojant surinktąją medžiagą spausdinti. Jis kalbėjęs: „Paprastai rankraščiai, kad ir kaip jie brangūs būtų, patekę žmonėms į rankas, nueina duonai arba

---

[119] Iš lietuvių studentų gyvenimo Maskvoje XIX a. 60-tais metais. — Kn.: Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos, II. Kaunas, 1938, psl. 185.
[120] Br. JJ, psl. 93.
[121] Ten pat.

pyragams kepant pakloti". Po dvejų trejų metų M. Valančius, lankydamasis Vilkijoje, vėl A. Juškai primygtinai kartojo savo raginimus. Tuo metu tarp A. Juškos ir M. Valančiaus užsimezgė artimi ryšiai, nenutrūkę iki gyvenimo galo. A. Juška, lankydamasis Kaune, kiekvieną kartą užsukdavo pas M. Valančių ir su juo ilgas valandas praleisdavo, kalbėdamasis apie rūpimus kalbos dalykus[122].

M. Valančiaus paragintas, A. Juška Vilkijoje iš sukauptos kartotekos parašė žodyną. Pasirodė, kad medžiagos pilnesniam žodynui dar nepakako: buvo spragų, kurias būtinai reikėjo sutvarkyti. Kaip J. Juška mini, reikėję „iš naujo rinkti žodžius ant kortelių" ir dar kartą rašyti žodyną[123]. Medžiagos dar kiek parankiojęs, A. Juška vėl mėgino ją tvarkyti.

1865 m. balandžio 1 d. jis baigė rašyti pirmosios žodyno redakcijos *S* raidę[124]. 1865—1871 m., gyvendamas Veliuonoje, A. Juška pamažu rankiojo ir tvarkė papildomą žodyno medžiagą, bet svarbiausias jo darbas tuo metu buvo rinkti liaudies dainas, aprašinėti papročius.

Tuo metu jis jau pradėjo rimtai galvoti apie žodyno išspausdinimą, nes *V* raidės rankraštyje pasirodo pastangos tiksliau ir vienodžiau formuluoti straipsnio antraštę: daiktavardžiams greta vardininko duodamos ir kilmininko formos, stengiamasi visur iškelti veiksmažodžių pagrindines formas. Kartu pastebimas A. Juškos susirūpinimas ir rašybos dalykais, kurie tuo metu buvo labai opūs kiekvienam, sumaniusiam savo darbą spausdinti. Rašybos dalykai tada siejosi su literatūrinės kalbos klausimu ir iš autorių pareikalaudavo didelių svarstymų. Pirmame *V* raidės rankraščio puslapyje A. Juška kaip tik aptaria savo rašybą ir žemaičių tarmės ypatybę — senojo *dj* pakitimą prieš priešakinės eilės garsą *e*.

Rašybos svarstymus kėlė ne tik žodynas. A. Juška rengėsi spausdinti ir kitus darbus. 1863 m. iš spaudos išėjo jo „Abeceła arba Lementorius dėl mażu vajkel'u". Tuo metu broliai Juškos parengė spaudai ir savo pirmąjį lietuvių liaudies dainų rinkinėlį,

---

[122] J. Juškos laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1880. XI. 30). Žr.: „Priedai", Nr. I, [2].

[123] J. Juškos laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1880). Žr.: „Priedai", Nr. I, [1].

[124] *S* raidės I redakcijos rankraštis. — LKLI BR, Nr. 2166.

į kurį įdėjo 33 dainas. Tas rinkinėlis buvo skirtas supažindinti visuomenę su A. Juškos dainų rinkinių medžiaga, atkreipti į ją visuomenės dėmesį. Rinkinėlį J. Juška įteikė Rusijos Mokslų akademijai 1867 m. Dainas broliai pasistengė parinkti tas, kuriose ryškiau atsispindi lietuvių liaudies dainų poetinė vertė ir to meto filologijai rūpimi etnografiniai bei mitologiniai elementai. Šį labai rūpestingai parengtą rinkinėlį Rusijos Mokslų akademija atsisakė išleisti lotynišku-lietuvišku raidynu, o pasiūlė išleisti transponuotą rusiškais rašmenimis. Mokslų akademijos vadovybė dar nebuvo užmiršusi tų nemalonumų, kuriuos prieš dvejus metus buvo patyrusi už K. Donelaičio „Metų" poemos išspausdinimą lotyniškais-lietuviškais rašmenimis. Švietimo ministro 1866 m. vasario 1 d. įsakymu Rusijos Mokslų akademijai už tai buvo susiaurinta aukštųjų mokyklų teisė leisti leidinius be cenzūros žinios, o lietuviškus raštus lotynišku-lietuvišku raidynu spausdinti jai buvo griežtai uždrausta. Kitos išeities nematydamas, J. Juška rinkinėlį transkribavo. Jis buvo išspausdintas antrašte „Литовские народные песни с переводом на русский язык И. А. Юшкевича" kaip priedas leidinyje „Записки Императорской Академии Наук" (XII t., Nr. 1) ir atskiru atspaudu.

Rusijos Mokslų akademijos reikalavimas pateikti spaudai tautosakos rinkinius rusiškais rašmenimis privertė brolius Juškas kuriam laikui atsisakyti sumanymo toliau spausdinti surinktąją medžiagą. Pirmiausia, J. Bodueno de Kurtenė žodžiais, transkribuoti tiek dainų būtų buvęs „visai neproduktingas ir pragariškai sunkus darbas"[125]. Antra, 1867 m. dainų rinkinį nepalankiai sutiko patys lietuviai: pirko po kelis ar keliolika jo egzempliorių ir degino[126]. 1867 m. buvo nebe pirmieji lietuviškos spaudos lotyniškais-lietuviškais rašmenimis draudimo metai, ir lietuvių inteligentijoje bei liaudyje jau buvo sustiprėjęs pasipriešinimas carinei administracijai, prievarta brukančiai lietuviškiems raštams rusiškus rašmenis. Žmonės nepirko ir neskaitė carinės administracijos parengtų „graždankų" — elementorių ir visokių „aukso altorių", nenorėjo jų imti ir veltui platinamų. Didėjo kontrafakcinių leidinių skaičius.

---

[125] J. Baudoin de Courtenay. Jan Juszkiewicz. — PF I, s. 767.
[126] Ten pat.

J. Juška, gyvenęs toli nuo Lietuvos ir visus savo darbus stengęsis padaryti prieinamus rusų visuomenei, nesuvokė, kad carinės administracijos prievarta brukami rusiški rašmenys buvo virtę nacionalinės priespaudos priemone ir kad jų vartojimas lietuviškuose raštuose turėjo reakcingą tikslą net ir tais atvejais, kai tie raštai buvo skiriami daugiau rusų, negu lietuvių visuomenei. Rusiškas raidynas buvo viena iš priemonių užgniaužti lietuvių liaudies nacionalinės kultūros augimą. „Uždraudimas vartoti įprastą lotyniškų rašmenų pagrindu sudarytą alfabetą, — rašo prof. J. Žiugžda, — buvo tolygus apskritai lietuvių spaudos uždraudimui“[127].

Broliai Juškos minėtąjį liaudies dainų rinkinėlį išspausdino, norėdami išpopuliarinti lietuvių liaudies kultūros turtus, kad, sudominę jais filologus, galėtų išleisti ir apsaugoti nuo žuvimo turimus didžiulius liaudies dainų rinkinius. Šiais rinkiniais jie troško pateikti vertingos medžiagos mokslui, kurio darbai svarbūs nacijos kultūriniam augimui. Mokslo sferų ir platesnės rusų visuomenės supažindinimas su turtinga lietuvių liaudies poetine kūryba turėjo parodyti ir tai, kad carinė priespauda gniaužia nacionalinį savarankiškumą tautos, turinčios aukšto lygio savitą kultūrą.

Norėdamas padėti visiems, anot J. Bodueno de Kurtenė, „net ir nė žodžio lietuviškai nesuprantantiems, įsitikinti, kokios gražios yra liaudies dainos ir kiek poetinio lobio savyje slepia lietuvių liaudies poetinė kūryba“[128], J. Juška dainas išvertė į rusų kalbą. Vertimas pavyko, ir vėliau J. Boduenas de Kurtenė rašė, jog „už tikslų [„dołączony“] tų dainų vertimą į rusų kalbą p. Jonas nusipelnė tikros padėkos“[129].

J. Juška prie dainų rinkinio pridėjo pratarmę „Опыт применения русской азбуки к литовскому языку“, kurioje aptarė savo rašybą. J. Juška transkripciją buvo parengęs labai rūpestingai, kad rusiškieji rašmenys neiškraipytų lietuvių kalbos fonetikos ir perduotų visą dainų skambumą. Tam reikalui į rusišką raidyną jis įvedė nemaža specialių, lietuvių kalbos fonetikai pritaikytų rašmenų.

---

[127] Iš kovų prieš carizmą. — „Tiesa“, 1954, Nr. 107.
[128] J. Baudoin de Courtenay. Jan Juszkiewicz. — PF I, s. 767.
[129] Ten pat.

Visas šis J. Juškos darbas — leidinio pratarmė ir pastangos lietuvių liaudies dainoms gerai pritaikyti rusišką raidyną — lietuvių liaudies judėjimo prieš carinę nacionalinę priespaudą metu, kai atkakliai buvo priešinamasi carinių valdininkų peršamiems rusiškiems rašmenims, nuskambėjo kaip savotiškas disonansas.

Pirmojo spausdinto dainų rinkinėlio nepopuliarumas ir didelis bei sudėtingas dainų transkribavimo rusiškais rašmenimis darbas broliams Juškoms parodė jų sumanymo nesėkmingumą, ir dėl to jie ilgesniam laikui nutraukė savo rinkinių spausdinimą. A. Juška neberengė daugiau liaudies dainų rinkinių spaudai. Jis toliau rankiojo įdomius liaudies kalbos, tautosakos, etnografijos faktus.

1871 m. perkeltas į Alsėdžius, A. Juška žodynui užrašinėjo žodžius, iliustracinę medžiagą, tvarkė rankraščius. Dėl vis atsirandančių naujų papildymų kai kurias žodyno raides jis perrašė net po du kartus.

Alsėdžiuose gyvendamas, A. Juška pradėjo mokytis ir latvių kalbos. Latvių giminystė su lietuviais tuo metu domino daugelį lietuvių. Šį susidomėjimą kėlė lyginamoji istorinė kalbotyra ir istorijos mokslas. Alsėdžiuose buvo latvių kalbą mokančių gyventojų. J. Juška nurodo A. Juškos latvių kalbos mokytojais buvus kunigus Gegranskį ir Dombrovskį. Ten pat gyvenusios ir kelios iš Latvijos atkeltos šeimos[130]. Latviškai A. Juška greitai pramokęs.

A. Juška tuo metu susipažino ir su rygiečiu latviu A. Dyrikiu, labai susidomėjusiu latvių ir lietuvių kalbomis, jų tarmėmis, ir norėjusiu giliau patyrinėti jų giminystės klausimą. A. Dyrikis dirbo latvių liaudies kultūros tyrinėjimo srityje, domėjosi latvių kalbos santykiais su giminingą lietuvių kalba. Kada jis lietuvių kalba pradėjo domėtis, nežinoma, tačiau teigiama, kad „daugiausia meilės jis paskyrė lietuvių kalbai, ją be perstojo ir karštai ilgus metus studijavo“[131]. Jo draugas ir biografas A. Alunanas rašo, kad A. Dyrikis pasakojęs, jog vasaromis pas jį atvykdavęs katalikų kunigas iš Kauno gubernijos (jo pavardės

---

[130] J. Juškos laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1880. XI. 30). Žr.: „Priedai“, Nr. I, [2].

[131] „Baltijas Wehſtneſis“, 1925, lpp. 65.

A. Alunanas neprisimenąs), kuris labai mylėjęs lietuvių kalbą[132]. Tas kunigas jį mokęs lietuviškai: jiedu susitikę vien lietuviškai kalbėdavęsi[133]. Atrodo, kad tas kunigas turėjo būti A. Juška. J. Juškos minimas Dombrovskis, kuris Antaną Alsėdžiuose mokė latvių kalbos, rašo,. kad Telšių apskrities kunigas Juškevičius jam kalbėjęs, jog A. Dyrikis „rūpestingai stengiasi pažinti ir išmokti lietuvių kalbą"[134]. Taigi Alsėdžiuose, mokydamasis pas Dombrovskį latvių kalbos, A. Juška jau pažinojo A. Dyrikį. Be to, J. Juška mini, kad tuo laiku, kai jis dirbo Jekaterinburge ir dėl tolumo kelerius metus (1871—1874) vasaromis negalėjęs atvykti pas brolį Antaną į Lietuvą, kur jiedu praleisdavę visą laiką, peržiūrinėdami kalbos, tautosakos ir etnografijos rinkinius, brolis pradėjęs mokytis latvių kalbos. Visai galimas dalykas, kad tomis vasaromis, būdamas laisvesnis, A. Juška nuvažiuodavo į Rygą pas A. Dyrikį.

A. Dyrikis buvo pasakojęs A. Alunanui, kad su tuo kunigu jiedu rengę lietuvių kalbos gramatiką, kurią žadėję išleisti. A. Alunanas mano, kad tai būsianti po A. Dyrikio mirties likusi „Leischu gramatika"[135]. 1872 m. A. Dyrikis parašė ir „Leischu-Latwieschu wahrdnīza" — 10 000 žodžių žodyną[136]. Reikia manyti, kad šį darbą A. Dyrikis rašė, bendraudamas su A. Juška, kuris jį mokė lietuvių kalbos.

Yra žinoma, kad A. Juška siuntinėdavo A. Dyrikiui lietuviškas knygas. Antai Rygos Latvių draugijos bibliotekoje 1935 m. buvo S. Daukanto „Patarlės Žemaičių", „Būdas" ir 1864 m. išėjusios „Visos psalmės S. Dovydo karaliaus", kuriose A. Dyrikio pažymėta, jog 1876 m. gautos atminimui iš A. Juškos („no A. Juškeviča (Juška) par piemiņu"). Be to, toje bibliotekoje buvo ir „Lietuviškos dainos" (Kazanė, 1880) su paties A. Juš-

---

[132] A d o l f s A l l u n a n s. Andrejs Dihrikis. Eewehrojami Latweēschi, Skizes un atzerejumi. Jelgawa, 1890, lpp. 27.

[133] Par Andreja Dīriķa leišu latviešu valodas vārdnīcas rokrakstu. — Ceļi, VI. Rīgā, 1935, lpp. 204.

[134] Ten pat.

[135] Ten pat, psl. 205. Gramatikos rankraštis yra buvęs Rygos Latvių draugijos bibliotekoje (žr. Baltijas Wehſtneſis, 1925, lpp. 65).

[136] Д а й н а З е м з а р е. Характерные особенности развития латышской лексикографии (до 1900 г.). Рига, 1956, стр. 19.

kos dedikacija A. Dyrikiui[137]. Be abejo, A. Dyrikis mūsų leksikografui atsilygindavo tuo pačiu, ir A. Juškos biblioteka, reikia manyti, buvo praturtinta latviškomis knygomis.

A. Juška susisiekė ir su Rygos Latvių draugija, įkurta 1868 m. Nors ji buvo buržuazinės krypties ir liberalinės taktikos, iš pradžių vaidino progresyvų vaidmenį latvių nacionaliniame judėjime: pasireiškė kovoje prieš nacionalinę priespaudą, dirbo latvių kalbos, istorijos, kraštotyros tyrinėjimų srityje, rūpinosi latvių liaudies švietimu[138]. Tais metais, kai A. Juška pramoko latviškai ir, parašęs latvių-lietuvių-lenkų kalbų žodyną, sumanė lietuvių-latvių kalbų tyrinėjimus išplėsti, bendradarbiaudamas su latvių tos srities darbuotojais, Rygos Latvių draugija jau nebeturėjo tokios reikšmės latvių kultūriniame-visuomeniniame gyvenime, kokią turėjo pirmaisiais savo gyvavimo metais. Sparčiai vystantis kapitalistiniams santykiams, Rygos Latvių draugija traukėsi nuo išsivaduojamojo nacionalinio latvių liaudies judėjimo. Rūpinimąsi krašto švietimu ir kova už nacionalinę kultūrą, už liaudies demokratines teises joje vis aiškiau pakeitė atskirų draugijos narių rūpinimasis savo siaurais asmeniškais ekonominiais interesais. Pažangesni veikėjai iš draugijos buvo pamažu išstumiami[139].

A. Juška užmezgė ryšius su Rygos Latvių draugija, norėdamas plėsti lietuvių ir latvių kalbų ir jų santykių tyrinėjimus, tačiau jo bendradarbiavimas draugijoje neilgai truko. 1875 m. A. Juška nusiuntė Rygos Latvių draugijos mokslo komisijai latvių-lietuvių-lenkų kalbų žodyną. Už šį darbą A. Juška buvo priimtas į draugiją tikruoju nariu. Tai matyti iš Rygos Latvių draugijos raštų pirmame tome esančio mokslo komisijos tikrųjų narių sąrašo. Jame įrašytas ir A. Juškos vardas: „Juschkewitsch, A., preesteris“[140]. A. Juška tuo metu yra ir daugiau kalbinės medžiagos siuntęs Rygos Latvių draugijai. Apie tai pats A. Juška rašo lietuvių-lenkų kalbų žodyno antros redakcijos *M* raidės rankraščio pratarmėje, apie tai randame žinių ir latvių spau-

---

[137] Par Andreja Dīriķa leišu latviešu valodas vārdnīcas rokrakstu. — Ceļi, VI. Rīgā, 1935, lpp. 205.

[138] История Латвийской ССР, II. Рига, 1954, стр. 108.

[139] Ten pat.

[140] Rakstu krahjums, išdots no Rihgas Latweeschu beedribas šinatnibas komisijas, I. Rihgâ, 1876.

doje. Antai „Baltijas Wehſtneſis“ 1876 m., Nr. 14, psl. 108 rašo, kad 1876 m. kovo 4 d. Rygos Latvių draugijos mokslo komisija gavusi A. Juškevičiaus laišką, kuriame jis dėkojąs už priėmimą Latvių draugijos nariu ir siunčiąs mokslo komisijos reikalams 10 rublių. Be to, pažymima, kad su laišku A. Juška atsiuntęs rinkinį latviškų žodžių, kurių nesą nei G. Stenderio, nei K. Ulmanio žodynuose. Šių žodžių reikšmės A. Juškos rinkinyje paaiškintos lietuviškais atitikmenimis. Toliau pranešama, kad komisija A. Juškevičiui už siuntinį pareiškusi padėką. Atrodo, kad A. Juškos ryšiai su Rygos Latvių mokslo draugija tuo ir nutrūko, bent daugiau apie juos neturime jokių žinių. A. Juška toje jam rūpimoje srityje toliau asmeniškai bendravo su A. Dyrikiu, iki pat mirties palaikydamas su juo kalbinius ryšius.

Išmokęs latviškai ir parašęs latvių-lietuvių-lenkų kalbų žodyną, A. Juška sumanė latvišką vertimą pridėti ir prie lietuvių-lenkų kalbų žodyno. Tai turėjo labai pakelti žodyno mokslinę vertę. Tačiau, ėmęsis to darbo, A. Juška neįstengė jo atlikti iki galo: per mažai jis mokėjo latvių kalbą, kad būtų galėjęs duoti atitikmenis kelioms dešimtims tūkstančių lietuviškų žodžių, surinktų tarmėse ir dažnai turinčių subtilius reikšmių atspalvius. Todėl latviško vertimo jis greitai atsisakė[141]. Šie mėginimai yra išlikusiuose II redakcijos rankraščiuose prie *A—G* ir *M* raidžių žodžių. Latviškas vertimas turi spragų: prie daugelio lietuviškų žodžių A. Juška paliko tuščias vietas, į kurias, matyt, tikėjosi latviškus atitikmenis įrašyti vėliau.

J. Juškai 1875 m. apsigyvenus Kazanėje, kur buvo universitetas, abu broliai dar kartą pradėjo galvoti apie surinktos medžiagos leidimą. Nuo spaudos draudimo pradžios jau buvo praėję daugiau kaip dešimt metų, todėl buvo galima laukti, kad politinė situacija taps kiek švelnesnė, ir aukštojo mokslo įstaigos, turėjusios tam tikrą autonomiją ir galėjusios spausdinti leidinius be cenzūros žinios, dabar gal išdrįs leisti lietuviškus raštus draudžiamaisiais lotyniškais-lietuviškais rašmenimis. Antrą kartą atiduoti tautosakos rinkinius spaudai brolius Juškas skatino ir prof. J. Boduenas de Kurtenė, kuris 1875 m., atvykęs profesoriauti į Kazanės universitetą, susipažino su J. Juška. Pama-

[141] J. Juškos laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1880. XI. 30). Žr.: „Priedai“, Nr. I, [2].

tęs A. Juškos liaudies dainų rinkinių mokslinę vertę, J. Boduenas de Kurtenė primygtinai įkalbinėjo J. Jušką juos išleisti.

Broliai Juškos Kazanės universitetui pirmiausia parengė 4 dainas. Universitetas jas išspausdino[142]. 1878 m. pabaigoje J. Juška įteikė Kazanės universitetui didelį dainų rinkinį, kuris tuoj buvo pradėtas spausdinti. Bet šį kartą atsirado ir nesklandumų. Spaustuvėje buvo žmonių, kurie rinkinį perdavė cenzūrai, ir universitetui buvo uždrausta jį spausdinti. J. Boduenas de Kurtenė ryžtingai pradėjo kovoti, kad Kazanės universitetas nenusileistų šiam draudimui ir apgintų savo teises spausdinti leidinius be cenzūros žinios. J. Boduenui de Kurtenė universiteto vadovybė visai pritarė, ir netrukus buvo iškovotas leidimas išspausdinti lietuvių liaudies dainų rinkinį lotyniškais-lietuviškais rašmenimis. A. Juškos dainos buvo toliau leidžiamos[143].

J. Juška pradėjo tartis su akad. I. Sreznevskiu Rusijos Mokslų akademijoje ir dėl lietuvių-lenkų kalbų žodyno išleidimo. Apie 1876 m. jis įteikė peržiūrėti žodyno rankraščio *M* raidę. I. Sreznevskiui darbas pasirodė geras. Netrukus jis Mokslų akademijai perdavė Juškų jam atsiųstą žodyno pradžią (*A* raidę). RKL skyriui tuo metu vadovavo akad. J. Grotas, vertinęs lietuvių kalbos tyrinėjimus ir pritaręs lietuviškų mokslinių darbų leidimui. Žodyną peržiūrėti RKL skyrius pavedė prof. A. Potebniai, garsiam lingvistui komparatyvistui. A. Potebnia smulkiai išnagrinėjo atsiųstąją darbo dalį ir parašė nemažą recenziją. Joje nurodė kai kuriuos žodyno trūkumus, pasiūlė kai ką ištaisyti[144]. RKL skyrius recenzento nuomonę ir savo sutikimą išleisti žodyną 1877 m. gegužės 26 d. pranešė Juškoms, kurie, atsižvelgdami į A. Potebnios pastabas, nedelsdami ėmė žodyną rengti spaudai. Didelė to darbo dalis teko J. Juškai. Kadangi prieš žodyno paruošėjo akis turėjo būti visa medžiaga, be to, J. Juška daugelio taisymų negalėjo atlikti be brolio, turėjusio didesnį ryšį su liaudies šnekamąja kalba, A. Juška 1879 m. persikėlė gyventi į Ka-

---

[142] Žr.: Lietuviškos dajnos, surašitos par Antaną Juškevičę. — Ученые записки Казанского университета, 1878, № 5—6, стр. 453—455 ir atskiru leidiniu.

[143] Kazanės universitetas išleido 3 dainų tomus: „Lietùviškos dajnos użrašýtos par Antáną Juškevičę apìgardoje Pùšalōčiu ir Velůnós iš żodżiu lietùviu dajnirįnku ir dajninįnkiu", I, II, III. Казань, 1880—1882.

[144] A. Potebnios recenzija. — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 3—22.

zanę. Artimųjų globos jau reikalavo ir A. Juškos sveikata: jis sirgo astma ir kartais visai nebepaeidavo.

RKL skyrius, paraginęs Juškas toliau tvarkyti žodyną, nė žodžio neužsiminė apie žodyno rašmenis, nors žodynas buvo pateiktas draudžiamaisiais lotyniškais-lietuviškais rašmenimis. Tai broliams Juškoms suteikė vilčių, kad kalbos mokslui svarbus darbas bus išspausdintas be kliūčių.

Žodyno pasisekimo paskatinti broliai Juškos 1878 m. Rusijos Mokslų akademijai įteikė ir 1000 dainų rinkinį. Tačiau J. Grotas netrukus pranešė J. Juškai, kad dainų jie negalį spausdinti: Mokslų akademijos prezidentas, remdamasis švietimo ministro įsakymu, rašytu 1866 m. vasario 1 d., draudžiąs tą darbą išleisti nerusišku raidynu.

Staigi žinia, kad Mokslų akademijos vadovybė uždraudė RKL skyriui leisti raštus nerusiškais rašmenimis, brolius Juškas tiesiog pribloškė. Prieš metus RKL skyriaus paakinti skubiai rengti spaudai žodyną ir dėl raidyno neperspėti, jie žodyno tvarkymą buvo nemažai pavarę į priekį. Žodyno rengimas spaudai buvo nelengvas ir daug laiko užėmęs darbas. Ne mažiau energijos buvo sudėta ir į dainų rinkinio parengimą spaudai. Todėl J. Juška labai susijaudinęs parašė J. Grotui laišką. Jame jis pareiškė, kad perrašyti 7000 dainų rusiškais rašmenimis neįmanoma, ypač kad perrašymo laukia ir 70 000 žodžių žodynas. Tam jis nei jėgų neturįs, nei pagrindo nematąs. Draudimas esąs nepagrįstas todėl, kad lotyniškais-lietuviškais rašmenimis spausdinami visi lingvistiniai lietuvių kalbos darbai ir Vakarų Europoje. Išleisti dainyną šiais rašmenimis RKL skyrius tikrai galėtų, nes Vilniuje pastaruoju metu jais perspausdinta net liaudžiai skirta sena maldaknygė („Senas auksa altorius")[145]. O jeigu RKL skyrius to negalįs padaryti, tegul grąžinąs 3 dainų sąsiuvinius[146]. Išsiuntęs tokį laišką, J. Juška kiek susirūpino. „Savo laiške Jokūbui Karlovičiui [Grotui], — rašė jis I. Sreznevskiui, — aš sau leidau pareikšti keletą, tur būt, per drąsių minčių. Tada aš tikėjausi,

[145] Senas auksa altorius arba surinkimas ywayriu maldu ir giesmiu. Wilniuje, 1879. Be to, 1878 m. pasirodė keli kontrafakciniai leidiniai, jų tarpe: Auksa altorius senas ir naujas. Vilnius, 1863 [Tilžė, 1878]; Mažas auksa altorius. Vilnius, 1863 [Tilžė, 1878].

[146] J. Juškos laiškas J. Grotui (1879. X. 5). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 28—31.

kad Skyrius bus atlaidus žmogui, kai jis nebežino, kaip sau nelaimėje padėti“[147]. I. Sreznevskiui jis rašė, jog iš J. Groto sužinota naujiena yra didžiausia kliūtis žodynui ir dainų rinkiniams išleisti, ir prašė, kad I. Sreznevskis padėtų RKL skyriui išsirūpinti leidimą juos išspausdinti netranskribuotus rusiškais rašmenimis.

Gavęs J. Juškos laišką ir turėdamas RKL skyriaus pritarimą, J. Grotas paprašė Rusijos Mokslų akademijos vadovybę kreiptis į švietimo ministrą grafą D. Tolstojų, kad šis leistų išspausdinti A. Juškos lietuvių kalbos žodyną ir liaudies dainų rinkinį „šriftu, kuris apskritai dabar vartojamas lietuvių kalbai filologinėje literatūroje ir yra sudarytas dalinai iš lotyniškų rašmenų, dalinai — iš ypatingų ženklų, sugalvotų išreikšti tos kalbos garsams“. Švietimo ministro įsakymas, kad „visi valdžios leidžiami raštai lietuvių tarmėmis privalo būti spausdinami rusų raidėmis“[148], J. Groto manymu, taikytinas mokyklų vadovėliams ir plataus vartojimo knygoms, o šie Mokslų akademijos norimi išleisti raštai priklausą visai prie kitos grupės. Jie turį mokslinius tikslus ir skiriami siauram skaitytojų ratui. Tokius lietuviškus mokslinės literatūros veikalus leisti spausdinti jiems pritaikytais rašmenimis būtų visai tikslinga.

Po dviejų mėnesių Mokslų akademijai buvo leista spausdinti A. Juškos rinkinius lotyniškais-lietuviškais rašmenimis.

Mokslų akademijai įteikti A. Juškos rankraščiai buvo svarbūs ir vertingi mokslui, bet spaudą jie išvydo ne tik dėl mokslinės vertės. Rusų mokslo įstaigų pastangos juos išleisti lotyniškais-lietuviškais rašmenimis buvo ir lietuvių liaudies judėjimo prieš carinę priespaudą palaikymas.

Paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais Rusijoje augo revoliucinis judėjimas, stiprėjo valstiečių pasipriešinimas dvarininkiškai patvaldystės santvarkai, visame krašte plėtėsi kova su

---

[147] J. Juškos laiškas I. Sreznevskiui (1879. X. 15). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 26—27. Citata versta iš rusų kalbos.

[148] Oficialus Rusijos Mokslų akademijos prezidento raštas švietimo ministrui (1880. IV). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 32—34. Citatos verstos iš rusų kalbos.

feodalizmo liekanomis. Darbo žmonių judėjimas prieš carinę patvaldystę skatino pasipriešinimą ir carinei nacionalinio engimo politikai. Rusijos revoliucinė-demokratinė visuomenė, kovodama už ekonominius, socialinius ir politinius pertvarkymus, palaikė engiamų tautų reikalavimus suteikti nacionalines laisves. Šios demokratinės idėjos XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais buvo apėmusios ir progresyviąją rusų inteligentiją, ypač profesūrą, studentus. Kad aukštojo mokslo įstaigose šios idėjos buvo gyvos, rodo faktas, jog caro vyriausybė, saugodamasi revoliucinių ir net paprastų liberalinių nuotaikų, į Rusijos Mokslų akademijos sudėtį įtraukė daug kitataučių[149]. Tai turėjo išsklaidyti pavojingas nuotaikas. Šitos nuotaikos skatino pažangesnius rusų mokslininkus palaikyti ir lietuvių liaudies kovą prieš nacionalinio engimo politiką ir dėti pastangų, kad būtų panaikintas carinės administracijos draudimas lietuviškus raštus spausdinti lietuviams įprastais rašmenimis. J. Boduenas de Kurtenė 1907 m., kai jau buvo galima spaudoje atviriau ir drąsiau kalbėti apie buvusį spaudos draudimą, pasipiktinęs rašė (lietuviškai), kad tuo draudimu, lygiai kaip įvairiausiais tautų persekiojimais, „norėta, pirma, patenkinti laukinius žudymo įgeidžius, antra, pasidaryti neišsenkamą paprakų šaltinį"[150]. Tai buvęs siekimas „nužudyti lietuvių raštiją"[151]. Jo žodžiais tariant, net lietuviško elementoriaus platinimą caro valdininkai ir visoki kabutėse „istino-ruskie liudi" laikę konspiracija ir revoliucija[152].

Kazanės universitetas ir Rusijos Mokslų akademija, išspausdinę A. Juškos lietuviškus rinkinius draudžiamu lotynišku-lietuvišku raidynu, pralaužė carinės administracijos reikalavime lietuviškus raštus spausdinti rusiškais rašmenimis nemažą spragą: moksliniai darbai iš lietuvių kalbos buvo pradėti spausdinti lotynišku-lietuvišku raidynu. Kartu Rusijos aukštojo mokslo įstaigos, kovodamos už lotynišką-lietuvišką raidyną fi-

---

[149] Академия наук СССР. — БСЭ, I. Изд. II, стр. 573.

[150] J. Baudoin de Courtenay. A. a. kunigo vyskupo Antano Baranauskio laiškai į profesorių Joną Baudoiną de Courtenay. Vilnius, 1909, psl. 5.

[151] Ten pat, psl. 2.

[152] Ten pat, psl. 5.

lologinei lietuvių literatūrai, oficialiai pripažino, kad rusiškieji rašmenys nepakankamai tiksliai perduoda lietuvių kalbos fonetiką. Tai buvo reikšmingas indėlis į lietuvių liaudies kovą prieš carinę priespaudą.

1880 m. birželio mėn. apie leidimą spausdinti jų rinkinius sužinojo ir broliai Juškos. Dainų rinkinių rankraščiai tuoj pat buvo perduoti Mokslų akademijos spaustuvei. Deja, A. Juškos sveikata tuo metu žymiai pablogėjo. 1880 m. lapkričio 1 d. jis mirė, nesulaukęs nei visų dainų rinkinių išspausdinimo, nei žodyno atidavimo spaudai. A. Juškai prieš mirtį dar teko pamatyti Kazanės universiteto išleistų liaudies dainų pirmąjį tomą (I ir II dalis), ir jis tuo nepaprastai džiaugėsi.

Toliau A. Juškos rinkinių leidimu rūpinosi Jonas Juška. 1882 m. lapkričio pabaigoje jis RKL skyriui pasiuntė žodyną, primindamas akad. J. Grotui RKL skyriaus 1877 m. duotą pažadą jį išspausdinti. J. Juška pranešė, kad žodynas galutinai parengtas iki raidės *K*, bet kol kas pristatąs tik raidę *A*, kuri, kiek buvę galima, ištaisyta pagal prof. A. Potebnios nurodymus. Kai kas likę neištaisyta ir nepapildyta dėl silpnėjančio regėjimo ir daugybės darbų. Daug ką dar būsią galima pataisyti, skaitant korektūras[153].

Rusijos Mokslų akademija, kelis kartus apvilta pažadėtais ir neatliktais iki galo darbais, šį kartą buvo atsargesnė. Palaukusi pusę metų ir negavusi žodyno rankraščio likusios dalies, ji J. Juškai pranešė, kad spausdinti žodyno tol nepradėsianti, kol nebus pristatytas visas rankraštis. Pašaliečių darbus Mokslų akademija spausdinanti tik tokiomis sąlygomis[154]. 1883 m. rudenį J. Juška pasiuntė Mokslų akademijai visą žodyno rankraštį, tačiau į rusų kalbą jis buvo išverstas tik iki *J* raidės.

Netrukus žodynas buvo pradėtas spausdinti.

---

[153] J. Juškos laiškas J. Grotui (1882. XI. 24). Žr.: „Priedai", Nr. IV, [2].

[154] J. Juškos laiškas J. Grotui (1883. XI. 8). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 50—51.

III. A. JUŠKOS LEKSIKOGRAFINIO DARBO METODAI

Žymiausias A. Juškos leksikografinis darbas yra lietuvių-lenkų kalbų žodynas. Jame ryškiausiai iškyla tie visi leksikografinio darbo metodai, kurie A. Jušką leidžia laikyti pažangesnės krypties pradininku lietuvių leksikografijoje.

A. Juškos leksikografinis darbas artimai susijęs su tautosakos ir etnografijos srities veikla: jis domėjosi viskuo, kas lietė lietuvių valstiečių gyvenimą ir buitį, kultūrą ir etiką, todėl tautosakos rinkimas, etnografinių ir liaudies kalbos faktų užrašinėjimas turėjo vieną tikslą, buvo stimuliuojamas vienos idėjos — kaupti ir propaguoti lietuvių liaudies kultūros turtus. A. Juškos domėjimasis tautosaka bei etnografija aiškiai pastebimas ir surinktoje kalbos medžiagoje bei leksikografiniame jos apdorojime: į lietuvių-lenkų kalbų žodyno iliustracinę medžiagą A. Juška yra įdėjęs nemaža posakių, atspindinčių liaudies papročius, buitį, socialinius feodalinio kaimo santykius, valstiečių pažiūras į įvairius gyvenimo reiškinius ir t. t. Šios medžiagos į žodyną pateko net daugiau, negu reikėjo žodžių reikšmėms paaiškinti, jų vartojimui pailiustruoti. Savo ruožtu A. Juškos kalbinis darbas matomas tautosakos ir etnografijos rinkiniuose. Pavyzdžiui, jo liaudies dainų užrašymuose yra daug tarmybių, o vestuvių papročių rinkinys parašytas taip, kad duotų skaitytojui ir tarmės tekstų. „Svodbinės rėdos“ pratarmėje J. Juška į tai specialiai atkreipia skaitytojo dėmesį: „Antáns Juškéviče pats sáva akimìs mátė ne-víeną svótbą Velůnýčiu, ir kąn mátė, kąn girdëja, taj vis użrášė, ir użrášė tajs pačéjs żódżejs, kuréjs girdëja sákant“[155].

Ano meto šviesuoliams būdinga domėtis įvairiomis tautos praeitį ir kultūrą liečiančiomis sritimis. Ir A. Juška ne atsitiktinai rinko ir skelbė liaudies šnekamosios kalbos medžiagą, dainas bei papročius. Lietuvių nacijos konsolidavimosi procesas, be to, augantis supratimas, kad būtinai reikia efektingiau priešintis lenkinimui ir carinei priespaudai, buvo iškėlęs visų sričių lituanistinių tyrinėjimų svarbą. Aktualus darėsi reikalas

---

[155] Antáns Juškéviče. Svotbìnė rëda velůnýčiu lietùviu. Казань, 1880, стр. 3.

sukurti lietuvių kalbotyrą, etnografiją, folkloristiką ir kultūrinę-politinę istoriografiją, turinčias patvirtinti lietuvių tautos teisę savarankiškai egzistuoti kitų tautų tarpe. Todėl, pavyzdžiui, D. Poška dirbo istorijos ir kalbotyros srityje, rinko smulkiąją tautosaką; S. Daukantas reiškėsi kaip istorikas, kalbininkas, folkloristas, L. Jucevičius kartu buvo etnografas, istorikas, folkloristas ir kraštotyrininkas ir pan. A. Juška taip pat buvo kalbininkas, tautosakininkas, entografas. XIX a. pirmoje pusėje ir viduryje daugelis lietuvių šviesuolių stebėjo, kaupė bei tyrinėjo gimtosios kalbos faktus, užrašinėjo priežodžius ir patarles, rinko dainas bei aprašinėjo liaudies papročius. Kiti veikėjai, labiau linkę į mokslinius tyrinėjimus ar literatūrinį darbą, dar rinko ir padavimus, aprašinėjo istorines vietas, ieškojo senų literatūros paminklų, istorinių šaltinių.

Atskirų tautų kultūros ir istorijos tyrinėjimai tuo metu buvo būdingi ypač tiems kraštams, kur kylančio kapitalizmo sąlygomis vyko nacijų konsolidavimasis. Daugelio filologų šie tyrinėjimai buvo laikomi viena bendra darbo sritimi. Rusų mokslinėje literatūroje ši sritis paprastai buvo vadinama *etnografijos* vardu. Šalia etnografijos termino rečiau literatūroje sutinkamas terminas *народоведение*. Lenkų filologijoje šios srities studijos vadinamos *ludoznawstwo,* vokiečių — *Volkskunde, Volkslehre.*

Lietuviams iš visų tautų artimiausias ir labiausiai pažįstamas buvo slavų gyvenimas: iki XIX a. vidurio nemažą poveikį lietuvių kultūriniam gyvenimui turėjo per lenkus ir iš lenkų atėjusios idėjos, o antroje amžiaus pusėje, ypač paskutiniaisiais jo dešimtmečiais, didelės įtakos pradėjo daryti rusų mokslas ir literatūra. Kaip žinoma, A. Juška taip pat iki 1850—1860 metų buvo daugiau pažinęs lenkų literatūrą, o vėliau per brolį Joną, nuo 1852 m. pradėjusį bendradarbiauti su Rusijos Mokslų akademija, suartėjo su rusų mokslu.

XIX a. pradžioje slavų filologijoje buvo labai vertinamas liaudies menas. Juo žavėtasi, jame ieškota „liaudies dvasios", tautos senovės kultūros atspindžių. Labiausiai buvo domimasi liaudies dainomis. „Liaudies poezija tada buvo įkvėpusi beveik visą slavų pasaulį"[156], — rašo I. Jagičius. Pirmaisiais

[156] И. В. Ягич. История славянской филологии. СПБ, 1910, стр. 493.

XIX a. dešimtmečiais iš folkloro daug medžiagos sėmėsi ir lenkų literatūroje vyravęs romantizmas. Ne tik padavimai, patarlės, priežodžiai, bet ir liaudies dainos buvo laikomos vertinga medžiaga senovei pažinti. Lenkų literatūra, mėgusi istorinius siužetus ir ne kartą juos ėmusi iš Lietuvos praeities, liaudies dainose ieškojo lietuvių tautos būdo bruožų, senovės pėdsakų. J. Kraševskis, vienas žymiausių lenkų romantinės literatūros atstovų, domėdamasis lietuvių liaudies senove ir menu, apie liaudies dainų reikšmę rašė: „Menkai tepažinsi Lietuvos praeitį, jos dainų nepadainavęs". Arba: „Nuo tos taip skirtingos, taip tolimos senovės, nuo kurios kitas tautas jau amžiai atskyrė, Lietuvą tik trečias šimtmetis teskiria. Papročiuose, padavimuose, prietaruose, dainose užsiliko senovės pėdsakų, o jei ir juose nebegalima susekti teisių, teismų ir jų nutarimų, bent galima pasekti namų bei šeimyniniu gyvenimu, tais jausmais, kurie jį nustatė"[157].

Tautos svarbiausio etninio požymio — kalbos duomenys visuomet esti svarbūs tautos istorijos ir kultūros studijoms, ir XIX a. visų kraštų tautotyroje tautinių kalbų tyrinėjimas (tarmių stebėjimas, jų medžiagos rinkimas ir aprašinėjimas) taip pat užėmė žymią vietą. Tas pats J. Kraševskis savo veikale „Lietuva" („Litwa") greta dainų, padavimų, prietarų, patarlių ir kitokios folklorinės medžiagos įdėjo ir skyrelį „Kalba" („Język"). Tikrą vaizdą, J. Kraševskio nuomone, apie lietuvius galima susidaryti, tik „metus žvilgsnį į senąją Lietuvą, kuri išliko dainose, patarlėse, kalboje"[158]. J. Kraševskio raštai Lietuvoje anuomet buvo plačiai skaitomi. Jie buvo pažįstami ir A. Juškai.

Folkloro, tautos senovės ir liaudies buities tyrinėjimus labai artimai sieti buvo būdinga visai slavų filologijai iki XIX a. paskutiniųjų dešimtmečių. Tautinių kalbų tyrinėjimai išsiskyrė į atskiras disciplinas tik XIX a. pabaigoje, kai tautotyros bendrosios studijos tiek išsiplėtė, jog įvairios jos sritys pareikalavo savarankiškų, gilesnių darbų. I. Jagičius rašė, kad XIX a. viduryje slavų etnografijai dar priklausė liaudies dainų ir kitų liaudies kūrybos kūrinių rinkimas, liaudies gyvenimo ir papro-

---

[157] I. J. K r a s z e w s k i j. Litwa. Starożytne dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania i t. d., I, s. 6.
[158] Ten pat, psl. 8.

čių aprašymas, liaudies padavimų pateikimas, tarmių ypatybių stebėjimas. Slavistų tarpe „uolių filologų [lingvistų] skaičius, palyginti su atstovaujančiais etnografiją, buvo visai nežymus“[159]. I. Jagičius etnografais vadino XIX a. vidurio mokslininkus, kurie tyrinėjo tautines kalbas, rašė žodynus, domėjosi tarmių medžiaga ir apie kuriuos mes dabar įpratę kalbėti kaip apie kalbininkus, lingvistus. Pavyzdžiui, „Slavų filologijos istorijoje“ I. Jagičius dėl tautotyrinės darbų krypties įžymiu etnografu laiko I. Sreznevskį, žinomą kalbininką ir leksikografą, nemažą vaidmenį suvaidinusį ir A. Juškos leksikografiniame darbe. I. Sreznevskis nuo 1845 m. buvo žodyno „Опыт областного великорусского языка“ oficialusis redaktorius. 1848 m. jis pasirodė su teoriniais ir kritiniais leksikografijos straipsniais[160]. Apie 1850 m. I. Sreznevskis parodė daug organizacinės iniciatyvos, Rusijos Mokslų akademijai sumanius parengti pilną rusų kalbos žodyną, kurio sudarymui reikėjo sukaupti visų rusų kalbos dialektų leksiką ir parengti kitų slavų bei jiems artimų tautų kalbų žodynus[161]. Ryšium su tuo apie 1852 m. I. Sreznevskis buvo paraginęs ir J. Jušką pradėti rašyti lietuvių kalbos žodyną, o šiam darbui nepasisekus, vėliau, 1876 m., Mokslų akademijai pristatė A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyną. Pats I. Sreznevskis rinko medžiagą ir ketino rašyti ukrainiečių kalbos etimologinį žodyną. Kartu I. Sreznevskis tyrinėjo ukrainiečių folklorą bei etnografiją (mūsų dienų prasme), studijavo slavų folklorą. 1846 m. jis išspausdino „Святилища и обряды языческого богослужения древних славян по свидетельствам современным и преданиям“, už kurį pirmasis Rusijoje gavo slavų-rusų filologijos daktaro laipsnį.

A. Juškos veiklos metais į tautosakos ir kalbos tyrinėjimus, kaip į vieną bendrą sritį, žiūrėjo ir tautotyros darbą organizavusios įstaigos. Antai Rusijos Imperatoriškosios geografinės draugijos etnografijos skyrius pats rinko ir jam buvo siunčia-

---

[159] И. В. Ягич. История славянской филологии. СПБ, 1910, стр. 486.

[160] И. И. Срезневский. Словарь церковно-славянского и русского языка..., recenzija. — Журнал Министерства народного просвещения, 1848, т. LVII, вып. VI, стр. 167—188; т. LVIII, вып. VI, стр. 217—251; т. LX, вып. VI, стр. 161—181.

[161] Копия с донесения академика И. И. Срезневского (1857). Žr.: „Priedai“, Nr. III.

mi, be papročių aprašymų, dar ir dainų, padavimų, patarlių, žodžių rinkiniai. Peterburge ši draugija buvo įkurta 1845 m., Vilniuje jos skyrius įsisteigė 1867 m. Ne vieną žodžių sąrašą ir tarmės aprašymą draugijai yra siuntę ir lietuviai[162].

Taigi visai natūralu, kad A. Juška tautosakos, etnografijos ir liaudies šnekamosios kalbos srityje dirbo vedamas tautotyrinės idėjos. To negalima užmiršti, vartant A. Juškos liaudies šnekamosios kalbos žodyno rankraščius bei juos vertinant: nuo A. Juškos polinkio į tautotyrinę veiklą priklauso kai kurie jo žodyno savitumai, griežtu leksikografiniu požiūriu ne visuomet pateisinami.

1. MEDŽIAGOS ATRANKA

1

Jau buvo minėta, kad XIX a. lietuviai leksikografai, sudarinėdami žodynus, stengdavosi pasinaudoti visa senąja ir tuometine literatūra bei žodynais. Medžiaga, kurią patys autoriai užsirašydavo iš liaudies šnekamosios kalbos, jų žodynuose sudarydavo tik nedidelę dalį. Tokie buvo D. Poškos, D. Sutkevičiaus, A. Ugianskio, J. Spudulio ir kitų žodynai. Leksikografijoje įprasta naudotis spausdintais šaltiniais, ypač žodynais, kai norima parašyti išsamų visos kalbos ar tam tikro jos istorinio laikotarpio (tam tikro literatūrinės kalbos periodo ir pan.) žodyną. A. Juška, kaip tikras to meto tautotyrininkas, visuomenei pateikė specifinį žodyną — liaudies šnekamosios kalbos leksikos ir jos vartojimą iliustruojančių bei aiškinančių sakinių rinkinį.

A. Juška, apie 1856 metus Pušalote pradėjęs intensyviau dirbti kalbos srityje, per dvidešimtį metų užrašė daugiau kaip 30 000 liaudies šnekamosios kalbos žodžių. J. Juška nurodo I. Sreznevskiui, kad A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodynas turįs 70 000 žodžių[163]. Šitą skaičių kartoja ir J. Boduenas de

---

[162] Žr. Д. К. Зеленин. Обзор рукописных материалов ученого архива Всесоюзного Географического общества о народах Прибалтики. — Советская этнография, VI—VII, 1947, стр. 257—270. Čia minimi lietuviškų žodžių rinkiniai, žodynų bandymai ir kita kalbinė medžiaga, rinkėjų siųsta draugijai.

[163] J. Juškos laiškas I. Sreznevskiui (1879. X. 15). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 26—27.

Kurtenė[164]. Tačiau toks tvirtinimas perdėtas. Pirmiausia, jam prieštarauja paties žodyno autoriaus duodami skaičiai. Suskaičiavęs žodyno pirmosios redakcijos žodžius, *A* raidės rankraščio pirmame puslapyje A. Juška pažymėjo 30 000. Antrojoje redakcijoje žodžių skaičius padidėjo, bet papildymai aukščiau nurodytą skaičių viršijo nežymiai, nes autorius *M* raidės II redakcijos rankraštyje, skirtame parodyti I. Sreznevskiui, vėl kartoja, kad žodynas turįs 30 000 žodžių. J. Juškos tvirtinimui prieštarauja ir išlikusių raidžių pirmosios ir paskutiniosios redakcijos palyginimas. Pavyzdžiui, *B* raidės I redakcija turi 1066, II — 1364 žodžius; *D* raidės I redakcija turi 1222, o III — 1437 žodžius; *Č* raidės I redakcija turi 236, o III — 301 žodį ir t. t. Vadinasi, *B* raidės III redakcija padidėjo tik 298 žodžiais, *D* III — 215 žodžių, *Č* III — 65 žodžiais. Žodžių skaičius išaugti iki 70 000 būtų galėjęs tik visų raidžių žodžiams padaugėjus bent dvigubai.

Lietuviškų raštų leksika A. Juškos nedomino. Rengdamas savo žodyną spaudai ir galutinai jį papildinėdamas, jis neišrašė žodžių net iš savo liaudies dainų rinkinių. A. Potebnia vėliau autoriui tai prikišo[165], bet pats autorius tikriausiai taip elgėsi sąmoningai: spausdintais šaltiniais kalbininkai galėjo betarpiškai pasinaudoti, o savo liaudies dainų rinkinius A. Juška tikėjosi išspausdinti.

Tai, kad visa žodyno medžiaga yra paimta iš liaudies lūpų, o ne pakartota iš jau paskelbtų raštų bei žodynų, A. Juška laikė vertingiausia savo darbo savybe. I. Sreznevskiui, nuo kurio tuo metu priklausė žodyno išspausdinimas, *M* raidės II redakcijos pratarmėje jis rašė (rusiškai): „Visame mano rinkinyje nėra nė vieno žodžio, kuris būtų paimtas iš spausdintų lietuviškų knygų“[166]. Tą patį jis kartoja ir *A* raidės paskutinės redakcijos pastabose: žodžius rinkęs tik tuos, kuriuos pats betarpiškai girdėjęs iš žmonių lūpų[167]. F. Fortunatovas taip pat buvo tuo įtikintas: „Apskritai A. V. [Antonas Vasilje-

---

[164] J. Baudoin de Courtenay. Jan Juszkiewicz. — PF I, s. 770.
[165] A. Potebnios recenzija. — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 3—22.
[166] LKLI BR, Nr. 2175.
[167] Šis *A* raidės rankraštis neišliko, bet A. Juškos teigimą perduoda prof. A. Potebnia savo recenzijoje: „P. p. J. [Juškevičių] Žodynas parašytas, kaip sakoma pratarmėje, vien tik iš žodžių, girdėtų A. V. Juškevičiaus“. (TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 3—22).

vičius — A. Juška] į savo žodyną dėjo tik tuos žodžius, kuriuos pats girdėjo; todėl didelė žodyno vertybė yra ir ta, kad jis sudarytas iš žodžių, užrašytų tiesiai iš liaudies lūpų"[168].

Nors iš raštų A. Juška leksikos nenusirašinėjo, bet liaudies kalbos žodžių, randamų ir literatūroje, nevengė, ir jo žodynas nėra sritinis ar tarminis. Tai bendras Pušaloto, Veliuonos, Vilkijos, Alsėdžių ir jų apylinkių liaudies šnekamosios kalbos žodynas, tos kalbos, kurią autorius girdėjo, bendraudamas su valstiečiais jų darbo, poilsio, pramogų, švenčių metu (per vestuves, krikštynas, laisvalaikio žaidimus ir pan.). Užrašinėti tik sritinę leksiką A. Juška nesistengė ir tokio uždavinio tais laikais nė negalėjo sau kelti: diferenciniam žodynui parašyti dar per silpnai buvo susiformavusi lietuvių literatūrinė kalba, dar perdaug neaiški buvo literatūrinės kalbos ir tarmių riba.

A. Juška iš liaudies kalbos užrašinėjo viską, kas jam pavyko nugirsti, nediferencijuodamas valstiečių kalbos žodžių į rinktinus ir nerinktinus. Jis pats nurodo rinkęs „visus žodžius ir ištisus sakinius (frazes)", kuriuos išgirdęs valstiečių „pašnekesiuose ir pats kalbėdamasis su jais"[169]. Todėl į žodyną, pavyzdžiui, pateko nemažai skolinių. Iš žodyno I tome *B* raide prasidedančių 1364 žodžių A. Juškos užrašyti 177 skoliniai. Didžiajame akademiniame „Lietuvių kalbos žodyne", be kitos leksikos, yra sukaupta ir visa senųjų bažnytinių raštų leksika. Jo *B* raidėje iš 10 717 žodžių skoliniais pažymėti 1374 žodžiai. Tai maždaug A. Juškos žodyną atitinkanti proporcija. Skolinių A. Juškai nemažai turėjo teikti ta sulenkėjusi aplinka, kurioje jam tekdavo būti (bažnyčia, dvaras, šlėkta).

A. Juška taip pat nevengė grubių bei vulgarių žodžių ir posakių, nelaikydamas jų netinkamais žodynui ir apskritai neteiktinais skaitančiajai visuomenei. Kaip tikram kalbininkui mokslininkui A. Juškai nebuvo „gražių" ir „negražių" kalbos faktų. Spausdintoje žodyno dalyje ši medžiaga kiek apmažinta. J. Juška, rengdamas žodyną spaudai, apibraukinėjo kai kurių žodžių pavyzdžius arba bent „sušvelnino" jų aiškinimus,

[168] Ф. Фортунатов. Предисловие. — Кн.: Литовский словарь А. Юшкевича с толкованием слов на русском и польском языках (toliau — АЮ) I, вып. I, стр. 11.

[169] *M* raidės II redakcija. — LKLI BR, Nr. 2175.

vengdamas tiesaus ir paprasto reikšmės aprašymo. F. Fortunatovas žodyno I tomo pratarmėje pastebi, kad „I. V. [Ivanas Vasiljevičius — J. Juška] išbraukinėjo tuos žodžių pavyzdžius, kurie jam atrodė nepritinkami savo turiniu, ir kartais pakeitinėjo sakiniuose vieną žodį kitu". Kai kuriuos išbraukimus F. Fortunatovas atstatė, bet, kaip pats pažymi, tik „kai kuriuos". „Vieną žodį, — rašo jis, — ir man atrodė nepatogu tiksliai išversti, ir todėl palikau jį be vertimo, būtent *Čiupkula* (A. J. lenkiškai verčia *macacz jajowy*); tarp kitko, šio sudurtinio žodžio reikšmė tiksliai nusakoma lietuviškai"[170]. Išspausdintame žodyno tekste F. Fortunatovas ne tik neduoda rusiško vertimo, bet praleidžia ir lenkiškąjį autoriaus vertimą.

Nepaisant J. Juškos paredagavimų, spausdintoje žodyno dalyje yra raštų kalboje paprastai vengiamos leksikos ir natūralistiškai ją aprašančių iliustracijų, aiškinimų. Tai rodo, kad A. Juškos, dirbusio kalbos ir apskritai tautotyros darbą, nevaržė dvasininko padėtis.

Užrašinėdamas leksiką tiesiai iš liaudies lūpų, A. Juška į žodyną įdėjo daug mažiau bažnyčią ir religiją liečiančios medžiagos, kaip visų kitų spausdintų lietuvių kalbos žodynų autoriai, net ne kunigai. (Plačiau žr. psl. 120—121).

Kalbos istorijai įdomus faktas, kad A. Juška žodynui visai neužrašė žodžių, prasidedančių *f* ir *ch* garsais.

Savo leksikografiniam principui — užrašinėti medžiagą iš liaudies lūpų — A. Juška nusižengė tik vienu atveju. Jam, kaip ir daugumui tuo metu literatūroje pasireiškusių lietuvių, rūpėjo, kad nauji reiškiniai, sąvokos turėtų lietuviškus pavadinimus. Dalį tokių pavadinimų teikė iš liaudies lūpų užrašyta leksika, tačiau buvo sričių, kurioms stigo terminų, ir juos reikėjo sukurti. Ir štai A. Juška į žodyną įdėjo vieną kitą iš raštų paimtą ar savo sudarytą neologizmą:

(A II) *arklágidis, -dė,* weterynarz, koński lekarz[171]. Arklágidis kurs árklius gída. v. gíditį, arklís.

(B III) *balsė*[172], głoska (litera).

[170] Ф. Фортунатов. Предисловие. — Кн.: АЮ I, вып. I, стр. XXIII.

[171] K. Širvydas turi *arklogydį* (Dictionarium trium linguarum, psl. 103).

[172] *Balsę* „raidės" reikšme randame ir S. Daukanto, A. Pabrėžos, M. Valančiaus raštuose.

(G II) *garplukís* m., parochod, parostatek. Váltis, lájva kurì garù plaúkia vadìnas garplukís. v. plauktį, pluktį, gáras garvežís.

(G II) *garvežís*[173], m., parowoz. Vežìmas kurį gáras véża vadìnas garvežís. v. gáras, garplaukís, vežtį.

(P I) *Pridėtas*, przyłożenie, dodatek. Žėdnas Le,tùviszkas żódis tùri szaknin ir pridėtun (sufixa). v. Dėti. pridótkas.

(Ž I) ***Żódrodis***[174], słownik. v. Rodīti, żódis.

A. Juška žinojo, kad šitaip elgdamasis nusikalsta savo leksikografiniams principams, nes, pavyzdžiui, prie straipsnių *Kalbredis,-dė, gramatyk,* ir *Kàlbreda, ustroj mowy, gramatyka. Kur kálbas surediтas po rėdu bùs kalbreda. v. Żódrodis. K* raidės I redakcijoje, rankraščio paraštėje, jis padėjo mažučius klaustukus. Spausdintame žodyne šių žodžių jau nebėra.

Prie naujadarų A. Juška būtinai turėjo pažymėti, kad tai ne iš liaudies lūpų užrašyti žodžiai. Tokie pažymėjimai ypač privalomi žodyne, kurio autorius teigia, kad į jo darbą patekę tik iš liaudies lūpų išgirsti kalbos faktai.

Į A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyną yra patekę ir daugiau ne liaudies kalbos faktų. Tai straipsnių antraštinių žodžių klaidingi atstatymai, neteisingai išaiškintos žodžių reikšmės ir pan.

Tvarkydamas surinktąją medžiagą, A. Juška straipsnių antraštėms duodavo pagrindines žodžių formas: linksniuojamiems žodžiams — vardininką, asmenuojamiems — bendratį. Taip tvarkydamas leksinę medžiagą, autorius kartais apsirikdavo ir į straipsnių antraštes įrašydavo kalboje nesančių žodžių. Pavyzdžiui, žodį *bakužė* palaikęs mažybine forma, A. Juška antraštiniu žodžiu iškėlė *baka:*

(B III) *bakà* chata (nędzna). Jis givéna bakúżė. v. troba.

A. Juškos metu dar niekas nebuvo ištyrinėjęs lietuvių kalbos būdinio. Jis buvo laikomas tam tikros rūšies bendratimi, kalboje

---

[173] J. Jablonskis rašo: „Žodžius *garvežỹs, garplukỹs* aš linkęs laikyti naujadarais, priklausančiais [...] A. Juškevičiui, bet dariniais gana vykusiais". Pranešimas RKL skyriui (1898. III). Žr.: „Priedai", Nr. IX, [4].

[174] *Žodrodžiu* A. Juška buvo pavadinęs ir savo žodyną (*A* raidės I redakcijos titulinis puslapis). Vėliau to pavadinimo atsisakė, pakeitęs jį D. Poškos pavartotu ***žodininku.*** (Iš to galima spėti, kad D. Poškos žodyną A. Juška atrado, savo žodyno I redakciją parašęs, t. y. po 1865 m.). Žodžių registre šį pakeitimą autorius pamiršo padaryti.

vartojama veiksmo ypatybei pabrėžti. Antai dar 1897 m. F. Fortunatovas, rašydamas apie būdinį A. Juškos žodyne, kalba apie jį kaip apie „bendraties formą, pavartotą sustiprinti kitam veiksmažodžiui, pasakytam asmenuojama forma“[175].

A. Juška, nežinodamas skirtumo tarp būdinio ir bendraties (pavyzdžiui, žodyno II redakcijoje bendraties galūnę *-ti* pradėjęs rašyti *-tie,* būdinio galūnę taip pat visur perrašė *-tie*: *bėgte bėgti — bėgtį bėgtį*), būdinį laikė pagrindine veiksmažodžio forma. Todėl, užrašęs iš liaudies lūpų sakinius su būdiniais tokių veiksmažodžių, kurie kalboje be priešdėlio nevartojami ir nepriešdėlėtos bendraties neturi, sudarydavo žodžių straipsnius su antraštėmis — nepriešdėlėtomis „bendratimis“—būdiniais. Tokiu būdu žodyno žodžių registre atsirado kalboje nevartojamų nepriešdėlėtų veiksmažodžių. Pavyzdžiai:

(G II) *gajltį, -lstu, -laù,* żałować, litować się. Gajltį pagájla man vájka kad jįnjį tajp żúda; gájla man jo. v. gajlě̄tį, pasigajltį.

(G II) *gìrtį, -rstu, -raù,* upić się. Girtį apgìra jau bóbos ir dajnúja. 2)-, stać się pijakiem. Girtį pragìra jau jisàj, t. i. tápa girtů̃klis. v. gertį.

Dabar, kai būdinys jau patyrinėtas, nesunku pastebėti A. Juškos klaidą, ypač kad šie žodyno straipsniai paprastai turi ir sakinį, iš kurio „bendratis“ atstatyta.

A. Juška liaudies šnekamąją kalbą užsirašinėjo, domėdamasis ne tik kalbine medžiaga, bet ir kalbančiojo psichologija, minčių reiškimo būdu. Į liaudį jis žiūrėjo kaip į kalbos kūrėją, ir žodžiuose, jų daryboje bei reikšmėse ieškojo gilios žmonių išminties, stebėjosi garsų ir reikšmės logišku bei dėsningu derinimu įvairiuose žodžiuose, su pamėgimu gilinosi į sudurtinių žodžių sudedamąsias dalis, nustatinėjo jų reikšmes, ieškojo priežasčių, kodėl tokios reikšmės sujungtos į vieną žodį, kodėl būtent jų junginys parinktas tam ar kitam dalykui pavadinti ir pan. Nebūdamas lingvistas, A. Juška, tuos klausimus spręsdamas, padarydavo ir klaidų. Iš reikšmės tokių žodžių, kuriuose kartojasi ta pati sudėtinė dalis, jis mėgo nustatinėti pasikartojančios dalies reikšmę. Ją nustatęs, tą dalį įrašydavo į žodyną kaip atskirą žodį su tariamai kalboje esan-

---

175 Предисловие. Кн.: — АЮ I, вып. I, стр. XIV.

čia reikšme. Pasitaikydavo, kad iš tikrųjų kalboje tokio atskiro žodžio su jo nurodoma reikšme nėra. J. Jablonskis, važinėjęs po Veliuoną ir Alsėdžius, tikrindamas žodyno medžiagą, buvo sutikęs žmonių, gerai prisimenančių, jų žodžiais tariant, „žemaitiško žodyno“ rašytoją. Jis pastebi, kad „A. Juškevičius, kalboje užtikęs tokius žodžius, kaip *gùdkarklis* (salix capres), paprastai imdavo klausinėti pačių valstiečių, kodėl tuo žodžiu žymimas daiktas kalboje gavo tokį vardą, ir tuoj pats valstiečiams pakišdavo mintį, kad toks žodis, kaip *gùdkarklis,* taip vadinamas tikriausiai nuo *gùdas* ir *kar̃klas*; toks samprotavimas, kuriam, savaime aišku, būtinai pritardavo ir pašnekovas, jam leisdavo nustatyti žodžiui *gùdas* reikšmę — *paprastas (обыкновенный).*A. J-čius kalboje girdėjo sakant *gùdiška tvorà* ir, matydamas, kad šitaip vadinama *tvorà* yra ne kas kita, tik *paprasta, įprastinė tvora (простой обыкновенный забор),* išvesdavo žodžiui *gùdiškas (rusiškas,* žemaičių — *lietuviškas)* reikšmę *paprastas (обыкновенный)*“[176]. Tuo būdu žodyne atsirado:

(G II) *gúdas, -dà* zwyczajny. Gúdas kárklas vadìnas gùdkarklis.

(G II) *gùdiszkas, -ka,* zwyczajny. Tvóra bus gùdiszka kad véja kajp \ írvę aplìnk mįtus, v. gúdas.

Kalboje girdėdamas *gusti, prigusti, atgusti,* A. Juška sukūrė žodį *gudas* ir „įpročio“ prasme[177]:

(G II) *gúdas,* wprawa. Ta mérga ne gùdusi dar prį svecziú, t. i. ne tur gé.a gúda; gúdas íra prigudìmas prį ko, ingudìmas prį dárba.

Panašiai į žodyną įrašytas ir būdvardis *galus* su antra reikšme „baigiamasis, galutinis, paskutinis“ (*конечный*):

(G II) *galùs,-lì* 1) ostatni. Márti ne vožoja ni gal.ausiu dėdẽliu. 2) koncony. Mérga kurì galiaù, taj daugiaù nor perszama; ko galiausej.

Spausdintoje žodyno dalyje palikta tik pirma reikšmė:

(G sp) *gałùs,-lì,* последний; ostatni. v. gałutìnis, paskutìnis.

---

[176] J. Jablonskio pranešimas RKL skyriui (1898. III). Žr.: „Priedai“, Nr. IX, [4].
[177] Plg. ten pat.

Pirmosios reikšmės sakinys perkeltas į straipsnį *galausis,-sė, последний; ostatni*, o antroji reikšmė visai išmesta.

Taigi į A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyną yra patekęs vienas kitas kalbiškai „filosofuojant" išvestas prasminis naujadaras ir kiek didesnis skaičius klaidingai atstatytų žodžių pagrindinių formų — straipsnių antraščių. Šios A. Juškos klaidos verčia atsargiai žiūrėti į kiekvieną naują, iš kitų šaltinių nežinomą, žodyno leksikos faktą.

A. Juška nurodo iš liaudies šnekamosios kalbos užrašinėjęs viską, kas pavykę nugirsti, tačiau kalbos užrašinėtojas negali užrašyti viską, kas yra kalboje. Iš girdimos kalbos užrašančiojo nejučiom atrenkama ta leksikos dalis, kuri jam kuo nors labiau įdomi, labiau patraukia jo dėmesį. Tuo būdu atliekama medžiagos atranka, kurios pagrindiniai bruožai savo ruožtu atspindi autoriaus polinkius, sumanymus.

Gilinantis į lietuvių-lenkų kalbų žodyną, matyti, kad A. Juškai rūpėjo iškelti liaudies šnekamosios kalbos turtingumą ir pateikti kiek galima daugiau literatūrai ir mokslui trūkstamos medžiagos. Jau pirmajame savo kalbiniame darbe — „Słownik polsko-litewski" — A. Juška tuo tikslu lenkų kalbos žodžiams davė po kelis lietuviškus atitikmenis. Pavyzdžiai:

Kradnę, wagiu, kruczauju, saurankioju, grabsztau, grebinėju, furor, варую.

Krawiec, siuvikas, siuvejas, rubasiuvis, sartor, портной.

Kręcisty, ivairus, ivijas, sukrus, tortuosus, крутящийся.

Lietuvių-lenkų kalbų žodyne ši medžiaga dar labiau pagausėjo: vienam veiksmui ar realijai apibūdinti A. Juška užrašė po kelis, keliolika ir net kelias dešimtis vienareikšmių ir savitus reikšmių niuansus turinčių žodžių. Pavyzdžiui, *bėgimui* pažymėti lietuvių-lenkų kalbų žodyne yra duoti 19 žodžių, *ėdimui* — 97 žodžiai, *ėjimui* — 74 žodžiai ir t. t.

Domėdamasis liaudies buitimi ir kultūra, A. Juška užrašė savo žodynui daug kalbos faktų, liečiančių kasdienę namų apyvoką, duodančių žinių iš etnografijos, tautosakos ir liaudies etikos srities. Stengdamasis pažinti visą aplinką, kuri supo valstietį, A. Juška žodynui pririnko nemaža pavadinimų laukų, miškų bei pelkių floros ir faunos, su kuria valstietis susi-

duria kasdieniniame gyvenime ir kurią geriau pažįsta, negu inteligentas.

Visai suprantama, kad A. Jušką, norėjusį visuomenei pateikti naujos kalbinės medžiagos, daugiausia traukė mažiau žinomi ir negirdėti žodžiai. Užtat jis lietuvių-lenkų kalbų žodyne sukaupė nemažai medžiagos, kurios neturėjo to meto ir ankstesnioji lietuvių raštija. A. Juška, peržiūrėjęs savo žodyną, rašė I. Sreznevskiui, kad jame „naujų žodžių, nesutinkamų lietuviškoje spaudoje, pasirodė labai daug. Bent trečiosios mano rinkinio dalies nerasite Neselmano žodyne“[178]. Tuo tarpu G. Neselmano žodynas „Wörterbuch der litauischen Sprache“ (Königsberg, 1851) tuo metu buvo naujausias ir išsamiausias analitinis lietuvių kalbos žodynas, labai teigiamai sutiktas ir vertintas mokslininkų kaip šaltinis lietuvių kalbai tyrinėti ir mokytis. Su F. Kuršaičio sintetiniu vokiečių-lietuvių kalbų žodynu „Wörterbuch der littauischen Sprache“ (Halle, 1870—1874) A. Juškai savo darbą palyginti buvo sunku, bet jau po A. Juškos mirties išėjusi antroji F. Kuršaičio žodyno dalis „Littauisch-deutsches Wörterbuch“ (Halle, 1883) turi daug mažesnį žodžių registrą, negu A. Juškos žodynas. Pavyzdžiui, peržvelgus kelias pirmąsias žodyno raides[179], matyti toks skirtumas: A. Juškos žodyne *B* raidė turi 1364 žodžius, F. Kuršaičio — 1149 žodžius, A. Juškos *C* raidė turi 400 žodžių, F. Kuršaičio — 310 žodžių, A. Juškos *G* raidė turi 2300 žodžių, F. Kuršaičio — 1172 žodžius, ir pan.

Daugiau kaip trisdešimties tūkstančių iš liaudies lūpų užrašytų žodžių rinkinys buvo pirmas didelis tos rūšies veikalas lietuvių leksikografijoje. A. Juška juo akivaizdžiai parodė, kad lietuvių kultūros veikėjų užmojis tyrinėti liaudies šnekamąją kalbą ir iš jos semti medžiagą kalbiniam darbui yra teisingas, kad liaudies šnekamoji kalba yra pagrindinis šaltinis tyrinėti gimtajai kalbai.

---

[178] *M* raidės II redakcija. — LKLI BR, Nr. 2175.

[179] Palyginimui imamos tos raidės, kuriomis negali prasidėti priešdėlėti žodžiai, nes F. Kuršaičio žodyne priešdėlėti veiksmažodžiai dedami į vieną lizdą, o A. Juškos žodyne veiksmažodžio priešdėlėtos formos atitinkamose žodyno raidėse iškeltos straipsnių antraštėmis, taigi jo žodyno žodžių registras žymiai didesnis.

Iki XIX a. pasirodę lietuvių kalbos žodynai buvo sudaryti, turint galvoje daugiau lietuviškai nemokančią inteligentiją, kurią būdavo norima supažindinti su lietuvių kalba ir mokyti lietuviškai. K. Širvydas savo lenkų-lotynų-lietuvių kalbų žodyną skyrė Vilniaus akademijoje studijuojančiam jaunimui („in usum Studiosae Iuventutis"), F. Hakas, lietuvių kalbos seminaro vedėjas Halės universitete, savo žodyną skyrė to seminaro klausytojams kunigams, kurie rengėsi dirbti lietuvių tarpe; K. Milkus lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodyną skyrė kunigams, teisėjams ir pirkliams, dirbusiems Rytų Prūsijoje, ir pan.

XIX amžiuje pradėjus plačiau vystytis lietuvių literatūrai ir kartu iškilus bendratautinės literatūrinės kalbos reikalui, lietuviai ėmė gausiai rašyti žodynus, pirmiausia skirdami juos jau savosios visuomenės poreikiams. Dėl to keliakalbiuose žodynuose ėmė didėti ir įvairėti lietuviškoji dalis: greta sinonimų, smulkiosios tautosakos ir frazeologinių bei ne visai laisvų junginių pažangesnių autorių darbuose ėmė atsirasti ir laisvesnių šnekamosios kalbos žodžių vartojimo pavyzdžių. Antai XIX a. pradžioje D. Poška parašė žodyną su teksto ištraukomis iš savo originalios kūrybos ir lietuviškų bei lenkiškų grožinės literatūros veikalų. Maždaug po dvidešimties metų A. Juška pradėjo rašyti žodyną, pirmą kartą lietuvių leksikografijoje iliustracinei medžiagai taip gausiai panaudodamas šnekamosios kalbos sakinius, užrašytus tiesiog iš liaudies lūpų.

A. Juška apie savo iliustracinės medžiagos atranką žodyne rašo: „Gyvendamas lietuvių liaudies tarpe ir nuolatos su lietuviais bendraudamas, aš užrašinėjau visus žodžius ir ištisus sakinius (frazes), kuriuos išgirdau jų pašnekesiuose ir pats kalbėdamasis su jais". Užrašytus sakinius lietuvių-lenkų kalbų žodyne A. Juška skyrė lietuviškų žodžių vartojimui pailiustruoti arba tiesiog reikšmėms paaiškinti. Jis pats apie tai rašė: „Aš surinkau apie trisdešimt tūkstančių žodžių ir juos paaiškinau tais pačiais pavyzdžiais, kuriuos esu girdėjęs gyvojoje kalboje"[180]. Toks A. Juškos liaudies šnekamosios kalbos ver-

[180] Lietuvių-lenkų kalbų žodyno *M* raidės II redakcijos pratarmė.

tinimas ir jos medžiagos panaudojimas žodžių reikšmių iliustracijai yra teisingas ir aniems laikams labai gilus.

Teisingai supratęs, kad liaudies šnekamosios kalbos sakinius reikia dėti į žodyną tokius, kokie jie buvo užrašyti iš liaudies lūpų, praktiniame žodyno sudarymo darbe A. Juška nepakankamai griežtai to žiūrėjo: šnekamosios kalbos sakinius atskirose žodyno redakcijose jis papildinėjo nauja medžiaga, valstiečių sukurtus reikšmių aiškinimus taisė, tikslino. A. Juškos darbas, tvarkant iliustracinę medžiagą, akivaizdžiai matyti, palyginus atskiras žodyno redakcijas:

(A I) *Apgrústi*, [...] Biskį mẽż'us del pùtras apgrúsk.
(A II) — Bíski mįžius pùtraj apgrúsk.
(A I) *Apiplešti*, [...]. Padélkas apiplėšk.
(A II) — Padélkas sejóna apiplėsztį.
(B I) *Bálinti*, [...]. Kám bálini tájp ilgáj dróbe. [Ištaisyta:] Kám bálini tájp ilgáj ant pé,vas dróbe, audeklun.
(B II) — Kam bálini tàjp ilgáj dróbes ant pįvos.
(B I) *Balsùs*, [...]. Kal'bẽk bal's'áu.
(B II) — Kalbẽk balsiaù kad asz girdẽcziau.
(B I) *Brándalas*, [...]. Geras rẽšuča brandalas.
(B II) — Rįszuta géras brąndalas.

A. Juška sakinį keitė, stengdamasis jį padaryti sintaksiškai užbaigtesnį, daugiau įdėti į žodyną tos pačios srities faktų, patikslinti teikiamą medžiagą pagal naujai išgirstą variantą arba pakeisti, kai manydavo ne taip užrašęs, nebūdingai pasakęs. Tai jis darė ne dėl to, kad liaudiškas sakinys jam būtų neįdomus arba netinkamas žodynui, bet, atvirkščiai, norėdamas aiškiau, pilniau perduoti liaudies kalbą ir ja kalbančių žmonių mintis.

A. Juška sakinių pakeitimus atlikinėjo, negalvodamas, kad tuo būdu žodyne nutolsta nuo liaudies šnekamosios kalbos ir kartais suteikia jai svetimų, mokslus lenkiškoje mokykloje ėjusio inteligento, kalbos ypatybių. (Pavyzdžius žr.: „Priedai", Nr. IX, [4]). A. Juška savo taisymams naudojosi tos pačios liaudies šnekamosios kalbos faktais, tik vėliau užrašytais ar nugirstais, ir, reikia manyti, tvirtai buvo įsitikinęs esąs teisus, kai teigė, jog leksiką aiškinęs tais pačiais pavyzdžiais, kuriuos girdėjęs liaudies kalboje.

A. Juškos vietomis atlikti liaudies šnekamosios kalbos sakinių ištaisymai ir papildymai verčia kritiškai žiūrėti į jo žodyno lietuvišką iliustracinę medžiagą. Kadangi dabar nebegalima tiksliai nustatyti, kurie sakiniai autoriaus yra tiesiai iš liaudies lūpų užrašyti, o kurie jo taisyti, papildyti, lietuvių kalbos sintaksei tyrinėti žodynas neturi didelės vertės. Dar 1904 m. J. Jablonskis žodyno I tomo antrosios dalies pastabose tai nurodė, perspėdamas skaitytojus, kad jie, naudodamiesi žodyno medžiaga, neapsiriktų: „Naudojantis šiuo žodynu kaip medžiaga kalbos sintaksės ir stilistikos ypatybėms tyrinėti, mano nuomone, reikia būti labai atsargiems. [...]. Palyginti didelis subjektyvumo elementas liaudies kalbos žodyne, mano nuomone, yra neabejotinas net ir ten, kur žodyno duomenys būtų tinkama medžiaga lietuvių kalbos sintaksės ypatybėms tyrinėti“[181].

Sintaksinės medžiagos nepatikimumas yra didelis A. Juškos žodyno — turtingo XIX a. lietuvių kalbos rinkinio trūkumas. Tačiau dėl to per daug kaltinti A. Juškos negalima. A. Juška pradėjo rinkti kalbinę medžiagą ir rašyti savo žodyną tuo metu, kai filologijoje dar nebuvo pakankamai įsigalėjusi mintis, kad filologiniams tyrinėjimams visais atžvilgiais vertinga yra tik jokių pakeitimų neturinti šnekamosios kalbos medžiaga. Lituanistinėje literatūroje tuo metu pasirodydavo ir tokių leidinių, kaip Karaliaučiaus universiteto profesoriaus, lietuvių kalbos tyrinėtojo G. Neselmano „kritiškai apdorotos“ (jo paties žodžiais tariant)[182] lietuvių liaudies dainos. A. Juška savo požiūriu į liaudies kalbą ir tautosaką toli pralenkė G. Neselmaną. Ir žodynui, ir liaudies dainų rinkiniams jis užrašinėjo medžiagą, stengdamasis perduoti ją tokią, kokią girdėjo liaudyje. A. Juška, apskritai teisingai dirbdamas šį darbą, klydo tik smulkmenose.

Renkant medžiagą žodynui, paprastai jos užrašoma daugiau, negu vėliau dedama į žodyną. Norint žodžio straipsnį žodyne pateikti trumpą, aiškų ir turiningą, iš medžiagos reikia atsijoti visa tai, kas žodžio reikšmei paaiškinti ar vartojimui pailiustruoti nebūtina. A. Juškos žodynui, atvirkščiai, būdingas

---

[181] И. Яблонский. Послесловие. — Кн.: АЮ I, вып. I, стр. XXV.
[182] „Littauische Volkslieder“ titulinis puslapis.

straipsnio perkrovimas leksikografiniu atžvilgiu mažai pateisinama ar net ir visai nepateisinama iliustracine medžiaga.

A. Juška užsirašinėjo liaudies šnekamąją kalbą, domėdamasis ne tik leksika ir jos vartojimu, bet ir valstiečių buitinės kultūros ir psichologijos faktais, ir į žodyno kartoteką jis pririnko tautotyrininkui įdomios medžiagos. Sąmoningai ar nesąmoningai prasilenkdamas su leksikografijos reikalavimais, A. Juška visą ją sudėjo į žodyną. Pavyzdžiai:

(B II)[183], *búrta*, bûrïba wróżba, zabobon. Babur bobos burtas: kad ugnis par visą naktį żiuri isz ugnávįtės, taj kas nors mirs isz musu buta; kad geguźẽ iszkukũs, tai mirs kas; żąnsina plunksnas iszkarpė, bus be veislės; karvės kojas tįs teszmeniu surisza ir dżiuva karve; pirmą saują prįsz veja sėk; kad szmocziukas dirvos prį gala nepasẽtas lįka, saka, mirs tûmet gaspadorius. v. burtį, privádkas, parspetis, priżinojimas.

(B III) *batvìnis*, m. nać buraka, burak. Batvinius prį sįnos prisèg, żvakes ìndeda prįmenio (siedniuj) ąnt lauktùviu par vèselijas. Batvìnej íra stróva isz vįnu lápu burokìniu. v. barsztis.

Su tautotyrine medžiaga į žodyną pateko ir aiškinamųjų sakinių, aiškinančių ne antraštinį žodį, o pašalinius dalykus. Pavyzdžiai:

(B III) *bìlstelėtį*, stuknąć. Po kojumis bìlstelėja lęntos samanomis użdęngtos, t. i. voktùvaj.

(B III) *bajlùs*, *-lì*, bojazny. Tas bajlùs, kuriò aùgszta stovíla[184].

(D II) *druskávagis*, *-gė*, solokrad, złodziej soli. Kurs mìrkczio tas druskávagis.

Tokie sakiniai ne tik neprisideda prie antraštinio žodžio semantinės charakteristikos, bet dažnai tiesiog klaidina skaitytoją.

Visa ši iliustracinė medžiaga A. Juškos žodynui teikia neorganizuotumo atspalvį. Šios medžiagos turintieji žodyno straips-

---

[183] Žodyno *B* raidės III redakcijos rankraštis išlikęs nepilnas. Jame trūksta 49—64 lapų (teksto tarp žodžių *bęmbtelėtį* ir *bìlstelėtį*). Be to, šis rankraštis neturi pabaigos (paskutinis žodis *briauzginis*). Todėl, cituodami pavyzdžius iš *B* raidės paskutinės redakcijos (III), trūkstamus pavyzdžius imame iš *B* raidės II redakcijos.

[184] J. Juška, rengdamas žodyną spaudai, šį sakinį iš straipsnio išbraukė.

niai atrodo autoriaus sudaryti atmestinai, nesigilinant į iliustracijos paskirtį žodyne. Iš tikrųjų A. Juška atidžiai apsvarstydavo kiekvieną su žodyno parengimu iškylantį klausimą. Tai akivaizdžiai matyti iš žodyno straipsnių sudarymo, lietuviškų reikšmės aiškinimų ir kt. Todėl ir antraštiniam žodžiui leksikografiniu atžvilgiu nebūdingą medžiagą A. Juška turėjo dėti į žodyną, remdamasis kokiu nors motyvu, greičiausiai tuo, kad ši medžiaga yra užrašyta iš liaudies lūpų, taigi, šiaip ar taip, yra liaudies šnekamosios kalbos pavyzdžiai. Be abejo, šis motyvas yra daugiau susijęs su tautotyrine, negu leksikografine, autoriaus idėja.

Dabartiniu metu A. Juškos žodynas bėra tik istorinis kultūrinis paminklas ir kalbos medžiagos šaltinis. Todėl visa, net ir netinkamai jam parinkta, iliustracinė bei aiškinančioji lietuviška medžiaga yra įdomi ir vertinga. Ji teikia daug to meto kalbos faktų ir plačiai atspindi XIX a. lietuvių liaudies gyvenimą, ilgaamžę patirtį, psichologiją.

2. MEDŽIAGOS GRUPAVIMAS

1

Lietuviškus žodžius savo žodyne A. Juška išdėstė griežta alfabetine tvarka. Tokiu būdu kiekviena priešdėlėta žodžio forma žodyno žodžių registre turi atskirą vietą pagal priešdėlio pirmąją raidę.

Griežtą alfabetinį leksikos grupavimo metodą žodyne A. Juška, reikia manyti, pasirinko ne atsitiktinai. Tą klausimą sprendžiant, nemažos reikšmės galėjo turėti jo brolio Jono nepasisekęs darbas „Корнеслов литовский“, kuriame kalbos medžiaga buvo grupuojama pagal žodžių šaknis. Tuo metu, nesant labiau ištirtos kalbos istorijos ir pačiam autoriui neturint gilaus lingvistinio išsimokslinimo, žodyno leksikos grupavimas pagal šaknis nieko pozityvaus negalėjo duoti. XIX a. viduryje tai gerai suprato ir tie leksikografai, kurie dirbo daugiau ištyrinėtų kalbų srityje. Antai V. Dalis apie 1848 m., svarstydamas savo rusų kalbos žodyno medžiagos sugrupavimo klausimą, rašė, kad leksikinės medžiagos tvarkymas žodžių šaknų gru-

pėmis yra „pagrįstas netvirtais ir neaiškiais pagrindais“[185]. Tiesa, pats V. Dalis lizdinės sistemos neatsisakė, nors ir matė su ja susijusias blogybes, ir jo žodynas, išėjęs iš spaudos, buvo už tai smarkiai sukritikuotas: V. Daliui nepasisekė teisingai sugrupuoti leksiką pagal šaknis. Rusijos Mokslų akademija, 1789—1794 m. išleidusi lizdinį žodyną „Словарь Академии Российской“, XIX a. pradžioje ėmė sudarinėti naujo tipo — alfabetinį rusų kalbos žodyną „Словарь Академии Российской по азбучному порядку расположенный“ (1806—1822). Mokslų akademija žodyno sistemą pakeitė ne tik dėl sunkumų, kurie kildavo nustatinėjant žodžių šaknis, bet ir dėl nepatogumo, kuris pasirodė praktikoje, naudojantis lizdinės sistemos žodynu.

Dėl žodynui surinktos medžiagos atrankos specifikos A. Juškai nebuvo patogus ir dalinis lizdinis metodas, būtent, kalbos dalių, kurios gali turėti priešdėlius, grupavimas lizdine sistema. Veiksmažodžio ar daiktavardžio lizdas reikalauja pilnesnio priešdėlėtųjų formų surinkimo, tuo tarpu A. Juškos užrašomos iš liaudies lūpų leksikos atsitiktinumas negalėjo duoti pakankamai medžiagos išsamiau sutvarkyti bent dalį veiksmažodžių ar veiksmažodinių daiktavardžių straipsnių. Tiesa, daliniu lizdiniu leksikos grupavimo metodu sėkmingai naudojosi F. Kuršaitis, rašydamas analitinę savo žodyno dalį — „Littauisch-deutsches Wörterbuch“. Tačiau F. Kuršaičio nevaržė medžiagos atranka: kiekvienam straipsniui jis teoriškai atstatinėjo visas galimas priešdėlėtas žodžio formas.

Priešdėlėtus veiksmažodžius ir veiksmažodinius daiktavardžius grupuoja lizdais ir šiuo metu leidžiamas didysis „Lietuvių kalbos žodynas“ (I—V t., Vilnius, 1941—1959)[186]. Tačiau nuo F. Kuršaičio žodyno jis skiriasi tuo, kad šių kalbos dalių lizdai sudaromi, prisilaikant tos medžiagos, kuri sukaupta jo kartotekoje. Nors „Lietuvių kalbos žodynas“ turi trijų milijonų kartoteką, daugeliu atvejų teikiančią išsamią kalbos medžiagą, jo redaktoriams, rašantiems veiksmažodžių ir veiksmažodinių daiktavardžių straipsnius, pasitaiko susidurti su sunkumais —

[185] М. В. Канкава В. И. Даль как лексикограф. Тбилиси, 1958, стр. 69.

[186] „Lietuvių kalbos žodynas“ skiriasi nuo F. Kuršaičio žodyno tuo, kad F. Kuršaitis į veiksmažodžio straipsnį dėjo *-oji-* (=*-oja-*) ir *-ima-* priesagų veiksmažodinius daiktavardžius.

priešdėlėtos medžiagos trūkumu, neleidžiančiu parengti pilną, su visais lietuvių kalboje vartojamais priešdėliais, žodžio straipsnį. Be abejo, A. Juškos žodynui, kuris taip pat buvo sudarinėjamas, prisilaikant užrašytos medžiagos, dalinis lizdinis medžiagos grupavimo metodas negalėjo tikti, juo labiau kad A. Juškos žodyno kartoteka buvo palyginti nedidelė.

Grupuoti leksiką pagal sąvokas (tematiškai) A. Juškai būtų buvęs pats tinkamiausias būdas, turint galvoje jo palinkimą aprašinėti papročius, žaidimus, prietarus, valstiečio kasdienę buitį ir pan., nes griežtas alfabetinis žodžių registras turėjo tą medžiagą išblaškyti po žodyną. Bet leksikos grupavimas pagal sąvokas yra sudėtingas leksikografinis darbas, o tokiu metodu parašytas žodynas — mažiau patogus praktiškai naudotis.

A. Juška pasirinko alfabetinį leksikos grupavimo metodą, o etnografinei (to meto požiūriu) medžiagai žodyne išryškinti jis kiekvieno straipsnio pabaigoje po santrumpos *v.* *(vide),* t. y. nuorodose į kitus straipsnius, surašė antraštiniam žodžiui artimus — tą pačią sritį liečiančius — žodyne esančius žodžius. Pavyzdžiai:

> (A II) *árosas,* włoczka (z wełny). Arosáj vìlnonis, o szilkaviczej bovelnìnis siúlas. v. dimùczej, szilkaviczej, raùda, siúlas.
>
> (B III) *bíelej,* plg. nici białe (z bawełny). [...] v. życzkas, árosas.
>
> (K I) *Katénka,* surdut. Grażùs àpdaras katénka, kurì ira iż mila iki kél'u su surauksl'ǘtu lemen'u į stulpùs. v. Sermėga, àpdaras, aps'áustas ż'upónas.
>
> (B III) *baúdżiuva,* panszczyzna. [...] v. lážas, [...] dvarísta, kunigísta.

Šie gale straipsnio po santrumpos *v.* A. Juškos surašyti nuorodiniai žodžiai turi tematinį ryšį su antraštiniu žodžiu ir skaitytojui padeda pažinti žodyne esančią antraštinio žodžio paliestą liaudies buities ar kultūros sritį, nevartant viso žodyno. Pavyzdžiui, straipsnio *arosas* nuorodiniai žodžiai skaitytoją nukreipia į tokią medžiagą:

(D II) *dimùtis*, m. szycie czerwonym jedwabiem lub włoczką (na kolnierzu, plecach, w rękaw białej uroczystej koszuli). v. życzkas.

(R I) *Ráudås*, mn. goryna, nici czerwone. Pìrsztines su raudómis iżnértås grażéj. v. Raudílaj, raudímaj, árosas.

(S I) *S'úlas*, nić. S'úlas sùktas vo gijà nesuktà; s'úlas vaškavótas íra plinas. v. Gijà, géjnis, drikà, s'úti.

Straipsnio *šilkavičiai* žodyne nėra. Yra tik:

Śilkavič'ūti, tkać goryną. Śilkavič'ūtas skéıpetas.

Straipsnio *bieliai* nuorodiniai žodžiai nukreipia į tokius straipsnius:

(Ž I) *Życkáj*, m. n. goryna. Życkáj ir ráudås īra raudóni s'ulaj. v. Ráudås.

Arosas (žr. aukščiau). Straipsnio *katenka* nuorodos siunčia į straipsnius:

(S I) *Sermēga*, sukmana z samodziału. Paltakéjs t. ī. baltájs s'úlajs išpaltak'ūtas krìżmaj kràštas sermēgas ant krutínеıs; sermēga iš šer'u mėgsta man. v. Mēgti šerís. v. Aps'áustas, barónaj, katenka, seras.

(A II) *ápdaras*, (àpgerbs), ubior. Pùjkus ápdaras bażníczios ir knígos; rèjkia sau ápdarą pasitajsitį. v. dą́ngtis, drabùżis, drápanos. 2)-, okucie. Géras, ápdaras veżíma, szláju, t. i. apkaústimas.

(A II) *ápsiaustas*, (pàltraks), płaszcz, odzienia wierzchnie v. dąngà, ápvalkalas, siaustį.

(Ž I) *Ż'upónas*, kaftan, surdut. Ż'upónu stulpūtu iż melīnås gelumbês neš'ó sulig kél'u móters uż Némunå; kunigáj neš'ó jūdus ż'upónus. v. Aps'austas, núdaras àpdaras, kaptónas.

A. Juškai šito sumanymo — gale straipsnio surašyti nuorodinius žodžius, turinčius tematinį ryšį su antraštiniu žodžiu, — nepavyko tinkamai įvykdyti. Viena, A. Juškai nepavyko kiekvieno straipsnio nuorodoms išsamiai surinkti visą po žodyną išsibarsčiusią medžiagą. Tai matyti iš cituotų žodyno straipsnių: *arosas, bieliai, dimutis, raudos, žičkai,* į kuriuos nevienodai išsamiai surinkti siūlų ir jų rūšių pavadinimai. Antra, A. Juškos žodyne pasitaiko atvejų, kai nuorodinis žodis žodyne neturi atitinkamo žodžio straipsnio. Taip yra atsitikę, kaip

matėme, ir su nuorodiniu žodžiu *šilkavičiai aroso* straipsnyje. Trečia, šių nuorodinių žodžių A. Juška grafiškai neatskyrė nuo kitų nuorodose rašomų žodžių, turinčių žodyne kitą paskirtį. Tie kiti nuorodose esantys žodžiai yra: sudurtinio antraštinio žodžio komponentų nurodymai, antraštinio žodžio reikšmę betarpiškai aiškinantys semantiniai dubletai bei artimos reikšmės žodžiai ir tokie nuorodiniai žodžiai, kurie nukreipia į straipsnius, turinčius papildomos iliustracinės medžiagos. Ką reiškia gale straipsnio į nuorodas įrašytas žodis, galima pamatyti, tik pažiūrėjus į nurodytą straipsnį. Toks įvairių žodžių sudėjimas į vieną vietą be jokios grafinės diferenciacijos yra nemažas žodyno medžiagos grupavimo neišbaigtumas. Jis temdo gana vykusį autoriaus sumanymą susieti žodžius tematiškai.

Įvairios paskirties žodžių surašymas gale straipsnio, neparodant jų skirtumų, turi ir esmingesnį trūkumą. Būtent, vieni šių žodžių tiesiai aiškina antraštinį žodį, paryškindami jo reikšmę (apie nuorodinius žodžius, aiškinančius tiesiai antraštinį žodį, smulkiau žr. psl. 182, 184), o kiti su straipsnio antrašte siejasi tik tuo, kad jais žymimos sąvokos priklauso tai pačiai daiktų, veiksmo, daikto ypatybių ir pan. grupei. Šie nuorodose esantys žodžiai antraštinio žodžio betarpiškai neaiškina. Antraštiniam žodžiui jie teikia medžiagą tik per nurodytus straipsnius. Pirmajai nuorodinių žodžių grupei priklauso antraštinio žodžio reikšmę aiškinantys semantiniai dubletai bei artimos reikšmės žodžiai ir tie žodžiai, kurie iškelia sudurtinio antraštinio žodžio leksinius komponentus. Antrajai grupei priklauso nuorodiniai žodžiai, kurie nukreipia skaitytoją į straipsnius su papildoma iliustracine medžiaga. Abidvi grupes dar papildo teminį ryšį su antraštiniu žodžiu turintys nuorodiniai žodžiai, kurie kartais yra ir semantiniai dubletai ar artimos antraštiniam žodžiui reikšmės žodžiai, o kartais yra žodžiai, žymintys tik vieną kurią tos pačios grupės realiją.

Šių dviejų žodžių grupių neatskyrimas straipsnio nuorodose jau iš esmės klaidina skaitytoją. Pavyzdžiui, A. Juškos žodyno straipsnyje *Širšė, osa* (Š I) yra: *v.* Širšinas, širšulís. Susiradus nurodytus straipsnius, paaiškėja skirtumas tarp *širšino* ir *širšės*, bet ar *širšuliui* jie yra semantiniai dubletai, šiuo atveju nepasako net jų straipsniai, būtent:

(Š I) *Širšinas*, osa samiec. Šìršinas geltónas kájp drávas. v. Trànas, drávas, bímblas.

(Š I) *Širšulís*, bąk wielki. v. Šìršinas, šìršė.

Antraštinį žodį tiesiogiai aiškinantys žodžiai verčia skaitytoją straipsnyje tarp nuorodų ir antraštinio žodžio visuomet ieškoti artimo semantinio ryšio, kuris gali padėti išsiaiškinti antraštinio žodžio reikšmę. Todėl nuorodose esantys žodžiai, iš tikrųjų negalį paaiškinti antraštinio žodžio, gali būti palaikyti jį aiškinančiais. Štai kitas pavyzdys:

(B III) *badĕtį*, głodnieć, łaknąć. [...] v. bàdas, badaútį, merĕtį, àlktį.

Merėti tarp *alkti* ir *badauti* nuskamba kaip *badėti* semantinis dubletas, tuo tarpu nuorodiniu žodžiu pažymėtas straipsnis rodo ką kita — antraštinio žodžio aiškinimą jis papildo iliustracine medžiaga:

(M II) *merĕtį*, (mirt), mrzeć, умирать. Merĕ gívûlej kad bádas, máras, nĕr kąn ĕstį.

2

A. Juškos iliustracinė medžiaga užrašyta iš vieno šaltinio — liaudies šnekamosios kalbos. Todėl A. Juškai, tvarkančiam lietuviškąją straipsnio dalį, nereikėjo žiūrėti, kokią eilę nustatyti lietuviškiems sakiniams, kokių šaltinių medžiagą iškelti į pirmą vietą. Tačiau A. Juškos žodyno lietuviškoji straipsnio dalis turi savo specifiką: vieni jos sakiniai yra žodžio vartojimo pavyzdžiai, t. y. tikroji iliustracija, o kiti — žodžio reikšmių aiškinimai. Šiuos antraštinio žodžio atžvilgiu skirtingus sakinius A. Juška turėjo straipsnyje grupuoti, pirmoje vietoje duodamas reikšmių aiškinimus, o po jų — žodžio vartojimo pavyzdžius. A. Juška to nepadarė. Visus lietuviškus sakinius jis surašė į vieną vietą, nediferencijuodamas jų pagal paskirtį. Pavyzdžiai:

(G II) *grúžtis*, *-tįs*, f. gryz (bol wewnętrzny). Grúžtis inlìnda ir bájgia żmógų; kad grúžtis ąnt szirdįs íra kas jam kenk. Grúžtis íra skaudi lìga aplink szirdį, bąmbą, szóną. v. graužtį, grižas.

(G II) *gúdas*, wprawa. Ta mérga ne gùdusi dar prį svecziú, t. i. ne tur géra gûda; gúdas íra prigudìmas prį ko, ingudìmas prį dárba.

Toks lietuviškų sakinių sutvarkymas žodyne gali būti pateisintas tik tuo, kad iliustracinius sakinius A. Juška laikė aiškinančiais žodžių reikšmes, o iš liaudies lūpų užrašytus reikšmių aiškinimus savo ruožtu — šnekamosios kalbos pavyzdžiais. Taigi tarp žodžio vartojimą iliustruojančių ir žodžio reikšmę aiškinančių sakinių A. Juška nedarė skirtumo. Tačiau tai yra klaida. Visai teisingai supratęs, kad iliustraciniai sakiniai žodyne plačiau ir aiškiau atskleidžia žodžio reikšmę ir todėl yra labai svarbūs semantinei žodžių charakteristikai, A. Juška jų paskirtį per daug sutapatino su reikšmių aiškinimų paskirtimi. Leksikografijoje yra priimta, kad iliustraciniai sakiniai žodyne pateikiami tik kaip akivaizdūs žodžio vartojimo pavyzdžiai, tuo tarpu aiškinimai tiesiog apibrėžia, nusako, paaiškina žodžio reikšmę. Taigi jų paskirtis žodyne aiškinamo žodžio atžvilgiu yra skirtinga. Jeigu žodžio vartojimo pavyzdžius A. Juška būtų surašęs po reikšmių aiškinimų, jis būtų tobuliau išbaigęs savo straipsnį.

Didžiausias žodyno iliustracinės medžiagos grupavimo trūkumas yra tas, kad A. Juška lietuviškus sakinius surašė į vieną vietą, nežiūrėdamas sakiniuose esančios antraštinio žodžio reikšmės ir nesistengdamas pirmoje vietoje duoti sakinius, turinčius tiesioginę antraštinio žodžio reikšmę, o po jų — sakinius su reikšmės niuansais arba perkeltine reikšme. Sakinius su smulkesnėmis reikšmėmis ir reikšmių niuansais A. Juška straipsnyje rašė sąmišai, negrupuodamas. Pavyzdžiai:

(B III) *blą́nktį, -kstu, -kaù* blednąć. Kajp nusigą́nsi bląnktį nublą̀nksi [„nubalti"]; bląnktį iszb'ą́nks tàva vèjdas nû ligós, isz báda [„nubalti"]; blą̀nksta márgimės drabùžia [„blukti"] v. blikszti.

(B III) *baustį, baúdžiu, baudžiaù*, grozić, nabawiać bojaźni. Lig pęnkiú métu tàvę ne bausiu lig atsidžiaugsiu (saka vìrs patej) [„už nusikaltimą atlyginti; drausti, mušti"]; ana baudė: dúsiu kad tàva szónaj skąmbẽs [„gąsdinti, bauginti, grasinti, barti"]; ką́nczas (bizun) bẽruj žìrguj báustį [„tinka abiem minėtom reikšmėm"]; bausk gulovą (paczią) kad ne lẽbautum

(pijaniczyć) [„už nusikaltimą atlyginti; drausti, mušti“]; esmù baustas ir iszsìbaudžiau nû ugnįs.

(B III) *bálinti,* bielić. Kam bálini tàjp ilgáj drobès ąnt pįvos [„baltinti, daryti baltą“]; bàrszczius bálink su smetónu [„taip pat“]; akìs bálintį [„akis versti, sproginti“]; v. bàltį.

(A II) *àktį, ąnkù, akaù,* slepnąć. Jau mána ákis ą́nka czistáj, t. i. mážinas szvįsíbė, benór apàktį [„regėjimo netekti“]; éžeras ą́nka, t. i. áklas dárosi [„pamažu slinkti, užaugti, užsitraukti“]; v. žlìbtį, akḗtį.

Toks nepakankamai išsamus žodžių reikšmių išryškinimas, grupuojant iliustracinę medžiagą, kartu jau yra ir semantinės žodžių charakteristikos neišbaigtumas žodyne. Iliustracinės medžiagos nesugrupavimas reikšmėmis, pirmoje vietoje nurodant tiesioginę reikšmę, o toliau surašant sakinius su ypatingesniu žodžio pavartojimu, sunkina skaitytojui pasinaudoti visa straipsnio semantika. Smulkesnės žodžių reikšmės ar reikšmių niuansai ypač sunkiai pagaunami nelietuviui skaitytojui, apie kurį, tais laikais rašant lietuvių kalbos žodyną, taip pat buvo nemažai galvojama.

3. SEMANTINĖ ŽODŽIŲ CHARAKTERISTIKA

1

Visi trys A. Juškos žodynai yra keliakalbiai: lenkų-lietuvių-rusų-lotynų kalbų „Słownik polsko-litewski“, latvių-lietuvių-lenkų kalbų žodynas ir lietuvių-lenkų kalbų žodynas. Pastarajame jau matomi ir lietuviško aiškinamojo žodyno pradmenys.

Lietuviškų dvikalbių ir keliakalbių žodynų tradicija yra sena. Ji eina nuo XVII a. Todėl XIX a. lietuvių leksikografus, pasirenkančius semantinės žodžių charakteristikos metodą, ši tradicija nemažai veikė. Be to, XIX a. lietuviams lietuvių kalbos žodynas su kitos kalbos atitikmenimis turėjo nemažos kultūrinės svarbos — žodyno laukė ne tik lietuviai, bet ir platesni filologijos bei istorijos specialistų sluoksniai.

A. Juška dirbo, gerai nujausdamas lietuvių kultūrinio gyvenimo spragas. Jis matė plataus liaudies šnekamosios kalbos žodyno trūkumą, t. y. trūkumą tokio žodyno, kuris leistų turtinti raštų kalbą ir kartu teiktų medžiagos pažinti lietuvių liaudies

kalbą, gyvenimą, istoriją ir t. t. Tą visą medžiagą padaryti suprantamą nelietuviams skaitytojams taip pat buvo svarbu. Taigi liaudies šnekamosios kalbos žodynui buvo reikalingas vertimas į kitą kalbą, ir A. Juška, surinkęs turtingą medžiagą liaudies šnekamosios kalbos žodynui, davė jam kitos kalbos atitikmenis.

A. Juška pradėjo dirbti tuo metu, kai lietuvių kultūrinis gyvenimas buvo daugiau susijęs su lenkų kultūriniu gyvenimu, todėl savo lietuvių liaudies šnekamosios kalbos žodynui jis pasirinko vertimą į lenkų kalbą. Šią kalbą A. Juška galėjo pasirinkti ir dėl to, kad geriau ją mokėjo: lenkų kalbą randame visuose jo žodynuose, net ir latvių kalbos žodyne, rašytame apie 1875 m.

Lietuviškus žodžius į lenkų kalbą A. Juška žodyne išvertė trumpai, lakoniškai, reikšmes nurodydamas dažniausiai atitikmenimis, o ne realijų aprašymu. Lenkiškas vertimas tuo skiriasi nuo Rusijos Mokslų akademijos redaktorių prie žodyno vėliau pridėto rusiško vertimo, kuriame duodami ilgesni paaiškinimai. Skiriasi jis ir nuo lenkiškojo vertimo tų spausdintųjų žodyno dalių, kurias redagavo J. Juška ir J. Jablonskis ir kuriems atrodė tikslingiau vertimu apibrėžti, plačiau nusakyti kiekvieno žodžio realiją.

Trumpą ir glaustą lenkišką vertimą A. Juškos žodyne dar labiau paryškina priežastinių ir parūpinamųjų veiksmažodžių žymėjimas gramatine pažyma *caus.* (causativum activum ir causativum passivum), po kurios lenkiškas vertimas duodamas trumpas, nenurodantis veiksmažodžio reikšminės skirtybės. Pavyzdžiai:

(B III) *brajdìnti* caus. brodzić.
(G II) *gagìnti*, caus. gęgać.
(G II) *gìrdinti*, caus. słyszeć.

Gramatinę pažymą *caus.* A. Juška į žodyną įsivedė iš A. Šleicherio lietuvių kalbos gramatikos, kurią 1856—1857 m. atidžiai išstudijavo. Įsigilinęs į parūpinamųjų ir priežastinių veiksmažodžių reikšmės specifiką, A. Juška visai teisingai ją pažymėjo gramatiniu terminu, tuo išvengdamas kartojimosi, kuris atsiranda, prie kiekvieno parūpinamojo ar priežastinio veiksmažodžio, atskirai aprašinėjant jų specifinę reikšmės skirtybę.

Vėliau žodyną rengę redaktoriai į A. Juškos priežastinių ir parūpinamųjų veiksmažodžių reikšmės žymėjimą pažiūrėjo nevienodai. Vieniems atrodė geriau atsisakyti A. Juškos gramatinės pažymos ir kauzatyvinių veiksmažodžių reikšmes tiksliai aprašyti lenkiškai. Kitiems atrodė, kad gramatinę pažymą *caus.* reikia palikti, tik prie jos dar pridėti platų vertimą į lenkų kalbą. Tretiems atrodė, kad A. Juškos priežastinių ir parūpinamųjų veiksmažodžių semantinė charakteristika tiksli ir gera. Dėl to, kad redaktoriai skirtingai žiūrėjo į šių veiksmažodžių aiškinimą, A. Juškos rankraštis buvo perdirbinėjamas, taisomas arba paliekamas toks, kaip buvo parašytas.

Tuo tarpu lietuviškoje straipsnio dalyje A. Juška dažnai paaiškina kauzatyvinio veiksmažodžio reikšmę. Pavyzdžiai:

(B III) *bliúdītį, -dau*, caus., beczyć. Kam bliúdaj jįn kad bliutum, bliautum.

(B III) *bĕginti*, caus., biedz. Mat bĕgini, o sakiau ne iszbĕgink kavós isz súda (naczynia).

(B III) *badìdinti*, caus., bodzić. Ne badìdink gịvûliu, t. i. ne sulḗjsk, kad ne susibadítum.

Lietuvių-lenkų kalbų žodyne, be abejo, pasitaiko atvejų, kai lenkiškas vertimas yra perdaug lakoniškas ir todėl nepakankamai tikslus. Pavyzdžiai:

(A II) *apgcbtuvas*, chustka. v. Rajštis[187].

(G II) *gájdrus, -ri*, jasny. Koks gajdrus óras par szįnpjútį szimet.

Abiejų straipsnių vertimas į lenkų kalbą labai bendras. Todėl J. Jablonskis, redaguodamas žodyno *G* raidės rankraštį, žodžio *gajdrus* vertimą praplėtė, patikslino: *pogodny, jasny.* Žinant, kad A. Juškos žodžio vartojimo iliustracija žodyne eina ir kaip reikšmės aiškinimas, bendra visam straipsniui duodama žodžio *gajdrus* semantinė charakteristika yra pakankama. To negalima pasakyti apie straipsnio *apgobtuvas* vertimą. Jame slypinčiam dviprasmiškumui pašalinti prie parinktojo atitikmens būtinai reikėjo papildomų nurodymų, ir F. Fortunatovas, tvarkydamas žodyno rankraštį spaudai, straipsnio *apgobtuvas* lenkišką vertimą pakeitė: *chustka na głowę,* nors apskritai F. Fortunatovas

---

[187] Straipsnis *apgobtuvas* į rankraštį įrašytas vėliau, kai broliai Juškos jau vartojo rašmenį *š* vietoje „dviaukščio" *sz*.

buvo nusistatęs lenkiško vertimo netaisinėti ir stengėsi palikti jį tokį, koks jis buvo rankraščiuose. Tačiau tokių klaidų žodyne nedaug, ir redaktoriams, kurie buvo nusistatę lenkiško vertimo neperdirbinėti (F. Fortunatovas, K. Būga), reikėjo atlikti tik vieną kitą būtiną patikslinimą.

Apskritai imant, A. Juškos vertimas į lenkų kalbą yra trumpas, net lakoniškas, bet jis yra tikslus. Tai svarbiausia ir pagrindinė jo ypatybė. (Pavyzdžių čia nededame, nes lenkišką vertimą turi beveik visi šiame darbe cituojami žodyno straipsniai).

Dažniau pasitaiko, kad A. Juška, pirmą kartą lietuvių leksikografijoje tvarkydamas turtingą liaudies šnekamosios kalbos medžiagą, neįstengdavo pagauti visų jos semantinių skirtybių, todėl ne visuomet jas tiksliai nurodydavo ir lenkišku vertimu.

Antai versdamas į lenkų kalbą veiksmažodžius, A. Juška retai teišryškina tas veiksmažodžių reikšmes, kurias to paties veikslo veiksmažodžiams suteikia priesagos, žyminčios kiek skirtingą veiksmo ypatybę, pavyzdžiui, dažnai besikartojantį, palengva vykstantį ir pan. veiksmą. Pavyzdžiai:

> (G II) *glaustį, glaúdżiu, glaudżiaù,* (glaust), tulić. Glausk jęnję (seserę) prį savęns. v. glúdotį, glauditįs.
>
> (G II) *gramdinětį,* skrobać. v. gramditį.
>
> (G II) *gràmditį, -dau,* skrobać (od dna). Asz gràmdau sagóną kajp koszė paljka. v. pagramdàj, gramdinis, kůptį, grąnditį.
>
> (G II) *grandiněti,* ocierać. Marti grandinėja pirmsmetoną isz paszalia půda.
>
> (G II) *grėbstiněťį,* grabić, v. grėbtį.

A. Juška retai duoda smulkesnius tokios reikšmės aiškinimus:

> (G II) *grėbstůtį,* grabić małą ilość. Kad maža grėbstů, kad daug grėbia; atsikėlusi ligonė grėbstů jau ąnt dirvos majgus. v. grėbstitį.

Šias veiksmo ypatybes A. Juška retai nurodo ir lietuviškai. Vadinasi, jis apskritai nebuvo atkreipęs į jas dėmesio. Reikia pastebėti, kad A. Juškos veiklos laikotarpiu šitos veiksmažodžių kategorijos dar nebuvo ištirtos. Apie jas imta gramatikose rašyti tik tada, kai kalbininkai, susidomėję veiksmažodžių veikslais, juos aptarė kaip veikslų smulkesnius poskyrius. Lietuvių kalbos gramatiką XIX a. viduryje tyrinėję vokiečiai kalbininkai apie veikslus dar nieko nebuvo rašę. Rusų mokslininkai savo

slavų kalbų studijose juos pradėjo paliesdinėti tik nuo šešto— septinto dešimtmečio. A. Juškai šie mėginimai galėjo būti ir nežinomi. G. Uljanovas savo veikalą apie veikslus paskelbė tada, kai A. Juškos jau nebuvo gyvųjų tarpe.

Daug didesnių priekaištų, kaip semantinė žodžių charakteristika, yra nusipelniusi lenkiško vertimo kalba. Vertimas žodyne atliktas tąja lenkų kalba, kuria tuo metu šnekėjo daugumas lenkiškai išmokusių Lietuvoje gyvenusių lietuvių. Ji turi stiprų sritinį pobūdį, kurį F. Fortunatovas apibūdino šiaip: „A. V. [Antono Vasiljevičiaus — A. Juškos] lenkų kalba ne literatūrinė, bet ta, kuria kalbama Kauno gubernijoje, bent šiaurinėje jos dalyje“[188]. J. Jablonskis rašė: „Juškevičius, atrodo, mokėjo tik tą lenkų kalbą, kuria Lietuvoje šneka mažai išsilavinusi „aukštoji“ klasė, t. y. tą kalbą, kurią sudaro sumišę lenkų, rusų ir lietuvių kalbų elementai, bet kurioje lenkų kalba užima žymiausią vietą“[189].

Studijuodamas Vilniuje, kur gyveno nemaža lenkų, ir skaitydamas lenkų literatūrą, A. Juška turėjo progos gerai išmokti literatūrinę lenkų kalbą. Tačiau jis neatsikratė tų lenkų kalbos netaisyklingumų, kuriais tuo metu pasižymėjo lenkiškai šnekančių lietuvių kalba, ir jo žodyne gana ryškiai atsispindi iškraipyta lenkų fonetika, morfologija ir t. t. Pavyzdžiai:

(B II) *beržínas*, brzozniak (turi būti — brzezniak)

(B III) *bìmbiras*, kłoska lub słomka krótka (— kłosek. . .)

(B III) *bótkotis*, biczowisko (— biczysko)

(B III) *bizdinė̃tí*, chodzić nastawiwszy tył (— wystawiwszy. . .)

(B III) *blakúta*, włocęga (— włóczęga)

(D II) *dą̃ngszis*, czort (— czart)

(D II) *dangútis*, zakrywać się (— ukrywać się)

(G II) *gàjdritis*, rozjasniać, pogodzić się (— wypogadzać się).

Šitokie lenkiški provincializmai nelabai trukdo suprasti lietuviškus žodžius, nes lenkams visai nesuprantamų provincializmų į žodyną pateko tik vienas kitas. Visi likusieji lenkų literatūrinės kalbos netaisyklingumai nebuvo tokie ryškūs, kad iš esmės klai-

---

[188] Предисловие. — Кн.: АЮ I, вып. I, стр. XXIV.
[189] J. Jablonskio pranešimas RKL skyriui. Žr.: „Priedai“, Nr. IX, [4].

dintų skaitytoją. Tačiau žodyną redagavusių ir leidusių asmenų apie tuos netikslumus ne be pagrindo buvo daug kalbėta ir rašyta: leksikografijoje priimta reikšmes aiškinti visiems bendra ir suprantama kalba, juo labiau kad lenkai jau turėjo susiformavusią literatūrinę kalbą. Antra, siauri provincializmai arba visai lenkų literatūrinėje kalboje nevartojami žodžiai žodyną redagavusiems redaktoriams vieno kito lietuviško žodžio reikšmę vis dėlto padarė neaiškią. Todėl daugelis jų prikišo A. Juškai, kad jis turėjęs rūpintis ne tik lenkiško atitikmens reikšmės tikslumu, bet ir jo literatūriškumu. Antai J. Boduenas de Kurtenė pabrėžiamai pažymėjo vertimo neliteratūriškumą[190]. J. Juška laiškuose J. Boduenui de Kurtenė taip pat ta prasme nusiskundė brolio darbu[191]. Lenkiško vertimo kalbos sritinį pobūdį pastebėjo ir F. Fortunatovas[192].

Kritikuojant spaudoje žodyno lenkiškojo vertimo kalbą ir pabrėžiant jos neliteratūriškumą kaip didelį trūkumą, buvo sudarytas klaidinantis vaizdas, kad A. Juškos lenkiškas vertimas apskritai yra prastas, netiksliai aiškinantis žodžių reikšmes. Prie to prisidėjo dar J. Juškos ir J. Bodueno de Kurtenė tvirtinimai, kad A. Juška lietuviškus žodžius versdavęs į lenkų kalbą pirmu pasitaikiusiu atitikmeniu[193]. Pastaroji nuomonė yra visai klaidinga, nes A. Juška labai gilinosi į semantinę žodžių charakteristiką ir atidžiai svarstė vertimo atitikmenis. Tai matyti iš atskirose žodyno redakcijose esančių vertimo ištaisinėjimų:

(A I) *Ápgamas*, obrad, wrodzony znak na ciele. [Tai išbraukta ir parašyta:] „wrodzone znamię na ciele".

(A II) *àpgamas*, piętno wrodzone (znak).

(A I) *Apgérbti*, opatrywać hojnie we wszystko. [Vėliau pridurta:] szanować. [Vėl viskas išbraukta ir šone parašyta:) ochędożyć.

(A II) *apgerbtį*, ochędożyć, oczyscić.

(A I) *Apgirděti*, słyszeć nieco.

(A II) *apgirdêtį*, usłyszeć nieco.

---

190 J. Baudoin de Courtenay. Jan Juszkiewicz. — PF I, s. 772.
191 Žr.: „Priedai", Nr. I, [4].
192 Ф. Фортунатов. Предисловие. — Кн.: АЮ I, вып. I, стр. XXIII.
193 J. Juškos laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1884. IX. 2). Žr.: „Priedai", Nr. I, [4]; J. Baudoin de Courtenay. Jan Juszkiewicz. — PF I, s. 772.

(A I) *Apgrabóti*, robić bądz jak.

(A II) *apgrabóti*, robić bądz jak, powierszchownie.

(A I) *Apìgiminė*, dalecy krewni.

(A II) *apìgiminė*, rodzęstwo dalekie, dalecy krewni.

Daug įžvalgiau ir tiksliau už J. Jušką ir J. Boduena de Kurtenė žodžių semantinę charakteristiką įvertino F. Fortunatovas. Jis ją aiškiai atskyrė nuo lenkų kalbos neliteratūriškumo. Pastebėjęs, kad J. Juška ne visuomet teisingai verčia į rusų kalbą A. Juškos lenkiškus atitikmenis, jis rašė: „Apskritai, mano nuomone, lietuviškų žodžių vertimą į lenkų kalbą reikia laikyti geresniu, kaip vertimą į rusų kalbą: lietuviškų žodžių reikšmės lenkiškai aiškinamos tiksliau, ne kaip rusiškai, net ir ten, kur į lenkų kalbą lietuviškas žodis išverstas vienu ar dviem žodžiais, o į rusų kalbą — didesniu skaičiumi žodžių“[194].

Taigi A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno vertimas į lenkų kalbą yra palyginti tikslus, nors A. Juška reikšmes lenkiškai nurodinėjo trumpai, iškeldamas tik pagrindines. Kadangi jis tai darė atidžiai, apgalvodamas atitikmenis, vėlesnių žodyno redaktorių kaltinimai jam už abejingumą vertimo atžvilgiu yra neteisingi. Teisingos yra tik pastabos dėl lenkų kalbos neliteratūriškumo.

Parašęs lietuvių-lenkų kalbų žodyno pirmąją redakciją, A. Juška sumanė prie žodyno pridėti dar vertimą į latvių kalbą. Ši mintis kilo apie 1871—1874 metus, kai, gyvendamas Alsėdžiuose, jis pramoko latvių kalbos ir pradėjo rašyti latvių-lietuvių-lenkų kalbų žodyną. Latviškus atitikmenis prie žodyno A. Juška pridėjo, greičiausiai, norėdamas palyginti lietuvių ir latvių kalbas. Latviško vertimo vaidmenį, skirtingą nuo lenkiško vertimo vaidmens, jis išreiškė tuo, kad latviškus atitikmenis rašė po antraštinio žodžio skliausteliuose. Dėl nežinomų priežasčių skliaustelių neturi tik *B* raidės II redakcijos rankraštis.

A. Juška buvo nemažai pramokęs latviškai, tačiau į latvių kalbą išversti tokį liaudies šnekamosios kalbos rinkinį, kaip lietuvių-lenkų kalbų žodynas, jam buvo per sunku. Nepakankamą latvių kalbos mokėjimą, dirbant šį darbą, nurodo ir J. Juška, rašydamas apie brolio žodyną J. Boduenui de Kurtenė: „[Antanas] prirašė latviškus žodžius kelioms savo lietuvių-lenkų žo-

[194] Ф. Фортунатов. Предисловие. — Кн.: АЮ I, вып. I, стр. XXIV.

dyno raidėms, rimtai sumanęs sudaryti lietuvių-latvių-lenkų kalbų žodyną, tačiau vėliau to sumanymo atsisakė, nes per menkai mokėjo latvių kalbą“[195].

A. Juška išvertė į latvių kalbą ne visus lietuviškus žodyno žodžius. Nors vertimą į latvių kalbą turi visi mus pasiekę lietuvių-lenkų kalbų žodyno II redakcijos *A, B, C, Č, D, Dž, E, Ė, G* ir *M* raidžių rankraščiai, tačiau vertimas juose su didelėmis spragomis: daugelio žodžių straipsniuose paliktos tuščios vietos latviškiems atitikmenims vėliau įrašyti. J. Jablonskis, turėjęs rankose visus žodyno II redakcijos rankraščius, nurodo latvišką vertimą taip pat buvus prie *O, R, T, U, V, Z, Ž* raidžių. Mus pasiekusiuose žodyno rankraščiuose latviškas vertimas galutinai sutvarkytas tik *B* ir *M* raidžių rankraščiuose.

Užbaigti versti visą žodyną į latvių kalbą A. Juškai trūko ir laiko. 1877 m. žodyno rankraščius parodžius I. Sreznevskiui ir netrukus sužinojus, kad Rusijos Mokslų akademija sutinka žodyną išspausdinti, reikėjo greičiau žodyną rengti spaudai. Todėl A. Juška kai kurių rankraščių latvišką vertimą tiesiog išbraukė, o kai kuriuos rankraščius iš naujo perrašė, vietoje latviškų atitikmenų palikęs vietą vertimui į rusų kalbą. Žodyną sumanius spausdinti Rusijos Mokslų akademijoje, autoriaus brolis Jonas bei Rusijos Mokslų akademijos redaktoriai prie žodyno pridėjo rusiškus atitikmenis. Esamomis stiprėjančių visuomeninių ir kultūrinių ryšių su rusų tauta aplinkybėmis tai turėjo svarbios reikšmės. (Apie žodyno vertimą į rusų kalbą žr. skyriuje „A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno redagavimo darbas Rusijos Mokslų akademijoje“).

Prie žodyno pridėjus rusišką vertimą, A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodynas spaudoje pasirodė jau kaip lietuvių-rusų-lenkų kalbų žodynas.

2

Lietuvių nacijos konsolidavimosi procesas ir kultūrinis krašto gyvenimas XIX a. jau visai realiai kėlė lietuviško aiškinamojo žodyno reikalą, ir A. Juška kaip tik buvo tas, kuris žengė pirmuosius žingsnius šioje lietuvių leksikografijos srityje.

---

[195] Žr.: „Priedai“, Nr. I, [2].

A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno lietuviškieji reikšmių aiškinimai dar nėra tokie, kokius dabar priimta matyti aiškinamuosiuose žodynuose. A. Juškos lietuviškų reikšmių aiškinimams yra būdinga tai, kad reikšmės ne paties autoriaus apibrėžiamos, bet aiškinamos iš liaudies lūpų užrašyta medžiaga. Tik tą medžiagą A. Juška savaip sugrupavo.

A. Juškos iš liaudies lūpų užrašyta medžiaga buvo labai įvairi kiekybės ir kokybės atžvilgiais, todėl semantinė žodžių charakteristika žodyne ne visur tinkamai ir vienodai išbaigta, o lietuviški reikšmių aiškinimai labai nevienodi: vieni žodžiai paaiškinti plačiau ir pilniau (jiems buvo surinkta daugiau medžiagos), prie kitų duodamas tik semantinis dubletas ar artimos reikšmės žodis, o kai kurie žodžiai lietuviškai visai nepaaiškinti.

Kad ir nepasižymi lietuviški reikšmių aiškinimai griežtu metodiškumu, A. Juška teikė jiems nemaža reikšmės žodyne. Greta lenkiško vertimo jis laikė juos svarbiais semantinei žodžių charakteristikai. Tai matyti iš kelių žodyne esančių žodžių straipsnių, kuriuose reikšmės apibrėžimas išbrauktas iš lenkiško vertimo ir perkeltas į lietuvišką straipsnio dalį. Pavyzdžiai:

(B I) *Bádżola*, trawa, którą tylko z głodu jedzą. Badżola îra: trejlîs, púkis, smilus.

(B II) *bádżolė*, trawa od głodu. Żolẽ, kurę tik isz bada eda żmonis ira: trejlís, púkis, smilius.

(B III) *bádżolė*, trawa (roslina). [Lietuviškas sakinys tas pats, kaip B II].

A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyne yra nemažai tokių straipsnių, kuriuose lietuviško reikšmės aiškinimo visai pakanka pilnai, savarankiškai semantinei žodžio charakteristikai. Pavyzdžiai:

(B III) *balabájtj, -ìju*, wałęsać się. Kur tu balabáji, t. i. bàldajs po kjmus, vazójjs. v. vàdalotjs, vazótjs.

(B III) *bìrgelas*, piwo niekisłe. Prastas alus bus bìrgelas. v. alùs.

(B III) *blaksztûtj*, bić (z narzędziem). Blaksztûtj íra mùsztj su blaksztu, innagiu, inrąnkiu.

Tačiau būdingiausi A. Juškos žodynui yra tokie straipsniai, kuriuose lietuviški aiškinantys ir iliustruojantys sakiniai žymiai

papildo lenkišką vertimą ir kartu su juo sudaro vieną bendrą antraštinio žodžio semantinę charakteristiką. Pavyzdžiai:

(K I) *Katénka*, surdut. Grażùs àpdaras katénka, kurì ira iż mila iki kél'u su surauksl'ŭtu lemen'u į stulpùs. v. Serméga, àpdaras, aps'áustas, ż'upónas.

(B II) *brúszkįntį*, stajgat, chodzić. Jis brúszkina patvoréjs rąnkas susibrukęns in użpakalį. v. vajkszczioti.

(B II) *burna*, gęba. Ana ira placzios burnós, t. i. daug plepia. v. múrza, mùtė.

(B III) *bìmbtį*, *bìmbiu*, *bimbiaù*, brzęczeć. Kulibka, akmenėlis, jŭdvabalis bimbdamas lekia; szirszė bìmbė prįs lįtų. v. bąmbėtį, zirztį, birbtį, zįnstį, szvilptį.

(A II) *ákstinas*, 2)-, kolec. Kas įn koja lęnda, stágaras arbà akmeniùkas, bus ákstinas [„rakštis, pašinas"]; akstinái likęn nů dalgia ąnt pįvos, rugįnos, t. i. rażáj [„nupiautos stambesnės žolės stiebai, stagarai"]. v. digulís, pászinas, raksztis, kamblís.

Tokia ir panaši lietuviškoji straipsnio aiškinanti ir iliustruojanti medžiaga praplečia lenkiško vertimo semantinę charakteristiką, iškeldama realijai būdingas detales, pateikdama būdingesnių žodžio vartojimo pavyzdžių, praturtindama straipsnį vertimu nenurodytomis smulkesnėmis žodžio reikšmėmis ir pan.

Jau minėta, kad A. Juška užrašytus iš liaudies lūpų lietuviškus sakinius kartais taisydavo, papildinėdavo nauja, vėliau užrašyta medžiaga ir pan. Iš kelių palygintų redakcijų matyti, kad reikšmių aiškinimai ypatingai keitėsi. A. Juška juos tikslino, keisdamas žodžių tvarką, išryškindamas labiau rūpimą mintį, papildydamas naujais duomenimis. Pavyzdžiai:

(A I) *Ájklus*, *-li*, ajglus, chodki, ochotny do chodzenia Tas ájklus kùrs vis ájna. v. Ájti.

Žodį *ajklus* nukėlęs į kitą alfabeto vietą, A. Juška praplėtė reikšmės aiškinimą:

(A I) *Ajklùs*, *-li*, Ajglùs, chodki. Tas ajklùs żmŭ kùrs grájtaj ajna ir apajna visùs kraštùs. v. Ajti, żangùs.

(B I) *Báltinti*, bielić. Asz dróbę báltinu, rugéi jau bálsta, snėgas iż tól'a baltŭ. v. Bál'ti. [Vėliau prirašyta:] Srugos ant tvoros bánla, sëna su vopna báldau, gijas, śëna bálinu.

(B II) — Asz sįną báltinu su kálkejs, rugėj jau bálsta, srūgos ąnt tvorós bąnla, szįną bálinu, snįgs isz tola baltūja.

(A I) *Apgižti*, okisnąć. Pḗnas apgiżęs, verénas apgīżu, t. ī. apskábu. v. Gīżti. [Vėliau prirašyta:] vo misà, alùs skóbu.

(A II) — Pįnas apgiżęns, verénas apgiża, o misà alùs paskoba.

(A I) *Apgrúžinti*, ogryść do szczętu. Tu apgrúżinaj pḗvas, t. ī. apḗsdinaj pḗvas, iżganej. v. Grúżinti, gráużti.

(A II) — Tu apgrúżinaj pįvas, t. i. apésdinaj pįvas, iszganéj su gívulejs. v. graużtį, grúżįntį.

Taigi straipsnio *baltinti* sakinį *aš drobę baltinu, rugiai jau balsta, sniegas iš tolo baltuo* A. Juška papildė visai tos pačios konstrukcijos semantinės charakteristikos tęsiniu — *sruogos ant tvoros banla, sieną su vopna baldau, gijas, šieną balinu.* Šį papildymą A. Juška, be abejo, sudarė (suteikdamas jam norimą konstrukciją) iš liaudies kalboje vėliau išgirstų, įvairiems atvejams vartojamų skirtingų žodžių, reiškiančių „darymą baltu" ir „virtimą baltu". Panašiai yra atlikti, reikia manyti, ir kiti reikšmių aiškinimų praplėtimai, patikslinimai.

Kadangi A. Juška savaip tvarkė ir grupavo iš liaudies lūpų užrašytąją medžiagą, tad galima kalbėti apie A. Juškos žodyne esančius įvairius jo paties sumanytus žodžių aiškinimo būdus.

A. Juška norėjo, kad lietuviški reikšmių aiškinimai žodyne kartu būtų ir liaudies šnekamosios kalbos pavyzdžiai, todėl, rinkdamas medžiagą reikšmių aiškinimams, jis stengėsi kiek galima tiksliau išklausinėti pačius valstiečius, ką kuris žodis reiškia, ir žodynui dažnai užrašinėdavo tiesiog valstiečių aiškinimus. Esame minėję, kad klausinėdamas valstiečių, ką kuris žodis reiškia, sunkesniais atvejais A. Juška pats pakišdavo pašnekovui mintį, kaip reiktų tą ar kitą žodį suprasti ir paaiškinti. Dėl to lietuviškuose reikšmių aiškinimuose, net ir tuose, kurie atrodo užrašyti iš liaudies lūpų, reikia įžiūrėti ir paties žodyno autoriaus nuomonę.

Pagrindinės A. Juškos žodyno reikšmių aiškinimų grupės yra šios: specialūs reikšmių apibrėžimai, realijų aprašymai, sinonimai bei semantiniai dubletai, žodžių skaidymas į sudėtines dalis ir nuorodiniai žodžiai, nukreipiantys į kitus straipsnius.

Atskiro žodžio aiškinimo būdas žodyne priklauso nuo to, koks reikšmės aiškinimas kuriam žodžiui yra patogesnis, ir, žinoma, nuo tos medžiagos, kurią autorius turėjo aiškinimams sudaryti. Kai nesunku žodžio reikšmę tiksliai apibrėžti, duodamas reikšmės apibrėžimas; kai sunkiau apibrėžti, tesuminėti ryškesni atsitiktiniai realijos bruožai. Žodyne yra straipsnių, kuriuose antraštinio žodžio reikšmei paryškinti parodoma žodžio daryba. Aiškinant veiksmažodžių ir ištiktukų reikšmes, A. Juškos žodyne mėgstama išvardinti, kas ir kada taip daro, ir pan.

Labiausiai artimi mūsų dienų leksikografijai yra A. Juškos reikšmių apibrėžimai ir realijų aprašymai. Tokius aiškinimus A. Juška duoda atskirais savarankiškais sakiniais arba priduria juos prie iliustracinių sakinių. Prie sakinių jie paprastai priduriami žodeliais *tai yra* (A. Juškos — *t. i.*). Pavyzdžiai:

1. (A II) *ąnžûlítė*, (ûzolįns), dębniak. Kur daug jaunú ąnžûlú bus ąnžûlítė. v. ąnžûlija.

(A II) *apajlóti*, obejść szereg. Apajlótį íra įn skrìdinį, įn rìnkį ajlós apejtį. v. ajlótį.

(A II) *apákelis*, *-lė*, (stulbs), slepuch. Apákelis, kurs nemata, apakęns. v. áktį.

(B III) *bálnis*, *-nė*, białogrzbiety. Bálnis, kurio szonaj żalì, o nùgara bàlta. v. bàlnas.

(B III) *baltalas*, zabiała. Pįnas, smetónas, paútas dėl bàltima bàrszcziu sùplaktas vadìnas baltalas.

(M II) *mokė̃tojis*, *-jė*, (maksatajs), płaciciel, тот, кто платит.[196] Kurs móka pìnigus, tas mokė̃tojis. v. mokė̃tį.

(R I) *Rájstas*, chrust wodą oblany. Mażì krúmaj pél'kė vadìnas rajstas arba pjaunís. v. Pjaunís.

2. (A II) *ąntrávada*, druga żona. Jo pati buva jau ąntrávada, t. i. vesta ąntra pati. v. użkurís, vèstį.

(A II) *apibarbtį*, rość w brzuch. Apibarbęns kúdikis kad ne matítį, t. i. apibą̃mbęns, įn pìlvą iszaugęns. v. bárbtį, augtį, bąmbtį.

(A II) *apíverpinis*, *-nė*... 2)-, prędny (czas). Atėjna apíverpinis czė̃stas, t. i. kadà rejkia verptį (apį Kalė̃das). v. vèrptį.

---

[196] *M* raidės II redakcijos rankraštis turi A. Juškos ranka įrašytus rusiškus atitikmenis.

(B III) *balsómis*, adv. w głos, głosno. Ansàj žliáugia balsómis, t. i. su bálsu; sznekẽk balsómis, ko kajp vèrszis pápą apsikąndęns ìnzgi. v. bálsas.

(B III) *baužinti*, iść odważnie, bez ceremonij. Ku tu baužini? t. i. ejni ąnt nįka ne vejzdėdamas. v. ejtį.

(B III) *bicziulauti*, mieć wspólne pszczoły. Asz su jũmi bicziulaúnu, t. i. tùriu bęndrìnes bitis.

Žodžius, kurie reiškia buitinio žmonių gyvenimo daiktus, augalus, gyvulius ir kitas panašias konkrečias daiktines sąvokas, A. Juška žodyne dažniausiai aiškina aprašymu. Toks aiškinimas yra geras tais atvejais, kai lengviau iškelti dalyko būdingas išviršines žymes, jo ypatybes, negu nusakyti jo esmę. Pavyzdžiai:

(B III) *bìtkrėslis*, m. gatunek rosliny. Bìtkrėslis ąnt ėžės auga, lápaj kàjp mórka, arbà szermùksznia, žídi geltonàj dėl apsmìlkima dąntu skaústąncziu. v. szpikamąras, marúnas.

(B III) *blėzdinga*, jaskółka domowa. Blėzdinga kurì laúke lizdą krauna; blėzdingos pakaklẽ ruda, papilvẽ baltà, v. kregždė.

(B III) *bóbausis*, m. gatunek grzyba. Bóbausis susirajtęns raudónas kajp ausìs. v. lapelájžis, voveruszka, gríbė.

(R I) *Ráugeti*, *-g'u*, rygać. Žmũ kad jámuj remũ pjauja, gumbas sukílsta, ẽdis nepatínka arba pársiėda, ráug'a, t. í. raugulís páima. v. Raugulís, rúgti, ráugsėti, àtrugås, atrúgti, atrúgoti.

Daugelyje straipsnių A. Juška antraštinio žodžio reikšmę paryškina semantiniais dubletais arba artimos reikšmės žodžiais. Vieni jų eina aiškinimais, pridurtais prie iliustracijos. Pavyzdžiai:

(A II) *apgóžti*, ocieniać, zgłuszyć cieniem. Žolẽ apygožė burokus; medis ąnt dìrvos apgóžia javús, žoles, t. i. nukal, nuspelgia. 2)-, okryć (o żukach). Vabaláj apgóžė lapùs kopústu, t. i. áptupė, apsklejdė. v. góžtį, káltį, spelgtį.

(A II) *apgurguliúti*, obciążać miodem (o pszczołach). Apgurguliavusios kójos bìczu medumi, pérnagiu, t. i. apdẽtos, ratútos. v. gurguliútį.

(B III) *blávas*, *-và*, płowy. Jo blava kárvė, t. i. balsgana, palva. v. palvas, palszas, balsganas.

(B III) *baugulís*, m. strach. Baugulís parẹjn par kuną, t. i. baugumas.

(B III) *bákintį*, bić pięścią. Anà bàkina vajkus, t. i. kumsztavo, v. kumsztavotį, mùsztį.

Kiti randami straipsnio gale po pažymos *v.* [*vide*]. Gale straipsnio jų būna daugiausia — po kelis, keliolika ir daugiau. Pavyzdžiai:

(A II) *àvelė*, pączek (na łozie, osinie). [...] v. pùpelė, kunkóreżis, skùjis, żirgínis.

(B III) *bàrbalas*, dzindzik u klekotki, laski (cycek). [...] v. skąmbalas, klérkalas, barszkùtis.

(B III) *bìmbtį*, *bìmbiu*, *bimbiaù*, brzęczeć. [...] v. bąmbė́tį, zirztį, bìrbtį, zįnstį, szvilptį.

(D II) *drovė́tįs*, *-viùs*, (kaunetįs), wstydzić się. [...] v. trìszintįs, gė́dėtįs, tvajnítįs, nègandûtįs, sarmátitįs, markstitįs.

Straipsnis *eiti* (E II) turi šiuos nuorodinius žodžius: *gurū́tį*, *kė̃bzlęntį*, *latúzotį*, *rutū́tį*, *rajliótį*, *szliúmįntį*, *kúmptį*, *striúgįntį*, *brúszkįntį*, *guzė̃tį*, *kripsztįntį*, *leliū́tįs*, *garmė̃tį*, *grídįtį*, *baùztį*, *kóburtį*, *slímpįntį*, *sliúkįntį*, *kū́dįntį*, *żingliotį*, *dzìmbįntį*, *kéjnotį*, *szlė́vįntį*, *szvétrįntį*, *szturliū́tį*, *klumpū́tį*, *tipę̃ntį*, *cangū́tį*, *sznipsztû́tį*, *pė̃zįntį*, *tíšįntį*, *vą́mbrįntį*, *kvė̃szintį*, *kaustė̃tį*, *vìmzdįntį*, *grìdįtį*, *drúżintį*, *múżintį*, *rúzlintį*, *latużótį*, *rutū́tį*, *szlatarū́tį*, *kajvitiniū́tį*, *dúczkintį*, *dujū́tį*, *dúmszintį*, *szlitū́tį*, *kuzū́tį*, *bizdinė̃tį*, *zujtį*, *vajkszcziotį*. Vėliau dar prirašyta: *kajdašyti*, *klenkti*, *grutū́ti*, *guzū́ti*, *krúpšlinti*, *klęnkti*, *kimežū́ti*, *kebezū́ti*, *kléjnioti*, *kuzū́ti*, *strérginti*, *vastrū́ti*, *tininiū́ti*, *kamegū́ti*, *istė̃ti*.

Gana vykęs būdas žodžio reikšmei paryškinti A. Juškos žodyne yra aiškinamojo žodžio sugretinimas su analogiškos darybos žodžiais. Pavyzdžiai:

(B III) *birżìkas*, *-kė*, znaczyciel przy siejbie. Kurs bìrż tas birżìkas, kurs sė̃ja tas sėjìkas. v. bìrżitį.

(B II) *bevírė*, mejta, (pus-sįva), niemężatka. Anà bevírė, t. i. vira ne turi, o tas bemotéris. v. bemoteris.

(B II) *búmenė*, pec-nákami, potomnсść. Kąn pasakis bumenė. v. jaunúmenė, kitúmenė, visúmenė, didúmenė, bútį, neszménė.

(M II) *merginìnkas*, (mejtinįks), dziewkarz, волокита. Kurs ą́ntvarczejs merginė̃, míli mérgas, tas merginìnkas, o

kurí mérga vírus míli víríninkė vadínas. v. mèrgszius, víríninkė.

(A II) *alùdė*, piwnica. Pelùdė kur pelùs, o alùdė kur álų lajka sukoszta báczkose.

Šitokie sugretinimai iškelia tas darybines priemones, kuriomis naudojantis, gali būti sudaromi nauji žodžiai.

Vykusiai išryškina žodžio reikšmę ir kartu parodo kalbos turtingumą antraštinio žodžio sugretinimas su tam pačiam ar panašiam daiktui, procesui, bet skirtingomis aplinkybėmis, vartojamais įvairiais žodžiais. Pavyzdžiai:

(A II) *apìverpinis, -nė*, kuželny, grubawy. Audìmas apìverpinis, t. i. storokas; į deviniolika posmu bus apìverpinė, į trisdeszimtis bus dróbė.

(B III) *brą́nda*, brzęknięcie, pęcznienie. Kad pilnos várpos bus brą́nda; [...] brą́nda ira javú, žìrniu, o branka kóju, kúna. v. brį́nstį, brósva, skálsa.

(B II) *brigstį, brįnzgù, brizgaù*, szkist, sypać się (o nitkach w starej tkaninie). Brįnzga senas audimas po galiuka siúlu, o rikszta naujis audimas atkirptas, ne aprįstas, ne apsiulẽtas ir skąnra rankoviu galàj, padelkos sajona. v. skartį, drigstį, riksztį, irtį.

(B II) *brukìnis, -nė*, darba-zirgi, podjazdkowy. Arkléj brukinej ekẽtį, stajninej važiū́tį.

(M II) *mìgtį, mìngu, migaù*, (azmigt), zasypiać, засыпать. Asz mingù, t. i. pràdedu mįgótį, alè dar pùsgivis esmù, o mígtu, t. i. mįgu visáj. v. stígtį, szliópti.

(R I) *Rìcer'us*, rycerz; przymrozek wiosenny. Rìcerej íra szalnås be snėiga vo kẽpej szalnà su snéigu, drobna su vẽju száltu pavasari. v. Szalnà, kẽpis, rùcas.

(R I) *Rẽtis*, m. przetak. Dìrbasi rẽtis isz pleszú vo seitas isz aszatú.

(Ž I) *Žegč'óti*, ziewać się. Č'auda nů tabóką, slogu par nose, žegč'ó par gérklę nů šalč'å, ir sáusa kẽta vál'g'a, kad kas minavó, vo raug'a pársival'g'us. v. Žagsẽti, regulĩs, klekč'óti, kránkšč'oti, žagč'oti, ráugeti, č'áudėti, ráugti.

Labai dažnai žodžio reikšmei išryškinti A. Juška žodį „etimologizuoja" — aiškina, nurodydamas žodžio šaknies ar kelių žodį

sudarančių šaknų kilmę ir kartu jų pagrindines reikšmes. A. Juškos etimologijose ne visuomet matyti pastangos rimtai filologiškai nurodyti žodžio kilmę. Etimologizuodamas A. Juška žiūrėjo tik dviejų dalykų: garsinio panašumo (jaučiamo „lietuviška ausimi“) ir reikšmės atitikimo (pastaruoju atveju vadovaujamasi neribota vaizduote ir intuicija). Todėl jo etimologizavimui būdingas fantazavimas ir spėliojimas. Pavyzdžiai:

(A II) *àlka,* miejsce ofiar. Àlka íra vita ąnt kálna kur alkanus penẽja ir tąnkej vadínas alkos kálnas.

(M II) *mérga,* (mèjta), dziewa, дева, девица, работница. Kuri mírga isz skajstúmo ta mérga.

(B III) *balamútas, -tė,* bzdura, swiegot. Tas balamútas, kurs kájp bálą mútija, taùzija níekus.

(K I) *Karáuti,* karcić, ukrócić. Karáuti íra gáudīti ir kárti neprẽtel'us. v. vajavóti, karà, karóti, kàrti, káris.

Be abejo, tokią žodžio „kilmę“ aiškinančią medžiagą reikia laikyti liaudies etimologijomis, tačiau žinant tai, kaip žodyno autorius jas iš valstiečių išgaudavo, jose reikia įžiūrėti ir paties autoriaus nuomonę.

Aiškesniais atvejais žodžio šaknies ar sudėtinio žodžio komponentų reikšmės A. Juškos yra nurodomos teisingai. Pavyzdžiai:

(M II) *médpadis,* m. (tòpele), kurp, крестьянская обувь с деревянной подошвою. Bataj médpadžej, kuriú médžiu pádaj. v. pádas, médis.

(P I) *Péınburnis, -ni,* młokos. Péınburnis, kùrs jáunas, kur'á péınaj ant burnós kajp žíndens. v. Péınlajžis, ustszokelis.

(A II) *angládagis, -gė,* węglarz. Kurs dégina ąnglis, tas ąngládagis.

Prie antraštinio žodžio aiškinimų reikia skirti ir tuos gale straipsnio nuorodose rašomus žodžius, kurie žymi sudėtinio žodžio komponentus:

(A II) *apželkójis, -jė,* obrosłonogi. [...] v. kója, žéltį.

(A II) *arkláganis, -nė,* konopas. [...] v. ganítį, arklís.

(B III) *bàltarubis,-bė,* odziany biało. [...] v. rúbas, báltas.

(B III) *bàltkarklis,* m. łoza biała (mająca korę i liści białe). [...] v. kàrklas, báltas.

(G II) *garvežís,* m., parowoz. [...] v. gáras, [...] vežtį.

Šie nuorodose rašomi žodžiai turi daug bendra su sudėtinių žodžių reikšmės aiškinimais straipsniuose. Pavyzdžiai:

(A II) *arkllászirdis, -dė,* twardosercy, (twardego serca). Tas víras íra arklászirdis, t. i. jo szírdis kàjp árklia. v. arklís, szirdis.

(A II) *arklásukis,* m. kręciel (taniec taki). Nu jaunúmenė szóka arklásukį daugèsnej, t. i. sukíbęn póromis sùkas kàjp arklèj melniczio. v. [...], suktį, arklis.

Kai žodyne iš eilės duodama daugiau sudėtinių žodžių su ta pačia pasikartojančia sudėtine dalimi, tai toji dalis nurodoma tik prie pirmojo žodžio. Pavyzdžiui, po *baltakarklis* eina:

(B III) *bàltakartis, -tė,* białogrzywy. [...] v. kàrtis.
(B III) *baltkójis, -jė,* białonogi. [...] v. kója.
(B III) *baltmárgis, -gė,* białopstry. [...] v. márgas.
(B III) *baltpilvis, -vė,* białobrzuchy. [...] v. pilvas.
(B III) *bàltszarkis, -kė,* białoszary. [...] v. szarkas.

Toks reikšmių aiškinimo tvarkymas kalba apie A. Juškos kruopštų darbą sudarant straipsnį: jis vengė kartojimųsi.

Antraštinio žodžio reikšmę aiškina ir tie į nuorodas įrašyti žodžiai, kurie rodo, iš ko yra kilęs vienašaknis žodis ar su kuriais žodžiais galima gretinti jo šaknies reikšmę. Pavyzdžiai:

(A II) *atdúsautį,* wzdychać. [...] v. dusautį.
(A II) *arėjis, -ėje,* oracz. [...] v. ártį.
(A II) *aríba,* orka. [...] v. artį.
(A II) *arklinis, -nė,* koński. [...] v. arklís.
(D II) *dėliotį,* kłaść (po trochę). [...] v. dėtį.
(P I) *Parėdnus, -nì,* strojny, porządny, ładny. [...]. v. [...], rėdíti, parėdas.

Žodyne yra nuorodinių žodžių, kurie, kaip ir aiškinimai straipsnio viduryje, palygina antraštinį žodį su analogiškos darybos žodžiais, iškeldami jų darybinių elementų reikšmę. Pavyzdžiui:

(A II) *arklìdė,* stajnia. [...] v. [...], avìdė, kiaulìdė.

Iš šių apžvelgtų lietuviškos semantinės charakteristikos būdų matyti, kad labiausiai A. Juškos žodyne mėgiami tokie aiškinimai, kurie iškelia žodžių darybą, rodo semantinius atskirų žodžių ryšius, atskleidžia žodžio reikšmės istoriją. A. Juška

visuomet su dideliu susidomėjimu gilinosi į tuos klausimus. A. Juškos bendraamžis Senkauskas nurodo, kad jiedu eidavę į kaimus užrašinėti dainų bei žodžių, ir jam tiesiog nusibosdavę laukti, kol A. Juška išklausinėdavęs žmogų, ką kuris žodis reiškia, kol ištraukdavęs su juo „žodžio šaknį“[197]. Tokius žodžių darybos tyrinėjimus A. Juška stengėsi iškelti ir žodyne, kad jie teiktų medžiagos pažinti bendriems lietuvių liaudies kalbos dėsniams ir žodžių darybos polinkiams.

Visi čia apžvelgtieji lietuviškosios semantinės žodžių charakteristikos būdai iš gausios bei įvairios aiškinančios ir iliustruojančios žodyno medžiagos iškyla tik kaip dažniausiai pasitaikantys ir būdingiausi. Žodyne tarp suminėtųjų reikšmės aiškinimų yra nemaža variantų ir nukrypimų. Jau nekalbant apie tai, kad žodyne gausu atvejų, kai vienas straipsnis yra platesnis ir turi įvairius aiškinimus, o kitas jų visai neturi, tos pat rūšies realija A. Juškos žodyne vieną kartą aiškinama vienu metodu, o kitą kartą — kitu. Žodyne yra ir prastai išbaigtų straipsnių su neišsamia ir pabira medžiaga. Visa tai reikšmes aiškinančią lietuvišką straipsnio dalį daro gana margą. Nepaisant to, toji straipsnio dalis labai daug prisideda prie semantinės žodžių charakteristikos: papildo lenkišką vertimą ir dažnai savarankiškai tiksliai ir išsamiai aiškina reikšmes.

4. ŽODYNO KALBOS BENDRINIMAS

Apžvelgiant A. Juškos leksikografinio darbo būdinguosius bruožus ir kreipiant nemažą dėmesį į kalbinės medžiagos atranką bei jos pateikimą, būtina paliesti žodyno medžiagos literatūrinimą. Nuo to, kaip A. Juška žiūrėjo į tarminės medžiagos literatūrinimą, iš dalies priklauso ir žodyne atsiradę iš liaudies lūpų užrašytos medžiagos pakeitimai.

A. Juška, rengdamas savo darbus spaudai, kalbos dalykus svarstė labai atidžiai, nes tais laikais literatūrinės kalbos klausimus buvo priversti svarstyti visi lietuviškai rašiusieji. Vienas aktualiausių klausimų tuo metu buvo rašybos nustatymas. Jis glaudžiai siejosi su tarmės parinkimu bendratautinei literatūri-

[197] Br. JJ, psl. 93.

nei kalbai. A. Juškos raštų kalba (tarmė) taip pat priklausė nuo jo nusistatymo rašybos klausimais.

Rašybos dalykus A. Juška svarstė kartu su broliu Jonu.

Pirmąją brolių Juškų mintį, kaip lietuviai rašytojai turėtų rašyti, randame J. Juškos 1861 m. išspausdintame darbe „Kałbos lětuviszko lěžuv'o ir lětuviszkas statraszimas arba ortograpija". Jame autorius savo minčių aiškiai neformuluoja, bet iš atskirų pasisakymų matyti jį esant už polifonetizaciją rašyboje. Kiekvienas rašytojas, jo nuomone, turėtų rašyti savo tarme, vengdamas tik labai ryškių tarmybių, kurių kiti lietuviai galėtų nesuprasti. Tačiau maišyti raštuose įvairių tarmių ypatybes J. Juškai taip pat atrodė neleistina: „Teisingai butu kad kěkvěnas Lětuvis raszitu kajp įmańidams prigimtoje savo kałboje, o ne sklajdžotu isz věnos kałbos į kitą"[198]. Kad rašytojai, rašantieji savo tarme, būtų suprantami kitų tarmių skaitytojams, jis siūlo rašyti visoms tarmėms bendrais rašmenimis. Aiškiau apie tai J. Juška pasisako prie *ie* ir *uo* garsų, pridurdamas prie jų polifonetinius paaiškinimus. Vėliau, A. Juškos dainų rinkinio pratarmėje, šitą mintį jis vėl kelia: „Bútu [...] grażùs dájktas, kad Lietùvej ir Żemájčej vartótu vienókius ráštżęnklius sáva rášime ir sáva ištyrinėjimûse lietuviška lieżùvia"[199]. 1861 m. J. Juška dar neturėjo pakankamai aiškaus vaizdo, kaip visus darbe „Kałbos lětuviszko lěžuv'o" iškeltus siūlymus reikėtų pritaikyti praktikai, tai yra, kaip reikėtų raštuose išvengti ryškių tarmybių ir kartu neįmaišyti į juos kitų tarmių elementų: jis pats, pasisakęs, kad rašo ariogališkių tarme, savojo darbo „Kałbos lětuviszko lěžuv'o" tekste neišlaiko visų tos tarmės ypatybių — primaišo kitų tarmių elementų. Taip galėjo atsitikti ir todėl, kad įvairių tarmių vietovėse gyvenęs J. Juška to maišymo nebejuto.

A. Juška sumanymą, kad kiekvienas rašytojas rašytų savo tarme, mėgino praktiškai pritaikyti, rašydamas elementorių, skirtą visos Lietuvos vaikams. Autorius parengė du jo variantus: aukštaitišką ir žemaitišką. Polifonetizacijos principo skaitymo pradžiai jis nesiūlė, bet šie du variantai vaikus turėjo pramokyti

---

198 J. Juška. Kałbos lětuviszko lěžuv'o ir lětuviszkas statraszimas arba ortograpija. Peterburge, 1861, psl. 55.

199 Lietùviškos dájnos użrašýtos par Antána Juškévičę Velûnós apîgardoje, II. Казань, 1881, psl. XIV.

skaityti ir rašyti savąja tarme. Vėliau A. Juška išspausdino tik aukštaičių vakariečių tarme parašytą elementorių. Tarmės grynumo jis čia neišlaikė, bet pagrindinės aukštaičių vakariečių tarmės savybės rodo autorių pasistengus išleisti elementorių tos tarmės pagrindu. Iš parengtų dviejų variantų A. Juška išspausdino vieną greičiausiai dėl to, kad tuo metu lietuviams savo raštus sunku buvo išspausdinti. O aukštaičių tarmei pirmumą jis suteikė veikiamas Rytų Prūsijos literatūrinės kalbos tradicijos. Be to, nemažos reikšmės A. Juškai turėjo A. Šleicherio ir F. Kuršaičio lietuvių kalbos tyrinėjimai[200], su kuriais jis buvo gerai susipažinęs. Šie abu mokslininkai ne tik buvo pagrindę savo darbus aukštaičių vakariečių tarme, bet ir įrodinėjo jos pirmumą filologijoje prieš žemaičių tarmę[201]. Antai A. Šleicheris tuo klausimu spaudoje rašė, tiesiog kritikuodamas J. Jušką už žemaičių tarmės didesnį vertinimą. J. Juška, recenzuodamas A. Šleicherio „Handbuch der litauischen Sprache"[202], buvo sukritikavęs A. Šleicherį už tai, kad šis savo kalbinių tyrinėjimų pagrindu paėmęs aukštaičių, o ne žemaičių, tarmę, turinčią senesnių ir kalbos mokslui vertingesnių elementų. A. Šleicheris jam atsakė, pabrėžiamai pakartodamas visus savo argumentus už aukštaičių tarmę bei jos didesnę vertę lingvistikai ir apkaltindamas J. Jušką nepagrįstu užsipuolimu[203]. Įdomu, kad vėlesniuose savo raštuose J. Juška jau neberašė apie žemaičių tarmės pranašumą. Ši aplinkybė galėjo turėti reikšmės, kai A. Juškai prireikė pasirinkti elementoriui vieną kurią iš dviejų tarmių. A. Šleicherio nuomonė turėjo įtakos ir apskritai tolesnei abiejų brolių Juškų pažiūrai į bendratautinės literatūrinės kalbos dalykus. Vėlesniuose darbuose, iš kurių žymiausias yra A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodynas, broliai pradėjo gerokai lyginti kalbos tarmiškumus, daugelį žemaitiškumų pakeisdami aukštai-

[200] F. Kurschat. Beiträge zur Kunde der Littauischen Sprache. Deutsch-littauische Phraseologie der Praepositionen (Königsberg, 1843) — I sąs.; Laut- und Tonlehre der littauischen Sprache (Königsberg, 1849) — II sąs. A. Schleicher. Handbuch der litauischen Sprache. I — Grammatik (Prag, 1856); II — Lesebuch und Glossar (Prag, 1857).

[201] Plg.: A. Schleicher. Handbuch der litauischen Sprache, I. Prag, 1856, S. 5.

[202] И. Юшкевич. Записка о книге А. Шлейхера „Handbuch der litauischen Sprache I. Prag, 1856". Санктпетербург, 1857.

[203] Žr. A. Schleicher. Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung, I. Prag, 1857, S. 264.

čių vakariečių, ypač pietiečių, kalbos ypatybėmis. Tačiau reikia pažymėti, kad toks norminimas buvo atliekamas tik ten, kur aukštaičių vakariečių tarmė pasižymėjo pilnesnėmis ar senesnėmis formomis. Kad Juškos neduoda visiško pirmumo aukštaičių vakariečių pietiečių tarmei, tai rodo dvibalsiams *ie* ir *uo* taikytas polifonetizacijos principas ir aukštaičių vakariečių trumpesnių ar pakitusių formų keitimas žemaičių formomis. Pavyzdžiui, vietoje tariamosios nuosakos III asmens galūnės *-tų* A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyne rašoma žemaičių (dounininkų) galūnė *-tum*.

Lietuvių-lenkų kalbų žodyną A. Juška rašė ilgai, ir jo atskirose redakcijose matyti nevienodas autoriaus nusistatymas rašybos ir kalbos norminimo klausimais. Nuo to nusistatymo priklausė ir užrašytos kalbinės medžiagos ypatybių nevienodas pateikimas.

Pradėjęs žodyną sudarinėti apie 1856 m., A. Juška medžiagą užrašinėjo taip, kaip girdėjo. Tas gerai matyti iš pirmosios redakcijos rankraščių, kurie buvo sudaryti, nurašant medžiagą iš kortelių, beveik jos nepakeitus. Tarminiam tarimui tiksliai perteikti A. Juška į žodyno I redakciją buvo įsivedęs specialų ženklą *a, ia* kamienų žodžių kilmininko ir *o, io* kamienų žodžių daugiskaitos vardininko galūnių supriešakintam *o* žymėti *-å*: *Arkl'å atsils'å* (str. *Alsìnti*); *pě̃nå, svestå* (str. *Gárdinti*); *pon'ås* (str. *An*); *ál'vås* (str. *Al'và*); *vĩżås* (str. *Apautùvas*) ir t.t.

Tarmiškumams tiksliai perteikti buvo skirtas ir polifonetizacijos principas, kuris nuosekliai per visą žodyną taikomas tik dvibalsiams *ie* (žemaičių *ei, y*) ir *uo* (žemaičių *ou, ū*). Pirmojoje žodyno redakcijoje aukštaičių dvibalsis *ie*, kuris žemaičiuose atliepia *ei* ir *y*, žymimas *eı*: *jeıšku* (str. *Ṧumnùs*); *šeınpjútin* (str. *šeınpjutė*); *snéıgus* (str. *Ṧarmóti*); *néıżajs* (str. *Ṧàšti*); *po keımus* (str. *Ṧašválka*); *šeınpjuvís* (str. *Ṧeınpjuvís*); *šéınkartė* (str. *Ṧeınkarti*) ir t. t. Ten, kur aukštaičiai taria *ei*, A. Juška rašo *ej*: *berejkala* (str. *Ṧajpítis*); *neréjks* (str. *Ṧancavóti*); *tánkej* (str. *Ṧàšti*); *vejzdě̃k* (str. *Ṧáuksmas*); *š'aur'ástul'pej* (str. *Ṧ'aur'ástul'pej*); *šéjvan* (str. *Ṧautùvas*); *ir šéjp ir tájp* (str. *Ṧéjp*) ir t. t. Tolimesnių pirmosios redakcijos raidžių rankraščiai vietoje *eı* turi rašmenį *ë*, tikriausiai nusižiūrėtą iš A. Šleicherio. Pastarasis ją vartojo aukštaitiškajam *ie* žymėti. A. Juška rašmeniui *ë* suteikė savo rašmens *eı* reikšmę, nes prie

vėlesnio jo varianto *-į* *M* raidės II redakcijos žodyno rankraštyje, dėstydamas savo rašybą, A. Juška nurodo, jog *į* yra skaitomas *i*, *ie* ir *ei*. Tik todėl, kad autorius dvibalsiui *ie* teikė trijų garsų reikšmę, jis buvo žymimas ne *ie*, bet specialiu ženklu.

Skirtingai aukštaičių ir žemaičių tarmėse tariamą dvibalsį *uo* A. Juška visur rašė *ů*. Jo daugiareikšmiškumą autorius taip pat aptarė *M* raidės žodyno rankraščių II redakcijoje, nurodydamas, kad *ů* tariamas trejopai: kaip *u*, *uo* ir *ou*. Apie jo tą pačią reikšmę ir kituose žodyno rankraščiuose galima spręsti iš lygiagrečiai juose esamo *ie* polifonetiškumo.

A. Juškos pastangas I žodyno redakcijoje tiksliai fonetiškai pateikti surinktą liaudies šnekamosios kalbos medžiagą rodo ir tie svyravimai, kurie pastebimi prie sunkiausiai pagaunamų garsų, pavyzdžiui, prie žemaitiškos žodžių galūnės supriešakėjusio ė [=ẹ] rašymo. Pradžioj rašoma *šeınpjúti*, ištaisoma — *šeınpjutė*, kitur yra *šeınkarti*.

Taigi A. Juška pirmojoje žodyno redakcijoje manė palikti tarmių ypatybes. Vis dėlto visai nuosekliai išlaikyti tarmines lytis jam ne visur pavyko. Perdaug įvairi buvo tarminė medžiaga ir per sunku buvo visas ypatybes pagauti bei sužymėti. A. Juška buvo žemaitis, mokęsis Kražiuose, o paskui kunigavęs aukštaičių rytiečių, aukštaičių vidurięčių ir aukštaičių vakariečių tarmėmis kalbančių valstiečių tarpe. Todėl žodyno pirmojoje redakcijoje yra sakinių, kurie, būdami tikrai žemaitiški, turi vieną kitą įsiterpusią aukštaitišką lytį. Be to, įvairių tarmių fonetikos, morfologijos, iš dalies ir sintaksės ypatybės galėjo sumišti, autoriui keičiant, taisant reikšmių aiškinimus bei iliustraciją.

A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno vėlesnėse redakcijose jau pastebimas kalbos bendrinimas — trumpesnių ar rečiau sutinkamų tarminių formų keitimas pilnesnėmis ir plačiau vartojamomis (kartais tomis, su kuriomis autorius ir J. Juška buvo daugiau susidūrę). Trumpos žemaičių ir šiaurės aukštaičių galūnės (pvz., iš Pušaloto tarmės) buvo perrašomos pilnomis: būtasis laikas: *vežim, szienavum* (str. *Antledis*) II redakcijoje rašomos — *vežime, szįnavome; daros* (str. *Ámaras*), II redakcijoje — *darosi*. Veiksmažodžių bendratis, besistengiant išlaikyti

aukštaičių pilnas galūnes, pradėta rašyti su galūne *-tie* vietoje I redakcijoje vartotos formos su galūne *-ti.* Veliuoniečių ir kitų aukštaičių vakariečių viduriečių būtojo laiko trečio asmens charakteringas *-u* pradėta keisti į *-a:* I redakcijoje *atáju, pasijùtu anà* (str. *Ánkstas*), II redakcijoje — *atėja, pasijuta ana; bùvu* (str. *Àntravadas*) — *buva; jis álpėju* (str. *Al'pėti*) — *jis alpėja; užsidęju* (str. *Ankaklis*) — *užsidėja* ir t. t. Pilnesnių ir plačiau vartojamų formų ieškojimas palietė ir priebalsinio kamieno žodžius: pirmojoje redakcijoje daug kur vartojamas *žmuo* II redakcijoje pakeistas plačiau pažįstama forma *žmogus.* Be to, žemaičių jungtukas *vo* visur keičiamas aukštaičių *o* (str. *Anėka, Aludė*) ir pan. Šiaip tvarkant medžiagą, žodyne atsirado įvairių tarmių formų maišatis, kurią labai taikliai apibūdino J. Jablonskis (nors be reikalo apkaltino A. Jušką nekreipus dėmesio į kalbos fonetiką): „Aš linkęs manyti, kad A. V. [Antonas Vasiljevičius] galvojo pateikti lietuviškus žodžius ir duoti jiems pavyzdžius ne tokius, kokius juos girdėjo vienoje ar kitoje Lietuvos vietovėje: atrodo, kad sudarinėdamas žodyną, A. V. galvoje turėjo pirmiausia „taisyklingą" lietuvių kalbą, lietuvišką „κοινὴ διάλεκτος", bet, būdamas žemaitis, į tą kalbą jis primaišė daug žemaičių tarmės elementų. Tai, kas kalbos fonetikai A. J-čiaus paimta iš aukštaičių tarmių, žodyne yra tartum vėlesnis indėlis, ne visai suaugęs su visais kitais žodyno kalbos faktais ir daro visą to darbo kalbą kažkokia dirbtine, labai sunkiai ištaisoma"[204].

A. Juška buvo priverstas bendrinti žodyno kalbą, nes darbą skyrė visiems lietuviams, antra, savo veikale jis norėjo iškelti visa, kas lietuvių kalboje yra būdingiausia, taigi ne jos sutrumpėjusias ar pakitusias formas, o ryškesnes ir pilnesnes lytis. Kad filologijos mokslui yra svarbi visai nepakeista kalbinė medžiaga, apie tai autorius, matyt, nepagalvojo.

Žodyną atiduodant spaudai, jo kalbos literatūrinimą tęsė J. Juška, ištaisinėdamas kai kuriuos, jo manymu, dar keistinus

---

[204] J. Jablonskio pranešimas RKL skyriui (1898. III). Žr.: „Priedai", Nr. IX, [4].

dalykus. Tas darbas aiškiai matyti, palyginus *A* ir *B* raidžių jo perrašytus rankraščius su A. Juškos rankraščiais. Pavyzdžiui, *kritaù in lóvą ir mígtu* (B III, str. *bákutejs*) J. Juška ištaiso — *miegtu; dangìntjs* (B III, str. *bàldas*) — *dąngintis;* žemaičių vienaskaitos vietininką *bágalė* (B III, str. *bágalis*) klaidingai ištaiso *bágale,* ir pan. Autoriaus paskutinės redakcijos bendraties galūnę *-tie* jis visur keitė į *-ti* ir būtojo bei esamojo laiko dalyvių galūnes, parašytas su *n*, keitė į nosines balses: *užjẽmęn* (B III, str. *báras)* — *užjẽmę; pastátęns* (B III, str. *barkszotį*) — *pastátęs; tvílojęns* (B III, str. *biltį*) — *tvítojęs; atsikẽlęns* (B III, str. *bląnditį)* — *atsikẽlęs* ir t. t. Prielinksnį ir priešdėlį *in* J. Juška perrašė *į*.

Kai žodynas pateko į Rusijos Mokslų akademijos redaktorių rankas, į kalbos literatūrinimą buvo pažiūrėta labai kritiškai. Redaktoriai tikrino medžiagą tarmėse, ištaisinėjo klaidas, likusius nenuoseklumus, tačiau nuo brolių Juškų kalbos bendrinimo normų neatitolo.

Visai natūralu, kad A. Juška bendrino žodyno kalbą, padarydamas ją prieinamą didesniam skaitytojų būriui ir pateikdamas filologijai „pilnaformius" lietuvių kalbos faktus. Tačiau tuo savo bendrinimu A. Juška gerokai sumenkino žodyno kalbos fonetiką. (Prie to prisidėjo ir autoriaus padarytos klaidos ir pakeitimai, neturintys nieko bendro su kalbos norminimu.) Klaidingas buvo ne pats bendrinimo principas — medžiagos pateikimas, siauras tarmybes pakeičiant plačiau pažįstamomis formomis, o tai, kad autorius griežtai neapibrėžė norminimo dėsnių bei ribų ir skaitytojui konkrečiai nenurodė, kas kaip žodyne keičiama. Žodyno medžiaga dėl atliktų tarminės fonetikos pakeitimų neteko kalbos mokslui daug reikšmės.

Kalbos bendrinimo procesas A. Juškos žodyne yra įdomus lietuvių literatūrinės kalbos istorijai. Žodyno rankraščiai ir jų atskiros redakcijos rodo vingiuotą ir sudėtingą kelią, labai įdomų ir vertingą lietuvių nacionalinės literatūrinės kalbos kūrimosi bei vystymosi eigai tyrinėti. Žodyno galutiniam apiforminimui A. Juška paaukojo keliolika metų kruopštaus darbo. Kalbos lite-

ratūrinimas, rašybos dalykų sprendimas žodyne parodo ne tik brolių Juškų kalbines pažiūras, bet neretai atskleidžia ir anuo metu vykusią kovą už bendratautinės literatūrinės kalbos kultūrą, atspindi per tą laikotarpį įvykusius įvairius kalbos literatūrinimo ir rašybos kitėjimus.

5. KIRČIAVIMAS

Redaguodamas lietuvių-lenkų kalbų žodyno rankraščius ir literatūrindamas jo kalbą, A. Juška nesistengė vienodinti kirčiavimo. Atskirose žodyno redakcijose jis kaitaliojo žodžių kirčius, tikslindamas kirčiavimą pagal naujai išgirstus variantus, geriau įsiklausęs į žodžio ištarimą. *M* raidės II redakcijoje A. Juška rašo, jog kirčius dėliojęs tokius, kokius girdėjęs liaudies šnekamojoje kalboje. Kadangi A. Juška žodynui užrašinėjo labai įvairią tarmių medžiagą, tai ir kirčiavimas žodyne yra labai įvairus. Kirčiavimo nevienodumai žodyne galėjo atsirasti ir dėl to, kad autoriui ne visur pasisekdavo tiksliai pažymėti išgirsto žodžio kirčio vietą arba nustatyti kirčiuojamo garso ilgumą. Tuo metu, kai A. Juška rašė savo žodyną, lietuvių akcentologiją buvo tyrinėjęs tik vienas F. Kuršaitis[205]. F. Kuršaičio kirčio ir priegaidės sistema buvo pagrįsta aukštaičių vakariečių pietiečių tarmės kirčiavimu, ir A. Juška ne visuomet galėjo ja pasinaudoti, nes žemaičių ir kitų šiaurės tarmių kirčiavimas yra sudėtingesnis. Turinčiam mažiau specialių kalbinių žinių ypač sunkiai įmanoma pagauti žemaičių tarmių kirtis, ir A. Juška, jį nustatinėdamas, neretai klaidžiojo. J. Jablonskis, važinėjęs po A. Juškos medžiagos rinkimo vietas, jo kirčiavimo netaisyklingumus ir pasitaikančias klaidas visai pateisino: „Alsėdžių tarmės kirčiavimas sudaro didelių sunkumų žmogui, neįpratusiam sugaudyti žemaičių tarmių ypatybių. [...] Jaučiu pareigą nurodyti, jog iš pradžių, kol neįsigilinau į žemaičių tarties ypatybes, aš pats kartais nelengvai galėdavau nustatyti, ant kurio

---

[205] F. Kurschat, Beiträge zur Kunde der littauischen Sprache. Königsberg, 1843—1849.

skiemens krenta pagrindinis kirtis tuose žodžiuose, kurie oksiduojančiose žemaičių tarmės šnektose baigiasi ilgaisiais balsiais arba dvibalsiais su kylančiu krintančiu kirčiu“[206].

Taigi A. Juškos kirčiavimo netikslumai atsirado ne dėl autoriaus neatidumo. Pradėjęs rengti žodyną spaudai, A. Juška kirčiams ir kirčiuojamo garso ilgumui tiksliai pažymėti buvo susidaręs net savitą kirčių žymėjimo sistemą. *M* raidės II redakcijos pratarmėje apie tai jis rašo: „Kirčiui žymėti vartojami trys virš eilutės rašomi ženklai: žodžiuose su pastoviu kirčiu rašomas brūkšnelis (′) iš dešinės į kairę ant ilgo skiemens, brūkšnelis (\`) iš kairės į dešinę — ant trumpo skiemens. [...] O žodžiuose su kilnojamu kirčiu kirtis žymimas brūkšneliu iš viršaus į apačią (ˈ), neatsižvelgiant į skiemens ilgumą“. Praktiškai šitoks žymėjimas buvo nepatogus, nes žodžiui sukirčiuoti nepakako išgirsti tik vieną kirčiuotą jo formą. Todėl net *M* raidės rankraštyje, prie kurio pridėta kirčiavimo sistema, negalima gerai įžiūrėti nuoseklesnio šių trijų kirčio ženklų vartojimo. Tai apsunkina ir neaiškus kirčio ženklų sudėliojimas rankraštyje: dažnai sunku tiksliai nustatyti, į kurią pusę brūkšnelis pakreiptas.

Dėl nepatogumo vartoti trejopą kirčio ženklą A. Juška savo kirčiavimo sistemos greitai atsisakė. Vėliau spausdintuose liaudies dainų ir papročių rinkiniuose, kur išdėstytas A. Juškos kirčiavimas, J. Juška jau kalba tik apie du ženklus: dešininį — ilgiems garsams žymėti, ir kairinį — trumpiems. Šituos kirčius žodyne A. Juška stengėsi tiksliai sudėlioti, nes atskirose redakcijose nuolatos keitė jų vietą ir žymėjimą. Pavyzdžiai: *jautis bálnas* (B I ir B II, str. *bálnas*), III redakcijoje — *bàlnas*; *babà* (B I, str. *babà*) „nebėr, neliko (vaikų kalboje)“, II ir III redakcijose — *babá; bėgtináj* (B II, str. *bĕgtį*), III redakcijoje — *bĕgtinaj* ir t. t.

Norėdamas tiksliai nustatyti kirčiuojamų garsų ilgumą, A. Juška kai kuriuose dvigarsiuose tuo pačiu pažymėjo ir prie-

[206] J. Jablonskio pranešimas RKL skyriui (1898. III). Žr.: „Priedai“, Nr. IX, [4].

gaidę, nors, dėdamas kirčio ženklus, jis to ir nesiekė. Žodyne ryškiausiai matyti dvibalsio *ai* priegaidė. Kirtį žymėdamas tik ant *a* ir kirčio ženklą parinkdamas pagal garso ilgumą, A. Juška dešininiu kirčio ženklu išreiškė dvibalsio tvirtapradiškumą, o kairiniu — tvirtagališkumą. Pavyzdžiai: esamojo laiko III asm. *bàjdos* (B III, str. *bajditi*); *bàjgas* „galas" (B III, str. bàjgas); *bájlė* „baimė, bijojimas" (B III, str. *bájlė*) ir t. t. Dėl sunkumo nustatyti kirčiuoto skiemens ilgumą A. Juškos kirčiavime pasitaiko nenuoseklumų. Kirčiuoti balsiai vienu atveju žymimi ilgo garso kirčiu, kitu tokiu pat atveju — trumpo garso kirčiu. Ypač daug netikslumų dvibalsių ir mišriųjų dvigarsių kirčių žymėjime. Dvibalsio ir mišraus dvigarsio kurio nors sando ilgumą tiksliai pažymėti sunkiausia buvo žodžiuose tų tarmių, kurios tvirtagalius dvibalsius kirčiuoja vienodu balso spūdžiu ant abiejų sandų. Tokia tarmė kaip tik buvo Veliuonos ir Vilkijos, kur gyvendamas A. Juška ne tik rinko, bet ir tvarkė žodyno medžiagą.

Užrašinėdamas medžiagą iš liaudies lūpų, A. Juška sukirčiavo ne visus žodžius. Pirmojoje žodyno redakcijoje jis daugiau rūpinosi antraštinio žodžio kirčiu, o visas tekstas čia yra sukirčiuotas dar gana nenuosekliai: kartais sukirčiuoti keli žodžiai, o kartais nė vienas. Perrašinėjant tolesnių redakcijų žodyno rankraščius, kirčio ženklai buvo perkelinėjami labai įvairiai: vienų žodžių kirtis būdavo praleidžiamas, o kiti žodžiai — papildomai sukirčiuoti. Viso teksto sukirčiavimu, kaip ir pirma, dar nebuvo rūpinamasi. Įvairių žodyno redakcijų kirčiavimo nevienodumams pailiustruoti pateikiame pavyzdžių:

(B I) *Babà*, już niema. Kúdikis pabájgęs vál'gīti saka: mama babà t. ī. pábajg'au.

(B II) *babá, babákszti*, (tutu), skonczono. Kúdikis pabajgęs valgitį saka: máma babá! t. i. pasibajgė.

(B III) *babá, babákszt*, adv. mówi się gdy czynność skonczona. Kúdikis pabàjgęns válgitį sáka: máma baba, t. i. pasibàjgė.

(B I) *Bal'ti, -lau, -stu*, z. stawać się, stać białym. Jáu táva ákis bàlstu nů gerima, palajstuvīstes; bàla vasarójis atoricos nů tvankós.

(B II) *baltį, bąnlu ir balstu, balaŭ,* balet, bieleć. Mana akis bala kol nů tavęns iszgavau pinigu, o tava daugiaú bals kol nů manęns iszgausi; siúlaj, gijos pakabintos ąnt tvorós sząla ir bąnla; jau tava ákis balsta nů gerima; bala vasarójis atoriczios nů tvankós.

Žodyno *B* raidės rankraščių III redakcijoje iš straipsnio *balti* padaryti 2 straipsniai:

(B III) *bàltį, -stu, -laŭ,* białym stawać się. Màna ákis bála kol nů tavę́ns iszgavaŭ pinigú, o tàva daugiaŭ báls kol nů manę́ns iszgaŭsi; jau tàva ákis bálsta nů gerìma.

bálti, bą́nlu, balaŭ, bieleć; siúlaj, gìjos pakabìntos ąnt tvorós szą́nla ir bą́nla; bála vasarójis atoriczios nů tvankos.

Kai kuriuos pirmosios žodyno redakcijos sukirčiuotus žodžius autorius perrašė į antrąją ir trečiąją redakciją be kirčių. Taip padaryta greičiausiai dėl neapsižiūrėjimo, o kartais, matyt, ir paabejojus kirčio tikrumu. Šiaip antrojoje ir trečiojoje redakcijose duodama daugiau sukirčiuotų žodžių ir stengiamasi patikslinti pirmosios redakcijos kirčio ženklus. Vis dėlto ne visur A. Juškai pavyko tikrai gerai sužymėti kirčio ženklus ir teisingai nurodyti jais kirčiuoto skiemens ilgumą. Taigi ne visuomet galima jo kirčiais pasitikėti.

A. Juškos kirčiavimo spragas, rengdamas žodyną spaudai, stengėsi užkaišioti J. Juška. Deja, ir jam ne visur tai gerai pavyko.

* * *

A. Juška, rašydamas savo lietuvių-lenkų kalbų žodyną, mažai galėjo pasinaudoti leksikografine tradicija. Jo parengtasis liaudies šnekamosios kalbos žodynas buvo naujo tipo ir pobūdžio darbas lietuvių leksikografijoje, todėl, jį rengiant, teko naujai išspręsti daugelį leksikografinių klausimų.

A. Juška pats pirmasis ėmė užrašinėti liaudies šnekamosios kalbos sakinius tiesiog iš tarmių. Jis pirmasis surinko tokį didelį leksikos kiekį iš žmonių lūpų, pirmasis tvarkė tokią turtingą liaudies šnekamosios kalbos semantiką. Be to, A. Juška pirma-

sis rengė spaudai darbą iš gausios ir įvairios tarminės medžiagos, stengdamasis jį padaryti paskaitomą ir suprantamą visiems lietuviams.

Be abejo, A. Juškai ne visur pavyko tuos klausimus išspręsti visai be priekaištų. Kaip matėm, A. Juška nuveikė labai didelį ir sunkų, daug laiko ir jėgų reikalaujantį darbą: jis vienas parašė visą žodyno tekstą ir davė daugiau kaip 30 tūkstančių žodžių semantinę charakteristiką, t. y. iškėlė ir paaiškino visų žodyne duodamų žodžių reikšmes lenkiškai, o dalį jų ir lietuviškai. Tačiau, žengdamas liaudies šnekamosios kalbos žodyno parengimo srityje pirmuosius žingsnius, A. Juška neišvengė ir nevienodumų bei netikslumų: jis neiškėlė ir nepaaiškino kai kurių smulkesnių iliustracinėje medžiagoje esančių žodžių reikšmių, jo duodamoje lietuviškoje semantinėje žodžių charakteristikoje dar nematyti planingumo bei nuoseklumo. A. Juška žodyne norėjo pateikti iliustracinę medžiagą, užrašytą tiesiai iš liaudies lūpų, tačiau jis nesuprato, kad ji turi neabejotiną vertę tik tada, kai yra pateikiama be mažiausių pakeitimų, be vėlesnių papildinėjimų ir tikslinimų, kurių kaip tik pasitaiko A. Juškos darbe.

Iš kelių išlikusių žodyno redakcijų matyti kruopštus A. Juškos darbas, sprendžiant anuo metu labai sudėtingą bendrautinės literatūrinės kalbos ir rašybos problemą. Tačiau A. Juškos kalbos bendrinimo, siaurų tarmybių šalinimo pastangos ne visada padėjo tiksliai ir nuosekliai perduoti tarmių fonetiką pagal jo paties nustatytas literatūrinės kalbos normas. A. Juškos žodynas nepasižymi ir sandaros tobulumu. Kai kurie to žodyno sandaros netobulumai aiškintini ir tautotyriniu A. Juškos polinkiu. Šio polinkio veikiamas, A. Juška įtraukė į žodyną ir tokios medžiagos, kuri leksikografiniam darbui netinka, o tėra įdomi liaudies buičiai ir kultūrai pažinti.

Atsižvelgiant į XIX a. vidurio istorines sąlygas ir į lietuvių leksikografijos būklę, A. Juškos leksikografinio darbo negalima laikyti mėgėjišku, kaip iki šiol kai kas mėgino tai daryti, žodyne esančius trūkumus bei ne visai išbaigtą medžiagos apdorojimą aiškindami autoriaus abejingumu tam darbui. A. Juška dirbo labai kruopščiai ir daug kuo pralenkė savo bendraamžius lietu-

vius leksikografus. Lietuvių leksikografijai jis davė nemažai nauja, pažangaus.

A. Juška, parengdamas stambų liaudies šnekamosios kalbos žodyną su žodžius aiškinančiais bei jų vartojimą iliustruojančiais sakiniais, iškėlė ir išpropagavo lietuvių leksikografijoje liaudies šnekamąją kalbą, užrašytą tiesiai iš liaudies lūpų.

A. Juškos žodynas buvo naujas reiškinys lietuvių leksikografijoje ir kitu atžvilgiu. A. Juška iš esmės parašė XIX a. lietuvių leksikografijoje įprastą dvikalbį lietuvių kalbos žodyną, tačiau dėl surinktos žodžių reikšmes aiškinančios ir iliustruojančios lietuviškos medžiagos jį padarė ne grynai dvikalbiu žodynu. Lietuviškų aiškinimų sutvarkyme aiškiai matyti žodyno autoriaus pastangos reikšmes apibūdinti ta pačia kalba, kurios leksikai aprašyti buvo skirtas žodynas. Taigi A. Juška lietuvių leksikografijoje pradėjo aiškinamųjų žodynų tradiciją.

Lietuvių leksikografijoje taip pat buvo nauja ir svarbi A. Juškos pareikšta mintis, kad liaudies šnekamosios kalbos sakiniai žodynuose yra ne mažiau vertingi už tautosakinę ir literatūrinę iliustracinę medžiagą, kurios duodama, pavyzdžiui, D. Poškos žodyne.

A. Juška, jau anuo metu giliai supratęs tarminės medžiagos vertę lietuvių kalbos žodyne, pradėjo naują, pažangesnę kryptį lietuvių leksikografijoje. Tos krypties pagrindu vėliau atsirado tokie darbai, kaip K. Būgos „Lietuvių kalbos žodynas" (1924—1925 m. išėjo tik 2 pirmieji sąsiuviniai, tačiau išliko jo didelė kartoteka) ir kapitalinis veikalas — Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto leidžiamas didysis „Lietuvių kalbos žodynas", kurio iki šiol jau išėjo 5 tomai.

Tiesa, tuo metu, kai A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodynas pasirodė spaudoje ir kai jis galėjo daryti poveikį platesniems skaitytojų sluoksniams, liaudies šnekamosios kalbos medžiaga lietuvių kalbininkų darbuose buvo naudojama jau daug plačiau, negu A. Juškos laikais. Tačiau dar XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodynas buvo naujas reiškinys lietuvių leksikografijoje. Kiek jis buvo naujas ir ne-

paprastas rodo tas įspūdis, kurį A. Juškos veikalas darė to meto lietuvių kalbininkams. Antai K. Būga rašo, jog 1898 m. jis pirmą kartą gavęs pavartyti A. Juškos žodyną ir kad šis žodynas „nemaža paveikęs sielą"[207].

A. Juška, sumanęs sudaryti žodyną, pagrįstą tiesiogiai iš liaudies lūpų užrašytąja šnekamosios kalbos medžiaga, išpropagavo lietuvių liaudies kalbą ir praturtino mokslą naujais kalbos duomenimis.

A. Juškos darbą dėl gausiai jame pateiktos naujos kalbinės medžiagos laikė įžymiu lietuvių leksikografijos veikalu net ir tie mokslininkai, kurie gerai matė visus šio žodyno trūkumus ir dėl jų padarė nemaža kritinių pastabų, būtent Rusijos Mokslų akademijos paskirti recenzentai bei redaktoriai. Antai A. Potebnia siūlė Rusijos Mokslų akademijai žodyną spausdinti net ir tuo atveju, jeigu autorius nepanorėtų dar kartą peržiūrėti jo rankraščių ir daug ko juose ištaisyti[208]. F. Fortunatovas tuo pačiu klausimu rašė: „A. V. Juškevičiaus žodynas dėl jame surinktų daugybės atskirų žodžių ir ištisų frazių yra nepaprastai vertingas darbas, ypač kad labai daug žodžių čia paskelbti pirmą kartą, nerandami kituose žodynuose"[209]. J. Jablonskis, pateikęs plačią žodyno kritiką I tomo antrosios dalies pabaigoje, pridūrė: „Nurodydamas kai kuriuos žodyno trūkumus, aš, žinoma, visai negalvoju ką nors priversti suabejoti šito žodyno, kaip rinkinio iki A. Juškevičiaus buvusių nežinomų daugybės atskirų žodžių, vertingumu. Šiuo atžvilgiu žodynas [...] duos nepaprastai daug ir labai vertingos medžiagos"[210].

Rusijos Mokslų akademijai spausdinant A. Juškos žodyną, apie jį nuolatos teiraudavosi lietuvių ir kitų tautų filologai. Tik pradėjusi spausdinti žodyną, Rusijos Mokslų akademija gavo iš Rytų Prūsijoje dirbusių filologų pageidavimą, kad būtų leista nusirašyti žodyno medžiagą iš tų rankraščių, kurie dar

---

[207] K. Būga. Lietuvių kalbos žodynas, I sąs. Kaunas, 1924, psl. IV.
[208] A. Potebnios recenzija. — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 3—22.
[209] Ф. Фортунатов. Предисловие. Кн.: АЮ I, вып. I, стр. VIII.
[210] И. Яблонский. Послесловие. — Кн.: АЮ I, вып. II, стр. XXI.

ilgiau nepasieks spaudos[211]. TSRS MA Archyve yra išlikusių laiškų, kuriuose teiraujamasi, kada žodynas išeis, arba prašoma atsiųsti išėjusius žodyno tomus. Iš tokių laiškų galima nurodyti: A. Baranausko (1897.X.2)[212], G. Mikšo (1897.V.4)[213], Ch. Jurkšaičio (1897.IV.10)[214] ir Litauische literarische Geselschaft sekretoriaus (1897.I.5)[215]. Be to, išlikę du E. Volterio raštai, kuriais jis rūpinasi gauti A. Juškos žodyno spausdinamo teksto korektūrinius lankus arba rankraščius jo prašiusiems Tilžės lietuviams (1894.X.15)[216] ir jau išleistą I tomo pirmąją dalį, reikalingą K. Jauniui bei Peterburgo universitetui (1897.IX.27)[217]. Archyvuose dar yra išlikęs K. Vernerio iš Lodzės laiškas (1902.X.18)[218], kuriame jis teiraujasi Rusijos Mokslų akademijos, kada spaudoje pasirodys I tomo antroji dalis, o taip pat Mokslų akademijos įsakymas savo spaustuvei siuntinėti išleidžiamas žodyno dalis akademikams F. Fortunatovui, A. Šachmatovui ir nariui koresp. J. Boduenui de Kurtenė (1899.V.25)[219]. Žinodami, kad J. Juška brolio išspausdintus liaudies dainų rinkinius buvo išsiuntinėjęs norėjusiems tuos rinkinius gauti kalbininkams: Grotui, Jagičiui, Kunikui, Potebniai, Miuleriui, Šmidtui, Briukneriui, Vėberiui, Karlovičiui, Becenbergeriui, be to, Rygos Latvių draugijai, Lvovo, Mokslų akademijos Krokuvoje ir Poznanės bibliotekoms bei kitoms įstaigoms[220], — galime prileisti, jog šie asmenys bei įstaigos ne mažiau pageidavo įsigyti ir žodyną.

Pasirodžius A. Juškos žodynui, retas lietuvių kalbos duomenimis naudojęsis lingvistas necitavo jo medžiagos. A. Juškos žodynas ilgą laiką buvo rimtas šaltinis lietuvių kalbos tyrinėjimams.

---

211 E. Volterio laiškas A. Byčkovui (1894. X. 15). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 87.
212 TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 213.
213 Ten pat, l. 201.
214 Ten pat, l. 204.
215 Ten pat, l. 122—123.
216 Ten pat, l. 87.
217 Ten pat, l. 212.
218 Ten pat, l. 144.
219 Ten pat, l. 43.
220 TSRS MA A, f. 102, apr. 2, nr. 358, l. 20—21.

Dėl nemažo skaičiaus įdomių, kituose raštuose neaptinkamų XIX a. lietuvių kalbos faktų A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodynas svarbus ir dabar. Didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“, į kurį sudedama visa A. Juškos žodyno medžiaga, šalia gausios tarmių ir raštų leksikos yra nemažai žodžių, pažymėtų tik vienu šaltiniu — „A. Juškos žodynas“ (santrumpa: *J*). Dalis A. Juškos surinktos leksinės medžiagos į didįjį „Lietuvių kalbos žodyną“ patenka jau su kitų šaltinių pažymėjimais. Tai A. Juškos surinktieji žodžiai, panaudoti įvairių sričių specialistų savo raštuose. Pavyzdžiui, J. Šlapelis savo žodynams gausiai naudojosi A. Juškos surinktąja medžiaga, J. Elisonas papildė zoologijos terminiją[221], K. Dransutavičius — botanikos terminiją[222], kuri, kartu su A. Juškos medžiaga, buvo panaudota ir J. Dagio redaguotam stambiausiam iki šiol lietuviškam botanikos žodynui[223]. A. Juškos surinktieji žodžiai į „Lietuvių kalbos žodyną“ kartais patenka ir su J. Jablonskio bei K. Būgos santrumpomis. Tai žodžiai, nusirašyti šių kalbininkų iš A. Juškos rankraščių savo žodynų kartotekoms ir t. t.

Taigi A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodynas nemažai praturtino lietuvių leksikografiją, o medžiagos naujumu ir aktualumu jis atkreipė į save daugelio mokslininkų dėmesį.

A. Juškos sumanymas parengti liaudies šnekamosios kalbos žodyną buvo naujas dalykas lietuvių leksikografijoje, bet vis dėl to — ne sporadiškas reiškinys. Jis buvo pribrandintas viso visuomeninio bei kultūrinio Lietuvos gyvenimo vystymosi, lietuvių bendratautinės literatūrinės kalbos formavimosi ir kalbos mokslo raidos bendros krypties.

---

[221] Zoologijos sistematikos terminų žodynėlis. Kaunas, 1920.

[222] Botanikos terminų ir augalų vardų lietuviškai lotyniškas žodynėlis. Hektografas. 1902. — Kn.: Dr. J. D a g y s. Lietuviškas botanikos žodynas. Kaunas, 1938, psl. XXIV—XXV.

[223] Lietuviškas botanikos žodynas, I d. Kaunas, 1938.

IV. SPAUSDINTAS LEKSIKOGRAFINIS A. JUŠKOS PALIKIMAS

1. RUSIJOS MOKSLŲ AKADEMIJOS SUSIDOMĖJIMO LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNU PRIEŽASTYS

A. Juškos žodyną Rusijos Mokslų akademija noriai apsiėmė spausdinti, nes lietuvių kalbos darbų reikėjo bendrajai kalbotyrai ir slavistikai. Kalbotyroje buvo įsivyravusi nuomonė, kad pažinti lietuvių kalbą yra svarbu kiekvienam mokslininkui, tiriančiam bet kurią indoeuropiečių šeimos kalbą[224]. Slavistams ji buvo dar svarbesnė dėl jos artimo ryšio su slavų, ypač su rusų kalba.

Nuomonė, kad slavų filologijos tyrinėjimams lietuvių kalba yra svarbi, nekėlė abejonių jau XIX a. pradžioje. Antai žymusis čekų filologas J. Dobrovskis 1808 m. prikišo S. Lindei, kad tas į savo žodyną neįdėjęs lietuviškų palyginimų, kurie būtų buvę daug vertingesni už jo žodyne esančius vengriškus[225]. P. Preisas 1839 m. rašė iš Karaliaučiaus, kad ten nuvykęs studijuoti lietuvių kalbos, nes ją mokėti slavų filologui pasidarė nebeišvengiama[226].

Mažiau lietuvių kalbą tyrinėję filologai net perdėtai kėlė lietuvių kalbos reikšmę slavų filologijai. Antai 1863 m. A. Hilferdingas rašė: „Moksliškai ištyrinėti slavų kalbą neįmanoma be lietuvių kalbos duomenų, ir viena svarbiausių priežasčių, dėl kurios yra padarę klaidų kai kurie mūsų mokslininkai, svarstę slavų kalbos dėsnius ir ypatybes, yra toji, kad jie neatkreipė dėmesio į lietuvių kalbos faktus. [...] Lietuvių kalba iki šiol yra išlaikiusi likučius seniau buvusios savarankiškos, arba pagrindinės, lietuvių-slavų kalbos, turėjusios tvirtesnius pagrindus ir anksčiau gyvavusios net už senovės slavų kalbą“[227]. Tą pačią

---

224 В. К. Поржезинский. Из лекций проф. Ф. Ф. Фортунатова по фонетике литовского языка. — Русский филологический вестник, XXXVIII. Warszawa, 1897, стр. 211—212.

225 В. Францев. Польское словяноведение конца XVIII и первой четверти XIX ст. Прага Чешская, 1906, стр. 120.

226 Донесение г. Прейса министру народного просвещения из Кенигсберга от 1 марта (17 февраля) 1840 г. — Журнал Министерства народного просвещения (toliau — ЖМНП), XXVI, отд. IV, 1840, стр. 17.

227 А. Гильфердинг. Литва и Жмудь. — Кн.: Собрание сочинений А. Гильфердинга, II. С. Петербург, 1868, стр. 367.

mintį kartojo akademikai O. Betlingas, A. Kunikas ir A. Šifneris 1864 m. Rusijos Mokslų akademijos darbuose išspausdintame straipsnyje „О сравнительном исследовании славянских и литовских наречий“[228].

Didėjant susidomėjimui lietuvių kalba, spaudoje buvo pradėta rašyti, kad slavų mokslininkai lietuvių kalbą turį tyrinėti ne tik dėl to, kad slavų filologijai ji svarbesnė už kitas, bet ir dėl to, kad slavų tyrinėjimai gali būti gilesni ir patikimesni. Antai I. Sreznevskis, recenzuodamas G. Neselmano „Wörterbuch der Littauischen Sprache“ (1851), rašė, kad „tarp įvairių lietuvių kalbos tyrinėjimų lyginamojoje kalbotyroje[229] ypatingai norėtųsi pamatyti slavo darbą, nes slavui svarbiau ir kartu daug lengviau suvokti lietuvių kalbos prasmę, pagauti jos vidinius loginius ryšius, negu kuriam kitam europiečiui“[230].

Nuo XIX a. pradžios buvo mėginama lietuvių kalbą ir tyrinėti. Žinių apie ją rankiojo ir 1827 m. šiek tiek jų paskelbė rusų mokslininkas P. Kepenas, specialiai dėl to važinėjęs po Lietuvą. Lietuvių kalba domėjosi ir lenkų filologai Vilniaus universiteto klestėjimo metu ir vėliau. Tačiau visi tie tyrinėjimai mažai davė lingvistikai. XIX a. pirmoje pusėje kalbos duomenimis pradėjus aiškinti tautų gimininingumo ir kilmės klausimus, slavų filologai susidomėjo giminingos lietuvių kalbos duomenimis daugiausia dėl to, kad tie duomenys gali įnešti šviesos į slavų tautų istoriją. Lingvistiniu aspektu ir išsamiau lietuvių kalbą slavų filologai pradėjo tyrinėti tik XIX a. viduryje, kai germanų lyginamojoje istorinėje kalbotyroje apie ją jau buvo rašyta, jos faktais naudotasi. Taip atsitiko dėl vėlyvo slavistikos susiformavimo: slavistinis judėjimas visus slavų kraštus apėmė tik apie 1830—1840 metus[231], o lietuvių kalbą slavų mokslininkai ėmė intensyviau tyrinėti tada, kai amžiaus viduryje išaugusi slavų lingvistika[232] pradėjo skirtis nuo bendrų slavistikos studijų ir kai prireikė jai specialių darbų.

---

228 Записки Императорской академии наук, IV, 1864, стр. 91—98.
229 I. Sreznevskis turi galvoje P. Boleno, A. Poto ir J. Grimo darbus.
230 Известия ИАН по ОРЯС I, 1852, стр. 107.
231 И. В. Ягич. История славянской филологии. СПБ, 1910, стр. 485 ir toliau.
232 Ten pat.

Lietuvių kalbos srityje iš slavų filologų daugiausia yra dirbę rusų mokslininkai. Jie pirmieji susirūpino ir lietuviško žodyno išleidimu. Viena, juos daugiau, negu kitus slavus mokslininkus, domino artimesnė lietuvių kalbos giminystė su rusų kalba. Antra, XIX a. viduryje rusų filologija pradėjo sparčiai augti ir greitai pralenkė kitų slavų tautų filologiją mokslinėmis jėgomis ir darbų platumu.

Vienu pirmųjų Rusijos aukštojo mokslo įstaigų žingsniu, siekiant sustiprinti lietuvių kalbos tyrinėjimus, reikia laikyti sumanymą suteikti galimybę jauniems filologams, kuriems buvo numatomas darbas universitetuose, pakeliauti po stambiausius filologijos centrus Europoje, o taip pat pastudijuoti lietuvių kalbą. Peterburgo universitetas 1839 m. į tokią komandiruotę išsiuntė P. Preisą, kuris didelę laiko dalį praleido Rytų Prūsijoje. Čia jis susipažino su L. Rėza ir savo tyrinėjimams naudojosi jo lietuviškais leidiniais — „Dainomis", K. Donelaičio „Metais". Lietuvių kalbos jis mokėsi pas F. Kuršaitį[233]. Į lingvistinę mokslinę komandiruotę 1839 m. Charkovo universitetas išsiuntė ir I. Sreznevskį. Vykdamas į Berlyną, jis specialiai keliavo per Rygą, Mintaują, Tauragę, Tilžę, Karaliaučių[234].

XIX a. viduryje slavistų tarpe gerokai išaugo ir toliau vis stiprėjo domėjimasis lietuvių kalba, įsigalėjo nuomonė, kad slavų filologams privalu daugiau už kitus ištirti lietuvių kalbą, kad reikia daugiau susirūpinti jos tyrinėjimu.

Apie 1852 m. Rusijos Mokslų akademija pradėjo rūpintis lietuvių kalbos žodyno parengimu. Rusų mokslininkai tą darbą laikė vienu svarbiausių, nes senieji K. Širvydo, P. Ruigio, K. Milkaus žodynai buvo jau išsibaigę ir sunkiai begaunami, be to, jų medžiagos nepakako gilesnėms kalbinėms studijoms. Ne veltui I. Sreznevskis rašė, kad „iki Neselmano „Wörterbuch der littauischen Sprache" pasirodymo nebuvo žodyno, iš kurio būtų buvę galima sužinoti apie lietuvių kalbos turtus"[235]. Be to, pradėjus planuoti naujus rusų leksikografijos darbus, pasirodė, kad jiems parengti, nors ir netiesiogiai, buvo reikalingi lietuvių leksikografijos darbai.

---

[233] И. В. Ягич. История славянской филологии. СПб, 1910, стр. 332.
[234] Ten pat, psl. 321.
[235] Копия с донесения академика И. И. Срезневского (1857). Žr.: „Priedai", Nr. III.

Mokslų akademijos RKL skyrius 1852 m. svarstė savo planus ir nutarė, kad ugdant rusų ir slavų lingvistiką bei filologiją, pirmiausia reikia parašyti išsamų rusų kalbos žodyną ir mokslinę gramatiką[236].

Noras pateikti visuomenei išsamų rusų kalbos leksikos rinkinį atsispindi visuose Rusijos Mokslų akademijos žodynuose pradedant XVIII a., tačiau pastangos parašyti tokį žodyną ilgai buvo varžomos autorių klasinių pažiūrų į žodyno charakterį ir leksikos atranką. Žodyno projektuose atsirasdavo apribojimų, dalis leksikos buvo laikoma nedėtina. Sakysime, į žodynus nepatekdavo vadinamieji „provincializmai", „grubūs žodžiai"[237].

XIX a. viduryje požiūris į rusų kalbos žodyno pobūdį keitėsi. Pažangesnių mokslininkų tarpe augo domėjimasis liaudies kalba, o jos svarbos supratimas vertė rašyti sritinius žodynus. Be to, pradėjus intensyviau svarstyti literatūrinės kalbos dalykus ir pasirodžius pastangoms aiškiau atriboti literatūrinės kalbos leksiką nuo tarminės leksikos bei nustatyti griežtesnes normas, pagal kurias būtų buvę galima orientuotis, kokie dialektizmai literatūroje leistini, pasidarė neišvengiami literatūrinės kalbos ir tarmių santykių tyrinėjimai. Tokiu būdu rusų kalbos moksle buvo pradėta operuoti nauja, tarmine, medžiaga, kuri negalėjo neturėti įtakos rusų kalbos žodyno pobūdžiui ir apimčiai nustatyti. I. Sreznevskis rašė, kad Rusijos Mokslų akademijos apie 1850 m. sumanytame žodyne jau turėjo būti žiūrima ne tik dabartinės literatūrinės kalbos, bet ir, pilna to žodžio prasme, visos rusų liaudies kalbos turto[238]. Pradėjus svarstyti tokio žodyno parengimo klausimą, pasigirdo balsų, kad tikrai išsamų rusų kalbos žodyną tegalima parašyti, tiktai turint parengtus sritinius žodynus ir rusų kalbai giminingų kalbų žodynus. Artima rusų kalbai buvo laikoma ir lietuvių kalba, todėl, I. Sreznevskio žodžiais, „nebuvo galima užmiršti lietuvių kalbos arba, teisingiau tariant, į ją, dėl jos artumo slavams, reikėjo atkreipti ypatingą

---

236 Известия ИАН по ОРЯС I, 1853, стр. 3.

237 Л. И. Балахонова. История составления и принципы построения «Опыта областного великорусского словаря» Академии наук (1852 г.) и его «Дополнения» (1858 г.). Ленинград, 1955, стр. 5.

238 Копия с донесения академика И. И. Срезневского (1857). Žr.: „Priedai", Nr. III.

dėmesį“[239]. I. Sreznevskio nuomone, Rusijos Mokslų akademija nuo tada rimtai ir susirūpinusi sudaryti lietuvių kalbos žodyną.

1852 m. Rusijos Mokslų akademija pasiuntė į Lietuvą S. Mikuckį tyrinėti lietuvių kalbos. S. Mikuckis tuo metu buvo pagarsėjęs slavų mokslininkų tarpe kaip lietuvių kalbos žinovas ir didelis lyginamosios kalbotyros studijų mėgėjas. Tokie žmonės buvo labai reikalingi ir, kaip rašo I. Jagičius, „Akademija dėjo į jį daug vilčių, nors jos vėliau ir nepasiteisino“[240].

Rusijos Mokslų akademija pavedė S. Mikuckiui, nuvykus į Lietuvą, sužinoti, kokie lietuvių kalbos žodynai yra parašyti ir kokie rašomi. Po to jis turėjo pradėti rinkti medžiagą lyginamajam lietuvių-rusų kalbų žodynui[241].

Pakeliavęs po Lietuvą, S. Mikuckis netrukus RKL skyriui pranešė, kad Telšių vyskupijoje radęs Sutkevičiaus žodyną ir girdėjęs apie Juškevičiaus žodyną. Sutkevičiaus žodyną S. Mikuckis sulygino su K. Širvydo ir su tik ką išspausdintu G. Neselmano žodynu. S. Mikuckis išrinko iš D. Sutkevičiaus žodyno apie 200 žodžių, kurių nebuvę Neselmano žodyne, prie jų pridėjo dar 1000 savo paties surinktų žodžių[242] ir visa tai nusiuntė Rusijos Mokslų akademijai. Be to, S. Mikuckis RKL skyriui pranešė, kad ištaisęs visų tų žodynų klaidas ir kai kuriuos žodžius aiškiau paaiškinęs[243]. RKL skyrius teigiamai įvertino ir tai, kad S. Mikuckis perskaitęs seniausius lietuvių rašto paminklus — (M. Daukšos, K. Širvydo darbus) ir su žodynais išaiškinęs kai kurių žodžių neaiškias reikšmes; tai, esą, padėsią tvirtą istorinį pagrindą tolesniems tyrinėjimams[244]. 1854 metais S. Mikuckis atsiuntė RKL skyriui laukiamojo lietuvių-rusų kalbų žodyno pradžią. Žinodamas Mokslų akademijos ketinimą rašyti slavų kalbų lyginamąjį žodyną ir, svarbiausia, pats būdamas didelis lyginamosios leksikografijos mėgėjas, S. Mikuckis savo darbe daug kur

---

239 Копия с донесения академика И. И. Срезневского (1857). Žr.: „Priedai“, Nr. III.

240 И. В. Ягич. История славянской филологии. СПБ, 1910, стр. 776.

241 Известия ИАН по ОРЯС III, 1854, стр. 15.

242 2-й отчёт С. Микуцкого. — Известия ИАН по ОРЯС III, 1854, стр. 175.

243 Ten pat, psl. 174—175.

244 Известия ИАН по ОРЯС III, 1854, стр. 15.

nesiribojo vien lietuvių ir rusų kalbomis, o davė lyginimų, kurie, jo nuomone, turėję nušviesti lietuviškų formų gimininguma su senovės slavų, lenkų, ukrainiečių, baltarusių ir pietų slavų kalbomis[245]. Mokslų akademija S. Mikuckio darbą sutiko labai palankiai. RKL skyriaus 1854 m. ataskaitiniame posėdyje apie S. Mikuckio tyrinėjimą buvo pasakyta: „Tai pirmasis tos rūšies darbas rusų kalba, ypatingai svarbus tuo, kad lietuvių kalboje yra daug seniausių formų, kurios yra išlikusios ir slavų kalbose“[246]. S. Mikuckio žodyną RKL skyrius spausdino savo „Izvestijose“.

Tuo pačiu metu, kai Rusijos Mokslų akademijos lėšomis į Lietuvą buvo siunčiamas S. Mikuckis, ieškota ir daugiau žmonių, kurie galėtų dirbti šitoje srityje. I. Sreznevskiui pasiūlius, Rusijos Mokslų akademija netrukus į lietuvių kalbos tyrinėjimus įtraukė J. Jušką (žr. šio darbo psl. 124).

J. Juškai pradėjus rašyti „Опыт корнеслова литовского“, RKL skyrius tikėjosi susilaukti neblogo lituanistinio darbo. Apie tai galima spręsti iš tokio fakto. 1857 m. Ragainės superintendentas K. Jordanas atsiuntė RKL skyriui laišką, klausdamas, ar Rusijos Mokslų akademijai neatrodytų tikslinga imtis sudarinėti lietuvių-rusų kalbų arba lietuvių-vokiečių kalbų žodyną. Tuo atveju jis galėtų patyrinėti žemaičių tarmę, nes Rytų Prūsijoje turįs lietuviškai kalbančių draugų[247]. Atsakyti į šį pasiūlymą RKL skyrius pavedė I. Sreznevskiui. I. Sreznevskis atsakyme K. Jordanui parašė, kad mintis sudaryti lietuvių kalbos žodyną Mokslų akademijoje kilusi jau seniai, apie 1852 m., nes slavistai gerai supranta tokio žodyno reikšmę. Žodyno reikalais į Lietuvą buvęs pasiųstas S. Mikuckis. Tačiau S. Mikuckiui nepavykus parašyti žodyną, į tą darbą esąs įtrauktas J. Juška. Rašydamas apie J. Juškos „Корнеслов литовский, сообразно с нуждами славянского языка“, I. Sreznevskis pabrėžtinai nurodė, kad autorius jame naudojąsis liaudies kalbos turtais iš įvairių Lietuvos

---

245 Известия ИАН по ОРЯС IV, 1855, стр. 11.
246 Ten pat.
247 TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 225.

tarmių ir kad todėl „reikia tikėtis, jog p. Juškevičiaus darbas bus puikus indėlis į rusų lingvistinę literatūrą ir tikriausiai, jeigu nepasikeis aplinkybės, bus išleistas, globojant II Akademijos skyriui“. K. Jordanas, jeigu jis norįs Mokslų akademijai padėti, galįs savo medžiagą atsiųsti, kaip „savanorišką auką“, be jokių sutarčių ir sąlygų, nes „[J. Juškos] darbui užbaigti reiks pašalinių priemonių, kurių tarpe p. Jordano, jau pagarsėjusio savo pagalba žodyną leidusiam p. Neselmanui, rinkiniai tikriausiai bus labai svarbūs“[248]. Taigi Rusijos Mokslų akademija rimtai laukė J. Juškos darbo. Deja, Mokslų akademijos viltys neįsikūnijo: J. Juškai, atrodo, nepavyko parašyti žodyną.

Po keliolikos metų (1876 m.) J. Juška Rusijos Mokslų akademijai įteikė brolio Antano lietuvių-lenkų kalbų žodyną. Lietuvių kalba tuo metu buvo jau nemažai tyrinėta. Lyginamojoje kalbotyroje jau buvo pasirodęs vienas kitas specialiai lietuvių kalbai skirtas darbas: G. Neselmano „Wörterbuch der littauischen Sprache“ (Königsberg, 1851), F. Kuršaičio „Beiträge zur Kunde der littauischen Sprache“ (Erstes Heft: Deutsch-littauische Phraseologie der Präpositionen. — Königsberg, 1843; Zweites Heft: Laut- und Tonlehre der littauischen Sprache.— Königsberg, 1849), A. Šleicherio „Litauische Grammatik“ (Prag, 1856), F. Kuršaičio „Grammatik der littauischen Sprache“ (Halle, 1876), F. Kuršaičio „Deutsch-littauisches Wörterbuch“, I, II (Halle, 1870—1874) ir kt. Taip pat buvo išspausdinta ir smulkesnių darbų, nagrinėjusių arba mėginusių aprašinėti lietuvių kalbą, naudojusių lietuvių kalbos duomenis indoeuropiečių šeimos kalbų giminystei nustatyti. Tačiau lietuvių kalbos medžiagos trūkumas buvo vis dar labai jaučiamas. Itin jį jautė slavų mokslininkai, kurie norėjo giliau išstudijuoti lietuvių kalbą ir pasinaudoti jos duomenimis įvairioms slavų kalbų problemoms spręsti. Rusų filologai net iki paskutiniųjų XIX a. dešimtmečių su nepasitenkinimu kalbėjo apie tai, jog rusų kalbotyra vis dar per mažai yra ištyrusi lietuvių kalbą. Rusų ir slavų filologijos istorikas

---

248 Копия с донесения акад. И. И. Срезневского (1857). Žr.: „Priedai“, Nr. III.

A. Kočiubinskis 1882 m. rašė, kad „lietuvių kalba — tas rusų kalbotyros lobynas — rusų filologijos mokslams iki paskutiniųjų p. Potebnios darbų buvo beveik nežinoma žemė“[249]. Nors A. Kočiubinskis perdaug vienašališkai apibūdino padėtį, išleidęs iš akių I. Sreznevskio, A. Hilferdingo, F. Fortunatovo, pagaliau J. Juškos darbus, skirtus rusų visuomenei, tačiau jo nuomonė yra būdinga anam laikotarpiui. E. Volteris dar 1886 m. kaltino lietuvius, kad jie nesirūpiną savo tyrinėjimus padaryti prieinamus rusų šviesuomenei: „Jeigu šių dienų mokyti lietuviai randa maža simpatijų rusų visuomenėje, [...] tai negalima jų pačių nekaltinti, nes jie patys nėra nieko padarę, kad supažindintų rusus su Lietuva“[250]. Kaip išimtį E. Volteris nurodė tik J. Juškos darbą „Kałbos lëtuviszko lëžuv'o“ ir A. Juškos tuo metu spausdintą lietuvių kalbos žodyną bei išėjusius liaudies dainų ir papročių rinkinius.

A. Juškos lietuvių-rusų-lenkų kalbų žodynas (Akademijai žodynas buvo įteiktas su J. Juškos prie jo pridėtais rusiškais atitikmenimis) RKL skyriaus buvo palankiai sutiktas kaip seniai laukiamas darbas, ypatingai vertingas nauja kalbos medžiaga. Pirmasis oficialusis Rusijos Mokslų akademijos recenzentas A. Potebnia, gavęs A. Juškos žodyno pradžią — *A* raidės žodžius — ir peržiūrėjęs *ak-, al-, ar-* rankraščius, nurodo, kad juose yra nemažai žodžių, kurie F. Kuršaičio ir G. Nesselmano žodynuose arba visai praleisti, arba dirbtinai išversti iš vokiečių kalbos. A. Potebniai atrodė, kad dėl tos naujos medžiagos žodyną verta spausdinti net ir visai netaisytą. Savo recenzijoje jis rašė: „Dėl to, man atrodo, p. p. Juškevičių žodyną, šiaip ar taip, pageidautina išvysti išspausdintą, t. y. net ir tuo atveju, jeigu autoriai nepanorės, be kitko, toliau atlikinėti begalinių taisinėjimų ir papildinėjimų“[251].

A. Juškos žodyno medžiagos atranka ir sutvarkymas buvo artimi RKL skyriaus reikalavimams, statomiems giminingų kal-

---

[249] А. А. Кочубинский. Итоги славянской и русской филологии. Одесса, 1882, стр. 24.
[250] Э. Вольтер. Литовский катихизис Н. Даукши. СПБ, 1886, стр. VIII.
[251] TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 3—22. Citata versta iš rusų kalbos.

bų žodynams. RKL skyrius nuo XIX a. vidurio daug dirbo rusų leksikografijos srityje. Tame darbe nemažą vaidmenį suvaidino I. Sreznevskis — stambiausias to meto rusų ir slavų filologijos specialistas. I. Sreznevskis buvo labai plataus akiračio ir didelių užmojų mokslininkas, dirbęs įvairiuose slavų filologijos baruose. Jisai giliai suprato liaudies šnekamosios kalbos vertę tautotyros darbams ir, pradėjęs dirbti Rusijos Mokslų akademijoje, visą RKL skyrių pakreipė nauja, pažangesne linkme. Akad. J. Grotas vaizdžiai sako, kad I. Sreznevskis „pradėjo Skyriuje naują gyvenimą“[252].

I. Sreznevskis labai svarbiu darbu laikė sritinio žodyno parengimą. Sritiniuose žodynuose, jo nuomone, turįs atsiskleisti visas bet kurios kalbos lobis, jos raidos dėsniai, istorija[253]. Todėl jis brangino tarminę medžiagą ir kitų kalbų žodynuose.

Iš I. Sreznevskio išspausdintų recenzijų apie žodynus matyti, kad jis sekė slavų leksikografijos vystymąsi, aptarinėjo ir vertino išeinančius darbus, stebėjo nuvykęs į vietą, kaip sudarinėjami žodynai, karštu žodžiu palaikė bent kokias pastangas šio darbo bare[254].

I. Sreznevskis nesiribojo vien darbų stebėjimu, o kur galėdamas juos ir organizavo. Tai matyti kad ir iš tokio fakto. 1856 m. „Известия ИАН по ОРЯС“ V tome, kur rašoma apie RKL skyriaus veiklą, tarp kitko pažymima, kad I. Sreznevskis, RKL skyriaus įgaliotas, tarėsi su Gerovimu, kuris rašysiąs bulgarų kalbos žodyną. I. Sreznevskis susitarė net dėl to žodyno pobūdžio, kuris, žinoma, turėjo būti artimas rusų mokslininkų interesams. Buvo susitarta, kad į žodyną bus sudėta ne tik kaimo žmonių, bet ir miestiečių leksika, ne tik slavų kilmės žodžiai, bet ir daugiau įsigalėję skoliniai; kad bulgariški žodžiai žodyne bus aiškinami bulgariškai, bet prie aiškinimo bus duodamas ir

---

252 Л. И. Балахонова. История составления и принципы построения «Опыта областного великорусского словаря» Академии наук (1852 г.) и его «Дополнения» (1858 г.). Ленинград, 1955, стр. 7.
253 Ten pat.
254 ЖМНП 1848, LVII, отд. VI, стр. 167—188; LVIII, отд. VI, стр. 217—251; LX, отд. VI, стр. 161—181.

trumpas vertimas į rusų kalbą; kad bulgariškai žodžiai bus aiškinami taip, kaip V. Karadžičo serbų kalbos žodyne, vadinasi, žodyne bus aiškinama ne tik semantiniais dubletais, bet ir tokiais aiškinimais, kurie plačiau atskleidžia etnografinius dalykus[255].

A. Juška savo žodyne taip pat pateikė visus žodžius, kuriuos tik buvo išgirdęs iš liaudies lūpų, neskirdamas lietuviškų žodžių nuo skolinių, nepaisydamas, kurioje Lietuvos vietoje juos užrašė. Surinktoji leksika jo žodyne stengiamasi aiškinti lietuviškais pavyzdžiais, prie visų žodžių pridedant ir vertimą į lenkų bei rusų kalbas, kad žodynu galėtų naudotis ir tų tautų skaitytojai. A. Juškos žodyne labai ryškus ir etnografinis momentas. Tiesa, ne visi šie žodyno savumai pasižymi griežtu nuoseklumu, tačiau autoriaus pastangos eiti tokia medžiagos rinkimo ir tvarkymo linkme yra labai aiškios. Turint galvoje, kad žodyno autoriaus brolis Jonas kalbos darbą pradėjo paragintas I. Sreznevskio ir paskui dirbo daugiau ar mažiau palaikydamas su juo ryšius, A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno pobūdžiui galėjo turėti įtakos ir I. Sreznevskio reikalavimai, keliami nacionalinių kalbų žodynams. Kad J. Juška būtų taręsis su I. Sreznevskiu dėl savo brolio žodyno rengimo ar jam medžiagos rinkimo metodo, apie tai neturime žinių. Tačiau I. Sreznevskio nuomonė tais klausimais J. Juškai ir jo broliui leksikografui galėjo būti žinoma.

Atkreipęs į save įžymių mokslininkų — A. Potebnios ir I. Sreznevskio — dėmesį naujos turtingos medžiagos gausumu, A. Juškos lietuvių-rusų-lenkų kalbų žodynas buvo įtrauktas į Rusijos Mokslų akademijos RKL skyriaus planinius darbus ir jo spausdinimui buvo paskirtas oficialus redaktorius I. Jagičius. 1884 m. kovo mėn. pasirodė pirmosios žodyno korektūros[256].

---

[255] Известия ИАН по ОРЯС V, 1856, стр. 45—46.
[256] J. Juškos laiškas J. Grotui (1884. IV. 29). — TSRS MA A, f. 9. apr. 1, nr. 518, l. 52.

2. A. JUŠKOS LIETUVIŲ-LENKŲ KALBŲ ŽODYNO REDAGAVIMO DARBAS RUSIJOS MOKSLŲ AKADEMIJOJE

Rusijos Mokslų akademija nuo XIX a. vidurio organizavo lietuvių kalbos tyrinėjimus, norėdama parūpinti rusų filologijai tos srities darbų. Todėl, leisdama A. Juškos žodyną, Mokslų akademija norėjo padaryti jį tinkamą rusų skaitytojui. Šis pagrindinis A. Juškos žodyno leidimo tikslas negalėjo neturėti įtakos Mokslų akademijos paskirtų žodynui redaguoti redaktorių požiūriui į žodyno medžiagą, sandarą ir redagavimo darbą.

Rusijos Mokslų akademijos recenzentas A. Potebnia, nurodęs A. Juškos žodyno vertingumą ir iškėlęs būtiną reikalą jį išleisti, išdėstė ir tuos reikalavimus, kurie, jo manymu, pagerintų žodyną ir padarytų jį tinkamesnį rusų filologijai. Savo recenzijoje jis atkreipė dėmesį į tai, kad A. Juškos lietuvių kalbos žodyne, pirmajame tos srities Rusijos Mokslų akademijos leidžiamame darbe, nėra leksikos iš lietuviškų spausdintų šaltinių. Tuo tarpu filologijos mokslui buvo svarbu susilaukti išsamaus lietuvių kalbos žodyno, vienoje vietoje pateikiančio visą lietuvių kalbos leksikos medžiagą. Pažiūrėjęs į A. Juškos žodyną, kaip į praktinę kalbotyros priemonę lietuvių kalbai pažinti, A. Potebnia pabrėžė, kad nors jis negalįs reikalauti pradėti išrinkinėti šiam žodynui žodžius iš spausdintų knygų ar iš turtingo paties autoriaus liaudies dainų rinkinio, nes suprantąs, kad „būtų nepraktiška užkrauti autoriams sunkią ir nepakeliamą naštą“[257], kadangi žodynas jau parašytas, tačiau manąs, kad, įtraukus į žodyną kai kuriuos parinktus žodžius iš G. Neselmano ir F. Kuršaičio[258] išleistųjų žodynų, o taip pat ir iš mažesnių žodynėlių, esamų prie Šleicherio chrestomatijos ir Donelaičio raštų, nelabai teatitolintų A. Juškos žodyno pasirodymą spaudoje. A. Potebnia, teigiamai vertindamas A. Juškos žodyną ir siūlydamas Mokslų akademijai jį spausdinti, pirmenybę vis dėlto atidavė G. Neselmano žodynui, turinčiam įvairesnių šaltinių medžiagą: „P. p. J. [Juškevičių] Žodynas parašytas, kaip pratarmėje sakoma, išimtinai iš A. V. Juškevičiaus girdėtų žodžių, kas, žinoma, vienu atžvilgiu yra labai

257 A. Potebnios recenzija. — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 3—22. Citata versta iš rusų kalbos.

258 A. Potebnia rašė recenziją 1876 m., jau išėjus I tomui F. Kuršaičio „Wörterbuch der Littauischen Sprache. Deutsch-Littauisch“ (1870).

vertinga. Tačiau, kita vertus, šitas žodynas, būdamas toks, kaip dabar [be papildymų], negalėtų pakeisti Neselmano Žodyno. Pastarajame, tai aiškiai matyti, taip pat yra daug liaudiškų žodžių, kurių nėra pirmajame žodyne; yra žodžių, kurie neabejotinai turėtų būti ir p. p. J. [Juškevičių] darbe, tačiau jie į Žodyną jų neįdėjo"[259]. Tai spragai A. Juškos žodyne užkišti A. Potebnia ir siūlė, kiek dar galima, pasinaudoti spausdinta literatūra.

Šių savo siūlymų A. Potebnia nelaikė priešingais autoriaus pagrindiniam žodžių atrankos principui. Jis buvo tokios nuomonės, kad literatūrinė medžiaga žodyno charakterio nepakeistų: „Nemanau, kad, pasinaudojus nurodytomis priemonėmis [aukščiau minėtais raštais], būtų pakenkta pagrindiniam Žodyno principui". Jo manymu, ir tiesiai iš liaudies lūpų užrašinėjant žodžius bei iš jų sudarant žodyną, autoriui inteligentui esą sunku išlaikyti griežtą medžiagos atranką, apsaugančią tokį specialų kalbos žodyną nuo svetimų jam elementų. A. Potebnios teigimu, iš viso, renkant medžiagą, „vargu ar galima nustatyti ribą tarp to, ką mes tikrai girdėjome iš liaudies lūpų, ir to, ką girdėjo kiti, ir kas mus tepasiekė aplinkiniais keliais ir mūsų tik priimta („одобрено")". Ir tikrai, kaip matyti iš pakliuvusių į A. Juškos žodyną kai kurių naujadarų arba mažai apsišvietusiems valstiečiams būdingų žodžių, A. Potebnia, taip teigdamas, buvo gana įžvalgus ir teisus.

A. Potebnia į žodyną pažiūrėjo ne tik mokslininko, bet iš dalies ir leidėjo praktiko akimis, atkreipdamas autoriaus dėmesį į glaustumo trūkumą žodyno medžiagoje. A. Potebnia skaitė žodyno rankraštį, kuris jau turėjo ir rusišką J. Juškos vertimą, nepasižymėjusį glaustumu, ir prikišo autoriui pasitaikantį, aiškinant reikšmes, kartojimąsi. A. Potebnia prie pašalintinos iš žodyno medžiagos, tik be reikalo užimančios vietą, priskyrė net visą lenkiškąjį vertimą: „Lenkiškieji aiškinimai gali būti pašalinti be skriaudos žodynui, išskyrus tuos retus atvejus, kai lietuviškas žodis atrodo paskolintas ne iš rusų, o iš lenkų kalbos, pvz.: *alasavoti, halasować*". Prie žodyno straipsnių *adatininkas* ir *adinininkas* A. Potebnia konkrečiai pažymėjo skliausteliuose, kiek žodžių, jo manymu, iš tų

---

[259] A. Potebnios recenzija. — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 3—22. Citata versta iš rusų kalbos.

straipsnių reikėtų išbraukti: „*Adatinìnkas*, делающий иглы, игольщик igłarz. Adatinìnkas dìrba àdatas. (Шесть слов лишних). *Adininìnkas*, часовая стрелка, wskaziciel godziny na zegarze. Adininìnkas róda adìnas ąnt dziègoriaus. (Девять слов лишних)". A. Potebnia nurodė dar ir kelis kitus žodžius, kurių straipsniuose taip pat esą daug nereikalingos medžiagos, jos tarpe ir lenkiškieji atitikmenys: „*aketẽ* (12 из 14 слов лишни), *akìnis*, *akìplesza*, *akmů*, *aksztis*, *àktajnis*, *àlbicajs*, *anksztis* (16 слов из 18 лишни, ибо первый пример нетипичен, а во 2-ом объяснено слово *brándis*, которое должно стоять на своем месте)"[260] ir t. t. A. Potebnios recenzuotoje *A* raidės rankraščio redakcijoje (A III) žodžių *Aketė* ir *Ankštis* straipsniai atrodo taip:

> *aketẽ*, прорубь; przerąb. Ko ne suszałaù ąnt aketẽs skálbdama żlùgtą; ledè iszkìrta aketés żvejójąnt.
>
> *ąnksztis*, *-tįs*, f. (pàrkste); стручек, кожеобразное вместилище семян; stręcz. Ą́nksztis żirniu tabałúja kàjp églės kąnkóreżej. Su ąnkszczià iszvìrti żìrnej íra brą̀ndis. Szìmet gráżios ą́nksztis żìrniu, pùpu. v. szioszė, ìżena, kévałas, ą́nksztėtį.

(Straipsnio *ankštis* paskutinio sakinio recenzentas, tur būt, nepastebėjo. Jis kalba apie 18 žodžių straipsnyje, tuo tarpu kitame puslapyje yra dar vienas — paskutinysis sakinys).

Klausimas, ar lenkiškieji atitikmenys žodyne reikalingi, matyt, buvo iškilęs labai rimtai, nes J. Boduenas de Kurtenė vėliau, 1886 m., rašydamas apie vertimo į rusų kalbą pridėjimą prie žodyno, matė reikalą pažymėti: „Tačiau lenkiškas vertimas turėjo būti paliktas kaip pirmutinis ir paties autoriaus, kun. Antano, atliktas"[261].

Nesutiko su lenkų kalbos išbraukimu iš žodyno ir broliai Juškos. Jie, toliau rengdami žodyną spaudai, daug kur atsižvelgė į A. Potebnios pageidavimus ir daugelį dalykų jo nurodymu ištaisė[262], tačiau lenkiškojo vertimo neišbraukė. Atsisakyti šio vertimo būtų reiškę atsisakyti dalies jau įdėto į žodyną darbo, kuris veikalo nemenkino, o, atvirkščiai, darė jį priei-

---

[260] A. Potebnios recenzija. — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 3—22. Citata versta iš rusų kalbos.

[261] J. B a u d o i n d e C o u r t e n a y, Jan Juszkiewicz. — PF I, s. 771.

[262] J. Juškos laiškas I. Sreznevskiui (1878. V. 6). Žr.: „Priedai", Nr. IV, [1].

namą platesniam skaitytojų ratui. Be to, lenkiškasis vertimas buvo atliktas paties autoriaus, jam renkant žodžius iš žmonių lūpų, gerai įsiklausius į jų reikšmes, tuo tarpu rusiškąjį vertimą reikėjo atlikti autoriaus broliui Jonui, neturėjusiam tokio artimo ryšio su žodyno šaltiniu. Tai buvo aplinkybės, kurios vertė palikti žodyne A. Juškos atliktą lenkiškąjį vertimą. Vėliau lenkiškasis vertimas daug padėjo redaktoriams, dirbusiems po autoriaus ir J. Juškos mirties: kai reikėjo lietuviškus žodžius versti į rusų kalbą, šis vertimas daug padėjo aiškinantis kai kurių žodžių reikšmes.

Nesant galimybės pilnutinai įvykdyti recenzento A. Potebnios pageidavimo — papildyti žodyną iš raštų išrašyta medžiaga ir padaryti jį glaustesnį, atsisakant lenkiško vertimo, Rusijos Mokslų akademija pradėjo žodyną spausdinti tokį, koks jis buvo parengtas. Rūpindamasi žodyno tinkamumu rusų visuomenei, Mokslų akademija atkreipė dėmesį tik į tai, kad lietuviška medžiaga žodyne būtų gerai išversta į rusų kalbą. Jau A. Potebnia savo recenzijoje nurodė, kad žodynas turi būti sutvarkytas taip, jog visą lietuvišką medžiagą, — ne tik antraštinius žodžius, bet ir lietuviškus reikšmių paaiškinimus bei iliustracijas, — rusų skaitytojas galėtų išsiaiškinti be pašalinių šaltinių pagalbos. Todėl A. Juška ir vėlesnieji Mokslų akademijos paskirti žodyno redaktoriai stengėsi plačiau ir išsamiau paaiškinti rusų kalba žodžių reikšmes. Jie vertė į rusų kalbą frazeologinius bei ne visai laisvus junginius, dėjo gramatinius ir dialektologinius paaiškinimus. Rusiškoji straipsnio dalis įėjo į A. Juškos žodyną kaip žymus jo papildymas.

Visos A. Juškos žodyno išleistosios knygos buvo spausdinamos Rusijos Mokslų akademijoje, ir visiems spaustuvei rengiamiems žodyno rankraščiams buvo statomi tie patys reikalavimai. Tačiau kiekviena išėjusi iš spaudos A. Juškos žodyno knyga buvo suredaguota skirtingai. Kiekvienas redaktorius savaip vertė žodyno lietuviškąją medžiagą į rusų kalbą, savaip tvarkė lenkiškąjį vertimą. Vieni redaktoriai buvo linkę į didesnį žodyno perdirbinėjimą, kiti daugiau laikėsi originalo. Toks redakcinio darbo įvairavimas nemažai priklausė nuo kiekvieno redaktoriaus jam pavesto uždavinio supratimo. Antai F. Fortunatovas buvo pasiryžęs išleisti tą medžiagą, kuri buvo pateikta

paties autoriaus, ir jo redaguotoji knyga yra artimiausia originalui. Panaši yra ir J. Šlapelio redaguotoji knyga, nes J. Šlapelis, neturėdamas specialaus lingvistinio išsimokslinimo, dirbo F. Fortunatovo vadovaujamas. Kitokio pobūdžio buvo įžymių lietuvių kalbininkų J. Jablonskio ir K. Būgos redagavimo darbas. Gimtoji lietuvių kalba ir lengviau prieinama tarmių medžiaga leido jiems atlikti esmingesnius žodyno taisymus. Pagaliau šie abu kalbininkai kiek kitaip žiūrėjo ir į žodyno leidimą. Jie rengė A. Juškos žodyną spaudai, manydami, kad šis žodynas ne vienerius metus turės būti pagrindinis leksikografinis lietuvių kalbos veikalas.

Nevienodai tvarkydami A. Juškos surinktąją medžiagą, redaktoriai išspausdintąsias žodyno knygas padarė skirtingai nutolusias nuo autoriaus originalo ir kalbiniu bei leksikografiniu atžvilgiu skirtingai apdorotas. Taigi išspausdintosios žodyno knygos, — svarbus XIX a. antrosios pusės lietuvių liaudies kalbos paminklas, — tiek istoriniu, tiek ir kalbiniu moksliniu požiūriu yra nelygiavertės.

Prieš pradėdami konkrečiai kalbėti apie A. Juškos lietuvių-rusų-lenkų kalbų žodyno redagavimą Rusijos Mokslų akademijoje, pirmiausia turime apžvelgti J. Juškos atliktus pakeitimus žodyne, nes visi Mokslų akademijos paskirtieji redaktoriai tvarkė žodyno rankraščius, jau daugiau ar mažiau jo apdorotus.

Rengiant žodyną spaudai, J. Juška nemažai padėjo savo broliui. Pirmiausia jis išlygino, suvienodino kai kuriuos žodyno sistemos dalykus, būtent: autorius buvo ne visur parašęs pagrindines žodžio formas. J. Juška prie kiekvieno antraštinio daiktavardžio pridėjo jo kilmininko galūnę, prie būdvardžio — moteriškosios giminės galūnę, prie veiksmažodžio — būtojo ir būsimojo laiko pirmojo asmens formas. Taip pat buvo likę žodyne spragų, nenuoseklumų kalbos literatūrinimo atžvilgiu. J. Juška, prieš siųsdamas žodyno rankraščius į spaustuvę, dar kiek aplygino ir tarmiškumus. Žymiausi šios rūšies pakeitimai buvo šie: tarmėse sutrumpėjusias veiksmažodžių galūnes J. Juška atstatinėjo pilnomis, o bendraties galūnę *-tie* keitė į *-ti*. Be to, J. Juška vienur kitur mėgino nurodyti užrašymo vietą, ir jo redaguotoje žodyno dalyje atsirado santrumpos *Vel.*, *Als.* J. Juška tvarkė ir kirčiavimą. Žodyno autorius, rinkdamas žodžius ir

iliustracinę medžiagą, kirčius buvo ne visur pažymėjęs. J. Juška pasiryžo sukirčiuoti visus paliktus be kirčio žodžius. Tai padaryti iš dalies jį paskatino A. Potebnia. Tuo metu kirčio mokslas lingvistikoje, o ypač slavų kalbotyroje, užėmė vis svarbesnę vietą, ir A. Potebnia savo recenzijoje į žodyno kirčiavimą atkreipė rimtą dėmesį. Jis nurodė ne tik būtinumą sukirčiuoti visą lietuviškąjį žodyno tekstą, bet reikalavo, kad prie kiekvieno antraštinio žodžio būtų iškeltos visos jo formos, kurios turi kitą, negu antraštinė forma, kirčio vietą arba kitą kirčiuoto skiemens ilgumą. Šiuo reikalu jis rašė: „[Reikia] pažymėti visus duodamo vardažodžio, veiksmažodžio ir įvardžio kirčius ir ilgumus. [...] Dabar, pavyzdžiui, prie *atvèžti* yra tik viena kirčiuota forma, o prie *ànkaras* mes staiga sužinome, kad yra formų su kirčiu ant priešdėlio: *àtveže*". Norėdamas įtikinti žodyno autorių, kad reikia žodžiai sukirčiuoti, A. Potebnia savo recenzijoje priminė F. Kuršaičio kirčiuotą žodyną, kurio reikšmė kirčio mokslui esanti visiems gerai žinoma, ir apgailestavo, jog V. Dalis šioje srityje ne tiek yra padaręs, kiek buvo galėjęs padaryti. „Užtat neabejotina, — toliau rašė jis, — kad p. p. Juškevičiai susilauktų visų susidomėjusiųjų dėkingumo, jeigu vietoje atsitiktinių žinių apie linksniuojamo ir asmenuojamo žodžio kirtį ir kirčio nepastovumą jie pasiryžtų pateikti viską, ką jie apie tai žino"[263]. A. Potebnia patarė Juškoms susipažinti su F. Kuršaičio darbuose vartojamu kirčiavimu, ir J. Juška tais darbais nemažai pasinaudojo.

F. Kuršaitis veikale „Beiträge zur Kunde der Littauischen Sprache" (1849) buvo paskelbęs, kad lietuvių kalba turi kirtį ne tokį, kaip kitos indoeuropiečių kalbos. Ji turi tam tikrą garsų tarimo intonaciją, ypačiai ryškią kirčiuotuose skiemenyse, — ji turi priegaidę. J. Juška, norėdamas sukirčiuoti labai įvairią kirčio atžvilgiu A. Juškos žodyno tarminę medžiagą (žr. aukščiau, psl. 193), negalėjo pasinaudoti F. Kuršaičio priegaidžių sistema, kuri buvo paremta aukštaičių vakariečių pietiečių tarmės kirčiavimu. Todėl J. Juška ir toliau vartojo tuos pačius kirčio ženklus, kuriuos matome ir A. Juškos rankraščiuose: dešininį, reiškiantį ilgą kirčiuoto skiemens garsą, ir kairinį — trumpą. Tokiam kirčių žymėjimui, be abejo, turėjo

[263] A. Potebnios recenzija. — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 3—22.

reikšmės ir J. Juškos nuomonė, jog „rėjktu vartóti tókius żęnkłakilus, kurie but ájškej suprą́ntami ne tik vieníems mokslìngiems tyrëjams lietùviškos kałbós, bet ir visíems skajtýtojams lietùviška rášta“[264]. Tačiau, norėdamas žodyno kirčiavimą padaryti artimesnį mokslinėje literatūroje pasirodžiusiam būdui žymėti lietuvių kalbos kirčius, J. Juška iš F. Kuršaičio nusižiūrėjo, ant kurio dvibalsių ir mišriųjų dvigarsių sando tokie ženklai yra rašomi. F. Kuršaitis, dešininiu žymėdamas tvirtapradę priegaidę, rašo jį ant pirmojo dvigarsių sando. Taip pat daro ir J. Juška, žymėdamas dvigarsių kirtį, nepaisydamas, kokios jie priegaidės, vadinasi, kokio ilgumo pirmasis sandas, pvz.: *ájpintis, ałksnájtė, gréjtaj, álna gáłva su pújkejs ragájs, várginti, kárvė, anándaj, jíe*[264a] *ánkakli tùri su pónu, t. y. kłápata, platùs ántis marškiniú, vér̃šis* ir t. t. A. Juškos *bàrsztis* J. Juškos ištaisomas: *bárštis* (B III, str. *bádżolė*). Taip ištaisinėdamas ir dvibalsio *ai* kirtį, J. Juška panaikino priegaidės pėdsakus: A. Juškos *bàjka, straszydło* pakeičiama į *bájka: anà pasirëdżius lygù bájka; bàjgtį* pakeičiamas į *bájgti; bàjkotjs* — į *bájkoties; dàjnas* (acc. pl.) — į *dájnas; tenàj* — į *tenáj* ir pan.

Vienintelis atvejis, kur J. Juška skyrė priegaidę, buvo dvibalsio *au* kirčiavimas. *Au* priegaidė visuomet yra ryški, ir J. Juška, matyt, gerai ją girdėjo. Pavyzdžiai: *tiek métu amżiáute išamżiavaú* (A III[265], str. *Amżiauti*); *anáurė buvaú atéjęs* (A III, str. *Anáurė*); *daviaú* (A III, str. *Aníeka*) ir t. t.

F. Kuršaitis, teigdamas, kad lietuvių kalboje *u* ir *i* garsai visuomet yra trumpi, dvibalsio *ui* tvirtapradę priegaidę žymi kairiniu ženklu — *ùi*, taip pat, kaip mišriuosiuose dvigarsiuose *ùl, ùr*. J. Juška ant mišriųjų dvigarsių taip pat visur deda kairinį ženklą: *tùršia* (A III, str. *Ántinas*); *antpìlta* (A III, str. *Ántpilas*); *pìrštu* (gen. plur., A III, str. *Antpirštis*); *dìrbti* (A III, str. *Áplamas*); *pasilùrbinęs* (A III, str. *Aplėbýs*); *apvìlkti* (A III, str. *Aplëgioti*); *dìngstis* (A III, str. *Aplinkýbė*). Tačiau dvibalsį *ui* rašo dažniausiai *úi*. Todėl spausdintos žodyno I dalies pratarmėje esantis F. Fortunatovo teigimas, kad

[264] Lietùviškos dájnos użrašýtos par Antáną Juškévičę Velûnós apìgardoje, III. Казань, 1882, стр. X.

[264a] Dvibalsį *ie* J. Juška visur rašo *ıė* ir kirčiuoja *íė*. Šiame darbe jis perrašomas *íe*.

[265] *A* raidės III redakcija yra J. Juškos ranka spaustuvei perrašytas rankraštis.

J. Juška perkirčiavo tik tuos žodžius, kuriuos rado F. Kuršaičio sukirčiuotus, ir viską kirčiavęs tik taip, kaip F. Kuršaičio kirčiuota[266], yra per griežtas.

A. Juškos kirčiavimas, stengiantis išlaikyti kirtį, kuris buvo nugirstas tarmėje, ir J. Juškos nusižiūrėti F. Kuršaičio aukštaičių vakariečių tarmės kirčiavimo sistemos kirčiai žodyno tekstą kirčiavimo atžvilgiu padarė gana margą, nors J. Juška stengėsi žodyno kirčiavimą vienodinti, literatūrinti. Kirčio įvairavimą dar padidino tie atvejai, kai A. Juškos nesukirčiuotus ir F. Kuršaičio žodyne nerastus žodžius J. Juška pats sukirčiavo. Kartais, nežinodamas tikros kirčio vietos ir kirčiuoto skiemens ilgumo, jis padarydavo ir klaidų. Iš rankraščių matyti, kad J. Juška ne visuomet būdavo tvirtas dėl dedamo kirčio. Pavyzdžiui, *A* raidės II redakcijoje A. Juškos rašoma: *vestà antrà patì* (str. *Antravadas*), o J. Juška ištaiso: *vestà ąntra páti,* paskui kirtį *páti* nubraukia ir žodį palieka nekirčiuotą. *A* raidės III redakcijoje J. Juška vėl keičia kirčio vietą *patí* ir čia pat ištaiso *patì*. *A* raidės II redakcijoje (str. *ąnksztėtį*) A. Juškos rašoma: *Ąnksztejęn žirnej szímet,* [...] *várpėjęn mįžej.* J. Juška *A* raidės III redakcijoje rašo: *Ánkšteję žirnej šimet,* [...] *várpėję miežej,* o spausdintoje žodyno dalyje ištaiso: *Ankštēję žirnej šįmet,* [...] *várpēję miėžej.* Yra rankraščiuose žodžių, kurių kirčiavimą J. Juška klaidingai ištaisė: A. Juškos *bèsti* (B III, str. *badìtį*) ištaisyta į *bēsti* (F. Fortunatovo redaguotoje žodyno dalyje atstatytas A. Juškos kirtis: *bèsti*); A. Juškos *in szóną* (B III, str. *bàksterėtį*) ištaisyta *į šòną* (F. Fortunatovo — *į šóną*), A. Juškos *bakúžė* (B III, str. *bakà*) — J. Juškos *bakùžė* (F. Fortunatovo palikta *bakùžė*), A. Juškos germanizmas *bákis* „nešinys, pakas“ (B III, str. *bákis*) J. Juškos, matyt, palaikytas bendrašakniu su žodžiu *bàkinti* ir *bàkyti* „kumšėti, mušti, niuksėti“ ir ištaisytas į *bàkis* (F. Fortunatovas atstato *bákis*) ir t. t.

J. Boduenas de Kurtenė, skaitydamas su J. Juška žodyno korektūras, buvo pastebėjęs, kad J. Juška turi prastą klausą[267]. Tuo jis iš dalies ir aiškina J. Juškos kirčiavimo klaidas.

Vėlesniems žodyno redaktoriams autoriaus kirčio spragos ir J. Juškos kirčio žymėjimo įvairavimas bei netikslumai sudarė

---

[266] АЮ I, вып. I, стр. XVII.
[267] J. Baudoin de Courtenay. Jan Juszkiewicz. — PF I, s. 775.

nemaža sunkumų, bet atsisakyti nuo viso teksto kirčiavimo niekas iš jų negalvojo. Nepaisydami iškylančių sunkumų, redaktoriai tęsė autoriaus ir jo pagalbininko J. Juškos darbą ir kirčiavo visą žodyno tekstą, o kai kurie jų žymėjo ir kirčiuoto skiemens priegaidę. Tuo būdu A. Juškos žodynas, šalia F. Kuršaičio „Wörterbuch der littauischen Sprache“ (Halle, I — 1870; II — 1874) ir „Littauisch-deutsches Wörterbuch“ (Halle, 1883), įėjo į lietuvių leksikografiją kaip vienas stambiausiųjų kirčiuotų žodynų. Taigi nors J. Juškos darbas žymint kirčio vietą ir kirčiuoto skiemens ilgumą nedavė patikimos medžiagos akcentologijai, bet pats jo sumanymas kirčiuoti visus žodyno žodžius buvo vertingas ir svarbus dalykas.

Didelis ir reikšmingas J. Juškos darbas buvo rusiškų atitikmenų pridėjimas žodynui. Sumanymas duoti rusišką vertimą, reikia manyti, priklauso ne vieniems broliams Juškoms, bet iš dalies ir J. Boduenui de Kurtenė, kuris ypačiai rūpinosi A. Juškos surinktąja gausia medžiaga ir stengėsi, kad ji būtų moksliškai apdorota ir išspausdinta.

Kadangi žodyną spausdino Rusijos Mokslų akademija ir rusų mokslininkai juo daugiau domėjosi, negu lenkų visuomenė, rusiškas vertimas žodyne turėjo ypatingos reikšmės. Antra vertus, aplinkybės, kurios XIX a. viduryje A. Jušką vertė savo žodynui pasirinkti lenkiškąjį vertimą, dabar buvo jau pasikeitusios. A. Juškos laikų lietuvių šviesuoliai mokslus buvo ėję daugiausia lenkiškose mokyklose, ir todėl lenkų kalba, šalia gimtosios lietuvių kalbos, šviesuomenėje buvo vyraujanti. Užtat visai suprantama, kodėl A. Juška lietuvių kalbos žodynui pasirinko lenkišką vertimą: jo reikėjo ne tiek lenkų visuomenei, kiek patiems lietuviams, mokslus ėjusiems lenkiškoje aplinkoje. A. Juška savo darbą skyrė pirmiausia lietuvių inteligentijai. Tai matyti iš to, kad semantinė žodžių charakteristika žodyne buvo duodama ne tik lenkišku vertimu, bet ir jį labai plačiai papildančiais lietuviškais aiškinimais. Žodyno spausdinimo metais lenkiškas vertimas buvo jau mažiau reikalingas, nes nuo paskutiniųjų XIX a. dešimtmečių Lietuvoje didesnę reikšmę ėmė turėti rusų, o ne lenkų kultūra. Taigi J. Boduenas de Kurtenė tik iš dalies buvo teisus, sakydamas, jog rusiškąjį vertimą prie žodyno buvo svarbu pridėti vien todėl, kad būtų

buvę „sunku reikalauti iš Rusijos akademijos išspausdinti žodyną tik lietuvių-lenkų kalbomis“[268].

J. Juška išvertė į rusų kalbą žodyno rankraščius iki *L* raidės. Yra išversti ir *M* raidės rankraščiai, kuriuos broliai buvo parengę peržiūrėti I. Sreznevskiui.

J. Juška žodyną vertė į rusų kalbą, stengdamasis visą lietuviškąją straipsnio medžiagą padaryti gerai suprantamą rusų skaitytojui. Tam reikalui, antraštinio žodžio reikšmę nurodęs straipsnio pradžioje, jis iliustracinėje medžiagoje dar davė žodžių, posakių ir net ištisų sakinių vertimus. Pavyzdžiai:

> *Abejájp*, двояко, так и сяк, так или иначе; [...]. Jijẽ áudžia abejájp, t. y. vienájp ir antrájp. Она точет (tcze) обоими способами, т. е. одним и другим. [...].
>
> *Abejókas*, [...] непостоянный; [...]. Kurs prìžad, o ne atitíes, pašóks, o ne padìrbs, tas abejókas. Кто обещает, да не исполняет, возьмется да не сделает, тот непостоянный. 2) умеренный; [...]. Óras (воздух) abejókas, t. y. ni šáłtas ni šìłtas.
>
> *Abejùr*, adv. здесь и там, повсюду; туда и сюда; [...]. Abejùr manę̃s pìłna, повсюду меня полно. Abejùr nuẽjk, pavejzdẽk. Туда и сюда поди, посмотри.
>
> *Alè*, conj. a, но; [...]. Ni slìsties níera tìkra výna, alè vis vandű. Ни капли нет настоящего вина, а все вода.

Tad J. Juška vertė į rusų kalbą net ir tuos iliustracinius sakinius, kuriems suprasti visai pakako straipsnio pradžioje duotojo vertimo. Detaliai versti iliustracinę medžiagą J. Jušką turėjo paskatinti A. Potebnios recenzija, kurioje buvo nurodyta, kad žodyne neturį likti nė vieno lietuviško žodžio, nesuprantamo skaitytojui ir negalimo išsiaiškinti paties žodyno teikiama medžiaga. Taip rašydamas, A. Potebnia turėjo galvoje tai, kad visi žodžiai, esantieji iliustracinėje medžiagoje, turi būti iškelti į žodžių registrą ir privalo turėti visas iliustracijoje randamas reikšmes.

Iliustracinę medžiagą J. Juška vertė į rusų kalbą be jokios sistemos. Aiškiai matyti, kad redaktorius neturėjo tvirto nusistatymo, ką reikia ir ko nereikia versti. Pavyzdžiui, cituotame

[268] J. Baudoin de Courtenay. Jan Juszkiewicz. — PF I, s. 771.

straipsnyje *Abejókas* žodis *oràs* išverstas į rusų kalbą, o visi kiti žodžiai, kurių taip pat nėra *A* raidės rankraščiuose: *prižadėti, pašokti, padirbti, šaltas, šiltas* — neišversti. Straipsnyje *Abejáip* sakinys *Jijė audžia abejájp' [...]* išverstas, o kitas straipsnyje esantis sakinys *Abejájp sákoma ýra: apkýra ir apkyrėja čen búti* — neišverstas, ir t. t.

Tokių atvejų, kai iliustracinėje medžiagoje be reikalo verčiami į rusų kalbą ištisi sakiniai ir atskiri žodžiai, ypač gausu J. Juškos redaguotos žodyno dalies pradžioje, keliose pirmose dešimtyse puslapių. Toliau jie sumažėja — ar J. Juškai pamačius tokio darbo netikslingumą, ar dėl kokių kitų priežasčių.

J. Juškos noras padėti skaitytojui lengvai suprasti iliustracinę medžiagą atsiliepė ir į pagrindinį antraštinio žodžio rusiškąjį vertimą (straipsnio pradžioje). J. Juška stengėsi, kad šis vertimas tiksliai išreikštų tą žodžio reikšmę, kuri yra pateikiama iliustracijoje. Antraštinio žodžio vertimą artindamas prie iliustracinio sakinio, J. Juška kartais taip susiaurino jo reikšmę, kad iškreipė antraštinio žodžio prasmę. Pavyzdžiai:

(A III) *Ap-sègti*, [...], натянуть (обод на спицы колеса); застегнуть; obciągnąć. Aš àpsegiau naújus skrìtus ąnt rátpėdžiu, karštùvu, tekìniu.

(B III) *bajdókas*, [...], bajdak (statek rzeczny); байдак (судно на р. Немане). Vè Némûnu płaúkia bajdókaj.

(B III) *brą́nkti*, [...], brzęknąć, tężeć; вздуваться, жестеть, крепнуть, грубеть, твердеть (о жиле). Brą́nkst mána gýsłos nû senùma.

(B III) *bàksterėti*, [...], bodnąć; толкнуть (в бок кулаком). Bàksterėk į šòną su nýkšte.

A. Juškos lenkiškasis vertimas šiuo atveju yra geresnis, tikslesnis.

J. Juškos rusiškajam vertimui būdingas kartojimasis: reikšmę išvertęs vienu atitikmeniu, kartais ją dar kartą plačiau nusako. Pavyzdžiai:

(A sp) *Arûdas*, [...], закром, засек в анбарах для ссыпывания хлеба; zasiek. Arûdas grudáms pìlti. v. míega.

(A sp) *Atá-traukti*, [...], оттащить, тащa отдалять; odciągnąć. Atatráuk àtbułus ratùs ir atsùksi.

(A sp) *Arkłáganis*, [...], конопас, конский пастух; konopas, koniuch [*koniuch* autoriaus rankraščiuose nėra]. Kurs árklus gána, tas arkłáganis. v. ganýti, arklýs.

(A sp) *At-girdėti*, [...], переставать слышать, потерять чувство слуха, оглохнуть; stracić słuch, ogłuchnąć [autoriaus rankraščiuose lenkiškas vertimas: odsłyszeć]. Jaú aš atgirdějau, t. y. pasenaú ir ne-b-gìrdżiu jaú.

(A III) *Ap-si-błąndůti*, [...], омрачиться, хмуриться, становиться пасмурным; ochmurzyć się. Apsibłąndávęs mẽnů, t. y. drìgna aplẽ mẽnesį prieš snìegą.

Tai visai skirtingas nuo autoriaus vertimo į lenkų kalbą reikšmės vertimo būdas. Verčiant į lenkų kalbą, A. Juškai pakakdavo verčiamo žodžio atitikmens arba trumpo reikšmės paaiškinimo. Tokiu būdu lenkiškasis vertimas yra trumpesnis, lakoniškesnis, bet jis ne prasčiau perduoda žodyno semantiką, kaip J. Juškos rusiškasis vertimas. Tai pastebėjo ir žodyno redaktoriai, kuriems teko tvarkyti J. Juškos rusiškąjį vertimą. Antai F. Fortunatovas žodyno I tomo pirmosios dalies pratarmėje rašo: „Apskritai, mano nuomone, lietuviškų žodžių vertimą į lenkų kalbą reikia laikyti geresniu, negu vertimą į rusų kalbą: lietuviškų žodžių reikšmės lenkiškai išverstos tiksliau, negu rusiškai net ir ten, kur į lenkų kalbą lietuviškas žodis išverstas vienu ar dviem žodžiais, o į rusų kalbą — didesniu žodžių skaičiumi“[269].

J. Juška ne visuomet tiksliai pagaudavo tą žodžio reikšmę, kurią straipsnyje reikėjo iškelti ir paaiškinti. Tokių atvejų pavyzdžiais gali būti tie straipsniai, kuriuos F. Fortunatovas vėliau taisė, tikslino (žr. toliau, psl. 232).

J. Juška, versdamas A. Juškos žodyną į rusų kalbą, naudojosi V. Dalio rusų kalbos žodynu, turėjusiu nemažai liaudies šnekamosios kalbos medžiagos. Dėl to J. Juškos rusiškajame vertime atsirado neliteratūriškų sakinių, net žargonizmų. Šis rusiškojo vertimo kalbos neliteratūriškumas iš vėlesnių redaktorių pareikalavo nemaža taisymo darbo.

Daugelis J. Juškos vertimo klaidų ir nesklandumų gali būti paaiškinami skubėjimu žodyną versti ir tuo, kad jis dirbo ati-

---

[269] АЮ I, вып. I, стр. XXIV.

tolęs nuo žodyno šaltinio — liaudies' šnekamosios kalbos. Iš pradžių J. Juška dirbo net be brolio — vienas, bet greitai pamatė, kad turtingą liaudies šnekamosios kalbos medžiagą išversti į rusų kalbą ir žodyną parengti spaudai jam vienam, toli gyvenančiam nuo Lietuvos, neįmanoma. 1879 m. jis pasikvietė brolį į Kazanę. Kadangi tuo pat metu spaudai buvo rengiami ir liaudies dainų rinkiniai, žadami išleisti Rusijos Mokslų akademijos, ir ėjo Kazanės universiteto leidžiamų dainų rinkinių korektūros, broliai Juškos žodynui negalėjo skirti viso dėmesio. Be to, A. Juška į Kazanę atvyko būdamas jau labai silpnos sveikatos ir, tik vienerius metus pagyvenęs pas brolį, mirė. Dar nebaigus spausdinti dainų rinkinių (paskutinis tomas išėjo 1883 m.), J. Juška 1882 m. Rusijos Mokslų akademijai nusiuntė žodyno *A* raidės rankraštį, o laiške RKL skyriui pranešė, kad žodyno rankraščius spaudai parengęs iki *K* raidės. Tokia daugybė darbų ir silpnėjantis regėjimas[270] kliudė J. Juškai žodyną tvarkyti, todėl visai nenuostabu, kad jo vertime pasitaikė netikslumų, nepakankamai apdorotų rusiškų sakinių, kalbos žargonizmų. Visi šie J. Juškos vertimo netikslumai ir rusų kalbos neliteratūriškumas vėlesniųjų žodyno redaktorių buvo aptariami, neatsižvelgiant į J. Juškos darbo aplinkybes ir į tas priežastis, dėl kurių žodyno rusiškasis vertimas negalėjo būti pakankamai geras.

J. Juška rusišką ir lenkišką vertimus laikė lygiaverčiais, todėl, rengdamas žodyną spaudai, peržiūrinėjo ir lenkiškąjį vertimą. Kur jam atrodė, kad negalima sutikti su brolio nurodyta reikšme ar vertimo formulavimu, jis lenkiškąjį vertimą taisė, praplėtinėjo. Pavyzdžiai (iš *B* raidės rankraščių III redakcijos, kuri turi J. Juškos taisymus):

A. Juškos: *bàkt,* adv. oznacza prędkość. Bàkt, atsìgulė ąns in lóvą.

J. Juškos: *bakt,* interj. Показывает быстрый, неожиданный удар; bystre i niespodziane ubodnięcie, ukłucie, odgłos nagłego upadku: бух; buch. [Sakinys tas pats.]

A. Juškos: *baladótįs,* tłuć się. Sveczéj par náktį baladójas, t. i. ikì ìsznakcziu báldos, kùlias. v. bàlditįs, kultįs.

---

[270] J. Juškos laiškas J. Grotui (1882. XI. 24). Žr.: „Priedai", Nr. IV, [2].

J. Juškos: [...], гулять, проводить время в прогулках, увеселениях, пировать; włóczyć się, wałęsać się, tłuc się. [Sakinys tas pats.]

A. Juškos: *balabáitį* [...], wałęsać się. Kur tu balabáji, t. i. bàldajs po kįmus, vazójis.

J. Juškos: [...], шляться, шататься, таскаться; wałęsać się, błąkać się, włóczyć się, tułać się. [Sakinys tas pats.]

A. Juškos: *bajorístė*, szlachectwo. Jis daug pinigú nutrótija jeszkódamas sava bajorístės.

J. Juškos: [...], шляхецтво, дворянское достоинство; szlachestwo, stan szlachecki, dworzanstwo.

Lenkiškojo vertimo praplėtimai labai padidino straipsnį ir savo metu buvo užkliuvę A. Potebniai, kuriam iš viso atrodė lenkiškasis vertimas žodyne esąs nereikalingas.

J. Juška savo taisymais lenkiškąjį vertimą daug kur patikslino, padarė išsamesnį, tačiau padarė ir klaidų. Šitie lenkiškame vertime užtinkami apsirikimai vėliau redaktorių buvo priskiriami A. Juškai. Antai A. Juškos *bajmībė, mnóstwo. Bajmībė médžiu īra* (B III str. *bajmībė*) · J. Juškos ištaisyta: *Bajmýbė, strach; ужас* (sakinys tas pats) (B sp).

Spausdinto žodyno teksto J. Juška paskaitė ir galutinai sutvarkė tik 10 spaudos lankų. 11-tojo spaudos lanko paskutiniąją korektūrą skaitė jau F. Fortunatovas. Žodyno korektūras J. Juškai padėjo skaityti J. Boduenas de Kurtenė, pasitelkdamas prie to darbo ir geriau lietuvių kalbą mokėjusius Kazanės universiteto studentus.

Kazanės universitete lietuvių kalba buvo domėtasi nuo seniai. Dar 1858 m. iš Kazanės rašė M. Valančiui prof. A. Ugianskis, pažymėdamas, jog universitete jau yra „net neva mylinčių“ lietuvių kalbą žmonių[271], o kai kurie profesoriai esą mokosi lietuvių kalbos ir pataria ją studijuoti studentams. A. Ugianskis dėl to buvo susirūpinęs universiteto bibliotekai gauti lietuviškų knygų. Kai 1875 m. į Kazanę atvyko J. Boduenas de Kurtenė, lietuvių kalba universiteto lingvistinėse studijose buvo jau palyginti svarbi disciplina. Antai slavų literatūros magistro laipsniui įgyti buvo reikalaujama išlaikyti kalbotyros egzami-

---

[271] Profesoriaus Andriaus Ugianskio laiškai. — Tauta ir žodis, VII, psl. 326.

ną. Egzamino metu ypatingas dėmesys buvo kreipiamas į sanskrito, lietuvių ir slavų kalbų lyginamąją gramatiką[272].

Kazanės universitete tuo metu, kai buvo redaguojamas A. Juškos žodynas, lietuvių kalbą daug kas studijavo, ir J. Boduenui de Kurtenė buvo nesunku surasti norinčių padirbėti prie A. Juškos surinktos turtingos lietuvių kalbos medžiagos. Studentų tarpe jis rado ir tokių pagalbininkų, kaip A. Aleksandrovas, kuris ilgainiui tapo profesorium. Vėliau, J. Boduenui de Kurtenė išvykus į Tartu ir J. Juškai mirus, A. Aleksandrovas palaikė ryšius su šio šeima ir rūpinosi tolesniu žodyno likimu[273].

J. Bodueno de Kurtenė taisymų A. Juškos žodyne nėra išlikę, bet jis pats apie juos rašo: „Trokšdamas leidėjams padėti labai kruopščiai sutvarkyti ir užbaigti tą įžymųjį darbą, aš dar Dorpate [dab. Tartu] ėmiausi skaityti ir taisyti korektūras“[274]. J. Boduenas de Kurtenė literatūrino ir tikslino A. Juškos lenkiškąjį ir J. Juškos rusiškąjį vertimus, taisė kirčio klaidas.

Kol J. Juška RKL skyriui pristatinėjo pakankamai apdorotus žodyno rankraščius ir pats skaitė jo korektūras, Rusijos Mokslų akademijai pakako formalaus atsakingojo redaktoriaus. Tokiu redaktorium RKL skyrius buvo paskyręs akad. I. Jagičių. Bet kai J. Juška nuo žodyno rengimo spaudai pasitraukė, Mokslų akademijai žodyno spausdinimas pasunkėjo.

1885 m. spalio 6 d. J. Jušką ištiko smegenų paralyžius. Po to jis greitai atsigavo, bet sveikatos jau nebeturėjo[275]. Labai susirūpinęs žodyno likimu, jis parašė RKL skyriui laišką. Mokslų akademijai jis pasiūlė toliau žodyną redaguoti pavesti jo sūnui Vytautui ir dukteriai Antaninai ir nurodė, kad jiems galėsianti padėti jų motina F. Juškienė. Abu vaikai, rašė J. Juška, su žodyno korektūromis yra susipažinę, nes jam yra padėję jas skaityti. Pirmosioms korektūroms jų patirties pakaksią, o paskutiniąją galėsią nusiųsti perskaityti J. Boduenui de Kurtenė, kuris savo metu skatinęs žodyną leisti ir žadėjęs padėti jį spausdinant[276]. J. Juškos pasiūlymo Mokslų akademija nepri-

---

[272] Kazanės universiteto mokslinės tarybos posėdžio protokolas (1879. II. 17). — Kazanės universiteto archyvas. (A. Mockaus nuorašas).
[273] Žr. F. Juškienės laišką V. Radlovui (1889. X. 2). Žr.: „Priedai“, Nr. VI, [1].
[274] J. Baudoin de Courtenay. Jan Juszkiewicz. — PF I, s. 772.
[275] Ten pat, psl. 772—773.
[276] J. Juškos laiškas J. Grotui (1885.X.26). Žr.: „Priedai“, Nr. IV, [3].

ėmė. Žodyno redaktoriai privalėjo turėti tam tikrą lingvistinį išsilavinimą. Tuo tarpu V. Juška tada buvo tik 7 klasės gimnazistas[277]. J. Juškos duktė ir žmona taip pat specialaus mokslinio pasirengimo neturėjo. Todėl RKL skyrius, iš J. Juškos pasiūlymo supratęs, kad jis pats nebegali toliau dirbti, pradėjo ieškoti naujo redaktoriaus. I. Jagičius netrukus pranešė J. Grotui, jog radęs kelis labai gerai mokančius savo kalbą tikrus lietuvius[278]. Nuo to laiko RKL skyrius nustojo J. Juškai siuntinėti žodyno korektūras — jas pristatinėjo tiesiai I. Jagičiui, o J. Juškai buvo pranešta (1886.IV.27), jog visas korektūras apsiėmęs taisyti pats akademikas.

Žinia, kad Mokslų akademija nebesiųsianti jam žodyno korektūrų ir pristatysianti tik užbaigtą spausdinti darbą[279], J. Jušką nemažai sujaudino. Jis buvo rimtai pasiryžęs žodyną palikti redaguoti savo vaikams ir dukterį Antaniną atidžiai rengė žodyno redaktoriumi. Jis ją ne tik supažindino su korektūros ženklais, bet netgi parašė jai trumpą lietuvių kalbos gramatikėlę[280]. RKL skyriaus nutarimas J. Juškai buvo smūgis, kuris, F. Juškienės ir J. Bodueno de Kurtenė manymu, net pagreitinęs jo mirtį[281]: gavęs RKL skyriaus laišką, J. Juška kitą dieną parašė atsakymą ir balandžio 29 d. (pagal naują stilių gegužės 11 d.) mirė.

Kas buvo tie žodynui redaguoti I. Jagičiaus numatytieji lietuviai, kol kas neišaiškinta, tačiau žinoma, jog pats akademikas I. Jagičius žodyno neredagavo. Jis, kaip oficialusis redaktorius, galima spėti, tik peržiūrėdavo parengtus žodyno rankraščius, jau perskaitytas korektūras.

Žodyno redagavimo darbui I. Jagičius vadovavo neilgai. Dar tais pačiais 1886 m. jis išvyko į Vieną. Prieš išvykdamas, I. Jagičius susitarė su RKL skyriumi perduoti žodyną redaguoti

---

[277] Plg. V. Juškos laišką J. Grotui (1885.X.26). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 63.

[278] I. Jagičiaus laiškas J. Grotui (be datos, rašytas 1886 m.). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 68—69.

[279] J. Baudoin de Courtenay. Jan Juszkiewicz. — PF I, s. 774.

[280] J. Juškos laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1886.II.19). Žr.: „Priedai“, Nr. I, [9].

[281] J. Baudoin de Courtenay. Jan Juszkiewicz. — PF I, s. 774; F. Juškienės laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1886.V.12). Žr.: „Priedai“, Nr. II, [1].

Maskvos universiteto prof. F. Fortunatovui[282]. Šis sutiko, ir 1886 m. birželio 7 d. Mokslų akademijos spaustuvė gavo įsakymą siuntinėti jam korektūras[283].

Sužinojęs, kad I. Jagičius išvyko, žodyno leidimu susirūpino J. Boduenas de Kurtenė. Jis parašė J. Grotui, kad RKL skyrius turėtų ieškoti kito specialisto, nes I. Jagičius, išvykęs į Vieną, jo spausdinimo negalėsiąs prižiūrėti. Kadangi padėtis atrodė gana rimta, J. Boduenas de Kurtenė pasisiūlė pats redaguoti žodyną. Jis sakėsi jau tvarkęs kartu su J. Juška žodyno medžiagą ir mielai tęstų tą sunkų darbą toliau dėl dviejų priežasčių: pirma, iš draugiškumo J. Juškai ir, antra, žinodamas naudą, kurią žodynas atneš mokslui[284]. Kad Mokslų akademija tikrai rimtai pagalvotų apie žodyno redaktorių, jis suminėjo visus tuos sunkumus, kurie atsiranda, rengiant spaudai šį žodyną.

RKL skyrius atsisakė J. Bodueno de Kurtenė pagalbos, nes kai gavo jo laišką, F. Fortunatovas jau buvo sutikęs redaguoti žodyną[285].

F. Fortunatovo nusistatymui, kaip reikėtų tvarkyti žodyno medžiagą, nemažai reikšmės turėjo darbo aplinkybės. Jis pradėjo redaguoti žodyną, neturėdamas galimybės prieiti prie jo šaltinio — lietuvių liaudies šnekamosios kalbos. O žodyne pasitaikydavo ir korektūros klaidų, ir medžiagos išdėstymo nenuoseklumų. Be to, viena kita autoriaus arba J. Juškos padaryta klaida vertė kritiškai ir su nepasitikėjimu žiūrėti į kiekvieną žodyne sutinkamą nežinomą fonetikos, morfologijos, kirčio faktą. Tai vertė viską tikrinti, tuo tarpu iš pradžių F. Fortunatovas kartu su žodyno korektūromis negaudavo iš Mokslų akademijos net A. Juškos rankraščių. Gaunamais iš spaustuvės kartu su korektūromis rankraščiais, perrašytais ir taisytais J. Juškos, F. Fortunatovas per daug nepasitikėjo, nes jo atliktuose taisymuose buvo pastebėjęs klaidų. Pirmieji F. Fortunatovo per-

---

282 J. Groto laiškas F. Fortunatovui (1886.VI.5). Žr.: „Priedai“, Nr. V, [1].

283 RKL skyriaus raštas spaustuvei (1886.VI.7). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 72.

284 J. Bodueno de Kurtenė laiškas J. Grotui (1886.V.20). Žr. „Priedai“, Nr. V, [2].

285 J. Groto laiškas J. Boduenui de Kurtenė (1886.VI.9). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 73.

žiūrėti žodyno lankai taip ir buvo išspausdinti, nesulyginus jų su A. Juškos originalu. Vėliau F. Fortunatovas pasistengė iš F. Juškienės gauti spausdinamų žodyno raidžių A. Juškos rankraščius[286]. Tačiau netrukus pasirodė, jog, norint rimčiau redaguoti, ir to nepakanka. F. Fortunatovas rašė J. Grotui, kad esąs būtinas reikalas turėti visą žodyną ar nors jo didesnę dalį[287]. Vis dėlto parsisiųsdinti į Maskvą visus rankraščius ir juos pas save laikyti F. Fortunatovas nesiryžo — nenorėjo už jų saugojimą atsakyti[288]. Neturėdamas betarpiško ryšio su lietuvių liaudies šnekamąja kalba, F. Fortunatovas dirbo konsultuodamasis Maskvos universitete, kur buvo domimasi lietuvių kalba ir kur studijavo lietuvių. Čia jis rado su kuo pasitarti, tačiau tai negalėjo atstoti liaudies šnekamosios kalbos.

Visos šios aplinkybės vertė F. Fortunatovą neatitolti nuo A. Juškos originalo ir taisyti žodyne tik aiškias rašybos ar korektūros klaidas, į akis krintančius nenuoseklumus.

Lietuviškoje straipsnio dalyje F. Fortunatovas daugiausia taisė rašybą, lygino kirčiavimo nevienodumus, taisė J. Juškos apsirikimus. Pavyzdžiui, A. Juška palyginti gerai skyrė *ie* ir *ė*. Tuo tarpu J. Juška, taisydamas pagal F. Kuršaitį, juos sumaišė, nes pastarasis nemokėjo jų gerai skirti. Todėl J. Juškos žodį *číesas*[289] F. Fortunatovas visur keitė į *čẽsas, bíeda* — *bẽda,* brolių Juškų įvardžio *kas* galininką *ka* (be nosinės) — į *ką.* J. Juška dešininį kirčio ženklą dažniausiai rašė ant *a, e* ir kairinį ant *i, u.* F. Fortunatovas visur išlygino J. Juškos nenuoseklumus. Pavyzdžiui, J. Juškos *bàgaras* (B III, str. *bàgaras*) F. Fortunatovas ištaiso *Bágaras; bàkoti* (str. *bàkoti*) — *Bákoti; botègas* (str. *botègas*) — *Botégas; botègyti* (str. *botègyti*) — *Botégyti; pavýję* (str. *badavýkis*) — *pavìję*; *su výrbału* (str. *badýti*) — *su vìrbału; úbagas* (str. *badmaráuti*) — *ùbagas; lúrba* (str. *bakamaúšis*) — *lùrba,* ir t. t. Žinodamas, kad negali būti priegaidės skirtumo tarp *dabàr* ir *dabárt,* F. Fortunatovas suvienodino šį brolių Juškų nevienodą žymėjimą ir parašė *dabár* ir *dabárt.* J. Juškos prie veiksmažodžių su bendra-

---

[286] J. Groto laiškas F. Fortunatovui (1886.X.3). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 75—77.

[287] F. Fortunatovo laiškas J. Grotui (1886.X.20). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 78—79.

[288] Ф. Фортунатов. Предисловие. Кн.: АЮ I, вып. 1, стр. XXV.

[289] J. Juška rašo *ıẽ* — *čıẽsas.*

timi *-ėti* nurodytąsias būtojo laiko formas *-ūjau* keitė į *-avau*, nes A. Juškos pavyzdžiuose veiksmažodžiai su bendratimi *-ėti* niekur neturėjo būtojo laiko formos su *-uojau*; be to, ir pats F. Fortunatovas, jo žodžiais tariant, tokios galūnės lietuvių kalboje niekur nebuvo aptikęs[290].

F. Fortunatovas savo nusistatymą laikytis kuo arčiau žodyno originalo taikė ir A. Juškos lenkiškajam vertimui. Iš pradžių F. Fortunatovas buvo numatęs visai netaisyti lenkiškojo vertimo, išskyrus rašybos klaidas. Dėl pastarųjų F. Fortunatovas vėliau perspėjo ir V. Jušką, pradėjusį redaguoti žodyną: „Žodyne dažnai reikia taisyti lenkiškų žodžių ortografiją“[291]. Tačiau F. Fortunatovas, žodyno tekste kartais rasdamas lengvai ištaisomų nuklydimų nuo literatūrinės kalbos — žargonizmų, pradėjo ir juos taisyti: „Iš pradžių maniau, kad nereikia keisti tokie dialektiniai žodžių dariniai, vartojami Kauno gub., kaip *brzoźniak* vietoje *brzeźniak* (prie liet. žodžio *Beržýnas*), bet vėliau, nors ir be ypatingo reikalo, pradėjau panašius žodžius keisti atitinkamais literatūrinės kalbos žodžiais“[292]. F. Fortunatovo lenkiškojo vertimo redagavimas daugiausia ir buvo smulkūs kalbos pataisymai. Pavyzdžiui: A. Juškos *uszlachać się* (B III,str. *bajorūtis*) F. Fortunatovas perrašė *uszlachetniać się*; *ukłucie* (str. *bàkt*) — *ukłócie*; *birbanteria* (str. *bałabanýstė*) — *birbanterya*; *łuczywa* (str. *bałana*) — *łuczywo*.

Iš F. Fortunatovo pratarmės (prie žodyno I t. pirmosios d.), J. Bodueno de Kurtenė straipsnio „Jan Juszkiewicz“ (Prace filologiczne, I, Warszawa, 1885) ir J. Jablonskio baigiamojo žodžio (prie žodyno I t. antrosios d.) pasisakymų apie A. Juškos lenkų kalbos netaisyklingumus susidaro įspūdis, kad A. Juškos lenkiškas tekstas yra labai prastas. Iš tikrųjų taip nėra. F. Fortunatovo tvarkytoje *B* raidėje šimtui žodžių straipsnių tenka tik po vieną kitą lenkų kalbos žargonizmo, rašybos ar gramatinės klaidos ištaisymą. Antai aukščiau cituoti pavyzdžiai *uszlachać się, ukłucie, birbanteria* ir *łuczywa* rasti *B* raidės pirmame žodžių straipsnių šimte.

---

[290] Ф. Фортунатов. Предисловие. — Кн.: АЮ I, вып. I, стр. XXII.
[291] V. Juškos pranešimas RKL skyriui (1895.II.15). Žr.: „Priedai“, Nr. VIII, [3].
[292] Ф. Фортунатов. Предисловие. — Кн.: АЮ I, вып. I, стр. XXIV. Tas pat rašoma V. Juškos pranešime RKL skyriui (1895.II.15).

F. Fortunatovas lenkiškus žodžių semantikos aiškinimus taisė labai retais atvejais, tik ten, kur buvo matyti aiški autoriaus klaida. Pavyzdžiui, F. Fortunatovas ištaisė aiškinimą iš Rytų Prūsijos atėjusio germanizmo *brangvynas* (Brandwein), kurį A. Juška klaidingai paaiškino, o J. Juška aiškinimo neištaisė:

(B III) *brangvýnas*, wino drogie; дорогое вино, v. brą́ngus, výnas.

(B sp) *Brąngvýnas*, *-na*, m. вино (водка); wódka. v. výnas

Germanizmo *brangvynas* vertimą ištaisęs, lietuviško žodžio *baimybė* vertimo F. Fortunatovas netaisė, nors jis visiškai netiko autoriaus užrašytai medžiagai (žr. aukščiau, psl. 225).

F. Fortunatovo redaguotoje žodyno dalyje retai pasitaiko net tokių lenkiškojo vertimo stilizavimų, kaip: *strach, okropność* (B III, str. *bájsa*) — *okropność*; *trącić coś twardego o ciało* (B III, str. *brą̀ngstelėtį*), — *trącić.*

Taigi F. Fortunatovo redaguotosios I tomo pirmosios dalies (nuo 11-tojo spaudos lanko) lenkiškasis vertimas yra beveik nenutolęs nuo autoriaus rankraščių, ir juo galima naudotis kaip originalo medžiaga.

Naujai ir savarankiškai F. Fortunatovas sutvarkė parūpinamųjų ir priežastinių veiksmažodžių, kuriuos A. Juška žymėjo gramatine pažyma *caus.*, lenkiškąjį ir rusiškąjį vertimus, būtent: nenubraukdamas A. Juškos rankraščiuose esančios santrumpos *caus.*, jis vertimu tiksliai nusakė veiksmažodžiui gramatinės kategorijos suteiktą reikšmę. Pavyzdžiai:

(B III) *brajdìnti*, [...], caus. brodzić; бродить, ходить по грязи. [...].

(B sp) *Brajdínti*, [...], caus. заставлять идти бродом, заставлять ходить по грязи; robić, żeby kto brodził. [...].

(B III) *brąndìnti*, [...], caus. brzęknąć; наливаться, начинать спеть, наполняться соком и мякотью (о хлебе и плодах). [...].

(B sp) *Brąndį́nti*, [...], caus. дать разбухнуть, дать налиться, дать наполниться соком и мякотью; dać nabrzęknąć. [...].

F. Fortunatovas šiuos taisymus pradėjo atlikinėti nuo pusės *B* raidės, kai išsiaiškino pažymos *caus.* reikšmę[293].

J. Juškos rusiškąjį vertimą F. Fortunatovas tikslino, stilizavo, be to, išbraukinėjo jame provincializmus, paimtus iš V. Dalio žodyno. Visa tai darydamas, F. Fortunatovas atsižvelgė į A. Juškos lenkiškąjį vertimą, į jo duodamas žodžių reikšmes. Pavyzdžiui, žodyne gausu tokių rusiškojo vertimo tikslinimų:

(B III) *brádnas*, [...], погрешительный, ложный, обманчивый; omilny. Żmógus, kurs apsibrį́nd, tas brádnas.

(B sp) *Brádnas*, [...], ошибающийся, ошибочный, обманчивый; omylny. [...].

(B III) *brą́nktas*, [...], полено на шее свиньи; polano uwiązare. Brą́nktas prie síeta prìrištas. Pririšk brą́nktą po kákłu (šuns), kiaúlės, kad nelį́nstum par tvórą. Stáklėse brą́nktas.

(B sp) *Brą́nktas*, [...], полено (привязанное); polano uwiązane. [. . .].

(B III) *bórė*, [...], парус (мельничный); żagiel. Dróbė, kurì užtraukta ąnt sparnú vėjìnės mélnyčios arbà łajva vadìnas bórė.

(B sp) *Bórė*, [...], парус; żagiel. [...].

(B III) *bósti*, [..], наскучать, надоедать, наводить скуку, прискучить, приедаться; mierzić się, stawać się przykrym. [...].

(B sp) *Bósti*, [...], надоедать, наводить скуку, приедаться; mierzić się, stawać się przykrym. [...].

F. Fortunatovas spaudai parengė I tomo pirmąją dalį nuo žodžio *Atslinkti* (t. y. nuo 11-jo lanko) iki *D* raidės galo. Visus svarbesnius savo taisymus jis nurodė tomo pratarmėje.

Pasirodžius pirmosioms F. Fortunatovo tvarkytoms žodyno korektūroms, RKL skyrius gavo žinią, kad F. Juškienė esanti nepatenkinta žodyno tvarkymu[294]. J. Juškos šeima buvo sujaudinta, kad Rusijos Mokslų akademija žodyno redagavimą perima visiškai į savo rankas. Ji su nepasitikėjimu žiūrėjo į RKL skyriaus paskirtus žodyno redaktorius, abejodama, ar jie su-

---

[293] Ф. Фортунатов. Предисловие. Кн.: АЮ I, вып. I, стр. XXIV.

[294] F. Juškienės laiškas V. Radlovui (1889.X.2). Žr.: „Priedai“, Nr. VI, [1].

gebės geriau už juos pačius, mokančius lietuviškai ir žinančius J. Juškos darbo metodus, tvarkyti lietuviškąją žodyno medžiagą. Pirmieji F. Fortunatovo skaitytieji korektūrų lankai Juškų šeimoj sukėlė nepasitenkinimą, nes pasirodė, jog kai kas padaryta kitaip, negu J. Juškos. F. Juškienė parašė akad. V. Radlovui laišką, skųsdamasi, kad, iki vyrui esant gyvam, žodyno korektūros buvusios tikrinamos J. Bodueno de Kurtenė ir A. Aleksandrovo, o dabar tas darbas atiduotas į visai svetimas rankas. Nuo 12-jo spaudos lanko žodyno tekste atsiradę lietuvių kalbos iškraipymų, kuriuos A. Aleksandrovas pasižymėjęs ir apie ką netrukus pranešiąs RKL skyriui[295]. Tikrai, F. Fortunatovas ne viską buvo ištaisęs taip, kaip J. Juška taisė. Viena, jo metodas laikytis kuo arčiau žodyno originalo ne visur sutiko su J. Juškos ir net su J. Bodueno de Kurtenė savarankiškesniu lenkiškojo vertimo ar lietuviškų žodžių formų literatūrinimu bei pertaisinėjimu. Antra, F. Fortunatovas, tvarkydamas rašybos, kirčiavimo ir kitokius nenuoseklumus lietuviškojoje žodyno dalyje, palietė ir paties J. Juškos taisymus.

V. Radlovas F. Juškienės laišką perdavė RKL skyriui, tačiau pastarasis į laiške išdėstytus priekaištus pažiūrėjo kaip į nepagrįstus.

F. Juškienė laiške ne tik pareiškė nepasitenkinimą teksto redagavimu, bet skundėsi ir tuo, kad nuo 12-jo spaudos lanko šeima nebegaunanti atgal rankraščių ir kad žodyno leidimas labai sulėtėjęs. RKL skyrius, paaiškindamas V. Radlovui dėl F. Juškienės laiško, rašė, kad žodyno leidimo lėtumas tuo tarpu turįs rimtų priežasčių: jo rankraštis esąs nepakankamai parengtas spaudai, ir redaktoriui reikią dar daug dirbti. Be to, F. Fortunatovas žodyno redagavimui galįs skirti tik laisvalaikį. Žodyno rankraščius RKL skyrius pasižadėjo F. Juškienei išsiųsti kiekvieną kartą, kai tik bus baigta spausdinti kuri raidė[296].

Perduoti kam nors kitam žodyno redagavimą tuo metu RKL skyrius dar neketino, o J. Juškos šeima savo ruožtu nemetė vilties, kad žodyno redagavimas grįš į jos rankas.

---

295 F. Juškienės laiškas V. Radlovui (1889.X.2). Žr.: „Priedai“, Nr. VI, [1].
296 RKL skyriaus raštas V. Radlovui (1889.XI.3). Žr.: „Priedai“, Nr. VI, [2].

Keleriems metams praslinkus, RKL skyrius gavo V. Juškos prašymą (1895.I.5) tolesnį žodyno redagavimą pavesti jam[297]. V. Juška jau buvo baigęs universitetą ir dar kiek laiko gilinęs filologijos žinias pas profesorius J. Bodueną de Kurtenė ir L. Mejerį Tartu universitete. 1894 m. Tartu universitete jis apgynė disertaciją ir gavo magistro laipsnį[298].

Susirašęs su F. Fortunatovu, V. Juška sužinojo, kad F. Fortunatovas yra labai užimtas ir todėl mielai kam nors perduotų A. Juškos žodyno redagavimą. F. Fortunatovas norėjo tik užbaigti tvarkyti *D* raidės rankraščius ir iki galo suredaguoti I žodyno dalį, jeigu ji neapims daugiau kaip *A—DŽ* raides[299]. V. Juška apie tai pranešė RKL skyriui, ir RKL skyrius patvirtino V. Jušką tolesnių žodyno dalių redaktorium. Kad V. Juška negaišdamas iš karto galėtų pradėti ištaisinėti svarbesnes žodyno rankraščių klaidas, jam buvo patarta dėl to darbo pasikonsultuoti su F. Fortunatovu. V. Juškai nuvykti į Maskvą Rusijos Mokslų akademija išskyrė 100 rublių asignaciją[300].

Nuvykęs pas F. Fortunatovą, V. Juška sužinojo jo nuomonę apie žodyną ir žodyno redagavimą[301]. F. Fortunatovas V. Juškai nurodė, jog būtų labai gera žodyno medžiagą patikrinti tose tarmėse, kuriose autorius ją surinko.

1895 m. vasario 15 d. V. Juška parašė RKL skyriaus pirmininkui A. Byčkovui[302] laišką, kuriame smulkiai išdėstė F. Fortunatovo nuomonę, pridurdamas, kad ir jis su ja visai sutinkąs. Po poros mėnesių (balandžio 29 d.) Mokslų akademijos spaustuvė jau gavo RKL skyriaus įsakymą išsiųsti V. Juškai visus turimus A. Juškos žodyno rankraščius, kad naujasis redaktorius galėtų jų medžiagą patikrinti lietuvių kalbos tarmė-

---

[297] V. Juškos laiškas RKL skyriui (1895.I.5). Žr.: „Priedai", Nr. VIII, [1].
[298] Br. JJ, psl. 118.
[299] RKL skyriaus raštas F. Fortunatovui (1895.III.31). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 124.
[300] RKL skyriaus raštas V. Juškai (1895.I.25). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 96.
[301] V. Juškos pranešimas RKL skyriui (1895.II.15). Žr.: „Priedai", Nr. VIII, [2].
[302] Akad. A. Byčkovas RKL skyriaus pirmininko pareigas iš akad. J. Groto perėmė 1890 m.

se[303]. Iš prof. F. Fortunatovo taip pat buvo primygtinai išreikalauti pas jį užsilikę ir redagavimui jam dar reikalingi rankraščiai[304].

Rusijos Mokslų akademijos materialiai remiamas[305], be to, dar pasinaudojęs Liaudies švietimo ministerijos komandiruote į Suvalkų guberniją, kur jis turėjo tirti lietuvių kalbos pietvakarines tarmes[306], V. Juška patikrino ir spaudai parengė *E* ir *Ė* raidžių žodyno rankraščius. Tuo tikslu jis važinėjo į Pušalotą, Alsėdžius ir kitas vietas, tikrindamas net J. Juškos pažymėtus šaltiniais *(Puš., Al.)*[307] žodžius. Lygindamas žodyno medžiagą su liaudies kalba, V. Juška nesusilaikė gerokai neatitrūkęs nuo žodyno originalo. V. Juška apie savo darbą rašo, jog keitęs nedaug: dvigarsį *in* savarankiškai pažymėjęs vienur *į* su nosine, kitur be nosinės, žiūrint, kaip buvo girdimas žodžio nosinumas. Iš jo pasisakymų atrodo, kad daugiausia jis taisė kirčius, būtent: kirčio vietą jis keitęs tuose žodžiuose, kurie jo kelionės metu buvo jau kitaip kirčiuojami. Toliau V. Juška pažymi, kad naujų žodžių į žodyną įrašęs tik kelis ir tik plačiai vartojamus, kuriuos autorius savo metu galėjęs praleisti tiesiog per neapsižiūrėjimą[308]. Tačiau J. Jablonskis, kuriam po V. Juškos mirties teko peržiūrėti jo suredaguotus žodyno rankraščius, pastebėjo, jog V. Juška keitė net straipsnius su visa iliustracine medžiaga, A. Juškos rankraščių atitinkamas vietas užlipindamas įrašais su naujais žodžiais ir sakiniais[309].

J. Jablonskis, vėliau tęsęs A. Juškos žodyno rengimą spaudai, V. Juškos suredaguotus ir į rusų kalbą išverstus *E* ir *Ė* raidžių rankraščius savaip ištaisė, suvienodindamas juos su

---

[303] RKL skyriaus raštas spaustuvei (1895.IV.29). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 127.

[304] F. Fortunatovo laiškas A. Byčkovui (1895.V.8). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 130; A. Byčkovo laiškas F. Fortunatovui (1895.IX.12).— Ten pat, l. 132.

[305] Plg. V. Juškos laišką A. Byčkovui (1895.X.28). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 110.

[306] V. Juškos pranešimas RKL skyriui (1895.II.15). Žr.: „Priedai", Nr. VIII, [2].

[307] V. Juškos laiškas A. Byčkovui (1896.II.10). Žr.: „Priedai", Nr. VIII, [3].

[308] Ten pat.

[309] И. Яблонский. Послесловие. — Кн.: АЮ I, вып. II, стр. VI.

savo redaguotąja žodyno *G* raide. Todėl V. Juškos atlikto redakcinio darbo išspausdintame žodyno tome nematyti.

1896 m. staiga mirus V. Juškai, Mokslų akademija vėl susirūpino ieškoti naujo redaktoriaus. F. Juškienei buvo pranešta, kad saugotų V. Juškos rankraščius ir, progai pasitaikius, juos perduotų Mokslų akademijai. Tuo tarpu RKL skyrius svarstė klausimą, kaip pagerinti ir paspartinti žodyno leidimą, pradedant nuo raidės *E*[310].

Rasti naują redaktorių Mokslų akademijai pavyko negreitai. Tik 1897 m. sausio mėn. pradžioje A. Šachmatovas pakvietė redaktoriumi J. Jablonskį[311].

J. Jablonskis buvo A. Šachmatovo, F. Fortunatovo ir T. Koršo mokinys, bendradarbiavęs su savo mokytojais ir baigęs Maskvos universitetą. Antai iš Mintaujos rašytame laiške F. Fortunatovui (1896.V.6)[312] J. Jablonskis teiraujasi, kokios lietuvių kalbos medžiagos atvežti jam iš Lietuvos po vasaros atostogų.

Rusų kalbininkai pažino J. Jablonskį kaip gerą lietuvių kalbos specialistą. Tokio žmogaus ir reikėjo Mokslų akademijai A. Juškos žodynui redaguoti.

J. Jablonskis, visuomet su neišsenkama energija dirbęs lietuvių kalbos srityje, rašė 1897 m. sausio 11 d. A. Šachmatovui, pakvietusiam jį būti žodyno redaktoriumi: „Tik ką gavau Jūsų laišką, kuriame manęs klausiate, ar sutikčiau redaguoti Juškevičiaus žodyną. Netenka kalbėti, kad aš sutinku: tai daryti mane verčia daugelis priežasčių, apie kurias plačiai kalbėti čia ne vieta. Todėl, jeigu Mokslų akademijos Antrajam skyriui pasirodys galima pavesti man tą Žodyną redaguoti, tai, žinoma, aš nedelsdamas sutiksiu ir (gavęs rankraščius arba jų dalį bei atitinkamas instrukcijas) rimtai imsiuosi darbo“[313].

Naujam redaktoriui Mokslų akademija paskyrė už kiekvieną suredaguotą žodyno lanką po 15 rublių honoraro[314]. Vėliau prie

---

[310] RKL skyriaus raštas F. Juškienei (1896.IV.26). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 119.

[311] Žr. J. Jablonskio laišką A. Šachmatovui (1897.I.11). Žr.: „Priedai“, Nr. IX, [1].

[312] TSRS MA A, f. 9, apr. 3, nr. 110, l. 1—2.

[313] Žr.: „Priedai“, Nr. IX, [1].

[314] RKL skyriaus raštas J. Jablonskiui (1897.I.31). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 4.

jo dar pridėjo priedą: kas mėnesį per dvejus metus J. Jablonskiui buvo išmokama po 50 rublių atlyginimo[315].

J. Jablonskis, sutikęs būti redaktoriumi, svajojo sutvarkyti ir išleisti visą A. Juškos žodyną. Pagalbininku tam darbui jis mėgino prisikalbinti ir A. Baranauską[316], tačiau A. Baranauskas atsisakė: daugybė darbų neleido jam imtis naujų pareigų. Tada J. Jablonskis pats vienas nedelsdamas ėmėsi žodyną redaguoti. A. Šachmatovui jis buvo pranešęs, kad lauks instrukcijų, bet jų nelaukė. Gavęs žodyno rankraščius ir juos peržiūrėjęs, jis pats susidarė planą, kaip žodyną reikėtų tvarkyti. J. Jablonskiui atrodė, kad redaktorius turi ištaisyti visas brolių Juškų padarytas klaidas ir netikslumus. Savo taisymais J. Jablonskis numatė paliesti rašybą, kirčiavimą, reikšmių aiškinimą, žodžiu, visus tuos dalykus, kurie pasirodys abejotini, netikri.

Nebūdamas tikras, kad su jo nuomone sutiks RKL skyrius, J. Jablonskis pradžiai suredagavo 45 žodyno puslapius ir nusiuntė juos peržiūrėti RKL skyriui. J. Jablonskiui ypač svarbi buvo buvusiojo redaktoriaus F. Fortunatovo nuomonė, todėl jis paprašė RKL skyrių suredaguotą tekstą parodyti profesoriui. J. Jablonskiui rūpėjo, kaip Mokslų akademija pažiūrės į reikšmių aiškinimų taisymus, kuriuos atlikti buvo galima tik tikrinant visą medžiagą tarmėse. J. Jablonskis gyveno ne Lietuvoje ir tą darbą galėjo dirbti tik per vasaros atostogas. Taigi žodyno leidimas, nutarus taisyti jame reikšmes, turėjo iki rudens sustoti. Rašydamas laišką balandžio mėnesį, J. Jablonskis prisibijojo, jog ne tik F. Fortunatovas, bet ir RKL skyrius su tuo nesutiks. Todėl, išdėstęs laiške RKL skyriui savo ketinimus, jis vis dėlto pridūrė: „Gal Juškevičiaus vertimą reikėtų palikti nekeitus ir man, kaip redaktoriui, tenkintis tik pastabomis apie būtinus atlikti vertimo taisymus bei papildymus?“[317].

F. Fortunatovui J. Jablonskio darbas patiko. „Peržiūrėjęs I. O. [Ivano Osipovičiaus] Jablonskio rašinį apie A. V. [Antono

---

[315] F. Fortunatovo laiškas RKL skyriui (1901.XII.6). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 138; Akademijos stipendininkų sąrašas 1902 m. (1901.XII.8). — Ten pat, l. 48; J. Jablonskio laiškas RKL skyriui (1902.II.3). — Ten pat, l. 49.

[316] A. Baranausko laiškas J. Jablonskiui (1897.V.21). — LKLI BR, Nr. 204.

[317] J. Jablonskio laiškas RKL skyriui (1897.IV.22). Žr.: „Priedai“, Nr. IX, [2].

Vasiljevičiaus] Juškevičiaus Lietuviškojo žodyno leidimą, — rašė F. Fortunatovas, — aš jaučiu malonią pareigą pranešti savo įsitikinimą, kad A. V. Juškevičiaus Lietuviškasis žodynas p. Jablonskio asmenyje turės redaktorių, nusimanantį ir sugebantį gerai atlikti pasiimtąjį darbą"[318]. F. Fortunatovui ypač patiko J. Jablonskio kritiškumas. Naujasis redaktorius labai atsargiai, net įtariai, žiūrėjo į kiekvieną jam mažiau žinomą A. Juškos pateikiamą kalbos faktą. Tai leido tikėtis, kad žodynas išeis su gerai patikrinta ir tikrai neabejotina medžiaga. F. Fortunatovas dar įspėjo redaktorių, kad jis su itin dideliu atsargumu žiūrėtų į J. Juškos taisymus.

F. Fortunatovas nebuvo priešingas net ir savarankiškam reikšmių ištaisinėjimui žodyne, jeigu tik redaktorius taisys, patikrinęs jas liaudies šnekamojoje kalboje. Žinoma, jeigu medžiaga nebus tikrinama, redaktorius neturįs daryti esmingesnių taisymų, o jeigu jie vis dėlto bus daromi, tai turėtų būti aiškiai atskiriami nuo autoriaus originalo (specialiu ženklu, pastabomis knygos gale ar pan.).

J. Jablonskis, tai sužinojęs, netrukdamas pradėjo tikrinti žodyno medžiagą tarmėse.

Praleidęs Lietuvoje visą pirmąją vasarą, J. Jablonskis patikrino Veliuonoje, Vilkijoje, Jurbarke, Kaltinėnuose ir Alsėdžiuose *E, G, I, J, K, L* raidžių rankraščius. Tikrinimo metu jis tose vietose užsirašė 2 000 naujų žodžių. Nepaisant milžiniško darbo, J. Jablonskiui ne viską pavyko patikrinti, ką A. Juška buvo užrašęs. Grįžęs iš kelionės, J. Jablonskis RKL skyriui rašė: „A. V. Juškevičius žodžius savo darbui rinko daugelį metų, bendraudamas su žmonėmis įvairiu laiku ir įvairiomis aplinkybėmis, ir patikrinti trumpu laiku taip ilgai rinktą medžiagą yra darbas itin nelengvas"[319].

J. Jablonskis, tikrindamas žodžius, stengėsi arba išgirsti patį žodį, arba rasti analogiškų darinių liaudies kalboje. Priešingu atveju J. Jablonskis A. Juškos žodyno žodį laikė abejotinu, nekreipdamas dėmesio net į autoriaus prie to žodžio duotąją iliustracinę medžiagą. Kadangi per porą dešimtmečių ir įvairiose

---

[318] F. Fortunatovo laiškas A. Byčkovui (1897.V.12). Žr.: „Priedai", Nr. X, [1].

[319] J. Jablonskio laiškas A. Byčkovui (1898.III.21). Žr.: „Priedai", Nr. IX, [3].

vietose A. Juškos surinktus žodžius patikrinti per trumpą laiką buvo sunku, tai J. Jablonskis redaguojamame žodyno tekste rado nemaža, jo manymu, abejotinų žodžių. Visus tuos žodžius žodyne jis pažymėjo brūkšneliu (-) arba klaustuku (?). Tuo būdu J. Jablonskio redaguotoje žodyno dalyje — Ė, E, G, I, J raidėse — abejotini žodžiai yra aiškiai išskirti. Reikia pastebėti, kad į abejotinų žodžių tarpą pateko ir kalboje esančių faktų. Pavyzdžiui, G raidėje iš 1061 žodžio 89 žodžių J. Jablonskis niekur neužtiko arba rado kitą jų formą ir reikšmę. Tačiau šiandien, labiau ištyrus tarmes ir turint didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno" kartoteką, dalis šios J. Jablonskiui atrodžiusios nepatikimos medžiagos randama jau ir kituose šaltiniuose. Pavyzdžiui: (G II) *gaustis, bogacić się* [Daugėliškis]; *gírklus, -li, samochwał. Kurs gìriasi, tas gírklus* [S. Daukantas, F. Kuršaitis]; *gríbmalis, -lė, niechliuj* [Telšiai]; *grìditi, iść daleko. Vis grìdik par dina, t. i. ejk ir nika ne pelniaù; grìditi íra ėjti ant ilgų czéstų toliau, in atpuskus* [Užventis, Karklėnai, Upyna]; *grímba, nie miłosierdny* [Vadokliai]; *gùniti, gnać* [Šakiai, Liduokiai].

Kai kurių žodžių J. Jablonskis, ir pakartotinai tikrindamas tarmėse, nerado, o šiandien jie jau yra užrašyti iš tarmių. Pavyzdžiui: (G II) *gàngitis, ruchać się* [Kupiškis, Veiveriai, Griškabūdis]; *garbìnius, -nė, kędzierzawiec* [Alksnėnai]; *gaustótas, skura wierzchnia, pierwsza* [Seda]; *gúlba, wiąz* [Alsėdžiai, Žem. Kalvarija].

Dabartiniu metu užtikti liaudies kalboje žodžiai, kuriuos J. Jablonskis laikė A. Juškos išgalvotais ir kuriais remdamasis jis vertė skaitytojus nepasitikėti visu A. Juškos darbu, rodo, kad A. Juškos žodyno medžiaga yra tikresnė, negu J. Jablonskis iš atsargumo yra apie ją rašęs.

Taigi J. Jablonskio atliktas žodyno medžiagos patikrinimas yra labai vertingas, bet jo teiginiai apie tos medžiagos dalies nepatikimumą kai kur yra perdėti.

Apie savo darbą Veliuonoje ir Alsėdžiuose J. Jablonskis Rusijos Mokslų akademijai parašė 13 puslapių pranešimą „К вопросу о языке издаваемого Академиею Наук Литовского

словаря А. Юшкевича“[320]. Šiame pranešime J. Jablonskis išdėstė tarmių ypatybes ir A. Juškos nukrypimus nuo jų fonetikos, morfologijos, kirčio, sintaksės, leksikos, semantikos srityje, nurodė A. Juškos atliktąjį žodyno kalbos literatūrinimą ir dėl to atsiradusį nemažą tarminių elementų maišymą.

Kadangi J. Jablonskis negalėjo nustatyti, iš kurios tarmės kurį žodį arba sakinį A. Juška buvo užrašęs, jis nesiryžo atstatinėti tarmiškumų ir vienodino žodyno medžiagą, tęsdamas dar autoriaus pradėtąjį kalbos literatūrinimą. Pagrindine tarme, kaip ir autorius, jis pasirinko aukštaičių vakariečių tarmę. J. Jablonskis apie tai rašė RKL skyriui: „Aš manau, kad reikėtų iš pagrindų taisyti A. V.-čiaus žodyno fonetiką. Man atrodo, kad vienodinant A. V. Juškevičiaus žodyno lietuvių kalbos žodžių fonetiką, reikėtų griežtai laikytis vienos tarmės. Gerai viską ištaisyti (atstatyti tarminę fonetiką) bus galima tik tada, kai bus žinoma, kokioje tarmėje ar kokioje vienos ar kitos tarmės šnektoje reikia ieškoti medžiagos išsiaiškinti tiems klausimams, kurie kyla, taisant į žodyną dedamus lietuviškų žodžių garsus. Aš manau, kad nutolimas šiuo atžvilgiu nuo lietuviškų žodžių fonetikos, jau vartojamos išspausdintose žodyno dalyse, bus naudingas tam tikslui, kurio siekia Mokslų akademija, leisdama žodyną. Todėl aš siūlyčiau, spausdinant tolesnes žodyno dalis, žodyno lietuviškus žodžius perrašyti lietuvių viduriečių tarmės „Tilžės“ šnektos garsais“[321].

J. Jablonskis, išstudijavęs tarmes, iš kurių buvo rinkta A. Juškos žodynui medžiaga, ir gerai susipažinęs su žodyno rankraščiais, sudarė sudėtingą žodyno redagavimo planą. Jis rašė: „Turi būti žiūrima štai ko: 1) žodžiai, kurie Veliuonos šnektoje ar žemaičių tarmėje ir apskritai rusų Lietuvos[322] tarmėse turi skirtingą nuo „tilžiečių“ kirtį, į žodyną dedami su savitu kirčiu, apie tai pažymint žodyne; 2) žodžiai, vartojami tik žemaičių tarmėje, spausdinami jiems pritaikius „Tilžės“ šnektos garsus (vietoje *ašvėinis, ašvýnis* spausdinama *ašvíenis* arba *ašvẽnis*), bet kirčiuojami šitie žodžiai žemaitiškai ir prie

[320] Žr.: „Priedai“, Nr. IX, [4].

[321] Ten pat. Viduriečiais J. Jablonskis tuo metu vadino ir aukštaičius vakariečius.

[322] J. Jablonskis turi galvoje Rusijos imperijai priklausiusią Lietuvos dalį.

jų pažymima, jog paimti jie iš žemaičių tarmės; 3) jeigu rusų Lietuvos šnektų žodžiai tarimu skiriasi nuo atitinkamų žodžių „Tilžės“ šnektoje (plg. *avëte, brólëne*), tai tas nurodoma pačiame žodyne; 4) žodžiai, esantieji žodyno rankraščiuose, bet nežinomi redakcijai, pažymimi tam tikru ženklu; ir 5) pavyzdžiai tuo atveju, kai bus nustatyta, kad jie prieštarauja pagrindinėms lietuvių gramatikos taisyklėms, ištaisomi, remiantis lietuvių šnektų duomenimis“[323]. Išdėstęs principus, kurių jis žadėjo laikytis, redaguodamas A. Juškos žodyną, J. Jablonskis laiške RKL skyriui, pridėtame prie šio pranešimo, dar užsiminė apie kelis tūkstančius naujų žodžių, kuriuos jis surinkęs A. Juškos gyventose vietose ir kurių nėra žodyne. Iš laiško matyti jo noras ir tuos žodžius sudėti į žodyną[324].

J. Jablonskio pranešimas ir laiškas rodė, kad jis žada gerokai keisti A. Juškos žodyno originalą, tačiau Mokslų akademija su tokiu žodyno redagavimo planu nesutiko. A. Byčkovas parašė F. Fortunatovui laišką, prašydamas peržiūrėti J. Jablonskio rašinį. Laiške F. Fortunatovui jis pastebėjo: „Vargu ar būtų tikslinga laikytis Tilžės šnektos ir į Juškevičiaus žodyną įtraukti šimtus, o gal ir tūkstančius naujų žodžių, kurie buvo nežinomi autoriui, nors žodynas nuo to ir praturtėtų“[325]. F. Fortunatovas pritarė A. Byčkovui. Jo nuomone, J. Jablonskis klystąs, manydamas, jog esminiai fonetikos ir panašūs pakeitimai derinasi su Mokslų akademijos planais: „Skyrius leidžia, būtent, tą lietuvių kalbos žodyną, kurį parašė A. V. Juškevičius“, o ne kokį nors kitokį. A. Juškos darbas esąs labai vertingas gausia nauja medžiaga, ir nors jis turi tokių trūkumų, „kurie negali būti pašalinti iš pagrindų viso žodyno neperdirbus“, vis dėlto jo taisymai neturi peržengti redagavimo ribų[326]. Kalbos taisymai galį būti atliekami, remiantis tik paties A. Juškos žodyno kalbos duomenimis. Laikydamasis Mokslų akademijos nusistatymo — išleisti A. Juškos žodyną, nenutolusį nuo originalo, F. Fortunatovas nesutiko ir su J. Jablonskio noru žodyną papildinėti naujais

---

323 Žr.: „Priedai“, Nr. IX, [4].

324 J. Jablonskio laiškas A. Byčkovui (1898.III.21). Žr.: „Priedai“, Nr. IX, [3].

325 A. Byčkovo laiškas F. Fortunatovui (1898.IV.2). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 34. Citata versta iš rusų kalbos.

326 F. Fortunatovo laiškas RKL skyriui (1898.IV.21). Žr.: „Priedai“, Nr. X, [2].

žodžiais: „A. V. Juškevičiaus žodyno papildymai, be abejo, labai vertingi, bet autoriui nežinomi lietuviški žodžiai neturi būti dedami į žodyną. Teisingiau būtų, man rodos, tuos papildymus atskirti nuo A. V. Juškevičiaus darbo ir išleisti vėliau, kai visas žodynas jau bus išspausdintas“[327].

J. Jablonskis, toliau redaguodamas žodyną, prisilaikė F. Fortunatovo nurodymo visas naujoves žodyne matomai atskirti nuo autoriaus darbo. Prie iliustracinės medžiagos papildymų jis dėjo santrumpą *(Pe., P.)*, abejones dėl žodžių reikšmių bei formų žymėjo specialiu ženklu *(?, -)*, o visas savo pastabas išdėstė knygos gale. Tik žodyno kalbą jis literatūrino, prisilaikydamas „Tilžės dialekto“, nors F. Fortunatovas ir A. Byčkovas iš pradžių tam prieštaravo.

Esmingiausias J. Jablonskio taisymas buvo lenkiškojo ir rusiškojo vertimų perredagavimas.

J. Jablonskis, tikrinęs lietuviškus žodžius liaudies kalboje, turėjo progos patikrinti ir jų semantiką. Tai padaręs, rusiškąjį vertimą jis taisė pagal tarmėse sutiktas reikšmes, o ne pagal A. Juškos rankraščiuose nurodytąsias. Tuo būdu J. Jablonskio redakcijoje tarp lenkiškojo ir rusiškojo vertimų atsirado semantikos skirtumų. Palikti žodyne du vertimus su skirtingais reikšmių aiškinimais redaktoriui atrodė netikslu, todėl jis ėmė juos vienodinti. Pats J. Jablonskis I tomo antrosios dalies pabaigoje rašo: „Kadangi mano rusiškasis vertimas kartais labai skyrėsi nuo A. V. Juškevičiaus lenkiškojo vertimo [...], man atrodė, kad reikia pastarąjį suderinti su savuoju“[328].

Kaip J. Jablonskis taisė rusiškąjį vertimą, galima spręsti tik iš jo paties žodžių (autoriaus rankraščių išlikusi II redakcija turi tik lenkiškąjį vertimą). Pavyzdžiui, I tomo antrojoje dalyje J. Jablonskis rašo, kad rusiškuoju vertimu jis pirmiausia nurodąs kalboje plačiau žinomą, pagrindinę žodžio reikšmę, o paskui iškeliąs tas reikšmes, kurios yra svarbios straipsnio iliustracinei medžiagai suprasti.

Apie rusiškąjį vertimą iš dalies galima spręsti ir iš lenkiškojo vertimo pakeitimų.

---

[327] F. Fortunatovo laiškas RKL skyriui (1898.IV.21). Žr. „Priedai“, Nr. X, [2].

[328] И. Яблонский. Послесловие. — Кн.: АЮ I, вып. II, стр. XXXIX—XL.

J. Jablonskis buvo vienintelis redaktorius, kuris lenkiškąjį vertimą tvarkė iš esmės: juo ne tik nurodinėjo pagrindinę žodžio reikšmę, kai jos nebuvo A. Juškos pateiktajame straipsnyje, bet ir stengėsi, kad lenkiškasis vertimas paaiškintų visus iliustracinėje medžiagoje esančius reikšmių niuansus. Pavyzdžiui, šio darbo 172 puslapyje cituoti A. Juškos straipsniai su nepakankamai išryškintomis veiksmažodžių reikšmėmis, J. Jablonskio redaguotoje žodyno knygoje atrodo šitaip:

(G sp) *Głaũsti*, [...]; zsuwać, składać (razem), przytulać. Głaũsk jeñję, sẽserę, prie sàvęs. v. głúdoti, głaudýtis.

(G sp) *Gramdinẽti*, [...]; skrobać (po trosze).

(G sp) *Grámdyti*, [...]; skrobać, oskrobywać. Aš grámdau sagõną, kaip kõšę palẽka (= patiẽkia, paliẽka?).

(G sp) *Grandinẽti*, [...]; skrobać po trosze, zeskrobywać, wyskrobywać. Martì grandinẽja pirm smetõną iš pãšala pṹda (= iš pṹda pašalų̃).

(G sp) *Grėbstinẽti*, [...]; grabić (po trosze).

Kiti ryškūs pavyzdžiai:

(G II) *gàjszsciotj*, znikać. Vaikas gajszczioja, t. i. iszgąnstį turẽja, krupsẽja ir mìrė. v. gájsztj.

(G sp) *Gáiščioti*, [...]; urywczo wdychać powietrze, wydając przytym konwulsyjnie słaby głos; łkać, szlochać; konać, umierać. Vaĩkas gáiščioja, t. y. išganstį turẽja, krũpsẽja ir mìre. v. gaĩšti.

(G II) *gajùs*, [...]. 2) przyżywający. Tas dįǵas, médis gajùs. v. gítj.

(G sp) *Gajùs*, [...]. 2) łatvo przyjmujący się, łátwo dający się zaszczepić. Tas díegas, mẽdis gajùs. v. gýti.

Toks lenkiškojo vertimo praplėtimas padeda skaitytojui suvokti reikšmės niuansus. Žodžio straipsnis nuo to pasidarė žymiai turiningesnis.

Lygiai taip pat, kaip lenkiškąjį vertimą, J. Jablonskis tvarkė ir rusiškąjį vertimą.

J. Jablonskis žodyne nenurodinėjo, kur, taisydamas A. Juškos lenkiškus žodžių reikšmių aiškinimus, jis nutolsta nuo originalo. Tais atvejais, kai J. Jablonskiui atrodė, kad autorius, nurodydamas reikšmę, suklydo, jis tiesiog taisė jo vertimą. O tais atvejais, kai J. Jablonskis jautė, kad žodis kalboje gali turėti

A. Juškos nurodytą reikšmę, bet pats nebuvo jos girdėjęs arba buvo girdėjęs kitą to žodžio reikšmę, jis įrašydavo į straipsnį tos naujos reikšmės aiškinimą, greta palikęs neišbrauktą ir A. Juškos lenkiškąjį aiškinimą. Savarankiškai tvarkydamas žodyno semantinę charakteristiką, J. Jablonskis jautėsi esąs pirmųjų redaktorių, dirbusių dar autoriui gyvam esant, tradicijos tęsėjas. Jis rėmėsi J. Bodueno de Kurtenė praktika, kuris vertimą iš esmės taisydavo, suderinęs savo nuomonę su autoriumi ir su J. Juška[329].

Taigi J. Jablonskio suredaguotoje žodyno knygoje kai kurios žodžių reikšmės yra kiek pakeistos, nutolusios nuo A. Juškos originalo. Toks lenkiškojo vertimo apdorojimas, nenurodant atliekamų pakeitimų, sumenkino žodyno, kaip A. Juškos laikų leksikografinio dokumento, vertę. Šiuo atžvilgiu yra svarbesni išlikę paties A. Juškos rankraščiai.

Antras didelis pakeitimas, kurį J. Jablonskis atliko žodyne, yra visų žodžių priegaidžių sužymėjimas. Žymėdamas priegaides, J. Jablonskis negalėjo palikti nelietęs ir kirčio vietos. Jis pats sako, kad iš pradžių kirčio vietą keisti nenorėjęs ir stengęsis to nedaryti bent antraštiniuose žodžiuose[330]. Tačiau antraštiniai žodžiai kartais būdavo sukirčiuoti ne taip, kaip žodžiai iliustracijoje, ir J. Jablonskis netrukus pradėjo juos vienodinti, laikydamasis tų tarmių, kurių kirčiavimas žodyno rankraščiuose buvo dažniau sutinkamas. Tuo reikalu jis pažymi: „Kirčius aš dėlioju tokius, kokie jie būna aukštaičių ir žemaičių tarmių pietinėse šnektose (*įdėmùs, įvairùs* . . . .)“[331]. Apie knygos vidurį J. Jablonskis kirčiavimo srityje pasidarė visai savarankiškas. Jis pats nurodo, kad žinodamas, jog žodis kirčiuojamas (tarmėse) dvejopai, rašąs du kirčius: kur žodis jam visai nežinomas, kirčiuojąs ir priegaides žymįs, vienur laikydamasis aukštaičių ir žemaičių pietinių šnektų kirčiavimo, o kitur — brolių Juškų kirčiavimo. Tuo būdu I tomo antrosios knygos pradžioje J. Jablonskio kirčiai yra artimesni J. Juškos tvarkytų žodyno rankraščių kirčiams, o toliau — ištaisyti pagal jo paties surinktąją kalbos medžiagą.

---

329 И. Яблонский. Послесловие. — Кн.: АЮ I, вып. II, стр. XL.
330 Ten pat, psl. XLVII.
331 Ten pat, psl. XLVIII.

J. Jablonskis yra padaręs žodyne ir smulkesnių pakeitimų. Pavyzdžiui, jis savarankiškai pertvarkinėjo nuorodas į kitus straipsnius:

(G II) *gájrė*, [...] 1) tyka, tyczka. Gájrės ąnt pjvu kad ne ganítum [...]. 2) wyniosłość (miejsca). Gájrė íra iszkelìmas žėmės. 3) ciąg wiatru, wydmuch. Vĵta kur vějis szvìlpaudamas pùczia bus gájrė; ąnt vě̃ja gájrės stóvi namàj; gájrė íra àtgajszia [-s?] vě̃ja, t. i. tákas vě̃ja. v. atgájszis, tákas, kártis, kúras, puksztìs.

(G sp) *Gáirė*, [...]. v. àtgara.

(G II) *gájsdras*, łuna od pożaru (w nocy) [...]. v. žára.

(G sp) *Gaĩzdras*, [...]. v. žarà, gaĩsras.

J. Jablonskis redagavo lietuviškus žodyno sakinius:

(G II) *gájlas*, [...]. Gájlas manę jem, gájla man brolia.

(G sp) *Gaĩłas*, [...]. Gaĩłas màne jém, t. y. gailús bróla.

(G II) *gájlus*, [...]. Lĵja gáilias aszaras.

(G sp) *Gailùs*, [...]. Sesė̃ líeja gaĩles ãšaras.

(G II) *gàldytĵ*, [...]. Médis in medį, o gívůlej gáldos kits in kìtą, t. i. trenas.

(G sp) *Gáldyti*, [...]. Mẽdis į mẽdį gáłdos (kits į kitą), t. y. trìnas.

(G II) *galdúnas*, [...]. Ant stalníczios galdúnus dìrb.

(G sp) *Gałdũnas*, [...]. Ant stalnỹčios gałdũnus dìrb svečiáms válgyti.

J. Jablonskis, atsisakęs gramatinės pažymos *caus.*, prie parūpinamųjų ir priežastinių veiksmažodžių davė detalų tų veiksmažodžių reikšmės nusakymą lenkiškuoju ir rusiškuoju vertimais. Pavyzdžiai:

(G II) *gagìntĵ*, caus., gęgać. Ne dúk gagìntį žą̃nsis, t. i. gnàjbitį. v. gagě̃tį.

(G sp) *Gagĩnti*, [...], заставлять гоготать, вызывать гоготанье; zmuszać gęgać, sprawiać gęganie. [...].

(G II) *gìrdintĵ*, caus., słyszeć. Asz girdžiu ìr kìtą gìrdinu mìndams su kója. v. girstį, girdě̃tį.

(G sp) *Gir̃dinti*, [...], давать возможность слышать, заставлять слышать, сообщать; dawać możność słyszeć, zmuszać słyszeć. [...].

(G II) *grēbintį*, caus., grabić. Grēbink szįną. v. grēbtį.

(G sp) *Grēbinti*, [...], велеть или давать (кому-н.) грабить (граблями); kazać lub dawać (komu) grabić (grabiami). Grēbink (= grēbdink) šiēną. v. grēbti.

Apie visus savo pakeitimus J. Jablonskis knygos gale pridėjo 69 puslapių „Baigiamąjį žodį" („Послесловие"), kuriame jis išdėstė visa, ką laikęs žodyne taisytinu ir ką kaip taisęs. Vienur jis nurodė konkrečius pakeitimus, kitur savo taisymus tik pailiustravo. Tačiau pačiame žodyno tekste daug kur liko neaišku, ar taip yra buvę autoriaus rankraštyje. Pavyzdžiui, nieko nenurodoma apie tokius konkrečius straipsnio pakeitimus:

(G II) *gajdū́tį*, akcentować. v. gájda.

(G sp) *Gaidū́ti*, [...], произносить с напевом; ставить ударения; śpiewnie wymawiać, akcentować.

(G II) *gáidžiagistė*, pienie kura (o kurach). Gájdžiagystė kēlime szęndįn. v. gajdís, gìstį, apìgajdis.

(G sp) *Gaidžiãgystis*, [...], раннее время, когда поют петухи; czas poranny, kiedy pieją koguty. Gajdžiãgysty kēlime šendiēn. v. gaidỹs, gýsti, apýgaidis.

Rusijos Mokslų akademija J. Jablonskio redagavimo darbą didžiai vertino. Su „Tilžės dialektu", kurio laikytis jis buvo pasiūlęs ir redaguodamas žodyną laikėsi, buvo susitaikyta. Medžiagos patikrinimas tarmėse taip pat buvo teigiamai įvertintas. Moksliniu atžvilgiu ypatingai vertingas indėlis į filologiją buvo priegaidžių žymėjimas žodyne. F. Fortunatovas tuo klausimu rašė: „P. Jablonskis imasi, tarp kitko, sunkaus darbo pažymėti lietuviškų žodžių dvi skirtingas ilgo kirčio rūšis ir tuo, esu įsitikinęs, labai padidina mokslinę A. Juškevičiaus lietuviškojo žodyno vertę"[332].

Nepaisant labai kvalifikuoto J. Jablonskio darbo, Rusijos Mokslų akademija buvo priversta ieškoti naujo redaktoriaus, nes J. Jablonskis A. Juškos žodyną redagavo labai lėtai.

Redaktorium J. Jablonskis buvo patvirtintas 1897 m. sausio 31 d.[333]. Balandžio mėn. J. Jablonskiui jau buvo pristatyta viskas, ko reikėjo žodynui redaguoti.

---

[332] F. Fortunatovo laiškas RKL skyriui (1899.V.20). Žr.: „Priedai", Nr. X, [3].

[333] J. Jablonskio laiškas A. Šachmatovui (1897.IV.1). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 5.

Netrukus J. Jablonskis pranešė, kad perrašęs spaudai žodyno rankraščius nuo *E* iki *Gi* (2,5 spaudos lanko) ir greitu laiku galėsiąs išsiųsti Mokslų akademijai pirmąjį sąsiuvinį[334]. J. Jablonskis manė, kad toliau darbą bus galima žymiai paspartinti, nes susipažinimas su darbu ir pirmieji mėginimai visados atima daugiau laiko. Todėl jis ramino A. Šachmatovą, kad „toliau darbas bus lengvesnis, ir aš jo neužvilkinsiu"[335]. Tačiau atsitiko kitaip. Apsisprendus žodyno rankraščius tikrinti tarmėse, žodyno spausdinimas porai metų visai sustojo. Medžiagos tikrinimas J. Jablonskiui buvo nelengvas darbas. Nuo 1896 m. gyvendamas Taline, Lietuvą jis pasiekdavo tik vasaromis. Nemažai jam padėjo Taline mokęsi lietuviai: A. Bulota, V. Mickevičius-Kapsukas, J. Šlapelis, J. Kriaučiūnas ir keli kiti[336]. Be to, sutvarkęs ir perrašęs vieną ar kitą žodyno dalį, jis ją dar siųsdavo į Lietuvą „kai kuriems lietuvių kalbos žinovams [...], kad jie papildytų perrašytus rankraščius ir paaiškintų nežinomų žodžių reikšmes"[337]. Rankraščius gaudavo J. Žymantienė-Žemaitė, K. Jaunius, P. Avižonis, P. Kriaučiūnas, J. Kumetis, O. Jasiulaitis ir kt.[338]. Tikrinimui konsultacijų nepakako, todėl 1897 m. vasarą pats J. Jablonskis dar važinėjo su A. Juškos rankraščiais po Veliuoną, Vilkiją, Kaltinėnus, Jurbarką ir Alsėdžius[339]. Tose vietose jis perskaitė *E, G, I, J, K* ir dalį *L—Ł* raidžių. Sutvarkyti likusias žodyno dalis jis numatė ateinančią vasarą. Tuo tarpu jis parašė RKL skyriui minėtąjį išsamų pranešimą apie žodyno tarmę, rašybą, kirčiavimą ir kitus dalykus, lygindamas A. Juškos rankraštį su tarmėse surinktąja medžiaga. RKL skyrius, gavęs J. Jablonskio rašinį ir F. Fortunatovo atsiliepimą, 1898 m. balandžio 21 d. apsvarstė abudu raštus ir gegužės 21 d. naujajam redaktoriui patarė laikytis F. Fortunatovo nurodymų[340].

---

334 J. Jablonskio laiškas A. Šachmatovui (1897.IV.1). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 5.

335 Ten pat.

336 J. Balčikonis. Trumpas gyvenimo aprašymas. — Kn.: Jablonskio Raštai, I. Kaunas, 1932, psl. XIX.

337 J. Jablonskio laiškas A. Byčkovui (1898.III.21). Žr.: „Priedai", Nr. IX, [3].

338 Plg.: Lietuviškoji bibliografija, III. Kaunas, 1929, psl. 1291.

339 J. Jablonskio laiškas A. Byčkovui (1898.III.21). Žr.: „Priedai", Nr. IX, [3].

340 RKL skyriaus raštas J. Jablonskiui (1898.V.21). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 37.

J. Jablonskis, gavęs šiuos nurodymus, toliau tikrino tarmėse medžiagą ir rengė spaudai žodyno rankraščius. Jis dirbo, visus metus neduodamas Mokslų akademijai jokios žinios apie savo darbą. 1899 m. balandžio 3 d. RKL skyrius paprašė jį painformuoti apie savo darbą. Balandžio 28 d. J. Jablonskis pasiuntė Mokslų akademijai pirmąjį spaudai parengtą rankraščių pluoštą — 109 puslapius, o po poros mėnesių pristatė dar 91 puslapį (*Gėdingas — Gleižus*). Toliau darbas J. Jablonskiui ėjo taip pat nesparčiai. Todėl 1900 m. rugsėjo 23 d. RKL skyrius vėl pasiteiravo, kaip redaktoriui vykstąs darbas, nes spaustuvė jau surinkusi jai įteiktus rankraščius, ir spausdinimas vėl sustojęs[341]. 1901 m. sausio 15 d. J. Jablonskis pristatė dar 125 puslapius (iki *Gruoduotas*). Tik 1902 m. gegužės 30 d. jis baigė redaguoti žodyno *E, I* ir *G* raidžių tekstą, o 1903 m. sausio 17 d. išsiuntė RKL skyriui „Послесловие“ ir papildymus.

J. Jablonskis žodyną redagavo lėtai ne vien dėl darbo sudėtingumo ar kitų tuo pačiu metu jo dirbamų darbų[342]. Žodyno uždelsimas įvyko ir dėl sunkių jo gyvenimo bei darbo sąlygų. J. Jablonskio kalbinis darbas kėlė įtarimą carinei administracijai. Kaip žinoma, jis, gyvendamas Taline, o prieš tai — Mintaujoje (1889—1896), palaikė ryšius su ten buvusiais lietuviais. Ypač Taline apie jį spietėsi nemažas jų būrelis: V. Mickevičius-Kapsukas, A. Bulota, J. Šlapelis ir kt. Jų tarpe buvo ir politinių tremtinių: J. Kriaučiūnas, stud. A. Daniliauskas.

Dirbdamas kalbos darbą Latvijoje ir Estijoje, J. Jablonskis laiškais palaikė ryšį su pažįstamais lietuviais, kurie Lietuvoje rinkdavo ir tikrindavo tarmėse jam rūpimus kalbos dalykus. Susirašinėjo jisai tuo tikslu ir su Kauno kunigų seminarijos auklėtiniais, iki seminarijos vadovybė apie 1900 m. jam uždraudė tai daryti[343]. Caro žandarams nepatiko apie J. Jablonskį spietęsis lietuvių būrelis, kėlė įtarimą jo plati korespondencija, vykimas vasaros atostogų metu į Lietuvą ir artimas bendravimas čia su kaimo žmonėmis. Kai J. Jablonskis vykdavo į Lietuvą tikrinti

---

[341] RKL skyriaus raštas J. Jablonskiui (1900.IX.23). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 45.

[342] Kalbiniai ir kiti straipsniai lietuvių ir rusų kalbomis, „Lietuviškos kalbos gramatika“ (Tilžė, 1901).

[343] J. Jablonskio laiškas F. Fortunatovui (1900.XII.7). — TSRS MA A, f. 90, apr. 3, nr. 110, l. 3—7.

žodyno medžiagos, policija trukdydavo jam laisvai važinėti, kišdavosi į jo darbą, nuolat reikalaudavo įvairių pasiaiškinimų. Taip ji elgėsi, nepaisydama to, kad J. Jablonskis, kaip oficialus Rusijos Mokslų akademijos redaktorius, turėjo tam tikrų teisių. Mokslų akademija buvo išrūpinusi J. Jablonskiui Vidaus reikalų ministerijos pažymėjimą, kuriuo jam buvo leidžiama netrukdomai važinėti ir dirbti Lietuvoje: tikrinti A. Juškos žodyno rankraščius ir rinkti medžiagą kitiems kalbiniams darbams. Tačiau nepadėjo ir toks pažymėjimas.

1901 m. Lietuvoje smarkiai veikė Kuršo žandarų valdybos viršininko pavaduotojas A. Vonseckis, kuris stengėsi suvaržyti bet kokią kultūrinę lietuvių veiklą[344]. Caro žandarai sekė J. Jablonskį, bet ilgą laiką negalėjo prie jo prikibti. Pagaliau, darydami kratą pas L. Vaineikį Palangoje, žandarai rado sąrašą lietuvių, kuriems jis siuntinėdavo gaunamus iš Tilžės draudžiamus lietuviškus spaudinius. Tame sąraše buvo ir J. Jablonskio pavardė. Po to daug kur prasidėjo kratos. Neliko aplenktas ir J. Jablonskis[345]. Paties J. Jablonskio žodžiais, žandarai, daryda-

---

[344] A. Vonseckis buvo ypač pasižymėjęs lietuvių raštijos lotyniškų-lietuvišku raidynu persekiotojas. 1896—1897 m., būdamas Suvalkų gubernijos žandarų valdybos viršininku, jis sudarė stambią politinę lietuvių bylą. Vėliau, perkeltas į Liepoją Kuršo gubernijos žandarų valdybos viršininko pavaduotoju, jis suorganizavo ir antrą tokią bylą, kuri lietė ir J. Jablonskį. 1905 m. A. Vonseckis lenkų revoliucionierių buvo užmuštas Piotrkuve.

[345] „Lietuvos mokykla“, Kaunas, 1921, Nr. 12, psl. 536, 549. Čia taip pat rašoma, kad krata buvusi padaryta, žandarų viršininkui A. Vonseckiui pačiupus neatsargų L. Vaineikio laišką V. Mickevičiui-Kapsukui. Laiške buvę atvirai pasakyta, kad Taline pas J. Jablonskį galima gauti draudžiamų lietuviškų laikraščių ir knygų. Vėlesni J. Jablonskio biografai, remdamiesi šiuo šaltiniu, kartoja atsitikimą su L. Vaineikio laišku. Plg.: J. B a l č i k o n i s. Trumpas gyvenimo aprašymas. — Kn.: Jablonskio Raštai, I. Kaunas, 1932, psl. XX; J. P a l i o n i s. J. Jablonskis ir jo lietuvių kalbos vadovėliai. — Kn.: J. J a b l o n s k i s. Rinktiniai raštai, I. Vilnius, 1957, psl. 12.

Tačiau iš J. Jablonskio laiškų F. Fortunatovui 1900.XII.7 ir 1901.I.2 (TSRS MA A, f. 90, apr. 3, nr. 110, l. 3—7 ir 8—9) matyti, kad tokio laiško žandarai nebuvo pačiupę. Viena, J. Jablonskis, smulkiai aprašydamas visus per kratą į žandarų rankas pakliuvusius kaltės įrodymus, tokio laiško nemini. Slėpti jį nuo F. Fortunatovo jam nebuvo prasmės, nes F Fortunatovas turėjo J. Jablonskį užtarti prieš Rygos mokymo apygardos kuratorių, kuriam buvo žinomi visi J. Jablonskiui daromi kaltinimai. F. Fortunatovą, kaip užtarėją, tokio laiško nuslėpimas būtų tik pastatęs į nepatogią padėtį. Kad patys tardytojai nuo J. Jablonskio būtų slėpę tokį laišką, taip pat neįtikima, nes žandarų valdyba net išpūsdama kėlė viską, kas galėjo pateisinti pas J. Jablonskį padarytą kratą ir įrodyti jo kaltumą. Ne be pagrindo J. Jablonskis skundėsi laiške F. Fortunatovui,

mi kratą, ieškojo įrodymų apie jo dalyvavimą „lietuvių nusikalstamuose darbuose"[346]. Kratos metu žandarai pas J. Jablonskį rado daug ne Lietuvoje spausdintų ir cenzūros draudžiamų knygų ir kelis kitus „daiktinius įrodymus": J. Jablonskio lietuviškai rašytą raštelį, kuriame buvo kalbama, kad reikia lietuviams kurti savitarpio pagalbos draugiją, kuri rūpintųsi ištremtųjų iš Lietuvos materialine būkle. Raštelyje buvo gana griežtai pasisakyta ir apie reakcinius caro valdininkus: „Užũs kokį niẽkniekį šungal̃viai, ir svei̇̃kas diñgęs". Be to, buvo rastas laiško V. Kudirkai juodraštis. Trečiasis kaltumo įrodymas buvo sąsiuvinis su lietuviškomis patarlėmis, priežodžiais, dainomis ir pan., kuriame žandarai, be to, dar užtiko užrašą, kad J. Jablonskis įteikęs kažin kam lietuviškų knygų ir laikraščių[347]. Visa ši medžiaga žandarų buvo konfiskuota.

Pagalbos J. Jablonskis kreipėsi į savo buvusį mokytoją prof. T. Koršą, kuris pažinojo Talino mokymo apygardos kuratorių. T. Koršas stengėsi ištraukti iš bėdos savo mokinį, įkliuvusį už lietuviškas knygas ir raštelį, „šungalviuojantį" carinius valdininkus[348]. Jis teisino J. Jablonskį Talino mokymo apygardos kuratoriui ir gynė jį Švietimo ministerijoje. J. Jablonskis rašo, kad T. Koršas baręs jį už nesugebėjimą tvarkyti tokius reikalus ir pamokęs, jog reikėję žodį *šungalvis* žandarams išversti rusiškai *Kinokefalu* (vieno šventojo vardas), ir viskas būtų gerai baigęsi[349].

Kreipėsi pagalbos J. Jablonskis ir į antrąjį savo mokytoją — A. Šachmatovą. Pastarasis per RKL skyrių oficialiai iškėlė klausimą, reikalaudamas, kad cenzūros komitetas grąžintų J. Jablonskiui visas konfiskuotąsias knygas[350]. Tai turėjo ne tik išgel-

kad caro policija po kratos juodinusi jį kiek išmanydama. Nėra abejonės, kad L. Vaineikio laiškas žandarams būtų buvęs labai rimtas J. Jablonskio kaltės įrodymas: L. Vaineikio laiške buvę atvirai pasakyta, kad J. Jablonskis platina draudžiamąją literatūrą.

346 J. Jablonskio laiškas F. Fortunatovui (1900.XII.7). — TSRS MA A, f. 90, apr. 3, nr. 110, l. 3—7.

347 Mokinys (J. Jablonskis). T. Koršo atminimui. — Kn.: Jablonskio Raštai, I. Kaunas, 1932, psl. 189.

348 J. Jablonskio laiškas F. Fortunatovui (1901.I.2). — TSRS MA A. f. 90, apr. 3, nr. 110, l. 8—9.

349 Mokinys (J. Jablonskis). T. Koršo atminimui. — Kn.: Jablonskio Raštai, I. Kaunas, 1932, psl. 189.

350 J. Jablonskio laiškas F. Fortunatovui (1900.XII.7). — TSRS MA A, f. 90, apr. 3, nr. 110, l. 3—7.

bėti kalbininko biblioteką, bet, svarbiausia, sumažinti jo kaltę, nes rastų draudžiamų lietuviškų knygų sulaikymas nieko gera jam nežadėjo. A. Šachmatovo pastangomis visos konfiskuotosios knygos 1901 m. sausio mėnesį buvo J. Jablonskiui grąžintos. Be to, A. Šachmatovo patariamas, J. Jablonskis kreipėsi į F. Fortunatovą, kuris galėjo paveikti Rygos mokymo apygardos kuratorių[351]. F. Fortunatovo įkalbėtas, Rygos mokymo apygardos kuratorius taip pat užtarė J. Jablonskį prieš švietimo ministrą[352]. Tuo būdu pavojus J. Jablonskiui sumažėjo.

Tačiau A. Juškos žodyno redagavimas po šios kratos J. Jablonskiui pasunkėjo. Jis nebegalėjo netrukdomas keliauti po Lietuvą. Netekęs vietos Taline, jis apsigyveno pas gimines Žeimelyje, bet neturėjo teisės važinėti po jo apylinkes[353]. Net gavęs Mokslų akademijos iš Vidaus reikalų ministerijos išrūpintą leidimą tikrinti Lietuvoje žodyno rankraščius, J. Jablonskis negalėjo ramiai dirbti, nes buvo nuolatos persekiojamas ir trukdomas, reikalaujant caro policijai įvairių pasiaiškinimų[354]. Nepasitikėdamas J. Jablonskio parodymais, Kuršo gubernijos žandarų viršininkas pulk. Klago net kreipėsi slaptu raštu į Rusijos Mokslų akademiją, reikalaudamas paaiškinti, ar tikrai J. Jablonskis važinėja jos įgaliotas ir kokiais dokumentais remiantis jam išduotas leidimas[355]. Kai Rusijos Mokslų akademijos nuolatinis sekretorius akad. N. Dubrovinas atsakė, kad J. Jablonskis dirba įgaliotas Mokslų akademijos ir kad ji tam reikalui yra gavusi iš vidaus reikalų ministro leidimą[356], žandarai kuriam laikui J. Jablonskį paliko ramybėje. Tačiau netrukus J. Jablonskis vis dėlto gavo namų arešto ir dar tą pačią vasarą buvo ištremtas iš Lietuvos į Pskovą be teisės lankytis lietuvių gyvenamosiose vietose.

---

351 J. Jablonskio laiškas F. Fortunatovui (1900.XII.7). — TSRS MA A, f. 90, apr. 3, nr. 110, l. 3—7.

352 J. Jablonskio laiškas F. Fortunatovui (1902.I.2). — TSRS MA A, f. 90, apr. 3, nr. 110, l. 8—9.

353 J. Jablonskio laiškas F. Fortunatovui (1900.XII.7). — TSRS MA A, f. 90, apr. 3, nr. 110, l. 3—7.

354 J. Jablonskio laiškas F. Fortunatovui (1901.I.2). — TSRS MA A, f. 90, apr. 3, nr. 110, l. 8—9.

355 Pulk. Klago slaptas raštas Rusijos Mokslų akademijos kanceliarijai (1902.II.13). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 51.

356 N. Dubrovino raštas akad. A. Veselovskiui (1902.II.16). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 52; RKL skyriaus raštas N. Dubrovinui (1902.II.25). — Ten pat, l. 54.

1903 m. pradžioje, užbaigęs redaguoti žodyno I tomo antrąją dalį, J. Jablonskis visai atitrūko nuo šio darbo, nors jo galutinai ir nemetė.

Baigdamas spausdinti knygą, RKL skyrius pradėjo svarstyti ir tartis su F. Juškiene dėl tolesnio žodyno redagavimo: ar skirti naują redaktorių, ar palikti ir toliau redaktorium J. Jablonskį, kuris „II dalį labai uždelsė, daugiau, negu Skyrius tikėjosi"[357]. Daugiau žinių tuo reikalu neturime, bet, matyt, redaguoti buvo palikta J. Jablonskiui. Tik 1906 m., J. Jablonskiui ištisus dvejus metus nepristačius tolesnių suredaguotų žodyno rankraščių, RKL skyrius pareikalavo, kad jis pagaliau galutinai apsispręstų[358]. J. Jablonskis nenorėjo mesti žodyną redaguoti, bet persekiojimai ir ištrėmimas trukdė jam dirbti. Numatydamas netrukus gauti mokytojo vietą Lietuvoje, Panevėžyje, jis dar kiek delsė atsakyti Mokslų akademijai. „Kai gyvenimas taip susiklosto, jog reikia, kaip buvo per praėjusius dvejus metus, griebtis bet kokio, tuoj pat duodančio uždarbį darbo, — rašė J. Jablonskis RKL skyriui, — tada toks veikalas, kaip A. Juškevičiaus žodynas, redaguoti darosi visai neįmanoma. Jeigu gyvenimas ir toliau eis tais pačiais keliais, žodyną redaguoti bus ne mano jėgoms". J. Jablonskis dėjo daug vilčių į naują paskyrimą Panevėžyje — „[Ten] aš tikrai galėčiau visą dėmesį skirti kalbai studijuoti. Taigi Panevėžyje, jeigu Skyriui būtų tai priimtina, galėčiau ir norėčiau toliau redaguoti A. Juškevičiaus žodyną"[359]. J. Jablonskis prašė RKL skyrių dar palaukti galutinio atsakymo iki vasaros: iki to laiko jo tarnybiniai reikalai turėsią išsispręsti.

Palaukęs iki rudens, RKL skyrius, susirūpinęs tolesniu A. Juškos žodyno leidimu, pareikalavo J. Jablonskį grąžinti rankraščius. J. Jablonskis žodyno rankraščius grąžinti vis dar delsė. Tada RKL skyrius kreipėsi į Rusijos Mokslų akademijos prezidentą ir net buvo parengęs raštą Vilniaus gubernatoriui, kad šie oficialiai iš J. Jablonskio išreikalautų tuos rankraščius[360]. Ta-

---

[357] RKL skyriaus raštas F. Juškienei (1904.I.19). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 165.

[358] F. Fortunatovo laiškas J. Jablonskiui (1906.V.4). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 165.

[359] J. Jablonskio laiškas RKL skyriui (1906.V.25). Žr.: „Priedai", Nr. XI.

[360] A. Šachmatovo laiškas Mokslų akademijos prezidentui (1907.III.31).— TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 179.

čiau paskutiniosios priemonės panaudoti neteko — J. Jablonskis pats grąžino RKL skyriui žodyno rankraščius.

J. Jablonskis, pasitraukęs nuo A. Juškos žodyno redagavimo, nenorėjo palikti jo leidimo savieigai. Tarmėse jis buvo patikrinęs beveik visus žodyno rankraščius (iki *Š* raidės — ištisai, toliau — tik prabėgomis)[361] ir pririnkęs daug naujos medžiagos, reikalingos toliau žodyną tvarkant. Todėl jis prašė RKL skyrių, kad, nutarus žodyno redagavimą perduoti kitam asmeniui, jam būtų sudarytos sąlygos susitikti su tuo asmeniu, kartu su juo padirbėti ir perduoti jam turimas savo žinias bei surinktąją medžiagą[362]. Yra žinoma, kad vėliau J. Jablonskis bendradarbiavo su žodyno redaktoriais J. Šlapeliu ir K. Būga.

1907 m. gegužės mėn. nauju žodyno redaktorium RKL skyrius pakvietė G. Uljanovą[363]. Ar su šiuo redaktorium J. Jablonskis buvo susitikęs ir perdavė jam savo patyrimą bei medžiagą, nežinoma, nes apie G. Uljanovo redagavimą iš viso trūksta smulkesnių žinių. 1908 m. lapkričio 15 d. RKL skyriaus posėdžio protokolo išraše užsimenama, kad G. Uljanovas redaguojąs *I* raidę[364]. Tačiau tai abejotinas dalykas, nes raidė *I* jau buvo suredaguota J. Jablonskio ir įėjo į 1904 m. išleistąją žodyno I tomo antrąją dalį. Tikriau yra tai, kad G. Uljanovui buvo pavesta redaguoti *K*, *L* ir *Ł* raidžių rankraščiai, kurie jo vardu užregistruoti RKL skyriaus išsiuntinėtų rankraščių sąraše[365]. Kad G. Uljanovas redagavo žodyno *K* raidę, matyti ir iš K. Būgos laiško J. Endzelynui (1912.XI.14), kuriame K. Būga rašo, jog peržiūrėjęs G. Uljanovo prastai suredaguotą žodyno tekstą: „Pirmas raidės *K*- lankas sudėtas pagal Uljanovo rėdakciją. Rėdakcija — baisi: taip tegalima buvo rašyti pirm kelių šimtų metų, bet ne dabar, kada ir lietuvių kalba labiau ištirta“[366]. Kadangi G. Uljanovo redaguotąjį tekstą K. Būga pertvarkė, tai apie konkrečius G. Uljanovo atliktus taisymus iš K. Būgos re-

---

361 J. Jablonskio laiškas RKL skyriui (1902.IV.5). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 140.

362 J. Jablonskio laiškas RKL skyriui (1906.V.25). Žr.: „Priedai“, Nr. XI.

363 G. Uljanovo sutikimą redaguoti žodyną RKL skyrius gavo 1907 m. gegužės 4 d. Žr.: „Priedai“, Nr. XII, [1].

364 „Priedai“, Nr. XII, [3].

365 TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 191.

366 LKLI BR, Nr. KB-23.

daguotojo žodyno tomo nieko negalima pasakyti, o G. Uljanovo redakcijos rankraščiai kol kas nesurasti.

Redagavimą perdavus G. Uljanovui, žodyno leidimas nepagreitėjo. G. Uljanovas buvo apkrautas kitomis tarnybinėmis pareigomis[367] ir žodynui negalėjo skirti pakankamai laiko. Dėl to RKL skyrius nuo *M* raidės žodynui tvarkyti sumanė pakviesti dar antrą redaktorių. F. Fortunatovas pradėjo tartis su J. Šlapeliu, kurio noras redaguoti žodyną Rusijos Mokslų akademijai buvo gerai žinomas iš E. Volterio. Be to, J. Šlapelis buvo J. Jablonskio mokinys. RKL skyrius, tai žinodamas[368], tikėjosi, kad J. Jablonskis tame darbe jam padės. „Manau, — rašė F. Fortunatovas J. Šlapeliui, — kad I. O. Jablonskis, puikus lietuvių kalbos specialistas, be to, gerai žinantis žodyno rankraščius, neatsisakys Jums visuomet padėti, kai Jūs, žodyną redaguodami, susidursite su labai dideliais sunkumais“[369].

Iš naujojo žodyno redaktoriaus Mokslų akademija pareikalavo nedaryti jokių esmingesnių originalo pakeitimų ir ištaisinėti tik stambesnes klaidas[370]. Tas reikalavimas buvo, matyt, keliamas dėl to, kad J. Šlapelis, susitikdamas ir tardamasis su J. Jablonskiu, galėjo susigundyti pradėti žodyną tvarkyti jablonskiškai, t. y. iš pagrindų.

Laikydamasis Rusijos Mokslų akademijos pageidavimų, J. Šlapelis suredagavo tris žodyno teksto sąsiuvinius ir nusiuntė juos peržiūrėti F. Fortunatovui. Kartu su žodyno sąsiuviniais jis pasiuntė F. Fortunatovui ir bendrą žodyno redagavimo planą: „Redagavimo plano aš žadu laikytis tokio: 1) vertimą į rusų kalbą atliksiu savarankiškai; 2) vertimo į lenkų kalbą niekur nekeisiu; 3) kirčius ant man žinomų žodžių dėsiu, atsižvelgdamas į kirčiavimą tose vietovėse, kur A. Juškevičius rinko medžiagą. Nežinomus man žodžius arba paliksiu visai be kirčio, arba su autoriaus kirčiu, jeigu jis man atrodys patikimas; 4) Jono Juškos prirašymus pažymėsiu skliaustais [...]. Skliaustuose [..., 2] taip pat nurodysiu svarbesnius skirtumus nuo čia, Vil-

367 F. Fortunatovo laiškas J. Šlapeliui (1908.XI.23). Žr.: „Priedai“, Nr. XIII, [1].

368 Išrašas iš RKL skyriaus 1908.XI.15 protokolo. Žr.: „Priedai“, Nr. XII, [3].

369 F. Fortunatovo laiškas J. Šlapeliui (1908.XI.23). Žr.: „Priedai“, Nr. XIII, [1].

370 Ten pat.

niuje, esančios žodyno rankraščio antrosios redakcijos; 5) rašybą, kurios aš esu linkęs laikytis, Jūs pamatysite iš šių trijų sąsiuvinių"[371].

Pradėjus J. Šlapeliui redaguoti žodyną, F. Fortunatovas tikrino jo parengtus spaudai rankraščius, kiekvieną kartą labai reikliai peržiūrėdamas J. Šlapelio siūlomus ištaisymus. Dėl kiekvieno žymesnio pakeitimo J. Šlapelis turėjo tartis su F. Fortunatovu, gauti jo sutikimą. F. Fortunatovas nė vieno ištaisymo nepraleisdavo, neišsiaiškinęs ir neįsitikinęs, kad jis tikrai reikalingas. Pavyzdžiui, jis nesutiko, kad J. Šlapelis veiksmažodžių bendratį rašytų su *-tie*, kaip A. Juška savo paskutiniojoje redakcijoje rašė[372]. Dėl kietojo *ł* žymėjimo disputas tarp F. Fortunatovo ir J. Šlapelio ėjo net per kelis laiškus[373]. J. Šlapelis garso *l* minkštumą norėjo žymėti minkštinamuoju ženkleliu *i*, o kietąjį *l* rašyti be diakritinio ženklo. Tai buvo naujovė, nes iki tol išspausdintose žodyno dalyse kietasis *l* buvo žymimas *ł*. Šį rašybos pakeitimą J. Šlapelis motyvavo tuo, kad ir kiti kietieji garsai lietuviškame raidyne neturi savo specialaus žymėjimo, o garsų minkštumas lietuvių rašyboje žymimas minkštinamuoju *i*. F. Fortunatovas prieštaravo tokiam žodyno tradicijos keitimui, nes to paties garso nevienodas grafinis vaizdas atskiruose tomuose gali klaidinti skaitytoją. F. Fortunatovas vienodam garsų žymėjimui žodyne teikė didelę reikšmę. Jis nenorėjo sutikti su šia J. Šlapelio naujove žodyne, nors pats buvo priešingas garso *l* su diakritiniu kietinimo ženklu vartojimui lietuviškuose raštuose. Antai redaguodamas *A—D* raidžių žodyno dalį, F. Fortunatovas rašė negalįs priprasti prie J. Juškos žodyne įvesto šitokio to garso žymėjimo[374]. J. Šlapeliui šiuo klausimu nenusileidus. garso *l* žymėjimas vis dėlto buvo pakeistas: kietąjį *l* J. Šlapelis žymėjo be diakritinio ženklo, o minkštąjį — *li*. (Minkštinamąjį ženklą *i* J. Šlapelis rašo be taško, kaip ir broliai Juškos — *ı*). J. Šlapelio suredaguotosios *M* ir *N* raidės — vienintelis iš-

[371] J. Šlapelio laiškas F. Fortunatovui (1909.IX.30). — TSRS MA A, f. 90, apr. 3, пr. 104, l. 2.

[372] F. Fortunatovo laiškas J. Šlapeliui (1909.X.12). Laiško originalą turi M. Šlapelienė.

[373] F. Fortunatovo laiškai J. Šlapeliui (1909.X.12 ir 1910.VI.23). — Laiškų originalus turi M. Šlapelienė; J. Šlapelio laiškas F. Fortunatovui (1910.I.19). — TSRS MA A, f. 90, apr. 3, пr. 104, l. 5—6.

[374] Ф. Фортунатов. Предисловие. — Кн.: АЮ I, вып. I, стр. XX.

spausdinto žodyno tekstas, kuriame nėra kietojo *l* su diakritiniu ženklu (*ł*).

J. Šlapelis, redaguodamas žodyną, tikslino J. Juškos rusiškąjį vertimą, literatūrino jo kalbą. Tvarkydamas rusiškąjį vertimą, J. Šlapelis laikėsi F. Fortunatovo nusistatymo: vertimą padaryti sklandų, aiškų ir tikslų, bet neatitolinti jo nuo lenkiškojo vertimo. Daugiausia darbo iš redaktoriaus pareikalavo rusų kalbos vertimo literatūrinimas ir reikšmės nusakymo tikslinimas[375]. Pavyzdžiai:

(M II) *majtįntj*, [...], utrzymać, żywić; пропитывать, содержать. [...].

(M sp) *Maitínti*, [...], кормить, содержать; utrzymać, żywić. [...].

(M II) *musztùvė*, [...], kołatówka; колатовка (для приготовления коровего масла). [...].

(M sp) *Muštuvẽ*, [...], мутовка; kołatówka. [...].

(M II) *mutinís*, [...], potrawa z chleba, nadrobionego do wody; кушание, состоящее из крошек хлеба в воде. [...].

(M sp) *Mutinỹs*, [...], хлеб, вкрошенный в воду; potrawa z chleba, nadrobionego do wody. [...].

(M II) *mùturas*, [...], czapka mężatek; чепец, род женской шапки.

(M sp) *Mùturas*, [...], род женского головного убора, чепец; czapka mężatek. [...].

Rusiškasis vertimas kartais reikalavo ir reikšmės patikslinimo. Pavyzdžiai:

(M II) *majgítj*, [...], robić nieład w układzie, plątać; разбивать, разстроить. [...].

(M sp) *Maigýti*, [...], разбивать, разстраивать; plątać, robić nieład w układzie. [...].

(M II) *méjgas*, [...], wynalazek; изобретение. Jo géras méjgas, t. y. jis móka isz níeku suméjgtį, praméjgtį ar kalbą ar vàlgį.

(M sp) *Méigas*, [...], изобретательность; wynalazek. [...].

---

[375] Apie rusiško vertimo taisymus turime tikslias žinias, nes išlikusi A. Juškos *M* raidės rankraščių II redakcija su vertimu į rusų kalbą.

Kadangi J. Šlapelis pakankamai nemokėjo rusų kalbos ir taip pat, kaip ir J. Juška, naudojosi V. Dalio žodynu[376], tai daug kur jo atliktą vertimą dar turėjo taisyti F. Fortunatovas. Tai matyti iš F. Fortunatovo laiško, rašyto J. Šlapeliui 1909 m. spalio 2 d.: „Kartais aš Jūsų vertime randu, nors ir ne dažnai (žymiai rečiau, kaip J. Juškevičiaus), rusų kalbos tarmiškumų, nesuprantamų ir tam, kas labai gerai moka rusų bendratautinę kalbą; be to, kartais tokiais žodžiais netiksliai išverčiama ir lietuviškų žodžių reikšmė. Pvz., žodžius *malėjas мельщик* ir *malikas мелец* aš abiem atvejais versčiau *кто мелет; мельщик* (man tas žodis iki šiol nebuvo žinomas) pagal Dalį reiškia visai ne tą, kuris pats mala, o žodį *мелец* (ir tas žodis man nežinomas) Dalis nusako taip: *kas mala rankinėmis girnomis*. Ten, kur Jūs nežinote plačiau ar siauriau vartojamo bendratautinio rusų kalbos žodžio, geriau duokite reikšmės aprašymą (bus patogiau žodyno skaitytojui), pvz., *кто мелет*, o ne kokį nors tarmišką žodį. *Makalas 2* Jūs verčiate *резвун, скакун;* Dalis tikrai turi žodį *резвун*, bet man tas žodis nežinomas (nors *резвунья* bendratautinis). Prie *marėti* reikia išbraukti *мориться* (žodis retas ir paprastai vartojamas, kalbant ne apie tikrą mirtį). *Masinti 2 refl.* teisingiau versti (atsižvelgiant į veikslą) žodžiu *увлекаться*, kaip Jūs iš pradžių ir buvote parašęs, o ne увлечься. *Martmergė девка снохи*, bet ar čia reikalingas žeminantis ir net plūstamas darinys *девка*; kodėl ne *девушка?* Tarp kitko, man neaiški tikroji to lietuviško žodžio reikšmė“[377].

J. Šlapelis labai susirūpino, pamatęs, kad jo vertimas nėra tikslus ir literatūriškas: „Dėl savo silpno rusų kalbos mokėjimo aš visai nusiminiau: geros pusės rusiškų žodžių aš turiu žiūrėti į Dalio žodyną. Tuo tarpu pasirodo, kad ir jis ne visai patikimas šaltinis. Todėl būtų labai gera, kad kas nors peržiūrinėtų mano rusiškąjį vertimą“[378]. Vėliau J. Šlapelio vertimas turėjo pagerėti, nes F. Fortunatovas pasistengė, kad RKL skyrius aprūpintų J. Šlapelį išėjusiais naujausio rusų literatūrinės kalbos žodyno

---

[376] J. Šlapelio laiškas F. Fortunatovui (1910.I.19). — TSRS MA A, f. 90, apr. 3, nr. 104, l. 5—6.

[377] Laiško originalą turi M. Šlapelienė.

[378] J. Šlapelio laiškas F. Fortunatovui (1910.I.19). — TSRS MA A, f. 80, apr. 3, nr. 104, l. 5—6.

tomais [379]. J. Šlapelio redaguotųjų žodyno lankų rusiškąjį vertimą, kuris buvo išspausdintas, yra peržiūrėjęs ir pats F. Fortunatovas.

Kaip savo darbo plane buvo numatęs, J. Šlapelis lenkiško vertimo neredagavo. Jis per silpnai mokėjo lenkų kalbą, kad būtų galėjęs lenkiškąjį vertimą literatūrinti ir taisyti. 1910 m. spalio 21 d. laiške F. Fortunatovui jis rašė: „Dėl A. Juškevičiaus lenkiškojo vertimo reikia pasakyti, kad jame yra aibė lenkų kalbos netaisyklingumų. Juos ištaisyti man būtų kur kas sunkiau, negu atlikti vertimą į rusų kalbą; pagaliau, rodos, ir Mokslų akademijai lenkiškasis vertimas nėra labai svarbus“[380]. F. Fortunatovas su tuo sutiko, nes 1912 m. gegužės 1 d. J. Šlapelis jam vėl rašo: „*Łado tkackie* prie *muštùvas* ir *pieckiel* prie *mũša* aš siūlyčiau palikti be pakeitimų ir paaiškinimų, kadangi iš viso juk autoriaus lenkiškąjį vertimą paliekame be pakeitimų, išskyrus rašybą“[381].

Tuo būdu J. Šlapelio redaguotų žodyno *M* ir *N* raidžių lenkiškasis vertimas yra visai toks, kaip A. Juškos rankraščiuose.

Iš visų žodyno redaktorių J. Šlapelis turėjo mažiausią kalbinį išsilavinimą. Būdamas gydytojas, jis kalbos srityje dirbo tik kaip mėgėjas ir buvo ypač linkęs į leksikografiją. Specialaus lingvistinio išsimokslinimo stoka jam labai sunkino žodyno redagavimą. J. Šlapelis neretai darydavo klaidas, ir nors F. Fortunatovas buvo labai reiklus jo taisymams, į spausdintąjį žodyno tekstą yra prasprūdę tokių taisymų, kurių nereikėjo daryti. Pavyzdžiui, pakeistas būdvardžio kamienas:

(M II) *majèdnus*, *-ni*, [...], nowomodny; модный. Majèdni sermẽga, t. i. naujos mádos; drabùžis majèdnej pasiútas; majèdnus dàjgtas, t. i. ne regẽtas. 2) —, rozmaity; различный. Króme íra majedniú dajgtú.

(M sp) *Majãdnas*, *-nà* и *majednùs*, *-nì*., модный; nowomodny, oryginalny. Majadnà sermėgà, t. y. naujõs madõs.

---

[379] F. Fortunatovo laiškas J. Šlapeliui (1910.X.23). — Laiško originalą turi M. Šlapelienė. Mokslų akademija tuo metu leido „Словарь русского языка, составленный Вторым отделением Императорской Академии Наук, I (А—Д). СПб 1891—1895; II (Е—З). СПб, 1897—1907.

[380] TSRS MA A, f. 90, apr. 3, пr. 104, l. 4. Citata versta iš rusų kalbos.

[381] TSRS MA A, f. 90, apr. 3, пr. 104, l. 19—20.

Drabùžis majadnaĩ pasiútas. 2) необыкновенный; nadzwyczajny. Majẽdnus dáiktas, t. y. neregẽtas. 3) различный; rozmaity. Kromè yrà majedniũ daiktũ.

Arba: iš žodžio *miẽga* (M II, str. *mágus*) padarytas *mỹgt*, iš *kùningas* (M II, str. *májnas*) — *kùnigas*, iš *arèlką* (M II, str. *máginti*) ir *arèlkos* (M II, str. *mácia*) — *ariẽlką*, *ariẽlkos*, ir kt.

J. Šlapelio redaguotas tekstas labai panašus į F. Fortunatovo. J. Šlapelio redaguotoji knyga skiriasi nuo F. Fortunatovo redaguotosios knygos tik tuo, kad J. Šlapelis, kaip ir J. Jablonskis, visame žodyno tekste pažymėjo priegaides. Apie J. Šlapelį, redagavusį A. Juškos žodyną, būrėsi lietuviai kalbininkai, kuriems rūpėjo lietuvių kalbos reikalai ir kurie savo ruožtu atskirais to žodyno redagavimo klausimais tarėsi tarpusavyje arba su rusų mokslininkais. Lietuvių kalbos kirčiavimu buvo labai susidomėjęs K. Būga, kuris gilinosi į teorinius kalbos klausimus ir gerai suprato kirčio ir priegaidės reikšmę kalbotyrai. Dėl kirčiavimo A. Juškos žodyne jis kreipėsi į A. Šachmatovą, klausdamas, kaip reikėtų tvarkyti A. Juškos ne visur ir ne visuomet teisingai pažymėtą kirtį. Pasikonsultavęs su A. Šachmatovu, jis netrukus rašė J. Šlapeliui: „Del priegaidžių aš kalbėjau su Šachmatovu. Jis mano, kad priegaidės vieta reikia visur pažymėti, nors sveikam būtų ir nežinoma. Tam reikia vartoti ypatingas ženklas — отвесная черта. Tuose žodžiuose, kur Juškos priegaidės vieta skiriasi nuo *Sveiko* priegaidės vietos, reikia pažymėti skliausteliuose, kaip buvo pas Jušką — „отвесною чертою“[382].

J. Šlapelis, pradėjęs svarstyti kiekvieno žodžio priegaidę ir susidūręs su kirčiavimo nevienodumais žodyno originale, turėjo kai ką keisti. Deja, A. Šachmatovo patarimo jis nepaklausė ir savo padarytų kirčio pakeitimų žodyne nenurodinėjo. Remdamasis kirčio paplitimu ir kalbos mokslo nustatytais kirčiavimo dėsniais, J. Šlapelis daug kur teisingai tvarkė žodyno kirčiavimą. *M* raidės II redakcijos rankraščio *magtìngas*, *sìlingas* (str. *magtìngas*), *màgtis* (str. *màgtis*), *mágus*, *-i* (str. *mágus*), *kálbas* (acc.) (str. *májszalas*), *vẽdarų* (gen.) (str. *majszasiuvis*) ir kitus žodžius

---

[382] K. Būgos laiškas J. Šlapeliui (1909.IX.11). — Žr.: „Priedai“, Nr. XIV.

jis sukirčiavo: *màktingas, silìngas, maktìs, -tiẽs, magùs, -gì, kalbàs, vėdarų̃*. Tačiau yra nemažà ir tokių atvejų, kur J. Šlapelis visai be reikalo ištaisė A. Juškos kirčius, pvz.: *nů ruginos* (str. *majgáj*), *padrájkos* (str. *majgáj*), *màjta, půlena* (str. *màjta*), *musztùvė* (str. *musztùvė*), *mėdiga* „medžiaga" (str. *mėdiga*), *żmógus* (str. *medijà*), *mėlinmargis* (str. *mėlinmargis*), keisdamas į: *nů rugienõs, pãdraikos, maità, půlenà, muštuvẽ, medigà, žmogùs, mėlinmar̃gis*.

Parūpinamuosius ir priežastinius veiksmažodžius J. Šlapelis žymėjo kitaip, negu F. Fortunatovas, kuris šalia santrumpos *caus.* duodavo praplėstą reikšmės aprašymą. J. Šlapelis įvedė į žodyną gramatinę pažymą *pass. caus.* (causativum passivum) ir ja žymėjo tik parūpinamuosius veiksmažodžius. Prie priežastinių veiksmažodžių pasitaikančią autoriaus pažymą *caus.* jis išbraukinėjo, vietoje jos duodamas tikslų rusišką, o kartais ir lenkišką vertimą, nurodantį gramatinės kategorijos žodžiui suteiktą reikšmę:

(M II) *mágįntį*, caus., (pa prátam darít), podobać się; нравиться. [...].

(M sp) *Mãginti*, [...], разохачивать; robić, żeby nabrał upodobanie. [...].

(M II) *majtį́ntį*, caus., (mitinat), utczymać, żywić, пропитывать, содержать. [...].

(M sp) *Maitínti*, [...], кормить, содержать; utrzymać, żywić. [...].

Parūpinamuosius veiksmažodžius, J. Šlapelis žymėjo gramatine pažyma *pass.—caus.* ir vertė į rusų kalbą trumpai, nesiplėsdamas į detalų reikšmės aiškinimą. Pavyzdžiai:

(M II) *majnídintį*, caus., (màjniot), mienić; менять. [...].
(M sp) *Majnýdinti*, [...], pass.-caus. менять; mienić. [...].
(M II) *màldįntį*, (malt), mleć; молоть. [...].
(M sp) *Máldinti*, [...], pass.-caus. молоть; mleć. [...].

Be to, J. Šlapelis *M* ir *N* raidžių žodžių registrą papildė nauja medžiaga, kurią, pateikęs skliaustuose, padarė lengvai išskiriamą iš autoriaus teksto. Išlikusiuose *M* ir *N* — *Nujuoduoti* spausdintuose korektūros lankuose tarp 2075 A. Juškos žodžių yra 93 nauji J. Šlapelio straipsniai.

J. Šlapelis suredagavo *M* ir *N* raides (išliko laužinys) iki žodžio *Nujuoduoti*[383].

1912 m. mirus G. Uljanovui, kuriam kartu su J. Šlapeliu buvo pavesta redaguoti A. Juškos žodyną (*K* ir *L* raides), Rusijos Mokslų akademija 1912 m. birželio 19 d. gavo Lietuvių mokslo draugijos pranešimą[384], jog draugija norinti prisidėti prie šio žodyno redagavimo. Draugijos filologijos sekcija, savo specialiame posėdyje apsvarsčiusi šį reikalą, netgi nutarusi, kad žodyno redagavimą ji galėtų ir visai perimti. Pranešime buvo nurodyta, jog sekcijos pirmininkas yra buvęs žodyno redaktorius J. Jablonskis, o nariai — tuometinis žodyno redaktorius J. Šlapelis, kalbininkai K. Būga, J. Balčikonis ir keli kiti lietuvių kalbos specialistai. Taigi sekcijos sudėtis esanti visiškai pajėgi žodynui redaguoti. Tačiau Mokslų akademijai atrodė netikslinga atsisakyti žodyną redaguoti bei leisti, tikintis, kad kas nors kitas tą darbą pajėgs atlikti. Lietuvių mokslo draugijai buvo atsakyta, kad abejojama, ar darbo perdavimas sekcijai pagreitintų žodyno leidimą[385]. Geriau būsią, jei RKL skyrius pakviesiąs J. Šlapeliui į pagalbą kitą redaktorių.

1912 m. nauju redaktorium Rusijos Mokslų akademija pakvietė K. Būgą[386].

K. Būga lietuvių kalba susidomėjusiems rusų kalbininkams buvo jau gerai pažįstamas. Dar 1902 m., E. Volteriui pasiūlius, akademikai F. Fortunatovas ir A. Šachmatovas buvo jį rekomendavę K. Jauniui sekretoriumi (užrašinėti šio kalbininko kalbos mokslą)[387], o kai 1911 m. K. Būga buvo paliktas Peterburgo universitete rengtis profesūrai, su juo susipažino ir J. Boduenas de Kurtenė.

K. Būga nuo mažų dienų buvo linkęs užrašinėti liaudies dainas, mįsles, priežodžius, o mokydamasis Peterburgo kunigų seminarijoje, jis pasistengė 1898 m. susipažinti ir su A. Juškos

---

383 Iš įvairių laužinio korektūrų (nuo II iki VI) ligi žodžio *Nujuoduoti* sudarytą pilną korektūros komplektą turi LKLI Biblioteka (Lietuvių mokslo draugijos fondai, Nr. 22842).

384 TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 223.

385 RKL skyriaus atsakymas Lietuvių mokslo draugijai (1912.X.10). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 226.

386 RKL skyriaus raštas K. Būgai (1912.X.10). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 224.

387 K. Būga. Lietuvių kalbos žodynas, I sąs. Kaunas, 1924, psl. III.

žodynu[388]. Dirbdamas su K. Jauniumi ir 1908 m. leisdamas K. Jauniaus mokslo įtakoje parašytus „Aistiškus studijus“, K. Būga jau turėjo prisirankiojęs lietuvių kalbos žodynui nemažai medžiagos. Apie tai žinojo visi, susidūrę su juo ar su jo spausdintais darbais. Antai nepasisekus su „Aistiškais studijais“, latvių kalbininkas J. Endzelynas K. Būgai per E. Volterį pastebėjo, kad jis geriau padarytų, jei savo žinias sunaudotų lietuvių kalbos žodynui. Taigi K. Būga jau buvo apsisprendęs atsidėti lietuvių kalbos žodynui, kai A. Šachmatovas su F. Fortunatovu pasiūlė jam imtis redaguoti A. Juškos veikalą.

K. Būga, nuo jaunų dienų pamėgęs žodynininko darbą, turėjo susidaręs savo nuomonę, kokį lietuvių kalbos žodyną reikėtų išleisti. Kadangi jis daugiau domėjosi moksliniais teoriniais kalbos tyrinėjimais, negu praktiniais jos dalykais, jam ir žodynas daugiau rūpėjo kaip mokslinis veikalas. Tai ypač išryškėjo vėliau, 1924 m., kai K. Būga pradėjo leisti „Lietuvių kalbos žodyną“, apimantį visų lietuviškų spausdintų šaltinių ir liaudies šnekamosios kalbos medžiagą bei teikiantį semantinių, etimologinių, kalbos istorijos, dialektologijos ir pan. duomenų. Imdamasis redaguoti A. Juškos žodyną, K. Būga tą savo daugiau ar mažiau jau susiformavusį nusistatymą dėl lietuviško žodyno pobūdžio ir mėgino realizuoti. Į redaguojamą A. Juškos žodyno tekstą jis pridėjo daug įvairios medžiagos iš senųjų ir naujesnių raštų bei tarmių. (K. Būgos nauja medžiaga straipsnio viduje pateikiama petitu). Pavyzdžiai:

Kaũpas (Ds., Kv., Mos., Sub., Vab.) и káupas (I 484 n. c. gũbras, SN., Sławìkai), pl. kaupaĩ, m. возвышение; wzgórze, wierzch. Kiaũlės išknìsa taĩp, jóg kaũpa añt rũsia (и rũsiẽs Płókščei) jaũ nebmatýties. Sù kaupù (вéрхом, с наспом SzDi. 398, M. II 256) pripýlė tẽvas púrą grūdų̃. v. kõpti.

Kèbelioti, *-liōja*, *-liojau*, 1) задевать, задирать; gabać, czepiać. Kám tù manè kèbelioji? — sãka mergà berniùkui. 2) + путать; интриговать; matać, intrygować Dauk. žod. r. Didžiū̀damos tà párgale pradė́ja vìs kèbelioti Dauk. Giw. 35. [Toliau eina A. Juškos rankraščiuose esančios (trečia ir ketvirta) reikšmės, jų aiškinimai bei iliustracinė medžiaga].

---

388 K. Būga. Lietuvių kalbos žodynas, I sąs. Kaunas, 1924, psl. IV.

Kovà, -võs, kõvą, 1) битва, сражение (DPo. 484,$_{38}$; 524,$_{4}$, M. II 292); bitwa. Kovõs brólis. + Į kõvą pareĩti, kovõs reĩks K[1]. 676 n. c. Kampf. Añt kovõs gãtavs bùvo Sch.167. Baũsk iř taisýk širdis iř rankàs jų̃ kovóspi KM.40. 2) любовь (v. káuti 3); miłość (kochanie, miłowanie się u kochanków Jš). + Kovà yrà méilė tar̃p kaunų̃, meilių̃ milsnykų Jš. v. káuties.

K. Būga smarkiai praplėtė A. Juškos žodyno straipsnius nauja medžiaga. Naujai įvestos reikšmės ir nurodytieji raštų šaltiniai pateikė daug svarbių duomenų antraštinio žodžio istorijai ir vartojimui tyrinėti. K. Būga nepagailėjo nei savo turimos medžiagos, nei žinių, nei didelio darbo ir iš kai kurių A. Juškos straipsnių padarė ištisas studijėles. Pavyzdžiai:

Kałavijà, -ìjos, f. 1) косатник; acorus calamus (Dus.); gatunek rósliny. Kałavijà (žolẽ) yrà váistas nũ príetvara (zatwardzenie). 2) меч; miecz; ślizgota; płyta, ziemia twarda jak krzemień. Kàd pašą̃l, slidù yrà kaĩp kałavijà, kaĩp paliava. Žẽmė, molýnė sudžiúvusi iñ kałavìją. Lẽdas kaĩp kałavijà (+ A. Ю. kałavìjas) tvõska (и tvìska Vel.). + Slidùs kaĩp kałavìjas sehr blank Mielcke I 103, 247. v. kárdas, šałavijà. (Рядом с kałavijà, напр. у Ł. Iwiński Genav. 16, существуют формы kalavìjas Ширвид, Даукша, Ruhig II 322, Mielcke II 194, kałavìjis Stanewicze Hist. Szw. 5,75. Wał. žem. wisk. I 89 и kałavìjus Dauk. žod. 18^{b}, Wał. žem. wisk. I 213, Wał. Sek. Krist. 64).

Kiáur-medis, -džia, m. дерево, у которого легко вынимается сердцевина; бузина, sambucus (Kurš., N. 189); drzewo dziurawe. Kiáurmedis — kuriõ širdìs (об. šerdìs Ds., Kp., Ms., Vb.) išduriamà: pùtelis (и pùtinas Ds.), bẽzdas, vóškãkšnis (жем. вм. óžkãkšnis), serbeñtas (и serbénta Al., Slt.) v. kiáuras, mẽdis, skiẽtmedis.

Šio straipsnio išnašoje K. Būga dar aiškina: *Форма vóškãkšnis (из óžkakšnis) из живого языка нам неизвестна, но вероятна в виду ožẽkšnis (у Куршата и SN., Šl. ožẽksnis; š засвидетельствовано словарями R. I 99, II 423, M. II 575, А.Ю. I 486 n. c. gùdobė и южинтским [Jūžintaĩ] говором) бересклеть, evonymus europaeus; trzmielina. Наш кустарник в жемайтских говорах называется: ùškãkšnis, -nia Kv., Tv., ùškãkšnė (у Бецценбергера Göttingische gel. Anz. 1885, 942 — ùszkakszne f.), ùškar̃kšnė Kn.;*

àtkãkšnis KL. 134ᵇ, A. Ю. I 124, àtkãkšnė Ms., Slt; vaškakšnis A. Ю. I 124 n. c. àtkãkšnis, óškãknis (рядом с ožẽkšnis) S. Ред.

Žodyno tekste įterptieji ir išnašose duòtieji fonetikos, morfologijos, dialektologijos ir kitoki paaiškinimai, kurių K. Būgos redaguotame tome yra itin daug, labai pakėlė A. Juškos žodyno mokslinę vertę. Kartu visa tai gerokai pakeitė A. Juškos darbo pobūdį. K. Būgos redaguotasis tekstas su išrašytąja iš raštų ir žymiai vėliau už autorių surinktąja tarmine medžiaga žodyną padarė nebe A. Juškos meto lietuvių liaudies šnekamosios kalbos leksikos rinkiniu. Įvairios K. Būgos pastabos suteikė žodynui kitokį profilį.

Papildinėdamas A. Juškos žodyną ir rūpindamasis kiekvieno kalbos fakto visapusišku išaiškinimu, K. Būga prasilenkė ir su kitu A. Juškos leksikografiniu metodu. A. Juškos žodyno medžiaga buvo sutvarkyta griežta alfabetine tvarka, tuo tarpu K. Būga, turėdamas daug naujos medžiagos ir norėdamas greičiau ją išspausdinti, nelaukė, kol bus spaudai rengiami kiti žodyno tomai, ir dėjo įvairių priešdėlių veiksmažodžius į pagrindinio žodžio straipsnį. Pavyzdžiui, straipsniui *Kilnóti* K. Būga prirašė trečią reikšmę ir jai iliustruoti davė tokį sakinį: 3) + будить. *Šeimýną pri-kilnóti, píemenis išláidyti VCh. 220,₃₅*; straipsniui *Kieminė́ti* pridėjo trečią reikšmę: 3) + *Gyvén (sc. žemaĩčei) gìrėse, atsikieminė́ję (живут в дворах, находящихся один от другого на некотором разстоянии), retaĩ tenaĩ tèrà pìlių iř tõs pãčios neaptvértos VCh. 194,₁₂*. (Kadangi žodis *kieminėti* K. Būgos nurodytąja reikšme kalboje vartojamas su priešdėliu *at-*, tai K. Būga į *K* raidės tomą jį įrašė, paaiškindamas ne prie reikšmės numerio, bet sakinio viduryje. Reikšmės aiškinimas prie reikšmės numerio paprastai aiškina antraštinį žodį, o šiuo atveju antraštinis žodis neturi nei priešdėlio, nei tos reikšmės). Straipsnio *3. Kárti* antrai reikšmei K. Būga prirašė tokią iliustracinę medžiagą: + *Vãkar dùkart sukóriau iñ Bùdrį Dus. Sukórėm (= suvažinė́jom) dvejàs vė̃žàs мы два раза съездили туда и обратно Dus., Sãlos*; ir davė naują trečią reikšmę: 3) + *отделяться, развязаться; pozbyć. Aš niẽkaip tū̃ kvailiù nenusìkariu Kv.*

Rusijos Mokslų akademija, visuomet buvusi priešinga redaktorių per dideliems nutolimams nuo A. Juškos originalo, leido K. Būgai daryti tokius pakeitimus, matyt, pasitikėdama

juo, kaip geru specialistu. Leido tai daryti dar ir dėl to, kad redaktorius savo indėlį į žodyną aiškiai atskyrė nuo autoriaus medžiagos, būtent: lingvistinius paaiškinimus ir pastabas K. Būga rašė skliausteliuose, o papildomą iliustracinę medžiagą ir naujas, A. Juškai nežinomas, reikšmes davė po tam tikro ženklo (+). Tuo ženklu K. Būga dažnai žymėjo net ir iš A. Juškos žodyno kitų raidžių — jau išspausdintųjų žodyno dalių ar jo rankraščių — paimtus sakinius, reikšmes. Santrumpa *A. Ю.*, prie kurios nurodytas tomas ir puslapis, žymi, kad medžiaga paimta iš spausdintosios žodyno dalies (dažnai žymimas tik tomas su puslapiu, be santrumpos *A. Ю.*), ir santrumpa *A. Ю.* be skaitmenų rodo, kad medžiaga paimta iš dar nespausdintų rankraščių (kartais nurodomas ir straipsnis, iš kurio medžiaga paimta). Pavyzdžiai:

1. Kãras, [...] 1) Vel. (Ruhig. I 54, II 232, Mielcke I 107, II 309) война; wojna; kara(!). Mùms tìkras kãras sù nełabù kaimýnu. Karais visókeis karója nusidějusį. + Põ Gomãlių karčemõs bùva dìdis kãras (bój) 1831 metè A. Ю.

Karãsyties, [...], отделаться, отвязываться от кого; pozbyć się I 149. + Meĩgą prantavója vaikìnas, alè anà karãsyte atsikarãsija nũ jõ graĩtai A. Ю.[389]

Kašéti, [...]. 2) + schnąć, więdnąć Koss. Litu. 151ᶜ, A. Ю. I 385 n. c. džiúti.

Kėbũties, [...]. Susikìbę kėbũsis iř ráičiojas vaikaĩ. + Vaikaĩ susikìbę kėbújas, t. y. kìbas (sc. kim̃b) iñ klẽbį, klėbiújas A. Ю.

Ženklu +, parašytu gale straipsnio, K. Būga žymėjo naujai į žodyną įdėtus žodžius (naujus žodžių straipsnius). Pavyzdžiai:

Káuła-žolė (Sub., Plókščei) и káułažolynis (Linkm.) живокост; symphytum officinale. v. káułarožė. +

Kazlẽkas (Ds., Kup., Olechn. Pas. 105), kazelẽkas SN. v. kazalẽkas. +

Keketa, -tos, f. отряд, толпа Aist. st. 55. v. kektà. +

Kełmartė Jd. 95,$_{16}$ v. kełmùtis. +

---

389 Šio straipsnio lenkiškasis vertimas K. Būgos paimtas iš A. Juškos žodyno I tomo, psl. 149, o sakinys — iš rankraščių.

Šitaip sužymėti ir iš paties A. Juškos žodyno, tik iš kitų raidžių, paimtieji žodžiai, kurių žodžių registre prieš tai nėra buvę. Pavyzdžiai:

Kaltūti, -ūju, -avau, rość w ziarna wielkie. Várpos kałtůtos šįmet. v. 2. káłtas, degulěti, kūlěti. + A. Ю.

Kankinỹs, -nẽ, pacjent, cierpieniec. Kur̃s keñčia šal̃tį, al̃kį, nevãlią ir̃ t. t., tàs kankinỹs. v. kankěti A. Ю. +

Kankolỹnė, -nės, f. zacirka. Kankolỹnė ìš smulkių̃, võ kleckỹnė ìš stambių̃ A. Ю. +

Kankórėžis, -žia (cp. I, 20 n. c. ánkštis, 179 n. c. aviẽtė), m. шишка; szyszka. Kankórėžei añt ãglių, pušų̃. v. skujà, spyglỹs A. Ю. +

Kėbezūti u kebezūti, -ūju, -avaũ (Vab.), размахивать руками и ногами. Vaĩkas kebezūja, t. y. łopšỹ gulědamas skłaĩdo rankàs ir̃ kójas Vab. Sẽnis nukėbezava A. Ю. n. c. nu-kėbezūti. v. kebėžūti. +

Taigi, papildydamas redaguojamąją žodyno medžiagą iš kitų A. Juškos žodyno rankraščių ar iš raštų, K. Būga tiksliai nurodo jos šaltinį ir aiškiai ją išskiria iš autoriaus teksto. Viena yra bloga, kad ženklas + vartojamas įvairiais atvejais ir knygoje nėra paaiškinimų, ką kuriuo atveju jis turi reikšti. Tuo būdu skaitytojui jo reikšmė iš pradžių sunkiai suvokiama. Reikia spėti, kad K. Būga nemanė savo redaguotąjį žodyno tomą palikti be jokių paaiškinimų. Taip galvoti duoda pagrindo visiems jo darbams būdingas tikslumas ir kruopštumas. Paaiškinimų K. Būgos redaguotasis žodyno tekstas neturi todėl, kad jo parengtasis žodyno tomas buvo išspausdintas ne visas (tik iki žodžio *Kukštuoties*).

Kiek K. Būga taisė ir keitė žodyno lietuviškąją dalį ir kiek jis, dėliodamas priegaides, kaitaliojo kirčio vietą, neįmanoma tiksliai nustatyti, nes jo redaguotųjų raidžių turime tik I redakcijos rankraščius. Vis dėlto reikia manyti, kad, mėgdamas tikslumą ir brangindamas kalbos duomenis teikiančius šaltinius, K. Būga stengėsi nenutolti nuo A. Juškos užrašymų, ir jeigu ką keitė, tai keitė ten, kur matė tikrą klaidą. Tais atvejais, kai jis nebuvo įsitikinęs, kad A. Juška padarė kirčiavimo, fonetikos, morfologijos ar kitas klaidas, greta savo naujos me-

džiagos duodavo ir A. Juškos originalą: *ùžkolis* (*у А. Ю. užkūlis*) (str. *Kãlis*); *kardi̇̃ẽlius* (*у А. Ю. kárdelius*) (str. *Kardiẽlius*); *kardìnas* (*у А. Ю. kárdinas*; *ср. и I 415 н. с. garsìntis*[390]) (str. *Kardìnties*); *rumbúti* (*у А. Ю. rąmbuti*) (str. *Karkamùlis*); *kaũkspenis* (*у А. Ю. kaukspíenis!*) (str. *Kaũk-spenis*) ir t. t.

Lietuvių kalbą žodyne K. Būga literatūrino, laikydamasis tų pačių normų, kaip ir J. Jablonskis.

Parūpinamuosius ir priežastinius veiksmažodžius K. Būga tvarkė panašiai kaip ir žodyno autorius: paliko gramatinę pažymą *caus.* ir trumpą, gramatinės kategorijos reikšmės nenurodantį lenkiškąjį vertimą. Į rusų kalbą tokius veiksmažodžius K. Būga vertė nevienodai: vienur taip pat, kaip ir į lenkų kalbą, kitur — tiksliai nusakydamas gramatinės kategorijos reikšmę. Pavyzdžiai:

Kapódinti, [. . .], caus. v. kapóti, рубить; rąnbać.

Kãsdinti, [. . .], caus., заставлять, велеть копать, рыть; kopać. v. kàsti, kãsindinti.

Kaũkinti, [. . .], caus., заставлять выть; wyć. v. kaũkti.

Kẽpdinti, [. . .], caus., печь; piec. + Ar̃gu kẽpdinai kepìnę, t. y. ar̃ tù liepeĩ kèpti? Jš. v. kèpti.

K. Būga, tur būt, buvo manęs parūpinamuosius veiksmažodžius atskirti nuo priežastinių santrumpa *pass.-caus.*, tačiau ją pavartojo tik viename straipsnyje knygos pradžioje:

Kabìndinti, [. . .], вешать (pass.-caus.); wieszać. Reĩkia šeñdien mẽsą kabìndinti. v. kabìnti.

Toliau K. Būga tos santrumpos atsisakė, nes iš A. Juškos užrašytosios lietuviškos medžiagos ir iš trumpo lenkiškojo vertimo ne visuomet buvo galima tiksliai nustatyti veiksmažodžio gramatinę kategoriją, ir redaktoriui reikėjo arba savarankiškai pertvarkinėti veiksmažodžių žymėjimą, arba palikti autoriaus. K. Būga su dideliu atsargumu ryžosi tiksliai laikytis autoriaus originalo. Todėl jo redaguotoje žodyno dalyje gramatine santrumpa *caus.* yra pažymėti priežastiniai ir parūpinamieji veiksmažodžiai, o greta jų yra didelis skaičius priežastinių veiksmažodžių, kurie, kaip ir A. Juškos rankraščiuose, santrumpos *caus.* neturi. Pavyzdžiai:

---

[390] Straipsnyje *Garsìntis* yra: Šuvà už dùrų garsìnas brazdìndamos, kárdinas, t. y. nór, kad jiñjį išgir̃stum [. . .].

Kíetinti, [. . .], caus., делать твёрдым, жостким; twardzić. + Kám tù kíetini kõšę, t. y. kietaĩ bevérdi Jš. v. kíesti, kíetas.

Kirkždýti, [. . .], caus., заставлять кричать; krzyczeć. Šuvà ùž ůdegõs nutvẽręs kiȓkžda vìštą. v. kìrkinti.

Kłódinti, [. . .], caus., накрывать, покрывать; копить (приданое); okrywać. Kłódink kõl apkłódinsi vaĩką sù apkłotù. + Mergẽlė... kłódina kraitẽlį KlD. 64. v. kłóti.

Kaĩtindinti, [. . .], caus., согревать (кушанье на очаге); nastawować (warzywo). Verẽnus kaĩtindinu, t. y. liepiù kaĩsti. v. kaĩtinti.

Kãsindinti, [. . .], caus., заставлять, велеть копать, рыть; kopać. Kãsindink krienàs, kuȓ mẽgst kriẽnos áugti. Kãsindink rãvą paȓ píevas. v. kãsinti.

Klérkinti, [. . .], 1) давать кому бренчать, хлябать; brzęczyć. Kám klérkini špúlę, indẽk buksàs. Ratùs neklérkink, patèpk.

Kłupdýti, [. . .], ставить на колени; klęczyć, zgiąć. Aš kłupdaũ (añt kelių stataũ) jį. v. kłupýti.

K. Būga, kaip ir J. Jablonskis, rūpinosi žodyno medžiagą patikrinti tarmėse. Talkininkų šiame darbe jis turėjo nemaža: P. Sragį, A. Vireliūną, J. Murką, J. Jablonskį, S. Naginską, J. Šveistį ir daug kitų[391]. Prie neaiškios fonetikos, morfologijos ir reikšmės žodžių ir pan. K. Būga dėjo žodyno tekste klaustukus. Pavyzdžiai: *Kimbrti (?), kimbru (?), kimbraũ (диал. вм. kembraũ), [. . .]. Kimbrtė (?) sukimbraũ (sc. kembrẽte sukembraũ; cp. spitrẽte apspitraũ Kv.)* (str. *Kimbrti); Kímsas (Ds. R, диал. вм. kémsas?)* (str. *Kímsas); Kìnderiũti (не -rioti ли?)* (str. *Kìnderiũti); Kiukšti (не kiukšẽti ли?)* (str. *Kiukšti); Kỹlioti, [. . .]. 2) reflex., выпутываться, объясняться (?); objaśniać się.* (str. *Kỹlioti)*. Todėl ta žodyno medžiaga, kuri neturi redaktoriaus abejojimo ženklo, galima laikyti ir nekeliančia abejonių. Tai taip pat padidina K. Būgos redaguotosios žodyno dalies vertę.

Tvarkydamas žodyne reikšmių aiškinimą, K. Būga lenkiškojo vertimo nekeitė — paliko originalų. Tai matyti iš lenkiškojo ir rusiškojo vertimo skirtumų, kurie atsirado, K. Būgai savaran-

---

391 K. Būga. Lietuvių kalbos žodynas, I sąs. Kaunas, 1924, psl. V.

kiškai verčiant antraštinio žodžio reikšmę į rusų kalbą. K. Būga rusiškai tiksliau nurodinėjo reikšmes. Pavyzdžiai:

Kasióti, [...], понемногу копать, рыть; kopać. Žẽmę kasióju àš sù łópeta. v. kàsti.

Kãt-pėdė, [...], 1) вид растения; valeriana officinalis (Paszk. sł); nepeta cataria, gnaphalium arenarium, antennaria; gatunek rósliny. Kãtpėdės gełtonaĩ žýdi, nũ gełtõs gýda.

Tuose straipsniuose, kuriuose A. Juškos lietuviška medžiaga turėjo tik perkeltinę reikšmę arba reikšmės niuansą, K. Būga straipsnį papildė, nurodydamas pagrindinę žodžio reikšmę:

Keimarúties, [...], съедать жениху и невесте при сговоре (derýbos) орех двойчатку; żenić się. Anũdu keimarúte apsikeimarãva, t. y. apsižãnija.

Kèpštelėti, [...], слабо задеть, тронуть, еле прикоснуться; хватнуть; dać trochę. Anýta kèpštelėja svíesta, mėsõs piemẽnei, t. y. dãvė bìšką. Martì słũginei kèpštelės, trùputį užmokẽs, primės mažaĩ.

Kėravóti, [...], 1) управлять; беречь; strzedz. Trùpučius kėravók kráustydamos.

Knìñgininkas, [...], книготорговец; литонья; żołądek dolny. v. skrañdis Jš.

Perkeltinės reikšmės ar reikšmės niuanso aiškinimas, prieš tai nurodžius pagrindinę žodžio reikšmę, rodo straipsnio iliustracijoje esančios reikšmės atsitiktinumą, nevisuotinį vartojimą. Tai svarbu skaitytojui, ypač mažiau mokančiam lietuvių kalbą. Šitokiame K. Būgos vartojamame reikšmių aiškinime matomas kitoks principas, negu autoriaus. K. Būga reikšmes aiškina, papildydamas straipsnį savo žiniomis, tuo tarpu autorius laikosi užrašytos medžiagos. Redaktoriaus ir autoriaus skirtingas semantikos apdorojimo metodas yra artimai susijęs su skirtingu žodyno tikslo supratimu. A. Juškai nerūpėjo parodyti atskirų žodžių reikšmių įsigalėjimą ir paplitimą kalboje. Jam rūpėjo konstatuoti vartojimo atvejus liaudies šnekamojoje kalboje. Tuo tarpu K. Būga iš A. Juškos liaudies kalbos užrašymų norėjo padaryti pilnesnį lietuvių kalbos žodyną ir pagrindinį lietuvių leksikografinį veikalą, kuris tiktų tiek mokslo, tiek ir praktikos reikalui.

Žodyno tikslo supratimu K. Būga yra artimas J. Jablonskiui, kuris taip pat stengėsi duoti kiek galima pilnesnį, išbaigtesnį kiekvieno žodžio semantikos vaizdą, iškeldamas autoriaus straipsnyje nepažymėtas svarbesnes žodžio reikšmes.

Atsisakęs tvarkyti lenkiškąjį vertimą, K. Būga naujai įrašytus straipsnius ir naujas reikšmes dažnai paaiškindavo tik rusiškai. Pavyzdžiai:

Kelnė, [...], штанина. Ĩt kel̃nė ùž stáibį pakabìnta trobõs pałubiūsė kýbojo Dauk. Būd. 24. +

Kẽp-taukei, [...]. 2) + двойная и тонкая перепонка, вся в комьях жира, покрывающая все брюшные черёва (M. I 116, 289, II 356) = šẽpšis (Mos.) taukìnė (Snt.); жир, окружающий брюшные черёва.

Ketvirtìs, [...], четверть, четвертая часть. Ĩškir̃si medžiùs, į ketvirtìs sukapósi Lmp. I 69. +

K. Būgos redaguotoje žodyno dalyje randame ir tokių straipsnių, kurie turi tik lenkišką vertimą. Tai straipsniai, išrašyti iš įvairių šaltinių. Pavyzdžiui, žodžiams iš A. Kosaževskio rankraščių, K. Širvydo žodyno, S. Daukanto žodyno ir iš kitų raštų, turinčių lenkiškus reikšmės aiškinimus, K. Būga neduoda rusiškų atitikmenų. Labai dažnai vien lenkiškąjį vertimą turi ir tie straipsniai, kuriems medžiaga paimta iš A. Juškos žodyno nespausdintosios dalies (žr. aukščiau, psl. 266 cituotus pavyzdžius). K. Būga po lenkiškojo vertimo čia pat pažymi ir šaltinį, iš kurio tas vertimas išrašytas:

Kašà soszka Koss. Litu. 45b. v. kašė. +

Kaškìnė łazda, storesnė negu vytìnė, šakota ir gum̃būta Kùpiškis. Łazdà łazdìnė, kij niegruby, kaškà kaškìnė, kij chylący się Koss. Litu 226a. v. kaškà. +

1. Kẽras, [...]. 3) + ašiẽs kẽras, stos osi KL. 155b.

Kiausti, [...], dbać. Kiautimas, dbanie KL. 45b. +

Šios medžiagos neversdamas į rusų kalbą, K. Būga lyg pabrėžė, kad tai ne pagrindinė A. Juškos žodyno medžiaga, bet tik papildymai.

Patikrinęs visą žodyno medžiagą ir atlikęs daug papildymų, be to, aiškiai atskyręs savo pakeitimus nuo autoriaus teksto ir palikęs nepakeistą autoriaus lenkiškąjį vertimą, K. Būga savo

redaguotą A. Juškos žodyno dalį padarė moksliniu kalbiniu požiūriu pačia vertingiausia iš visų išspausdintųjų žodyno dalių.

1914 m. mirė F. Fortunatovas. Praslinkus metams, nuo redagavimo pasitraukė ir K. Būga, kuris nusivylė A. Juškos žodyno leidimu. Pradėjęs redaguoti A. Juškos žodyną, jis manė iš jo padaryti tobulą mokslinį lietuvių kalbos leksikografinį veikalą, tačiau šį sumanymą įvykdyti trukdė daugelis priežasčių. Viena, Rusijos Mokslų akademija buvo priešinga labai dideliam nutolimui nuo A. Juškos originalo, todėl K. Būga turėjo riboti savo papildymus, nors jo lietuvių kalbos žodynui renkama kartoteka kasmet augo. Antra, iš A. Juškos kalbinės medžiagos padaryti išsamesnį lietuvių kalbos žodyną trukdė tai, kad A. Juška ją buvo surinkęs tik iš kelių tarmių. Trečia, žodyno leidimą labai sunkino A. Juškos rankraščių tikrinimas tarmėse. K. Būga, dar tik pradėjęs žodyną redaguoti, rašė J. Endzelynui (1912.XII.31): „Tam žodynui norėjau atidėti daugiau laiko, bet dabar matau, kad neverta: iš jo nebus doro žodyno, bet tik materijolai“[392]. Suredagavęs visą *K* raidę ir pradėjęs rengti *L* raidės rankraščius[393], K. Būga vis daugiau ėmė atsidėti kitiems kalbiniams darbams, apleisdamas žodyno redagavimą.

Rusijos Mokslų akademijai K. Būga įteikė suredaguotus žodyno rankraščius tik iki žodžio *Kukštuoties*. Apie paskutinę spausdinimo datą jis rašo, jog „iki 1915 m. spalio 28 dienos II tomo buvo surinkti korektūroje 222 psl. (iki žodžio ***krėtalas***)“[394]. Kad II tomo jau netekę pabaigti spausdinti, K. Būga iš dalies kaltino vyriausią redaktorių, kuris uždelsęs spausdinimą: „Tai — akademiko Fortunatovo kalčia, be kurio parašo negalima buvo spausdinti net ir gatavų korektūros lankų“, o „parašą išgauti iš Fortunatovo buvo nepigu“[395]. Kad F. Fortunatovas į gyvenimo pabaigą iš tikrųjų labai uždelsdavo žodyno korektūras, galima spręsti ir iš K. Būgos laiškų pažįstamiems[396], kuriuose jis skundėsi dėl darbo lėtumo. Užimtas daugybe darbų, kruopš-

---

[392] LKLI BR, Nr. KB-23.

[393] LKLI Žodynų sektoriuje yra K. Būgos spaudai parengtas A. Juškos žodyno *L* raidės rankraščių 1 sąsiuvinis ir VVU MB RS — 15 sąsiuvinių (Nr. D 502).

[394] K. Būga. Lietuvių kalbos žodynas, I sąs. Kaunas, 1924, psl. V.

[395] Ten pat.

[396] VVU MB RS, K. Būgos archyvas.

tus ir sąžiningas tyrinėtojas F. Fortunatovas spausdinamam lietuvių kalbos žodynui nenustojo būti reiklus, net ir labai mažai laiko teturėdamas. Reikia dar atsiminti, kad tuo pat metu, kai F. Fortunatovui korektūras siųsdavo K. Būga, žodyną redagavo dar ir J. Šlapelis, kurio darbą akademikas peržiūrinėjo su lygiai tokiu pat kruopštumu.

Mirus F. Fortunatovui ir pasitraukus K. Būgai, žodyno *Kretalas* — *Kukštuoties* korektūras peržiūrinėjo prof. G. Iljinskis.

1922 m. pasirodžius trečiajai žodyno knygai (II tomo pirmajai daliai), žodyno leidimas Rusijos Mokslų akademijoje nutrūko, nes lietuviškoji buržuazija nepritarė lietuvių kalbininkų bendravimui su Tarybų Sąjungos mokslininkais.

J. Šlapelio redaguotoji A. Juškos žodyno dalis — raidės *M* ir *N* iš spaudos neišėjo. Buvo išspausdinti tik keli lankai, bet į tomą jie liko neįrišti ir todėl platesnės visuomenės nepasiekė.

* * *

Taigi Rusijos Mokslų akademijos ir atskirų rusų mokslininkų rūpinimusi iš viso buvo išspausdintos trys A. Juškos žodyno dalys, sudarančios netoli pusės žodyno teksto: I tomo pirma dalis, apimanti žodyno *A*—*D* raides (1897 m., red. prof. F. Fortunatovas), I tomo antra dalis, apimanti žodyno *E*—*J* raides (1904 m., red. J. Jablonskis) ir II tomo pirma dalis, apimanti dalį žodyno *K* raidės (iki žodžio *Kukštuoties*) (1922 m., red. K. Būga). Visas pirmasis žodyno tomas turi 721 žodyno teksto puslapį (neskaitant šiame tome esančių F. Fortunatovo pratarmės „Предисловие“ ir J. Jablonskio baigiamojo žodžio „Послесловие“, kurių tekstai turi savo atskirą numeraciją — jų puslapiai pažymėti romėniškais skaitmenimis). Be to, Rusijos Mokslų akademija dar išspausdino A. Juškos žodyno *M* raidę ir kelis lankus *N* raidės (iki žodžio *Nujuoduoti*) (1910—1912 m., red. J. Šlapelis), kurie nesudarė užbaigtos knygos. Šių žodyno raidžių yra išlikęs tik laužinys (112 puslapių).

Paskutinė A. Juškos žodyno knyga — K. Būgos redaguotoji *K* raidė — buvo išleista 1922 m. Ši data rodo, kad lietuvių kalbos žodyno spausdinimą tęsė ir naujoji Rusijos Mokslų akademija, susikūrusi po Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos.

Tai labai reikšmingas kultūros istorijos faktas, rodąs tvirtas lietuvių ir rusų tautų kultūrinio bendradarbiavimo tradicijas. Rusijos mokslo žmonės rūpinosi lietuviškojo žodyno tolesniu spausdinimu ir tuo metu, kai tarybinis gyvenimas rusų kultūros baro darbuotojams buvo iškėlęs naujus uždavinius ir iš mokslininkų reikalavo ypatingo jėgų sutelkimo.

A. Juškos žodyno spausdinimas nutrūko tik tada, kai pasibaigė Mokslų akademijai pristatytieji žodyno rankraščiai, nes Lietuvos buržuazinė valdžia uždraudė lietuvių mokslininkams bendrauti su Tarybų Sąjungos mokslo įstaigomis. Tokiu būdu visais atžvilgiais svarbaus pirmojo stambesnio lietuvių kalbos žodyno spausdinimas dėl lietuviškos buržuazijos kaltės buvo nutrauktas. Nepaisant šių laikinai susidariusių nepalankių aplinkybių, Tarybų Sąjungos Mokslų akademija neatsisakė minties baigti išleisti A. Juškos žodyną. Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, akad. E. Karskis vėl susirūpino A. Juškos žodyno rankraščiais. Šiuo reikalu dar 1940 m. į mūsų respubliką buvo atvykęs prof. B. Larinas, bet tada niekas negalėjo jo painformuoti, kur yra A. Juškos žodyno rankraščiai. Šie rankraščiai buvo surasti tik pokario metais.

Atkūrus Lietuvos TSR Mokslų akademiją ir įsteigus Lietuvių kalbos institutą, lietuvių tarybiniams kalbininkams buvo iškeltas svarbus uždavinys — parengti didįjį aiškinamąjį „Lietuvių kalbos žodyną“, kuriam K. Būgos ir kitų kalbininkų jau buvo surinkta milijoninė leksinės medžiagos kartoteka iš liaudies šnekamosios kalbos ir iš seniausių bei naujausių spausdintų šaltinių. Ne mažiau aktualus darbas buvo parašyti ir literatūrinės kalbos kultūrai reikalingą praktinį „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“. Planuojant ir vykdant šiuos didžiulius darbus, nuo A. Juškos žodyno tolesnio leidimo buvo atsisakyta. Visuomenei turėjo būti pateikti šių dienų tarybinės mokslinės leksikografijos principais parengti žodynai, kuriuose būtų sudėta ir A. Juškos žodyno medžiaga. A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodynas galėtų būti išleistas nebent tik kaip leksikografinis paminklas be jokių pataisymų ir perdirbinėjimų, su visais savitumais, kurie yra vertinga medžiaga kalbos istorikui ir visiems, kas domisi XIX a. vidurio bei antrosios pusės lietuvių liaudies kalbos ir kultūros dalykais.

PRIEDAI

Darbo „Antanas Juška leksikografas" „Priedus" sudaro archyvinė medžiaga iš TSRS Mokslų akademijos archyvo (toliau — santrumpa: TSRS MA A) Leningrade ir 2 laiškai, gauti iš Marijos Slapelienės, A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno redaktoriaus J. Slapelio žmonos, šiuo metu gyvenančios Vilniuje.

Daugumas A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyną ir jo redagavimą liečiančių dokumentų rasti TSRS MA archyve išlikusioje Rusijos Mokslų akademijos RKL skyriaus byloje, specialiai skirtoje A. Juškos žodyno reikalams: «Дело Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук. Дело об издании Императорскою Академиею Наук Литовского Словаря братьев Антона и Ивана Юшкевичей. Началось 26 числа мая 1876 года». Šią bylą sudaro du aplankai. Pirmojo signatūra: TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, antrojo — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704. Į antrąjį aplanką sudėti raštai pradedant 1897 m. Visą bylą sudaro laiškai, RKL skyriaus gauti iš įvairių asmenų A. Juškos žodyno ir dainų rinkinių redagavimo bei leidimo reikalu, ir paties RKL skyriaus raštų, išsiųstų tais klausimais įvairiems asmenims, nuorašai arba juodraščiai.

RKL skyriaus byloje kai kurie raštų nuorašai parašų neturi, jie ir čia spausdinami be jų. Tie raštai, iš kurių braižo, datos ar turinio buvo galima nustatyti, kas jų autorius, aprašyme bei antraštėje jis nurodomas.

Kita dalis spausdinamų dokumentų rasta TSRS MA archyve esančiuose atskirų mokslininkų fonduose. Kiekvienas fondas archyve turi savo signatūrą, kuri nurodoma „Prieduose" spausdinamo dokumento pradžioje, būtent: J. Bodueno de Kurtenė fondo signatūra — TSRS MA A, f. 102, apr. 2, nr. 358, A. Kuniko fondo signatūra — TSRS MA A, f. 2, apr. 1—1857, nr. 21 ir F. Fortunatovo dviejų fondų signatūros — TSRS MA A, f. 90, apr. 2, nr. 68 ir TSRS MA A, f. 90, apr. 3, nr. 104.

„Prieduose" dokumentai sugrupuoti skyriais, apimančiais atskirus klausimus; juose medžiaga išdėstyta chronologine tvarka. Dokumentai, liečiantys Antano ir Jono Juškų biografijas, kaip svarbesni A. Juškos asmeniui bei veiklai nušviesti ir kaip mažiau susiję su lietuvių-lenkų kalbų žodyno spausdinimu, dedami dviejuose pirmuosiuose skyriuose (I, II).

Rusų kalba dokumentai pateikiami dabartine rašyba.

Lenkų kalbos tekstai spausdinami tiksliai prisilaikant originalo, paliekant visus J. Juškos arba jo žmonos Felicijos Juškienės laiškuose pasitaikančius netaisyklingumus, visą tą „sritinį" lietuvišką lenkų kalbos žargoną, kuris jaučiamas ir A. Juškos žodyno lenkiškuose atitikmenyse, apie kurį savo metu rašė F. Fortunatovas ir J. Jablonskis kaip apie Lietuvos, Kauno gubernijos, šlėktos lenkų kalbą.

Visų spausdinamų dokumentų datos paliekamos iš originalų, nes ne visada galima nustatyti, pagal kurio stiliaus kalendorių jos pažymėtos.

Kiekvieno skyriaus pradžioje pateikiamos svarbesnės žinios apie jame spausdinamus dokumentus. Smulkesni kiekvieno teksto paaiškinimai duodami atitinkamo dokumento gale.

Visi „Prieduose" spausdinami dokumentai skelbiami pirmą kartą.

I

J. JUŠKOS LAIŠKAI J. BODUENUI DE KURTENĖ (1880—1886)

Dviejuose pirmuosiuose laiškuose J. Juška pateikia pagrindinius duomenis A. Juškos biografijai. J. Boduenas de Kurtenė, pasinaudodamas tais laiškais, parašė du straipsnius. Vienas jų buvo išspausdintas lenkų laikraščio „Nowiny. Pismo Codzienne“ 1880 m. 329 numerio priede, antras — „Przegląd Katolicki“ 1881 m. 5 ir 6 numeriuose. Vėliau žinias apie A. Jušką iš J. Bodueno de Kurtenė straipsnių ėmė kiti autoriai.

Pirmasis laiškas be datos. Jis rašytas po A. Juškos mirties ir yra ankstesnis už antrąjį, datuotą 1880 m. lapkričio 30 d. Antrasis laiškas turi priedą, kuriame J. Juškos surašyti papildomi faktai brolio biografijai.

Iš trečio, ketvirto ir penkto laiško matyti, kad J. Boduenas de Kurtenė ne tik domėjosi brolių Juškų spausdinamais rinkiniais, labai turtingais kalbinės medžiagos, kad padėjo J. Juškai skaityti korektūras, bet ir tai, jog J. Bodueno de Kurtenė ir J. Juškos šeimos buvo artimai susidraugavusios. J. Juška su J. Boduenu de Kurtenė susipažino Kazanėje. J. Juška 1875—1884 m. dėstė Kazanės III gimnazijoje lotynų kalbą, o J. Boduenas de Kurtenė 1875—1883 m. buvo Kazanės universiteto lyginamosios indoeuropiečių kalbų gramatikos profesorius. 1883 m. J. Boduenas de Kurtenė išsikėlė į Tartu. J. Juška nuo 1884 m. išėjo į pensiją, bet liko gyventi Kazanėje. Kalbotyros darbo ir draugystės J. Boduenas su J. Juška nenutraukė ir išvykęs iš Kazanės. Laiškuose profesoriui J. Juška smulkiai aiškina savo brolio parengto žodyno rašybos ir medžiagos tvarkymo dalykus, aprašo, kiek nutolsta nuo autoriaus originalo ir kodėl J. Juška su savo šeima vasaras dažnai praleisdavo Josvainiuose, kur jo žmonos dėdė Paškevičius buvo kunigu. Iš laiškų matyti, kad, važinėdamas po Lietuvą kalbos reikalais, J. Boduenas de Kurtenė užsukdavo į Josvainius.

Šeštasis laiškas teikia duomenų apie J. Juškos pažintį su M. Davainiu-Silvestravičium.

Šeštasis, septintasis ir aštuntasis laiškai kalba apie J. Juškos bendradarbiavimą su rusų mokslininku A. Aleksandrovu. Iš aštunto laiško matyti, kad J. Juška susirašinėjo su lenkų mokslininku J. Karlovičium ir kad jis yra prisidėjęs prie lenkų filologo O. Kolbergo lietuviškų dainų rinkinio „Pieśni ludu litewskiego“ (1879) parengimo spaudai.

O. Kolbergas dainų rinkinyje yra pažymėjęs, kad, J. Karlovičiaus patariamas, jis savo dainas spausdinąs „prof. Juškevičiaus iš Kazanės“ rašyba, kuria pastarasis leidžiąs savo brolio Antano lietuviškų dainų rinkinius. Tačiau apie paties J. Juškos darbą, leidžiant dainas, O. Kolbergas neužsimena. Iš laiško matyti, kad J. Juška peržiūrinėjo O. Kolbergo rinkinį ir pats pritaikė jam savo rašybą.

Trečio, ketvirto, šešto ir aštunto laiško spausdinamos tik svarbesnės ištraukos, tiesiogiai liečiančios A. Juškos žodyno spausdinimą. Išleistos laiškų vietos skelbiamuose tekstuose pažymėtos ženklais [...].

[1]

(TSRS MA A, f. 102, apr. 2, nr. 358, l. 1—2)

Ks. Antoni Jusz. rodził się 4 Czerwca 1819 r. w majątku „Dowiaty“ (Kowensk. powiatu), który arędowali rodzice.

Czytać i pisać uczył się w ambulatornej szkółce [tarpueilyje įrašyta: „Przechadzonej z kolei po tygodniu z domu rodziców jednego ucznia do domu drugiego“] w okolicy Jotejkach (tegoż powiatu) dokąd rodzice przeniesli i mieszkali lat kilkanascie także na arędzie.

W 1834 r. wzięty był do Kroż (Rosien. powiatu) i pod przewodnictwę brata przygotowany był i postąpił do 3-ej klasy Krożskiego gimnazium.

W 1839 r. po skończeniu 5-ej klasy gimnazium postąpił do Wileńskiego Seminarium, po ukończeniu którego wyswięcony był na kapłana i 1843 r. naznaczony wikariuszem do Aleksandrowska, powiatowego miasta, gdzie on oddany był czytaniu książek, które z największą chęcią nabywał, kaznodziejskiej pracy i uczeniu się muzyki na fortepianie i skrzypce. W grze na fortepianie tyle postąpił, że w przeciągu swego pobytu w Aleksandrowsku dawał lekcii na fortepianie dzieciom powiatowej arystokracii. W czasie cholery 1849 r. tyle się narażał, że nikomu z chorych nie odmawiał się wyspowiadać, lub przepuscić na mogiłę.

Z Aleksandrowska przesiedlił się do miastecz. Abel, a stamtąd do Antuzowa. W Abelach i Antuzowie mawiał kazania w litewskim języku.

Z Antuzowa naznaczony był do powiatowego miasta Wiłkomierza na kapelana 5-ego klasnego progimnazium. Po kilku leciach naznaczony był administratorem Puszołatskiego koscioła (Poniewieżskiego powiatu). W Puszołatach mimo niemałej chęci do budowania się i murowania, zaczął studować litewski język. Zapisał dużo ludowych pieśni, zebrał niemało przysłowków [przysłów?], i dużo słów litewskich na karteczkach. (8 lat).

W 1862 r. w skutek nieporozumienia się z parafianami przeniesiony był do Lydowian (Rosienskiego powiatu), a po półroczu pojechał do Dotnowskiego klasztoru Bernardynów na parę ty-

godni, a stamtąd naznaczony był wikariuszem przy Wilkiskim kosciele i po trzechleciach przy Welûnskim kosciele. Z Welûnej, zdaje się, 1871 roku przesiedlił się do Olsiad (Telszewskiego powiatu) na altarię, gdzie i mieszkał dotąd. 1879 r. 24 wrzesnia przyjechał do Kazania.

Mieszkając w Wilkii z karteczek przepisał litewskie słówka w alfabetowym porządku i uformował się spory słowniczek litewsko-polski, ale gdy się zebrało więcej materiału, okazały się znaczne niedostatki, więc zaczął na nowo zbierać słówka na karteczkach, i mieszkając już w Olsiadach na nowo z karteczek napisał słownik (w dwuch ekzempliarach niektóre litery).

W Welûnie cały czas poswięcał na zapisywaniu ludowych piesien, zebrał ich do 7000 (bardzo dużo wariantów i dubletów) i napisał w dwuch ekzempliarach, ale tak nie wyraźnie, że dla druku trzeba było ich jeszcze raz przepisać. Mieszkając w Olsiadach trzy lata studował łatyżski język, zwrócił uwagę niektórych członków towarzystwa łatyżskiego języka w Rydze i wybrany został na członka tego towarzystwa.

[2]

(TSRS MA A, f. 102, apr. 2, nr. 358, l. 9)

30 Nowembra 1880 r.

Najłaskawszy Professorze Dobrodzieju!

Przyszli nam na pamięć niektóre szczegóły z życia ks. Antoniego. Posyłam p. Professorowi krótkie notatki o nich.

Jesli by można dodać do tego, co już jest wydrukowane w „Nowinach", to bardzo prosilibyśmy o to[1]. Najpamiętniejsze zaś dla mojej rodziny są te uwagi i napomnienia, które ks. Antoni zrobił w ostatnich dniach swego życia. Żona moja bardzo prosi p. Professora, jeżeli już ten dodatek będzie wydrukowany, to napisać do redakcii, aby numer Nowin z tym dodatkiem przysłany był by jej na pamiątkę.

Polecając się łaskawej pamięci z najgłębszym szacunkiem mam zaszczyt bydź Pana Professora najniższym sługą

Jan Juszkiewicz

Abeceła przez ks. Antoniego posyłam do biblioteki p. Professora.

Priedas prie laiško

(TSRS MA A, f. 102, apr. 2, nr. 358, l. 5—6)

Z majątku „Dowjaty“ rodzice przeniesli się do okolicy Jotejk (Jotejki), gdzie mieszkali na arędzie 19 lat.

Główną pobudką (zachętą) do zajęcia się litewszczyzną ks. Ant. J. znajdywał się w besiadach swoich ze zmarłym biskupem Wołączewskim[2] i z swoim bratem Janem. Biskup Wołączewski zwiedzając koscioły swojej dyecezii w 1861 r. na granicy Puszołatskiej parafii spotkany był z rosporządzenia ks. Antoniego jako proboszcza, przez stu kilkadziesięciu konnych puszolatskich parafian — włoscian, i w plebanii Puszołatskiej odpoczywał dni kilka. Parę lub trzy lata potem pasterz zwiedził Wilkiszki koscioł, gdzie wtenczas już mieszkał ks. Antoni. Jako w Puszołatach, tak i w Wilkii pasterz przejrzał wszystkie rękopisma ks. Antoniego i zachęcał go do niezwłocznego ich wydrukowania, dodając, że jak najwięcej rękopisma, jakby onie drogie nie były, w rękach ludu idą na podsciółkę pieczywa chleba, albo pirogów. W późniejszym czasie ile razy ks. Antoni przyjeżdżał do Kowna, każdy raz przepędzał spore chwile w biesiadach z pasterzem o litewszczyznie i swoich pracach dla litewskiego języka.

Brat ks. Antoniego, Jan, chociaż w przeciągu trzydziestu kilku lat mieszkał daleko od Litwy (w Mohilewie na Dnieprze, w Wielkim Nowgorodzie, w Petersburgu, w Kazaniu, w Niżnim Nowgorodzie, w Ekaterinburgu i powtórny raz w Kazaniu), jednak prawie corocznie przyjeżdżał na Litwę latem i przepędzał wakacie u ks. Antoniego, i w tym czasie wszystkie chwile goscinności schodziły na rozpatrzeniu litewskich rękopismów ks. Antoniego, zebraniu nowych materiałów, i w besiadach o litewskiej pisowni. W przeciągu czterech lat (1871—1874), kiedy Jan mieszkając w Ekaterinburgu nie mógł z tak daleka przyjeżdżać na Litwę, ks. Antoni zajmował się Łotyszskim językiem, przy pomocy ks. proboszcza Gegranskiego, Dąbrowskiego i przesiedlonych do tej parafii Łotyszów, i w przeciągu tego czasu tyle zaawansował w Łotyszskim języku, że ułożył krótki łotyszski słowniczek, i wpisał Łotyszskie wyrazy do kilka liter swego litewsko-polskiego słownika, mając zamiar ułożyć słownik litewsko-łotyszsko-polski, ale ten zamiar później był zaniedbany, gdyż dla jego wykonania brakowało dokładnej znajomości łotyszskiego języka.

Z prac uprzednich ks. Antoniego został wydrukowanym litewski elementarz (Abeceła, arba lementorius) 1863 r. w Wilnie.

W ostatnim roku swego pobytu w Olsiadach ks. Antoni czuł się już bardzo niezdrowym. Astma tak mu się powiększyła, że nie mogł już spełniać nabożeństwa w kosciele, i z swego mieszkania, altarii, jazdą jezdził na mszę do kosciola, który stoji na górze, ale nie dalej półtorasta kroków od mieszkania. Chcąc więc znaleść pewniejszą pomóc w medycynie i serdeczną opiekę w rodzinie swego brata, otrzymawszy pozwolenie od swojej duchownej władzy, razem z rodziną brata przyjechał do Kazania, gdzie już ze staraniem brata miały się drukować litewskie jego pieśni. Medycyna tu przyniosła mu ulgę, i zapewne przedłużyła mu życie jeszcze na jeden rok, choroba jednak okazała się niewyleczoną.

1. J. Juškos pateiktas papildomas žinias apie A. Jušką J. Boduenas de Kurtenė išspausdino „Nowiny. Pismo Codzienne" 1880 m. 354 nr.

2. J. Juška yra netikslus, kai nurodo, kad A. Juška susidomėjo lietuvių kalba, tautosaka ir etnografija iš dalies paveiktas M. Valančiaus. Toliau jis pats rašo, kad A. Juška su M. Valančiumi susitiko 1861 m., ir M. Valančius tada peržiūrinėjo jau nemažus jo kalbos ir tautosakos rinkinius. Taigi M. Valančius greičiausiai galėjo paveikti A. Jušką, tik ragindamas rinkinius skubiai rengti spaudai ir stengtis juos išspausdinti. (Plačiau žr. psl. 132—133).

[3]

(TSRS MA A, f. 102, apr. 2, nr. 358, l. 18—21)

Najłaskawszy Professorze Dobrodzieju!

Jak najserdeczniej dziękuję Panu Professorowi za poprawki korrektury i za życzliwe uwagi o żodynie. Już otrzymałem z typografii pułowę trzeciej korrektury, przejrzałem ją z uwagą, porównałem z 2-gą korrekturą i jutro odsyłam do typografii, prosząc, aby wydrukowali w zwyczajnym formacie, bo zdaje się że już więcej dodatków nie będzie. Tymczasowo czekam drugiej pułowy trzeciej korrektury.

Czekam także rękopismu początku litery A, o który już prosiłem typografiję dla przejrzenia. Jestem przekonany, że rękopism trzeba przejrzeć i redagować jak się należy, ale przepisywać cały rękopism nie będzie potrzeby, bo ręką ks. Antoniego większa częśc liter napisana wyraźnie i rozlegle, co zaś trzeba będzie przepisać, to przepiszę i skorzystam z obiecanej pomocy Państwa Dobrodziejów. Żona moja i córka mają także mi pomagać, więc

bardzo rad jest[em], że mieć będę pomóc i moja robota pójdzie prędzej.

Tu zaś mam dodać kilka słów o rękopiśmie żodyna ks. Antoniego. Materiał żodyna, zebrany przez ks. Ant., ja zachowuję w zupełnej całości tak jak on znajduje się w rękopismie, napisanym jego ręką, dodaję tylko wyrazy i formy, bez których nie mogą bydź pojęte przytoczone przez niego przykłady i które nie mogą bydź zrozumiane nawet przy pomocy drugiego słownika (Kurszata lub Nesselmana), bo niemało jest słów nowych i niezwyczajnych grammatycznych zakończeń. Tu ja z pamięci nic nie dodaję, a dodaję tylko to, co znajduję w przykładach żodyna. Ja bym sądził, że żodynas powinen zawierać w sobie tyle materiału, ile potrzeba do zrozumienia jego samego. Lecz on jest tak bogaty na słowa, niezwracając [uwagi] na niedostatek wielu pochodnych słów, że będzie dostateczną pomocą dla zrozumienia litewskiej mowy. Nauka tu nic nie straci, bo materiał jaki tu jest zostanie nieskazony. Jeżeli bym ja od siebie dodał jaki wyraz z dajnów naprzykład i wskazał dajnę i wiersz, skąd wzięty, to tu fałszu nie będzie. Dajny, przysłowki [przysłowia?] — wszystko jedno co i lud.

Z grammatycznych form w pierwszym arkuszu korrektury dodałem tylko gen. -a (m.), -ės (f.), a w słowach praes., perf., futur. Gen. m. na -a nie ma w litewskich grammatykach, a praes., perf. i fut. sam ks. Ant. stawił w pierwszych literach tylko w niektórych słowach, a później we wszystkich i to koniecznie potrzebne formy, bo naprz. w przykładzie znajduje bíegau[397], kóriau, sakaú, jakże szukający w żodynie bíegau, kóriau, sakaú domysli się, że od bíegti, kàrti, sakýti. [...]

[4]

(TSRS MA A, f. 102, apr. 2, nr. 358, l. 22—23)

2 Wrzesnia 1884 r., Kazań

Najłaskawszy Professorze Dobrodzieju!

Dziękuję bardzo za odesłanie korrektury pierwszego arkusza do Drukarni Akad. Nauk. Wczoraj odebrałem korrektę i drugiego arkusza, na pierwszej pułowie którego zrobiłem nadpis, aby dru-

397 „Prieduose", kaip ir visame darbe, A. ir J. Juškų minkštinamąjį ženklelį ι (ί be taško) bei dvibalsį ιė (be kirčio ženklo) ir ιë (su kirčio ženklu) transponuojame i, ie, íe.

kowali lecz drugą jego pułowę — z 25 stronicy do 32 — trzeba by jeszcze odbić, bo ma dużo poprawek i to jest tylko druga korrekta. Posyłam więc ten drugi arkusz Panu Professorowi dołączając pierwszą korrektę i rękopism z dwuma dodatkami na oddzielnych czwiartkach, gdzie są wypisane te słowa, które przepisałem, trzeci zaś dodatek, zawierający te słowa, które w rękopismie oznaczone są cyframi, typografija mnie nie przysłała, lecz one są wydrukowane dobrze. Są to wyrazy albo przepisane z rękopismu, albo dodane do rękopismu później jeszcze przez ks. Antoniego.

Rękopism litery A już poprawiłem cały; 131 stronicę już odesłałem do typografii, a resztę do końca — z 131 do 200 — drugi raz przepatruję, i około 20 wrzesnia odeszlę do typografii. Wyrazy niejasno napisane, albo stojące nie na swoim miejscu, piszę na osobnym papierze oznaczając ich cyframi.

Przy poprawkach zatrudnia mię nieco Polski język. Zbieracz wyrazów Litewskich dodawał Polskie tłumaczenie z pierwszego wrażenia niezastanawiając się, o ile Polski wyraz odpowiada Litewskiemu, a ztąd to w tłumaczeniu wielu Litewskich wyrazów wyszła niedokładność i niejasność. Pomaga tu mi słownik Polski Olgebranda, którym jednak z uwagą korzystam. [...]

[5]

(TSRS MA A, f. 102, apr. 2, nr. 358, l. 24—25)

22 Listopada 1884 r., Kazań

Najłaskawszy Professorze!

Drugą korrektę trzeciego arkusza posłałem Panu Professorowi pierwszą pułowę 11, a drugą 19 Listopada. Chociaż jest dużo moich poprawek w drugiej korrekcie, sądząc jednak że trzecią korrektę można będzie odbijać na czysto, posłałem Panu Professorowi drugą, na której można jeszcze robić znaczniejsze poprawki. Chciało by się gruntownie przejrzeć pierwsze dwie korrekty, aby trzecią można by[ło] już drukować, bo inaczej druk słownika zaciągnął się by na bardzo długi czas. Teraz poprawiam literę B, która już dawno, daleko wczesniej, niż następne

litery, była ułożona, wtenczas, kiedy pisownia autora jeszcze się nie ustaliła, przychodzi się więc robić dużo poprawek. Tak wszędzie spółgłoska *j* stoi zamiast *i* w trybie bezokolicznym (dirbtį, sakytį), — zamiast *ie (ė)* vįna, dįna, pįva). Zamiast *į* wszędzie piszy się *in* (važiūti in (į) miestą, invaryti). Niema *y* długiego, a jest tylko jedno *i* (krótkie) i pisze się daríti, dažíti, zamiast darýti, dažýti.

Co się tyczy *in,* to można by pisać i *in,* bo w niektórych miejscowościach używają *in,* zwłaszcza za Niemnem i we wschodniej Litwie, w zachodniej zaś Litwie i na Żmujdzi używają *į,* to jest mówią *į* (i bez nosowości). My zaś używaliśmy *į* i w mowie i pieśniach, i w literze żodyna używa się *į,* a nie *in.* Teraz więc w poprawianiu litery B znajduję wszędzie *in* (a nie *į*: inbiegti, inleisti, a nie įbiegti, įlejsti), więc waham się, czy zostawić *in,* czy zas pisać, jak i w literze A, *į*? Zdaje się, wypadało by już pisać *į,* gdyż w naszej Litwie i mówią i piszą *į* albo nawet *i* proste, i w literze A wszędzie piszy się *į*; tylko w przedmowie trzeba będzie zrobić omówkę co do wymawiania i pisowni *į* i *in.* Także trzeba będzie zrobić omówkę i względem pisowni i wymawiania sylaby *an,* która w pierwszych dwuch arkuszach piszy się *an,* a w rękopiśmie autora piszy się *ąn.* Do Akademii posłana była kopja litery A, w której piszy się *an,* a w autentycznym rękopiśmie litery A i w następnych literach *ąn,* więc to *ąn* i zostawiam jak jest; *ąn* zachowana także i w pieśniach. Mea culpa, trzeba było mi korrektę pierwszych arkuszy powierzyć z rękopismem autorowi.

Czyste odbitki pierwszych dwóch arkuszy przy ostatniej (drugiej korrekcie 3-go arkusza) posłałem Panu Professorowi.

Literę B kończę poprawować, ale trzeba będzie jeszcze raz przeczytać z uwagą.

Z najgłębszym szacunkiem zostaję Najłaskawszego Professora najprzyjaźniejszy sługa

Jan Juszkiewicz

Pani Professorowej zasyłam najgłębszy mój szacunek.

Cała moja rodzina zasyła Państwu Obojgu najśliczniejsze ukłony.

[6]

(TSRS MA A, f. 102, apr. 2, nr. 358, l. 26—27)

2 Czerwca 1885 r. Kazań

[...] Bardzo bym życzył widzieć się z Panem Professorem na Litwie, razem nie mało kwestji z litewskiej mowy moglibyśmy rozpatrzyć, ale ja, na nieszczęście, nie mogę postąpić jak by się chciało, bo nie zupełnie jestem zdrów i jezdzić po Litwie nie mogę, więc prosiłbym Pana Professora, w oznaczonym czasie, jeśli tylko okoliczności pozwolą, skierować swój marszrut do Jaswojń lub Połągi; w Jaswojniach ja będę z 12 do 20 Czerwca i z pierwszych dni Sierpnia do 15-go, a w Połądze cały Lipieć miesiąc.

Zapewne Pan Professor zechce bydź w miejscach Litwy i Żmujdzi, które wspominają się w zbiorach X. Antoniego; tu się wzmiankują najwięcej Welona z okolicami, Kołtyniany, Olsiady i Puszołaty. Do Welony droga najłatwiejsza przez Kowno, na parostatku tylko kilka godzin jazdy; też po drodze można zatrzymać się w Wilkii, gdzie X. Antoni mieszkał niejakiś czas i zbierał pieśni i wyrazy. W Welonie Proboszcz X. Paszkiewicz[1] uprzejmie przyjmie Pana Professora i p. Aleksandrowa[2] i ukaże te wsie, które wspominają się w pieśniach. Z Welony można zrobić wycieczkę do Zaniemeńskiej Litwy. Z Welony do Jaswojń trzeba jechać na najętych koniach przez m. Czekiszki do 40 wiorst. Jaswojński X. Paszkiewicz[3] bardzo rad będzie z przyjazdu Pana Professora. Tu się już zaczyna litewska mowa wschodniej Litwy. Z Jaswojń na Żmujdz można jechać przez m. Ejregołę i Rosejnie. Niedaleko od Rosejń w Dowojniach (Kołnujach) mieszka obywatel Dowojna Sylwestrowicz[4], wielki amator Litewszczyzny i studuje Litewski język; jego w Rosejniach wszyscy muszą znać. Kołnuje są po drodze do Rosejń na lewo, gdzie wysoki kościoł. Kołtyniany są nie dojeżdżając do Worń, na pół drodze między Krożami, Niemokształami i Worniami. Tu już Żmujdzka mowa, gdzie dzwięk *y (i)* jest panujący. Ztąd do Olsiad, dawniejszej stolicy Żmujdzkich biskupów, trzeba jechać przez powiatowe miasto Telsze, 12 wiorst; tu czysta Żmujdzka mowa która ku Kurlandji cokolwiek się zmienia. Puszołaty leżą niedaleko od żelaznej drogi od miasta Poniewieża o 20 wiorst; tu mowa wschod-

niej Litwy. X. Antoni kilka lat był proboszczem Puszołat i tu zaczął zbiory pieśni i ułożył krótki litewsko-polski słownik, który później powiększył i przepisał; ostatni zaś rękopism słownika zaczęty i skończony został już w Olsiadach. [...]

1. Apie Veliuonos kunigą Paškevičių žinių neturime. Tuo metu Josvainiuose gyveno J. Juškos žmonos Felicijos Liutkevičiūtės-Juškienės dėdė kun. Paškevičius. Galimas dalykas, kad ir veliuoniškis kun. Paškevičius taip pat buvo jos dėdė.

2. A. Aleksandrovas (gim. 1861) — rusų kalbininkas, domėjęsis lietuvių kalba, ypač žodžių daryba, semasiologija, liaudies etimologijomis ir kt. Išspausdino K. Donelaičio kalbos tyrinėjimus „Sprachliches aus dem Nationaldichter Litauens Donalitius. I. Zur Semasiologie“ (Dorpatas, 1886), „Litauische Studien. I. Nominalzusammensetzungen“ (Dorpatas, 1888) ir kt.

A. Aleksandrovas Kazanėje padėjo J. Boduenui de Kurtenė skaityti A. Juškos lietuvių kalbos žodyno korektūras.

3. F. Juškienės dėdė.

4. M. Davainis-Silvestravičius (1849—1919) — kilęs iš turėjusių savo žemės smulkiųjų žemaičių bajorų. Publicistas, poetas, bendradarbiavęs „Aušroje“, ypač piktinęsis Lietuvos bajorų nutautimu, aktyviai dalyvavęs lietuvių nacionaliniame sąjūdyje.

[7]

(TSRS MA A, f. 102, apr. 2, nr. 358, l. 28—29)

Prigul šis raštas ponuj
Jonuj Boduenuj de Kurtene

14 Rugpjučia 1885 m.

Małoniausias Pone Mokytojau!

Sęndien, 14 Rugpjučia, atėmiau iš Kejdajniškos pačtos Tamistos gromatą, parašytą iš Velûnos[1] 7/19.VIII.85. Bijodamas, kad mana gromata tajpojau ne užsigulėtu kurnorįnts ąnt pačtos keles dienas, siųnčiu jęn par sava žmogų, nės lygi petnyčios nedaug telika łajka.

Aš pats didelej norėčiau atkakti į Velûną, bet ne su visu esu svejks, ir dėlto ne ryžûs važiûti, tajgi širdingaj prašau atvažiûti į Josvajnius drauge su kunįgu Bałtušiu, kuriû draugas yra če vikariumi.

Ja pons Aleksandrovas dar pasiliekt Velûno, taj tegul atvažiû į Josvajnius drauge, mes didelej džiaugsmesiemės jû atka-

kimu, ir šnekesy Josvajnišku Lietuviu pertaj jis pasergės nevieną įpatingą privałumą.

Mes ketiname išvažiûti iš Josvajniu atejnąnčio subato, t. y. 17 Rugpjučia, bet dabar użsiłaikysme dar dieną-kitą.

Ąntrą korrekturą (pirmą pusę) 8-ta łakšta 9 Rugp. išsiųnčiau į Dorpatą[2], o šęndien atėmiau ąntrą pusę 8-ta łakšta pirmos korrekturos.

Buk svejks, małoniausias mokytojau, mes visi širdingaj łaukiame Tamistas visus

visużemiausias Tamistos tarnas

Jons Juškevičė

Mana pati ir visa giminė svejkina ir kłoniojas Tamistaj. Prabaščiuj kunįguj Paškevičiuj aš, mana pati grażiausiej kłoniojamės.

1. J. Boduenas de Kurtenė, kaip matyti iš ankstesnio [6] laiško, tuo metu Veliuonoje rinko jį dominusią lietuvių kalbos medžiagą.
2. 1802—1893 m. laikotarpyje taip buvo vadinamas Tartu miestas, kuriame J. Boduenas de Kurtenė gyveno ir dirbo nuo 1883 m.

[8]

(TSRS MA A, f. 102, apr. 2, nr. 358, l. 7)

23 Sierpnia 1878 roku
z Kazania

Najłaskawszy Professorze Dobrodzieju.

Powróciwszy ze Żmujdzi znalazłem list p. Karłowicza[1] z przypiską Pana Professora względem przejrzenia litewskich piosenek, zebranych przez p. Kolberga. Odpowiedziałem p. Karłowiczowi że ja ze szczerą chęcią gotów jestem przejrzeć piosenki p. Kolberga[2], i skorrygować ich według tej pisowni, którą używam, jeśli tylko taka pisownia będzie się podobać p. Kolbergowi. Prosiłem więc p. Karłowicza, aby mi wysłał rękopism tych pieśni i przyłączył parę słów o żądaniu p. Kolberga względem litewskiej pisowni. [...]

1. Jonas Karlovičius (1836—1903) — vienas žymiausių lenkų mokslininkų, dirbęs lyginamosios istorinės kalbotyros, mitologijos, tautosakos, etnografijos, leksikografijos srityse. Nuo 1887 m., redaguodamas žurnalą „Wisła", daug rašė etnografijos ir folkloristikos metodikos klausimais, be to, redagavo ir sudarinėjo lenkų kalbos žodynus. J. Karlovičius pasižymėjo ir muzikiniu išsilavinimu: nuo 1871 m. jis buvo Varšuvos konservatorijos profesorium. Gimęs ir augęs Lietuvoje, netoli Merkinės, J. Karlovičius mokėjo lietuviškai ir savo darbuose naudojosi lietuvių kalbos, tautosakos, etnografijos duomenimis. Pats pirmasis jo kalbinis spausdintas darbas buvo „O języku litewskim" (1874) — kritinė XIX a. lietuvių kalbos tyrinėjimų apžvalga. 1883 m. jis išleido lietuvių toponimikos tyrinėjimą „Czterysta kilkądziesiąt nazwisk miejscowości litewskich", kuris sudaro III tomą platesnio šešiatomio jo darbo „O imieniu Polaków i Polski" (1881—1886). 1887 m. J. Karlovičius išspausdino „Podania i bajki ludowe, zebrane na Litwie". Visą gyvenimą gyvai sekęs jį dominusių mokslo sričių literatūrą, J. Karlovičius yra parašęs vertingų recenzijų apie kai kuriuos lituanistinius darbus.

2. Oskaras Kolbergas (1814—1890) — lenkų folkloristas, etnografas ir kompozitorius, ypač domėjęsis muzikiniu folkloru, rinkęs ir leidęs dainų ir melodijų rinkinius. Iš lietuvių folkloro išspausdino dainų rinkinį „Pieśni ludu litewskiego". Be to, J. Boduenui de Kurtenė Krokuvos Mokslų akademijoje rūpinantis išleisti A. Juškos dainų melodijas, O. Kolbergas jas redagavo spaudai. Tik mirčiai nutraukus šį O. Kolbergo darbą, melodijas J. Boduenas de Kurtenė turėjo užbaigti tvarkyti su kitais muzikologais. Rinkinys išėjo 1900 m., pavadintas „Melodie ludowe litewskie, zebrane przez ś. p. księdza Antoniego Juszkiewicza. Część I".

[9]

(TSRS MA A, f. 102, apr. 2, nr. 358, l. 32)

19 Lutego 1886 r.
Kazań

Šlovingiausias Pone Propesoriau!

Syłos mana słobnyn ejna ir dėlto důdu korrekturą vesti sava Antosiaj, kuri jau pažino żęnkłus korrekturos, kad pažintum pormas grammatikos surašime trųmpą Lietuvišką grammatiką su ąntrašu „краткое изложение строя Литовской речи; trumpas išguldimas rėdos Lietuviškos Kałbos", kur łabiausiaj vejzėjom ant pormu, atmajnu vardu ir żodžiu, t. y. ant deklinacju ir conjugacju.

Su didžiausiuo šlove ir garbe palieku *Jons Juškevičė.* Maniejī visi łabaj żemaj tamstoms kłoniojas.

Poną Aleksandrovą svejkinu.

Jons.

II

F. JUŠKIENĖS LAIŠKAI J. BODUENUI DE KURTENĖ (1886)

Pirmajame laiške Felicija Juškienė praneša profesoriui J. Boduenui de Kurtenė apie savo vyro Jono mirtį. Laiško tonas rodo, kad ji į profesorių kreipiasi kaip į globėją ir artimą žmogų. Laiške ji praneša ir apie mirtį savo dėdės Josvainių kunigo Paškevičiaus, kurį, kaip matyti iš J. Juškos laiškų („Priedai" I, [6], [7]), profesorius pažinojo.

Antrame laiške F. Juškienė, profesoriaus prašoma, pateikia kai kuriuos J. Juškos biografijos duomenis. Jais pasinaudojęs, J. Boduenas de Kurtenė išspausdino kelis straipsnius: „Jan Juszkiewicz badacz litewski" („Kraj", 1886, Nr. 29—31), „Jan Juszkiewicz" („Prace filologiczne", t. I), «Заметки к некрологу И. В. Юшкевича» («Журнал министерства народного просвещения», 1887)ir kt. J. Bodueno de Kurtenė straipsniais vėliau naudojosi kiti J. Juškos biografai.

[1]

(TSRS MA A, f. 102, apr. 2, nr. 358, l. 36—37)

roku 1886, Maja 12.
Kazań.

Najłaskawszy Panie Profesorze!

Okropna boleść spotkała nas: 29 Kwietnia o godzinie 5-ej po południu straciliśmy najdroższego Ojca. 6 Pazdziernika w skutek nie prawidłowego bicia serca i osłabionego organizmu dotknięty był lekkim paraliżem mózgu, ale przytomnośći umysłu nie stracił, a tylko chwilami znać było małe osłabienie. Z pokoju nigdzie nie wychodził bo miał bardzo obrzękłe nogi, ale do ostatniej chwili pracował nad litewskim językiem i z wielką niecierpliwością zawsze oczekiwał korekty. 27 Kwietnia otrzymał list z typografii od pomocnika faktora Martensa z uwiadomieniem że wszystkie korekty słownika z rozporządzenia Akademii odsyłają się do p. Jagicza[1], a że Janowi będę wysyłać już czyste odbitki. Ta wiadomość trochę go poruszyła. Na drugi dzien to jest 28 odpisał do Martensa, a 29 powtórzył się atak tak silny że żadne środki już nie pomogły. W czasie choroby sam po kilka razy wzywał księdza, i opatrzony sakramentami, nie leżał ani jednej godziny i skonał siedząc w fotelu. Jedynym pragnieniem Jana było żeby słownik kontynuowano drukować jak najprędzej i ostatnim Jego życzeniem żeby i po Jego śmierci Akademija każdy wydru-

kowany na czysto arkusz. wysyłała nam, żeby dzieci widziały pracę Ojca i Stryja. Niech Pan Profesor będzie łaskaw poradzić mnie jak mam teraz postąpić? Czy uwiadomić Akademiję o smierci Jana i prosić o wysyłanie? a może Pan Profesor będzie łaskaw sam zająć się tym?

Przepraszam Pana Profesora że utrudzam moją prośbą, ale smiało to czynię, stosując się do woli mojego nieboszczyka męża, któren zalecił mi żebym zawsze o radę udawała się do Pana Profesora.

Jeszcze mamy wielki smutek: straciłam 3 Kwietnia Wuja ks. Paszkiewicza w Jaswojniach.

Polecając się łaskawej pamięci Pana Profesora zostaję z prawdziwym szacunkiem dla Obojga Państwa

F. Juszkiewiczowa

P. S. Żonie Pańskiej Matka moja i ja zasyłamy najserdeczniejsze ukłony.

1. Vatroslavas Jagičius (Jagić; rusiškai — Игнатий Викентьевич Ягич, 1838—1923) — įžymus chorvatų mokslininkas slavistas, lyginamosios istorinės kalbotyros specialistas, rašęs darbus iš senovės slavų ir rusų kalbų istorijos, slavų lyginamosios gramatikos, indoeuropiečių kalbų lyginamosios gramatikos, slavų filologijos istorijos ir kt. 1872—1874 m. buvo lyginamosios istorinės kalbotyros profesorium Novorosijsko (dab. Odesos) universitete, 1875—1880 — Berlyno universiteto profesorium. Nuo 1875 m. I. Jagičius buvo reikšmingiausio XIX a. antros pusės slavistikos žurnalo „Archiv für slavische Philologie" iniciatorius ir redaktorius. 1880—1886 m. profesoriavo Peterburgo universitete, 1880 m. buvo išrinktas tikruoju Rusijos Mokslų akademijos nariu. 1886 m. I. Jagičius išvyko dirbti į Vienos universitetą, bet su Rusijos Mokslų akademija ryšių nenutraukė ir bendradarbiavo iki pirmojo pasaulinio karo. Lietuvių kalbotyros darbai jį domino kaip lingvistą komparatyvistą. 1883—1886 m. jis buvo A. Juškos lietuvių-rusų-lenkų kalbų žodyno oficialusis redaktorius Rusijos Mokslų akademijoje.

[2]

(TSRS MA A, f. 102, apr. 2, nr. 358, l. 40—41)

1886 roku, Maja 31.
Kazań

Najłaskawszy Panie Profesorze!

Matka moja i ja z całą rodziną najserdeczniej dziękujemy obojga Państwa za współczucie w naszym tak wielkim smutku, który coraz więcej napełnia serca nasze, bo czujemy wielką i nig-

dy nie powetowaną stratę. List Pana Profesora od 21 Maja otrzymałem 27.

Nieskończenie wdzięczną będę Panu Profesorowi za napisanie bijografii Jana i stosownie do życzenia Jego, odpowiadam na dane mi pytania:

1) Jan urodził się ze szlachetnych ale bardzo nie zamożnych rodziców, 1815 roku 27 Maja na Żmujdzi, Kowenskiej guber., Telszewskiego powiatu, parafii Żaranskiej.

2) Rodzice Jana później przeniesli się do powiatu Kowienskiego, mieszkali w Ejragolskiej i Butriszskiej parafii; tu Jan pierwiastkowo wychowywał się w wiejskiej szkółce, później był w szkołach ks. Bernardynów w Dotnawie, a następnie postąpił do gimnazyum w Krożach Rossiejnskiego powiatu, tam już sam jeden zupełnie, bez żadnej materialnej pomocy od Rodziców kształcił się, a 1839 r. ukończył gimnazyum ze złotem medalem.

1840 roku był wysłanym do Charkowskiego uniwersytetu kosztem skarbu, a w 1844 r. skończył uniwersytet ze stopniem kandydata.

3) Gdzie był i jakie zajmował posady, posyłam wypis dosłowny z formularza, oprócz nagród pieniężnych jakie brał będąc na służbie.

4) Ożenił się 1867 r. 23 Lipca z litwinką Feliciją Lutkiewicz.

5) Zajmował się Litewskim językiem, jak widno z listów Jego pisanych do brata s. p. ks. Antoniego i rozmaitych notatek, z 1852 rok. Z tego czasu prawie co rok odwiedzał ukochany swój Kraj rodzinny.

6) Oprucz wiadomych Panu Profesorowi dzieł i artykuł[ów] znalazłam małe broszury które posyłam Panu do przejrzenia, parę z nadpisem proszę o zwrot — dzieci chcą schować na pamiątkę, a inne mogą zostać u Pana Profesora, bo mamy po kilka egzemplarzy. Uważam za stosowne dodać kilka słów o jego życiu. Z 7 braci Juszkiewiczów Jan był najstarszym. Miał czterech braci rodzonych i dwuch przyrodnich. Ks. Antoni kształcił się w Krożach jednoczasowie z Janem, młodszych zaś braci wychowywał Jan u siebie będąc już nauczycielem w Mohilewie i Nowgorodzie, bo Ojciec nie miał na to środków.

Z sześciu braci Jana trzech było księży i trzech lekarzy, z których jeden tylko został przy życiu, brat przyrodni Jana, Jakob Juszkiewicz, mieszka w Astrachaniu, jest starszym doktorem przy wojennym szpitalu.

Reszta wszystko jest Panu Professorowi wiadomo.

Znalazłem w papierach Jana rękopism małego słownika, gramatykę, małe powiastki litewskie[1] i inne notatki. Jeżeli Pan Aleksandrow będzie w tym roku w Kazaniu, to może będzie łaskaw zajść do nas, razem rozpatrzymy.

Do Pana Grota piszę jutro.

Przesyłając wraz z Matką moją najserdeczniejsze ukłony obojgu Państwu. Zostaję z prawdziwym szacunkiem

F. Juszkiewiczowa

1. Tai turėjo būti „Słownik polsko-litewski", rusiška praktinė lietuvių kalbos gramatika ir J. Kornilovui siūlytieji išspausdinti skaitiniai (plačiau žr. psl. 127).

III

I. SREZNEVSKIO PRANEŠIMAS APIE RUSIJOS MOKSLŲ AKADEMIJOS DARBĄ LIETUVIŲ LEKSIKOGRAFIJOS SRITYJE (1857)

Čia skelbiamas akad. I. Sreznevskio pranešimo nuorašas, rastas akad. A. Kuniko fonde[398]. Pranešimas be datos, bet prie jo esantis RKL skyriaus lydraščio «Господину исправляющему должность непременного Секретаря Императорской Академии наук» nuorašas turi 1857 m. birželio 20 d. datą.

I. Sreznevskio pranešimas skiriamas K. Jordanui susipažinti su Rusijos Mokslų akademijos darbu lietuvių kalbos žodyno srityje (plačiau žr. psl. 207—208).

Pranešime įdomios I. Sreznevskio pastabos ir apie J. Juškos kalbinį darbą.

---

398 A. Kunikas (1814—1899) — rusų istorikas ir etnografas, sudaręs Rusijos europinės dalies etnografinį žemėlapį, todėl domėjęsis ir lietuvių gyvenamu kraštu bei kultūra. Nuo 1850 m. — akademikas.

(TSRS MA A, f. 2, apr. 1—1857, nr. 21, l. 6—7)

Копия с донесения Академика И. И. Срезневского

По поводу отзыва Суперинтендента Рагнетской Эпархии К. А. Иордана[1], вследствие предложения Второго Отделения, честь имею донести: Первая мысль Отделения о Литовско-Русском Словаре, сколько мне известно, явилась в связи с мыслью об общем Словаре Русского языка, в котором бы обращено было одинаковое внимание не только на язык литературный современный, но и на богатство языка Русского народа, понимаемого во всей целости, с тем, чтобы, насколько возможно, объяснить исторически их развитие. Размышления о таком Словаре Русском должно было привести Отделение к подтверждению необходимости, с одной стороны, областных словарей, с другой — вспомогательных Словарей наречий и языков наиболее сродных. В числе языков, наиболее сродных с Русским, нельзя было забыть Литовского языка, или, правильнее сказать, на него надобно было, по его близости с Славянским, обратить наибольшее внимание, — и тем более еще потому, что, до выхода в свет Литовско-Немецкого Словаря Нессельмана, не было словаря, из которого бы можно было узнать о богатствах языка Литовского. Когда вышел этот Словарь, то Отделение незамедлило заняться его рассмотрением и поручило это дело знатоку Литовского языка Г. Микуцкому[2], напечатало его обширное исследование в своих Известиях. Недолго спустя как Микуцкий отправлен был в путешествие по западно Русским и Литовским краям с целью, между прочим, собрать материал для Литовского Словаря. Это поручение Отделения, к сожалению, не окончилось успешно. Но такой неуспех не смог отстранить Отделение от приведения к концу своего намерения. В свое время я имел честь представить Отделению о другом знатоке Литовского языка, занявшимся его исследованием, о Г. Юшкевиче; — работы Г. Юшкевича были одобрены Отделением и некоторые напечатаны в Известиях. Ныне он приводит к окончанию свой опыт кор-

неслова Литовского, в котором пользовался богатствами народного языка разных краев Литвы. Можно надеяться, что труд Г. Юшкевича будет замечательным приобретением Русской Лингвистической Литературы и, вероятно, если не изменятся обстоятельства, будет издан под покровительством Второго Отделения Академии. Для усовершенствования этого труда нельзя не желать сторонних пособий, между которыми собрание Г. Иордана, известного уже своею помощью Г. Нессельману при издании его Словаря[3], вероятно, займет видное место. Я бы полагал поэтому письменно просить Г. Иордана о сообщении своих материалов впрочем без всяких условий, только как добровольного пожертвования. —

Определено: Копию с означенного донесения препроводить к Г. Исправляющему должность Непременного Секретаря[4] для сообщения Г. Иордану.

С подлинным верно: *Коркунов*

1. K. Jordanas, pastorius, Ragainės superintendentas, domėjęsis lietuvių kalba ir rankiojęs jos medžiagą. Jisai pateikė G. Neselmanui, rašiusiam lietuvių kalbos žodyną („Wörterbuch der littauischen Sprache“, Königsberg, 1851), 70 psl. darbą su žodžiais ir sakiniais iš liaudies kalbos ir su K. Milkaus žodyno taisymais. K. Jordanas pasireiškė ir kaip vertėjas: 1877 m. žurnalas „Altpreussische Monatsschrift“ išspausdino jo į lietuvių kalbą išverstą F. Šilerio „Das Mädchen aus der Fremde“ (str.: Ein Gedicht von Schiller in littauischer Uebersetzung. — „Altpreussische Monatsschrift“, t. XIV. Königsberg, 1877, psl. 673—674).

2. S. Mikuckis (1814—1890) — kalbininkas mėgėjas, nesėkmingai dirbęs lyginamosios istorinės kalbotyros srityje, yra paskelbęs daug neteisingų samprotavimų, etimologijų ir kt. S. Mikuckis dirbo ir lietuvių kalbos srityje: rinko žodynui medžiagą, lygino ją su slavų kalbomis. Svarbiausi jo tos srities darbai: «Проба литовско-русского словаря» (Материалы для сравнительного словаря, t. IV (1851), psl. 170—176) ir „Отчеты второму отделению ИАН о филологическом путешествии по западным краям России“ СПБ, 1855). Iš pradžios Maskvos universitetas ir Mokslų akademija laikė S. Mikuckį pajėgiu kalbininku (Maskvos universitetas jam suteikė lyginamosios istorinės kalbotyros garbės daktaro laipsnį, o Rusijos Mokslų akademija siuntinėjo jį tyrinėti lietuvių, latvių, baltarusių ir kitų kalbų), bet greitai jo darbais buvo nusivilta (plačiau žr. psl. 207). Nepaisant S. Mikuckio klaidingų samprotavimų, jo paskelbta lietuvių kalbos medžiaga mokslininkams suteikė kai kurių lietuvių kalbos faktų (pvz., S. Mikuckio darbais naudojosi A. Šleicheris).

3. Žr. paaiškinimą Nr. 1.

4. Akademikui K. Veselovskiui.

IV

J. JUŠKOS LAIŠKAS I. SREZNEVSKIUI IR DU LAIŠKAI J. GROTUI A. JUŠKOS ŽODYNO REDAGAVIMO IR LEIDIMO REIKALU (1878—1885)

A. Juškos archyve[399] yra žodyno *M* raidės II redakcijos rankraštis, sutvarkytas kiek ypatingiau, nekaip kitų žodyno raidžių rankraščiai: jis turi pratarmę, kurioje išdėstyti rankraščio rašybos ypatumai ir pagrindiniai medžiagos rinkimo metodai. Pratarmė parašyta paaiškinimo tonu. Autorius kalba apie medžiagos rinkimą ir tvarkymą pirmuoju asmeniu. *M* raidės rankraštis turi galutinai sutvarkytus ir latviškus atitikmenis. Pratarmėje A. Juška mini ir savo kalbinius ryšius su Rygos Latvių draugija. Mūsų spausdinamame pirmame J. Juškos laiške (1878.V.6) akad. I. Sreznevskiui esantis priminimas, kad pastarasis grąžintų *M* raidės rankraštį, rodo, jog šį rankraštį A. Juška buvo specialiai parengęs akademikui. Iš šio rankraščio I. Sreznevskis sprendė apie visą žodyną, jį paskaitęs, siūlė žodyną spausdinti Rusijos Mokslų akademijai.

Iš to laiško taip pat matyti, kad artimesnių ryšių su akad. I. Sreznevskiu J. Juška nepalaikė. Jo pažintis su akademiku buvo grynai kalbinė, dalykinė. Laiškas rastas RKL skyriaus raštinės raštuose — aplanke, specialiai skirtame A. Juškos žodyno reikalams. Kiti laiškai, J. Juškos rašyti akad. I. Sreznevskiui, taip pat rasti ne akademiko asmeniniame fonde, bet RKL skyriaus raštinės fonde. Vadinasi, jų susirašinėjimo būta oficialaus. J. Juška į akad. I. Sreznevskį visuomet kreipėsi tik kaip į mokslininką, suinteresuotą lietuvių kalbos tyrinėjimais.

J. Juškos žodžiai laiške, kad po A. Potebnios pastabų apie žodyną A. Juška iš kortelių į lapus perrašęs *K, L, N, O* ir *P* raides ir dar likusios neperrašytos *R, S, Š, T, V,* nereiškia, kad tuo metu buvo rašoma pirmoji žodyno redakcija. A. Potebnia recenziją Juškoms įteikė per RKL skyrių 1877 m., o A. Juška pirmosios žodyno redakcijos *S* raidės rankraštį iš kortelių baigė perrašyti į lapus 1865 m. Ši data pažymėta *S* raidės I redakcijos rankraščio pabaigoje[400].

Antrasis laiškas (1882.XI.24) J. Juškos rašytas akad. J. Grotui, RKL skyriaus pirmininkui. Į RKL skyrių jis buvo išsiųstas kartu su A. Juškos lietuvių-rusų-lenkų kalbų žodyno *A* raidės rankraščiu, primenant RKL skyriui jo 1877 m. duotą pažadą išspausdinti žodyną nepakeistu raidynu.

Trečiuoju laišku (1885.X.26) J. Juška praneša RKL skyriui apie savo ligą — paralyžiaus priepuolį. Nors po priepuolio jis šiek tiek atsigavo ir dar dirbo (žr. „Priedai“, II, [1]), tačiau jautė, kad liga labai rimta ir žodynas gali likti be redaktoriaus. Todėl laiške RKL skyriui jis siūlo žodyno tvarkymą pavesti savo dukteriai Antaninai, sūnui Vytautui ir žmonai. Be to,

---

399 LKLI BR, Nr. 2175.
400 LKLI BR, Nr. 2166.

pažymi, kad jo vaikams žadėjęs padėti J. Boduenas de Kurtenė. Įdomu, kad J. Juška, svarstydamas naujo redaktoriaus klausimą, sakosi nežinąs nė vieno lietuvio, kuriam būtų galima patikėti žodyno redagavimą, nes nė vienas pakankamai nepažįstąs jo rašybos, nežinąs lietuvių tarmių ypatybių ir apskritai nenusivokiąs apie lietuvių kalbos sandaros dalykus. Tuo tarpu yra išlikęs K. Jauniaus laiškas A. Juškai, rašytas 1879 m. kovo 6 d.[401], kuriame K. Jaunius su giliu išmanymu recenzuoja A. Juškos dainų rinkinio kalbą ir rašybą. Taigi J. Juška negalėjo nežinoti K. Jauniaus. J. Juškos žodžius laiške RKL skyriui galima paaiškinti tik dideliu jo noru žodyno rankraščius pačiam sutvarkyti arba, negalint to padaryti, pavesti jų tvarkymą su juo dirbusiems žmonėms.

[1]

Laiškas I. Sreznevskiui

(TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 21—22)

Ваше Превосходительство
Измаил Иванович!

Живое участие Ваше и Отделения Русского языка и Словесности в предпринятом мною и моим братом труде — составлении Литовско-русского Словаря — внушает мне смелость представить Вам некоторые сведения о состоянии этого нашего труда.

В прошедшее лето, принимая в соображение мнение и желания А. А. Потебни[1], мы рассмотрели букву а, и затем мы продолжали свою работу. Брат мой с тех пор переписал с карточек в листы буквы k, l, n, o и больше половины буквы p. Ныне в азбучном порядке все буквы от а до p уже в листах, остаются еще в карточках буквы r, s, š, t, v, для переписки которых потребуется по крайней мере еще с год времени. Я же в это время перевел на русский язык буквы č, d, e, g и половину буквы i. В настоящее время все буквы от а до i уже переведены, остаются затем не переведенными k, l, n, o, p, r, s, š, t, u, v, ž.

---

[401] Laiškas išspausdintas leidinyje „Lietuvių tauta“, I, psl. 549—562. Originalas saugomas LKLI BR, Nr. 2230.

Так как при переводе одной буквы нередко приходится наводить справки по другим, то мы решили прежде переписать все остальные буквы с карточек в листы, а затем уже заняться пересмотром и окончательною обработкою каждой буквы в отдельности в азбучном порядке. Для чего, конечно, придется мне жить вместе с братом. На будущий год я приглашаю его приехать ко мне в Казань, на год, а потом я думаю пойти в отставку и переселиться жить в Литву.

При этом случае позвольте мне, Измаил Иванович, вспомнить о букве m. Она подлежит еще рассмотрению и покамест мне нужна для справок. Я бы покорнейше просил прислать мне ее в г. Казань.

С глубочайшим уважением и совершенною преданностью честь имею быть

Вашего Превосходительства
покорнейший слуга

6 мая 1878 год,
в Казани.

Иван Юшкевич

1. A. Potebnia (1835—1891) — įžymus rusų ir ukrainiečių filologas, tyrinėjęs bendrosios kalbotyros, istorinės sintaksės, semantikos, etimologijos, fonetikos, dialektologijos klausimus, dirbęs folkloristikos ir etnografijos srityje. 1874 m. A. Potebnia apgynė daktaro disertaciją. Nuo 1875 m. jis — Charkovo universiteto profesorius, o nuo 1877 m. — Rusijos Mokslų akademijos narys-korespondentas. 1877 m. A. Potebnia, Rusijos Mokslų akademijos pavestas, recenzavo per akad. I. Sreznevskį gautą A. Juškos lietuvių-rusų-lenkų kalbų žodyno rankraštį.

[2]

Laiškas J. Grotui

(TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 44—45)

Ваше Превосходительство
Яков Карлович[1]!

Хотя с 1877 года прошло уже много времени, но Вы, конечно, помните, что II-е Отделение Императорской Академии Наук решило напечатать «Литовско-русско-польский словарь», составленный по материалам моего (теперь уже покойного)

брата, мною уже просмотренный и снабженный русским переводом и объяснениями. Извещая меня об этом от 26 мая 1877 года, Отделение вместе с тем сообщило мне в копии для руководства отзыв о нашем словаре профессора Харьковского университета А. А. Потебни.

Признавая замечания профессора Потебни вполне справедливыми, я старался по мере возможности исправить словарь согласно этим замечаниям. Кое-что однако осталось неисправленным пока, так как ослабленное зрение и множество других трудов мешают мне просмотреть и дополнить рукопись с желанною точностью, но все недостающее или же не вполне верное будет прибавлено и изменено при прочтении корректуры. Корректуру же я постараюсь вести самым тщательным образом. Надеюсь исполнить это с тем большею уверенностью потому, что профессор здешнего университета И. А. Бодуэн-де-Куртенэ обещался помогать мне в этом, т. е. тоже прочитывать корректуры и обращать мое внимание на места, требующие исправления.

Пока я посылаю одну только букву А, хотя словарь готов в рукописи уже до буквы К, в остальных же буквах недостает еще одного только русского перевода, прибавлением которого я стану теперь постепенно заниматься.

Первую корректуру покорнейше прошу велеть выслать мне в гранках с широкими полями по обеим сторонам, да, кроме того, в трех экземплярах.

Благодаря Вас, глубокоуважаемый Яков Карлович, от всей души за оказанное мне участие, с истинным почтением и полною преданностью имею честь быть Вашего Превосходительства покорнейший слуга

Иван Юшкевич

в г. Казани.
24 ноября 1882 года.

1. J. Grotas (1812—1893) — akademikas, RKL skyriaus pirmininkas, nuo 1889 m. Rusijos Mokslų akademijos viceprezidentas, įžymus rusų filologas, rusų ir skandinavų tautų literatūros, folkloro, mitologijos ir kalbų tyrinėtojas, be kitų darbų, 1873 m. parašęs «Филологические разыскания», kur nagrinėja įvairius rusų gramatikos, istorinės leksikologijos ir rusų rašybos klausimus.

[3]

Laiškas J. Grotui

(TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 64—65)

Ваше Превосходительство
Яков Карлович!

Ныне я нахожусь серьезно болен. Не зная какой исход будет иметь настоящая моя болезнь, я считаю долгом высказать Вашему Превосходительству свое мнение, каким образом можно будет вести дальнейшее печатание моего Литовско-русско-польского словаря в случае с моей стороны невозможности продолжать этот труд. Между настоящими литовцами, пишущими по-литовски, я не знаю никого, кто бы более или менее был ознакомлен с особенностями литовских говоров и с моим правописанием и вообще со строем литовской речи. Между тем дети мои, сын Витольд и дочь Антонина, достаточно ознакомлены с моим правописанием, и так как они помогали мне вести корректуры отпечатанных листов этого словаря, то и приобрели знакомство с корректурными правилами, посему я полагаю, что первые корректуры они могут держать довольно верно и успешно при помощи моей жены Фелиции Марциановны Юшкевич, природной литовки и хорошо знающей литовский язык, а вторую для пересмотра и последнюю для подписания в этом случае надо будет посылать в г. Дерпт Ивану Александровичу Бодуэн-де-Куртенэ.

Надеюсь, что Иван Александрович не откажется от этого труда, так как он неоднократно убеждал меня хлопотать о начатии печатания его и наконец письмом от 9 сентября 1883 года меня уверял, что он будет помогать мне вести этот труд, а в случае моей болезни или другого препятствия, он будет его вести сам при помощи литовцев студентов.

С глубочайшим уважением и совершенной преданностью честь имею быть Вашего Превосходительства покорнейший слуга

Иван Юшкевич

1885 года 26 октября
в г. Казани.

V

J. GROTO LAIŠKAS F. FORTUNATOVUI IR J. BODUENO DE KURTENĖ LAIŠKAS J. GROTUI DĖL A. JUŠKOS ŽODYNO SPAUSDINIMO, MIRUS J. JUŠKAI (1886)

RKL skyrius, 1886 m. birželio 1 d. sužinojęs apie J. Juškos mirtį, buvo pradėjęs ieškoti naujo redaktoriaus A. Juškos žodynui. 1886 m. gegužės mėn. pabaigoje atsakingasis žodyno redaktorius I. Jagičius, RKL skyriaus pavestas, kreipėsi į F. Fortunatovą, siūlydamas jam redaktoriaus pareigas[402]. Pirmasis laiškas (1886.VI.5) yra RKL skyriaus pirmininko J. Groto atsakymas į F. Fortunatovo sutikimą redaguoti žodyną.

J. Grotas šiame laiške F. Fortunatovui klaidingai nušviečia lenkiško vertimo A. Juškos žodyne atsiradimą. J. Grotas rašo, kad lenkiškas vertimas prie žodyno pridėtas J. Bodueno de Kurtenė pageidavimu. Iš tikrųjų lenkiškas vertimas yra paties autoriaus sumanymas ir randamas pirmuosiuose A. Juškos rankraščiuose, rašytuose tuo metu, kai J. Juška dar nepažinojo J. Bodueno de Kurtenė.

Antrame laiške (1886.V.20) J. Boduenas de Kurtenė, sužinojęs apie J. Juškos mirtį, kreipiasi į RKL skyrių, teiraudamasis, ką RKL skyrius ketinąs toliau daryti su žodynu. Iš laiško sužinome, kad tuo metu ir I. Jagičius, atsakingasis A. Juškos žodyno redaktorius, ketino nuo žodyno leidimo pasitraukti — rengėsi išvykti į Vieną. J. Boduenas de Kurtenė, matydamas kritišką padėtį ir dar F. Juškienės[403] prašomas, siūlo RKL skyriui savo pagalbą. Įdomūs laiške išdėstytieji motyvai, kuriais profesorius remia savo pasiūlymą; jie duoda medžiagos nušviesti jo asmeniniams santykiams su J. Juška ir parodo jo gilų mokslinį domėjimąsi lietuvių kalba.

[1]

J. Groto laiškas F. Fortunatovui

(TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 70—71)

5 июня 1886 г.

Милостивый Государь
Филипп Федорович

Ответ Ваш на письмо И. В. Ягича, написанное им по поручению Отделения, доставил мне большое удовольствие. Такое же впечатление произведет он, конечно, и на моих сочле-

[402] TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 70—71.
[403] Žr.: „Priedai", Nr. II, [1].

нов, и я спешу заранее выразить Вам от их имени нашу общую благодарность за готовность, с какою Вы принимаете на себя предложенный Вам труд.

Полагаю, что набор литовско-русского словаря может возобновиться теперь же. Вместе с первою корректурою будут Вам доставлены и все до сих пор отпечатанные листы. При этом должен предупредить Вас, что рукописный оригинал не отличается оконченностью работы. По желанию покойного Юшкевича, тетради, следующие теперь к набору, были вторично посылаемы ему на просмотр. В какой мере редакция их теперь удовлетворительна, о том Вы будете в состоянии сами судить. От Вас будет зависеть делать поправки и дополнения. Польский перевод слов был прибавляем собственно по желанию проф. Бодуэна-де-Куртенэ, которому Юшкевич от себя сообщал корректурные листы.

Вот все, что на первый случай имею сказать Вам, и затем не замедлю сделать распоряжение о высылке Вам из типографии корректур и прежде напечатанных листов. О дальнейшем успеем согласиться после. В начале будущей недели уезжаю в деревню. До конца августа адрес мой будет: В Ряжск Ряз. губ.

Примите уверение в искреннем моем уважении и преданности.

Я. Грот.

[2]

J. Bodueno de Kurtenė laiškas J. Grotui

(TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 66—67)

Дерпт, $\frac{\text{20 май}}{\text{1 июня}}$ 1886 г.

Милостивый Государь
Глубокоуважаемый Яков Карлович!

Вам, вероятно, уже известно, что 29 апреля скончался И. В. Юшкевич, редактор и отчасти автор литовско-русско-польского словаря, печатаемого имп. Академией Наук. Вдова

покойного обратилась ко мне с письмом, прося исходатайствовать ей у Академии беспрерывную присылку печатаемых листов этого словаря. При этом она очень беспокоится мыслью, кто теперь займется корректурой. Еще покойник получил из типографии известие, что корректура будет препровождаться И. В. Ягичу и что издатель (Юшкевич) получит только готовые, уже отпечатанные, листы. Но ведь, как это уже окончательно решено, И. В. Ягич переходит в Вену; будет ли он и оттуда заниматься корректурою литовского словаря? Не знаю, дошло ли до Вашего сведения, что наравне с самим Юшкевичем корректурою до сих пор занимался я. Это была очень тяжелая работа, поглощавшая иногда *целых* два дня на исправление одного листа, но все-таки я ею охотно занимался, 1) по дружбе к Юшкевичу, 2) ввиду научной пользы. Перевод литовских слов на русский и польский большею частью верен; но Юшкевичи употребляли, особенно в польском переводе, провинциализмы, вообще не понятные полякам. Эти провинциализмы необходимо было заменять словами более подходящими. Кроме того, и русский перевод требовал некоторых изменений и т. д.

Все это я считал долгом сообщить Вам, полагая, что II-ое Отделение сочтет теперь необходимым прийти к какому-нибудь постановлению относительно продолжения издания литовско-русско-польского словаря братьев Юшкевичей. Обращаюсь же я к Вам, во-первых, как к председателю Отделения, а во-вторых, как к ученому, сочувствующему всем подобного рода научным предприятиям.

Вы, вероятно, получили уже отдельный оттиск моей статьи «Учебник русского языка для немцев».

С истинным почтением и полною преданностью имею честь быть Вашего Превосходительства покорнейшим слугою

И. Бодуэн-де-Куртенэ

Мой адрес:

Профессору И. А. Бодуэн-де-Куртене
г. Дерпт (Лифляндской губ.)

VI

F. JUŠKIENĖS LAIŠKAS V. RADLOVUI DĖL F. FORTUNATOVO A. JUŠKOS ŽODYNO REDAGAVIMO IR RKL SKYRIAUS ATSAKYMAS V. RADLOVUI Į F. JUŠKIENĖS LAIŠKĄ (1889)

Iš F. Juškienės laiško (1889.X.2) matyti, jog nemažą rūpestį jai teikė, kad žodyno spausdinimą visai savarankiškai ėmėsi tvarkyti Rusijos Mokslų akademija ir kad redaktoriai uždelsė žodyno leidimą. Šitą didelį šeimos rūpinimąsi žodynu vėliau patvirtino ir Vytauto Juškos pastangos, baigus studijas, tuoj pat į savo rankas paimti žodyno redagavimą[404].

J. Juška, atrodo, turėjo su V. Radlovu artimesnius ryšius, nes F. Juškienė kreipėsi į V. Radlovą patarimo ir pagalbos. Be to, iš laiško matyti, kad tie ryšiai nebuvo kalbinio pobūdžio: F. Juškienė apie žodyną rašo kaip apie mažai žinomą V. Radlovui darbą.

Iš F. Juškienės laiško aiškėja, kad žodyno spausdinimu ir jo teksto tvarkymu kartu su J. Juškos šeima tuo metu domėjosi ir prof. A. Aleksandrovas. (J. Bodueno de Kurtenė Kazanėje jau nebuvo, jis buvo išvykęs į Tartu).

V. Radlovas F. Juškienės laišką perdavė RKL skyriui.

Antrasis laiškas (1889.XI.3) yra RKL skyriaus atsakymas V. Radlovui į F. Juškienės laišką.

Tuo metu, kai F. Juškienė kreipėsi į V. Radlovą, RKL skyriui vadovavo ne akad. J. Grotas, bet akad. A. Byčkovas. Jam greičiausiai nebuvo gerai žinomos visos ankstesnės žodyno leidimo bei redaktoriaus ieškojimo, J. Juškai mirus, aplinkybės. Tuo paaiškinamas atsakyme V. Radlovui teigimas, kad RKL skyrius nieko nežinojęs apie J. Juškos buvusius pagalbininkus žodyno redagavimo darbe.

Į F. Juškienės laišką RKL skyriaus atsakoma gana griežtu tonu. RKL skyriui buvo nesuprantamas F. Juškienės nerimas ir net metamas kaltinimas už žodyno netinkamą leidimą. Ir iš tikrųjų Rusijos Mokslų akademija ant savo pečių buvo pasiėmusi visus žodyno leidimo sunkumus ir žodyno tekstui tvarkyti buvo pakvietusi kvalifikuotą redaktorių akad. F. Fortunatovą. Mažai pagrįsti F. Juškienės priekaištai dėl kai kurių spausdinamame žodyno tekste netikslumų negalėjo rasti didesnio atgarsio RKL skyriuje, nes F. Fortunatovas žodyną redagavo labai atidžiai, ištaisydamas ne vieną paties J. Juškos padarytą klaidą. Iš tikrųjų į F. Juškienės laišką tenka žiūrėti kaip į perdėtai jautrų susirūpinimą savo vyro palikimu.

---

[404] Žr.: „Priedai", Nr. VIII, [1].

[1]

F. Juškienės laiškas V. Radlovui

(TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 83—84)

Письмо Ф. М. Юшкевич к ак. Вас. Вас. Радлову[1], сообщенное им г. Председательствующему Отделения

Милостивый Государь, Глубокоуважаемый Василий Васильевич!

Вам, конечно, известно, что Академией Наук издается литовско-русско-польский словарь братьев Юшкевичей. Составитель этого словаря был брат покойного моего мужа, тоже уже давно покойный, ксендз Антоний Юшкевич. Дело об издании словаря началось еще при жизни кс. Антония, а начало издания, редакцию и корректуру вел мой покойный муж один при помощи Дерптского профессора Бодуэна-де-Куртенэ и Александрова (профессора Казанского Университета), которые помогали в исправлении корректуры. Вышло 12 печатных листов, и у меня имеются последние корректурные листы и вся отпечатанная часть рукописи, которую я храню, как автограф дяди и отца, на память моим детям.

Теперь с 1886 г., по смерти моего покойного мужа, собственниками словаря остались дети мои, дело же издания взяла на себя Академия Наук, передавшая редакцию почему-то не прежним помощникам моего мужа, а другому лицу, и мы совершенно ничего не знаем о дальнейшей судьбе нашего словаря; рукописи столь дорогой для нас, как автографа, мы не получаем, а из последних оттисков корректуры имеем только четыре. После 12-го листа выход в свет словаря стал сильно замедляться и, к нашему величайшему прискорбию, выходит даже не с той точностью и верностью в тексте, как это было прежде, при жизни моего мужа, когда в редакции принимали участие профессора Бодуэн и Александров. Г. Александров отметил в последних листах много неточностей, представляющих недостатки звуковые и значения, так и смеше-

ние форм слов разных говоров, чего не было в первой редакции в начальных листах. Список всех этих неверностей вместе с отметкой их на корректурных листах г. Александров предполагал в скором времени отправить на Ваше усмотрение.

Такое несчастное положение дела издания нашего словаря и то, что нам даже не присылают ни отдельных оттисков корректур, ни рукописи словаря обратно, сильно нас огорчает, и я решилась прибегнуть к Вашему содействию, Многоуважаемый Василий Васильевич, с просьбой посоветовать мне, как поступить и помочь тем нашему горю.

Извините, что я утруждаю Вас своим делом, но я не знала, к кому иному обратиться, и надеюсь на Ваше просвещенное внимание.

Остаюсь с истинным почтением
Фелиция Марциановна Юшкевич

2 Октября 1889 г.
Казань

1. V. Radlovas (1837—1918) — rusų kalbininkas ir etnografas, tiurkų kalbų specialistas, nuo 1884 m. Rusijos Mokslų akademijos tikrasis narys.

[2]

RKL skyriaus atsakymas V. Radlovui į F. Juškienės laišką

(TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 85—86)

Его Вы-ству В. В. Радлову
3 ноября 1889
№ 156

Милостивый Государь
Василий Васильевич

В переданном мне[1] Вами письме г-жи Юшкевич на Ваше имя, от 2 минувш. октября, выражено ее неудовольствие по следующим пунктам:

1. Что Отделение русского языка и словесности, по смерти ее мужа, избрало для редакции Словаря не тех лиц, которые при его жизни помогали ему в этом деле.

2. Что она, г-жа Юшкевич, не получает автографа отпечатанных листов Словаря.

3. Что из последних оттисков Словаря ей доставлено только четыре.

4. Что после 12-го листа выход в свет Словаря сильно замедляется.

5. Что Словарь выходит не с тою точностью и верностью, как это было прежде, при жизни г. Юшкевича, ибо в последних листах г. Александров отметил много неточностей.

По поводу этих жалоб имею честь заметить следующее: мне кажется вообще странным, что г-жа Юшкевич в настоящем случае не обратилась прямо ко II-му Отделению, принявшему на себя издание словаря покойного ее мужа. Она говорит, что о дальнейшей судьбе словаря ничего не знает, так как не получает отпечатанных листов, а вслед за тем упоминает об открытых в нем будто бы неточностях, из чего должно заключать, что отпечатанные листы находятся в руках г. Александрова, которому следовательно они доставляются неизвестно каким путем, и ход издания хорошо известен вдове составителя. Затем долгом считаю ответить на приведенные жалобы по пунктам:

1. Отделению ничего не было известно о помощниках г. Юшкевича по редакции его Словаря, и оно избрало редактора по своему усмотрению.

2. О желании г-жи Юшкевич получать по отпечатании каждого листа оригинал его Отделению заявлено не было. К исполнению этого желания будут по возможности приняты меры.

3. По отзыву управления типографии отпечатанные оттиски словаря были постоянно высылаемы вдове составителя, и если она их не получает, то это должно быть приписано неисправности почты. О неполучении листов ей следовало своевременно заявить Отделению.

4. Замедление в печатании словаря (а не выхода в свет, как ошибочно выражается г-жа Юшкевич) происходит главным образом от того, что он в рукописи далеко не окончательно отделан и редактору стоит большого труда исправлять и дополнять первоначальную работу. Кроме того понятно, что

профессор Фортунатов на редакцию Литовского словаря может уделять только время, остающееся у него свободным от занятий его по должности.

Наконец, если г-жа Юшкевич недовольна ходом издания словаря при II-м Отделении Академии Наук, то от нее зависит передать это дело в другие руки.

Полагая, что Вы, Милостивый Государь, сочтете нужным сообщить г-же Юшкевич содержание настоящего письма, покорно прошу Вас принять уверение в совершенном моем уважении и преданности.

1. Į V. Radlovo RKL skyriui perduotą F. Juškienės laišką atsakė akad. A. Byčkovas (1818—1899), RKL skyriaus pirmininkas (nuo 1889 m.), rusų literatūros ir istorijos paminklų leidėjas, bibliografas, leksikografas.

VII

F. FORTUNATOVO LAIŠKAS A. BYČKOVUI APIE J. JUŠKOS ŽODYNĄ IR JO REDAGAVIMĄ (1894)

F. Fortunatovas (1894.XII.7) laiške išdėsto priežastis, dėl kurių jis ilgai užtęsė A. Juškos lietuvių-rusų-lenkų kalbų žodyno pirmosios dalies išleidimą. Iš laiško taip pat aiškėja F. Fortunatovo nuomonė apie žodyno rusišką ir lenkišką vertimus.

[1]

(TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 158, l. 90—91)

Москва
7 декабря 1894 г.

Милостивый Государь Афанасий Федорович

Признавая вполне мою собственную вину в той крайней медленности, с какою печатается Литовский словарь Юшкевича, я вместе с тем имею честь высказать мое мнение относительно того, что при существующих условиях печатание словаря во всяком случае не может идти так скоро, как это было бы желательно. Литовский словарь Юшкевича представляет собой очень ценное приобретение для науки по тому громад-

ному новому материалу, какой он заключает в себе, хотя этот материал сообщен здесь в неудовлетворительном виде по отношению к обозначению известных звуковых различий; но рукопись словаря, в особенности после сделанных в ней поправок и дополнений (русские слова, формы литовских глаголов и др.), никак не может быть признаваема готовой для печатания. Русские слова, внесенные в этот словарь, очень часто требуют исправления, и при этом многие из них являются лишними или как мало понятные областные слова, или как толкования русских слов, взятые из словаря Даля; польские слова, хотя, к сожалению, в них много областных слов, важны тем, что большей частью передают значение литовских слов лучше, чем русские слова этого словаря, но правописание польских слов не может быть оставлено таким, каким оно является в рукописи словаря; в литовских дополнениях и поправках, внесенных в рукопись не составителем словаря, я нахожу очень часто непоследовательность в обозначении известных звуков, а также и ошибки, иногда даже в образовании форм, указанных при глаголах. Вследствие многочисленных поправок и вставок в рукописи, набор представляет, вероятно, значительные затруднения, и потому в первой корректуре приходится исправлять очень большое количество простых опечаток, преимущественно в литовских и польских словах, а часто и в русских; кроме того, иногда являются при наборе и довольно значительные пропуски, объясняющиеся тем, что отдельные слова с приведенными для них фразами должны быть печатаемы не всегда в том порядке, в каком они помещены в рукописи, но в некоторых случаях с изменениями этого порядка. Таким образом, на исправление корректурных листов требуется очень много времени; я даже теперь, при некотором навыке, занимаюсь каждым столбцом при первой корректуре не менее часа, так что для целого листа в одной только первой корректуре я должен иметь более шестнадцати свободных часов. Мои занятия не позволяют мне уделять постоянно значительную часть времени на это дело, а между тем печатание словаря Юшкевича имело бы идти с желательною быстротою прежде всего при том условии, если-б редактором его было лицо, для которого это дело было бы главным. Значи-

тельно ускорено было бы печатание словаря и в том случае, если-б оригинал был переписан, причем исправлены были бы явные ошибки хотя бы в русских словах и в написании польских слов; понятно, что редактор словаря при такой копии должен был бы иметь и самый оригинал.

Я вполне соглашаюсь с мнением Отделения русского языка и словесности относительно того, что первый выпуск словаря Юшкевича мог бы заключать в себе слова на буквы A—D. В имеющихся у меня корректурных листах последнее слово «Dukumas» (соответственное место в оригинале, впрочем, еще не все доставлено мне); можно думать поэтому, что остается не очень много слов, начинающихся с D, хотя, может быть, и немногочисленные слова, начинающиеся с Dž, отнесены сюда же. Последние исправленные мною корректурные листы я доставлю в типографию тогда, когда получу обратно те корректурные листы, которые посланы были мною в типографию еще в сентябре (в заказной бандероли).

Прошу Вас, Ваше Высокопревосходительство, принять уверение в моем глубоком к Вам уважении и совершенной преданности

Ф. Фортунатов

VIII

V. JUŠKOS LAIŠKAI RUSIJOS MOKSLŲ AKADEMIJAI DĖL A. JUŠKOS ŽODYNO REDAGAVIMO (1895—1896)

Apie V. Jušką kaip kalbininką, labai trumpai tegyvenusį ir tedirbusį lietuvių kalbos srityje, turime maža žinių. Šie spausdinami laiškai duoda šiek tiek medžiagos jo filologinei veiklai pažinti. Pirmasis spausdinamas laiškas (1895.I.5), rašytas Rusijos Mokslų akademijai, yra V. Juškos prašymas leisti jam redaguoti dėdės ir tėvo darbą — lietuvių kalbos žodyną. Argumentuodamas šį prašymą, jis nurodo savo išsilavinimą lietuvių kalbos srityje ir pasako, kodėl yra suinteresuotas lietuvių kalbos žodyno išleidimu. Antrajame laiške (1895.II.15) jis duoda žinių apie savo lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimus. Trečiame laiške (1896.II.10) išdėsto pagrindinį darbą, kurį atliko, tikrindamas ir taisydamas A. Juškos žodyną.

Antrasis laiškas įdomus bei vertingas ir dėl plačiai išdėstytos F. Fortunatovo nuomonės apie A. Juškos žodyno medžiagą, konkrečius jos tvarkymo atvejus ir tuos principus, kurių, jo nuomone, turėtų laikytis žodyno redaktorius.

[1]

Laiškas RKL skyriui

(TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 95)

Во Второе Отделение
Императорской Академии Наук.

Еще в семидесятых годах мой покойный отец Иван Юшкевич представил для печатания во Второе Отделение Академии литовский словарь, представляющий совместный труд его с братом Антоном, причем предложил Академии вести редакцию словаря безвозмездно. Приняв предложение это и приступив к изданию словаря, Академия высылала корректурные листы словаря для пересмотра моему отцу в течение 2 лет вплоть до его смерти, наступившей в апреле 1886 г., когда Второе Отделение пригласило принять на себя редактирование словаря профессора Московского Университета Фортунатова.

Со времени принятия на себя обязанностей редактора до настоящего времени, т. е. в течение 8 лет, проф. Фортунатов довел издание лишь до половины буквы D, так как неразборчивость текста, писанного незнакомой ему рукой автора словаря и неудовлетворительность некоторых мест польского перевода замедляли скорость издания. Кажется, из-за этих затруднений только проф. Фортунатов и не мог в 1892 году подписать к печати ни одного листа, если не предполагать, что на медленность издавания словаря могло повлиять то еще, что проф. Ф., издавая свои собственные труды и исполняя обязанности по кафедре, не может уделить достаточно много времени редактированию словаря.

Будучи заинтересован в скорейшем издании словаря в виду его исключительной важности, как первого полного литовского словаря, — с другой же стороны, желая видеть напечатанным труд моего отца и дяди, над которым они проработали слишком двадцать лет, осмеливаюсь предложить Академии свои услуги при печатании словаря, так как обладаю практическим знанием литовского языка как прирожденный

литовец, теоретически же занимался им, будучи вольнослушателем Юрьевского Университета, где при своем испытании на степень магистра сравнительного языковедения избрал в качестве специальных предметов литовский язык, а из славянских — польский.

В виду всего вышесказанного и принимая в расчет, что я не несу на себе никаких служебных обязанностей и располагаю массой свободного времени, которое готов посвятить делу скорейшего издания словаря, осмеливаюсь обратиться ко Второму Отделению Академии со следующими вопросами: 1) не найдет ли Академия возможным предоставить мне дальнейшую редакцию словаря в виду ускорения издания; 2) так как словарь с буквы К заключает лишь литовский текст, то нельзя ли мне получить непереведенные буквы для перевода и проверки материала на месте его собирания в окрестностях селения Велёны, где я имею возможность бывать ежегодно, посещая своих родственников литовцев.

Витольд Юшкевич

5 января 1895 г.
Местожительство
г. Юрьев, Лифляндск. губ.
Мельничная ул. № 1.

[2]

Laiškas RKL skyriui

(TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 101—105)

Его Высокопревосходительству
Господину Председателю
Отделения русского языка и словесности
Императорской Академии Наук.

Сим имею честь довести до сведения Вашего Высокопревосходительства, что с сего Февраля я посетил во второй раз профессора Ф. Ф. Фортунатова для совещания по делу дальнейшего редактирования Литовско-русско-польского словаря братьев Юшкевичей.

Вполне соглашаясь с высказанным мною мнением, что при редактировании Словаря должно лишь наблюдать за возмож-

но точной и лучшей передачей текста рукописи Словаря, избегая всяких изменений и дополнений к оному, в виду особого характера самого Словаря, основанного главным образом на говоре велёнских и пушолатских литовцев, говоре, известном с достаточными подробностями лишь покойному составителю Словаря Антону Васильевичу Юшкевичу и отчасти его переводчику Ивану Юшкевичу, но находя все же, что в рукописи Словаря попадаются иногда явные непоследовательности в передаче звуков и подчас форм языка, — профессор Фортунатов, для устранения всяких непоследовательностей, предложил мне при продолжении издания руководствоваться целым рядом соображений, коими и он сам, проф. Фортунатов, пользовался при редактировании Словаря. По моей личной просьбе проф. Фортунатов изложил свои соображения в виде записи, содержание которой я выписал здесь целиком и заключил в кавычки, имею честь представить Вашему Высокопревосходительству.

«В литовских словах в Словаре замечаются непоследовательности в обозначении некоторых звуков и звуковых сочетаний.

В дифтонгических сочетаниях ar, al, er, el, ir, il, ur, ul (т. е. не перед гласной) под ударением пишутся здесь с одним и тем же значением á, é, ý (uí), ú и à, è, ì, ù; в виду того, что в этих случаях различием между ár и àr (не перед гласной) обыкновенно не передается в Словаре действительно существующее в языке различие двух видов дифтонгических сочетаний (напр. ár и ar̃ у Куршата), я предпочел здесь однообразные написания ár, ál, ér, él (помимо ė́r, ė́l) и ìr, ìl, ùr, ùl, причем принимал во внимание то обстоятельство, что в Словаре по большей части является знак ʹ над a и e и знак ˋ над i и u. Дифтонгические сочетания in, un, im, um (не перед гласной) И. В. Юшкевич писал вообще как i̯n, u̯n и т. д. (у А. В. Юшкевича in, un, im, um (не перед гласной), я исправлял их в корректуре в i̯n, u̯n и т. д.

Различие между áu и aú (т. е. áù и aũ̯ у Куршата), внесенное в рукопись Словаря И. В. Юшкевичем и удержанное мною, составляет, однако, само по себе известную непоследовательность обозначения звуков в этом Словаре, так как в других

дифтонгах и дифтонгических сочетаниях (помимо случаев, где слоговым гласным является ɐ) различие двух видов ударения здесь не передается, как не передается оно в Словаре и в долгих гласных; кроме того, áu и aũ различаются здесь, хотя и не всегда верно, только в тех случаях, которые известны из словарей Куршата, между тем как в других случаях пишется только aũ.

Подобным же образом употребление буквы у, внесенной в рукопись Словаря И. В. Юшкевичем, представляет непоследовательность, так как у и i различаются здесь (иногда ошибочно) лишь в случаях, известных напр. из словарей Куршата.

Букву ɐ А. В. Юшкевич писал, хотя и непоследовательно, для обозначения как долгого ea, так и краткого ea; И. В. Юшкевич оставил эту букву для обозначения вообще только долгого ea, но иногда в рукописи ɐ, обозначающее краткую гласную, случайно не заменено буквою е (я писал здесь в корректуре е), а с другой стороны, в нередких случаях и там, где можно бы ждать ɐ со значением долгого ea, в рукописи остается буква е. — Подобно ɐ и буква ę обозначает у А. В. Юшкевича и долгую и недолгую гласную; И. В. Юшкевич и эту букву оставил вообще для обозначения долгой гласной, но в некоторых случаях ее изменил в ę, то ę, которая обозначает недолгую гласную (я не исправил в корректуре такое ę в ę).

Буква ė у А. В. Юшкевича обозначает закрытое е как долгое так и краткое; И. В. Юшкевич оставил эту букву для обозначения только долгого закрытого е, но иногда в рукописи случайно осталось неисправленным и то ė, которое обозначает краткую (я изменял такое ė в е). Вместо написаний ȷ̈ и редкого ıė у А. В. Юшкевича, И. В. Юшкевич ввел написание ıė (срав. ie у Куршата), причем осталось не передано им существенное различие, обозначенное А. В. Юшкевичем, хотя самый знак ȷ̈ в этом случае является, конечно, неудачным; я должен был оставить без изменения ıė в тех и других случаях, так как написание ıė в таком употреблении являлось уже в отпечатанных листах Словаря. Также и слово nıėga в этом ошибочном написании (вместо nėga, как писал г. А. В. Юшкевич) я принужден был оставить без изменения.

В употреблении букв à, è и á, é в известных случаях является в рукописи Словаря непоследовательность, которая не всегда могла быть мною исправлена. Вместо á в существительных со старым ударением на предлоге, вошедшем в состав существительного, И. В. Юшкевич писал почему-то à, а с другой стороны, вместо à и è, имеющих новое, диалектическое ударение (перенесенное), иногда встречаются в Словаре и á, é (у А. В. Юшкевича в самом знаке ̀ и ́ иногда смешиваются ̀ и ́).

В глагольных формах, указанных при словах — глаголах, место ударения в тех случаях, где существует различие в этом отношении между северными и более южными говорами, обозначено И. В. Юшкевичем по большей части (по крайней мере не в первых листах Словаря) не по тому (северному) говору, какой является в самом Словаре; я исправлял в корректуре такие случаи, т. е. ставил знак ударения там, где данная форма имеет на себе ударение в говоре Словаря (что нередко видно из примеров, приведенных в Словаре для данного глагола); впрочем в 11-м листе, доставленном мне уже сверстанным, и в 12-ом листе я еще обозначал в этом случае, по примеру И. В. Юшкевича, ударение южных говоров.

При глаголах на -ůti несколько раз указано И. В. Юшкевичем образование прош. врем. на -ůjau; это -ůjau не встречается однако в самом Словаре да и неизвестно из языка, и потому я исправлял его в корректуре в -avau.

Русские слова в Словаре требуют значительных исправлений: встречаются русские слова, образованные, по-видимому, И. В. Юшкевичем по образцу польских слов, а также малоизвестные областные слова; кроме того, при русских словах часто даются излишние здесь толкования, взятые из словаря Даля. В русских глаголах, передающих значение литовских глаголов, вид русского глагола нередко не соответствует виду литовского глагола.

Польские слова в Словаре часто требуют исправления по отношению к орфографии. Многие из польских слов в Словаре не употребляются в польском литературном языке; такие слова я частью оставлял, а частью заменял соответственными образованиями литературного языка».

Сделав еще несколько общих замечаний о корректурных приемах и обратив мое внимание на некоторые опечатки, сплошь да рядом допускаемые типографией (напр. смешивание польских знаков ł и l), пр. Фортунатов высказал в виде предположения мысль, что при дальнейшем издании Словаря возможно было бы, будь того потребуется, сделать в нем некоторые отступления от тех условных норм передачи звуков, какие соблюдались до сих пор, особенно если словарный материал будет подвергнут контролю на месте его собирания, что такой контроль вообще весьма желателен, как единственно верное средство к правильному пониманию текста и устранению всяких в нем неточностей.

Приняв к сведению замечания проф. Фортунатова и придерживаясь сам того мнения, что при редактировании Словаря следует или совсем отказаться делать в нем какие бы то ни было изменения и поправки, довольствуясь лишь исправлением явных ошибок автора на основании имеющихся в нашем распоряжении соображений, как то и делал проф. Фортунатов, или, если вводить поправки в Словарь, то только по проверке словарного материала на месте его собирания. Я по прибытии в Петербург пересмотрел неизданную часть рукописи Словаря, чтоб определить, в каком направлении и в каких размерах может потребоваться контроль словарного материала, и убедился, что он во многом требует значительных поправок. Поправки эти должны касаться: 1) постановки ударения в тех словах, где оно не обозначено совсем или обозначено так, что нельзя определить, на каком именно слоге лежит, ударение (в некоторых словах, напр., имеются по два знака ударения на разных слогах); 2) различения ударения в дифтонгах (напр. áu̯ и aú и т. под.); 3) определения количества гласных вообще, в частности же гласного i̯ и т. д. С помощью лишь одной проверки можно также определить: чем руководствовался А. В. Юшкевич, употребляя то знак j, то i в случаях, где И. В. Юшкевич писал iė (что употребление А. В. Юшкевичем то знака j, то знака i не является результатом случайности, мне кажется, могут служить хотя бы замеченные мною в неприготовленной к печати части Словаря написания: tįsetį = сдерживать слово — при tisinetį = ходить медленно;

tjsa = правда — при tisė = род растения и т. под. (Ср. также попутно встречающиеся в рукописи инфинитивы на ti и tj, соответствующие полной и сокращенной своей форме.)

Заключая уже из беглого просмотра не приготовленной еще к печати рукописи Словаря, что для исправления ее в указанном выше направлении понадобится по меньшей мере $3^1/_2$—4 месяца времени и для этого потребуется мне не только на все это время поселиться в Велёне, но и делать поездки в соседние деревни, что сопряжено с более или менее значительными издержками, я поставлен в необходимость обратиться к Вам, Ваше Высокопревосходительство, с покорнейшей просьбой ходатайствовать перед Академией Наук об ассигновании мне пособия на покрытие этих издержек в размере, в каком Академия найдет возможным. (По моим соображениям ежемесячный расход не должен превышать 50—55 руб.) Что касается самого проезда в селение Велёну, то расходы по этому проезду я могу принять на себя, так как будучи командирован Мин. Нар. Просв. в Сувалкскую губ. для исследования юго-западных говоров литовского языка, я буду находиться в недалеком сравнительно расстоянии от Велёны и могу в конце лета, по окончании срока моей командировки, проследовать туда непосредственно, не возвращаясь на место моего постоянного жительства.

Труд проверки словарного материала можно бы, по моему мнению, разделить и на две части; половину рукописи Словаря проверить в нынешнем году, другую же половину оставить до следующего года, вследствие чего и срок моего пребывания в Велёне сократился бы вдвое и уменьшились бы вместе с тем единовременные расходы по контролю.

Что касается того, откуда начать проверку словарного материала, то весьма желательно было-б начать ее, как мне кажется, с первой из не изданных еще букв Словаря, с буквы Е, особенно если она начнет собою новый выпуск Словаря.

Во всяком случае однако считаю необходимым заявить Вашему Высокопревосходительству, что при редактировании Словаря — будет ли произведен контроль словарного материала на месте его записывания, или нет — мне крайне было бы желательно, даже необходимо, иметь под руками всю не-

изданную часть Словаря, дабы всегда иметь возможность навести при случае требуемые справки и делать сноски.

В заключение настоящего считаю своим непременным и вместе приятным долгом выразить Отделению русского языка и словесности в лице Вашем, Ваше Высокопревосходительство, свою глубочайшую признательность за сделанную мне высокую честь допущением к дальнейшему редактированию Литовско-русско-польского Словаря и за доставленную мне возможность посетить проф. Ф. Ф. Фортунатова и познакомиться с взглядами этого, всеми уважаемого, ученого на дорогое для меня дело издания Словаря.

Витольд Юшкевич

15 февраля 1895 г.
С. Петербург.

[3]

Laiškas A. Byčkovui

(TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 113—115)

Ваше Высокопревосходительство
Афанасий Федорович

Сим имею честь уведомить Вас, что буквы E и G литовско-русско-польского словаря бр. Юшкевичей исправлены мной к печати и переданы в типографию Академии.

Перемен в рукописи почти никаких не сделано, за исключением тех, какие явились необходимым результатом моей поездки в Литву, а именно: кое-где изменено место ударения согласно теперешнему произношению, проведено различие между ĭ и ӯ и т. п. Новых слов внесено в рукопись лишь несколько и то самых употребительных, не попавших в первую редакцию по очевидному недосмотру собирателя словаря. Слова, не употребляемые в окрестностях селения Велёны, слова, которых мне по крайней мере не удалось найти, оставлены в рукописи с теми особенностями и значением, какие приписаны им собирателем, но отмечены мной знаком *.

При проверке словарного материала в окрестностях Велёны, из числа слов, в сей местности не употребляемых нашлось немало таких, которые уже самим собирателем словаря А. В. Юшкевичем помечены как не велёнские особыми сокращениями[1]. Из этих сокращений чаще всего встречается сокращение Puš. и Al.; другие сокращения попадаются весьма редко, иногда по одному только разу. Сокращением Puš. отмечены слова, записанные в окрестностях с. Пушолат Поневежского уезда, сокращением же Al. — слова из окрестностей селения Ольсяд Тельшевского уезда. Ввиду значительной численности слов, отмеченных сокращением Puš., признавая для дела издания словаря поездку в Пушолаты весьма желательной, я совершил путешествие в окрестности этого селения, воспользовавшись оставшейся в моем распоряжении частью суммы, выданной мне Академией, добавив кое-что и из своих личных средств.

В окрестностях Пушолат я ознакомился на месте с главнейшими особенностями верхнелитовского произношения и проверял слова, записанные в этой местности. В селении Пушолатах удалось мне слышать также несколько слов из тех, которые, хотя и не были отмечены собирателем как не велёнские, все же в окрестностях Велёны не употреблялись и давали некоторые указания на свое верхнелитовское происхождение. Число слов, отмеченных в рукописи знаком Al., столь же значительно, как и слов, записанных в окрестностях Пушолат, если, пожалуй, и не больше — однако поскольку чаще слова пушолатские, вообще верхнелитовские, попадаются в первой половине рукописи, даже в буквах, стоящих на близкой очереди к печатанию, а не во второй части словаря, постольку слова ольсядские попадаются по преимуществу ближе к концу словаря.

Приняв во внимание это последнее обстоятельство, отчасти же руководствуясь и кое-какими другими соображениями, я не счел себя в праве без полномочий со стороны Академии предпринять поездку и в Ольсяды, хотя смею думать, что поездка эта могла быть весьма полезна.

На прошлой неделе я имел случай видеть пр. Ф. Ф. Фортунатова; изложил ему еще раз свой взгляд на дальнейшее

издание словаря и показывал приготовленную к печати букву Е.

В рукописи при передаче дифтонгического сочетания in, я писал раз как выше указано, другой раз i̜n. В случаях, где при произношении ясно слышался носовой, я писал i̜n, там же, где мне не удалось подметить носового оттенка или где он казался сомнительным, не чистым, я писал in. Такой способ написания с теоретической точки зрения проф. Ф. Ф. Фортунатов нашел вполне правильным, но в виду практическом рекомендовал мне предпочесть для однообразия одно какое-нибудь написание, по его мнению, i̜n, и сделать лишь оговорку, что иногда носовой гласной может и не слышаться, пропадать в произношении. От этого достоинство словаря не уменьшится, а автор сложит с себя излишнюю ответственность за точность в различении i̜n и in. То же по мнению пр. Фортунатова следует сделать и по отношению к сочетанию im, писать его i̜m. Слова с приставкой (напр. te) лучше соединять между собой при помощи знака -, а не писать совсем отдельно.

В остальном пр. Фортунатов согласился со мной и одобрительно отозвался о представленном ему образце. При ведении корректур пр. Фортунатов предложил мне принять за правило: не ограничиваться одной корректурой в гранках, а по возможности делать их две; в первой, буде необходимо, делать вставки и исправлять крупнейшие ошибки, более же мелкие оставлять, исправляя их во второй уже корректуре; рекомендовал также обращать особенное внимание на правильное употребление знаков Ī и ł, e и ҽ, которые весьма часто смешиваются при наборе.

Ввиду всего выше замеченного, считая со своей стороны уже возможным приступить к дальнейшему печатанию словаря, — имею честь ожидать распоряжений Вашего Высокопревосходительства.

Пятая тетрадь рукописи словаря (начало буквы I) будет готова к печати по приблизительному расчету в половине следующего месяца.

Примите Ваше Высокопревосходительство уверение в полном моем к Вам уважении и совершенной преданности

Витольд Юшкевич

10 Февраля 1896 г.
Адрес: Юрьев. Лифлянд. гб. Мельничная у. 5.

1. A. Juška savo žodyne šaltinių nežymėjo. Į rankraščius juos įrašė J. Juška. V. Juška naudojosi tėvo ranka spaustuvei perrašytu tekstu, kuriame taisymų nuo autoriaus originalo nebebuvo galima atskirti.

IX

J. JABLONSKIO LAIŠKAI RUSIJOS MOKSLŲ AKADEMIJAI APIE ŽODYNO REDAGAVIMĄ IR SPECIALUS PRANEŠIMAS APIE A. JUŠKOS ŽODYNO MEDŽIAGĄ BEI TARMES, IŠ KURIŲ JI AUTORIAUS BUVO UŽRAŠYTA (1897—1898)

Pirmasis laiškas (1897.I.11) yra J. Jablonskio sutikimas redaguoti A. Juškos lietuvių-rusų-lenkų kalbų žodyno I tomo antrąją dalį. J. Jablonskį tam darbui į Rusijos Mokslų akademiją pakvietė akad. A. Šachmatovas. Tai padaryti jį įgaliojo RKL skyrius[405]. Todėl J. Jablonskio laiškas į RKL skyrių ir adresuotas A. Šachmatovui.

Antrajame laiške RKL skyriui (1897.IV.22), trečiajame — akad. A. Byčkovui (1898.III.21) ir ketvirtajame — pranešime „К вопросу о языке издаваемого Академиею Наук Литовского словаря А. Юшкевича" (1897.III) J. Jablonskis išdėsto savo pagrindinius A. Juškos žodyno redagavimo principus ir duoda žodyno rankraščių vertinimą. Pirmuosiuose dviejuose dokumentuose jo vertinimas gana griežtas, kaip kalbininko, kuris įsipareigojo rankraštį sutvarkyti pagal paskutinius kalbos mokslo ir leksikografijos reikalavimus. Daug atlaidesnis J. Jablonskis yra savo pranešime „К вопросу о языке издаваемого Академиею Наук Литовского словаря А. Юшкевича", kuriame jis nušviečia žodyno autoriaus darbą, renkant žodynui medžiagą tarmėse, ir tos labai įvairios medžiagos tvarkymą. J. Jablonskio pranešimas, — nemažos apimties darbas, — čia skelbiamas ne tik kaip labai svarbus dokumentas A. Juškos leksikografinių metodų analizei ir žodyno leidimo istorijai nušviesti, bet ir kaip turįs bendresnės reikšmės dar niekur nepaskelbtas J. Jablonskio atliktas lietuvių tarmių tyrinėjimas.

———

[405] TSRS MA A, f. 9, apr. 1, пr. 704, l. 4.

[1]

Laiškas A. Šachmatovui

(LTSR MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 1—2)

Многоуважаемый
Алексей Александрович!

Только что получил я Ваше письмо, в котором Вы спрашиваете меня, соглашусь ли я взять на себя редактирование словаря Юшкевича. Нечего и говорить, что я согласен на это: меня побуждают к этому очень многие причины, о которых не место здесь распространяться. Поэтому, если Второе Отделение Академии Наук найдет возможным поручить редактирование этого словаря мне, то я, конечно, немедленно изъявлю свое согласие, и затем — (по получении рукописи или части ее и надлежащих инструкций) — серьезно примусь за дело.

О том, в чем будет состоять мой труд, не спрашиваю Вас в настоящее время единственно потому, что это можно будет видеть, вероятно, только тогда, когда ознакомлюсь с самою рукописью, отпечатанною частью словаря и введением к нему. Ф. Ф-чу[1] придется, конечно, обращаться за советом очень часто, и он, надеюсь, не откажется помочь в столь важном деле своему ученику.

В С. Петербург могу приехать только в праздники.

Глубокоуважающий Вас

Ив. Яблонский

г. Ревель
11 янв. 97 г.

Мой адрес: В г. Ревель, преподавателю Александровской гимназии Ив. Ос. Ябл-му[2].

(можно также писать: Большая Юрьевская, д. Штейнберга № 303/62 Ив. Яб-у).

1. Филип Федорович — F. Fortunatovas.
2. Ивану Осиповичу Яблонскому.

[2]

L a i š k a s R K L s k y r i u i

(TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 6—8)

В Отделение русского языка и словесности

Тщательно рассмотрев доставленную мне Отделением рукопись словаря Юшкевича[1], я нашел следующее:

Во многих случаях литовские слова переведены в этой рукописи неточно, и перевод исполнен не всегда правильным языком. Очень часто лит. словам, при переводе их на русский и польский языки, придан смысл случайный, не соответствующий их основному значению. Довольно часто перевод лит. слов на русский язык не вполне соответствует переводу их на язык польский. Правописание слов иногда бывает совершенно произвольное (**gagta, gagsóti** и **gaksóti, gargsóti** и **garksóti; gagsóti** и **gargsóti** по значению отличаются в рукописи от **gaksóti** и **garksóti**!)[2]. Ударения проставлены, по-видимому, позднейшею рукою; лицо, проставившее эти ударения, не всегда держится одного наречия лит. языка[3]. Два вида лит ударения на долгих слогах ни в отпечатанных листах словаря, ни в доставленной мне рукописи не отмечены с должною строгостью (ср. **bájmė** и **bájgti, bìrbti** и **bìrbinti, báłnas** — седло и **báłtas** — белый, вм. **báimė, baĩgti, bir̃bti** и **bìrbinti, báltas** и **bal̃nas**)[4]; указаны они почему-то исключительно на дифтонге **au**[5]. Долгота гласного **i** (= **y**) отмечена позднейшею рукою и, по-видимому, не всегда удачно, между тем как долгота **u** в слогах неударяемых нигде не указывается.

Оставляя пока в стороне вопросы об ударениях и долготе гласных (особ. **u**), я в качестве редактора словаря считаю нужным исправлять рукопись во всех тех случаях, где нахожу ошибки или просто недосмотры со стороны покойных Юшкевичей. К сожалению, исправляя рукопись здесь, в г. Ревеле, я наталкиваюсь на весьма серьезные затруднения. Дело в том, что значение многих слов можно проверить только на месте, в Литве, главным образом в окрестностях Велионы и на родине Ант. Юшкевича. Вот почему я желал бы получить

до каникул по возможности всю рукопись словаря, заняться в Литве в каникулярное время проверкою собранного в рукописи словарного материала и только с осени текущего года приступить к печатанию 2-го тома словаря. Такие слова, как **loznas (v. ědis), laukime (v. ejkštis),** **verěnas** (v. **gajžus), įsisrub** (v. **érkė), smélną** (v. **gajmarůti),** будут для меня вполне понятны только тогда, когда у меня будет под руками вся рукопись, и я буду иметь возможность проверить их значение и правописание в самой Литве[6].

Присылая при сем 45 страниц «исправленной» и переписанной мною рукописи, вместе с самым оригиналом (все пометки карандашом сделаны моею рукою), я руководился следующими соображениями:

Мне желательно выяснить, как я лично понимаю *в данном случае* обязанность редактора словаря, и получить более точные указания относительно того, в чем должна состоять предстоящая мне работа. Отделение русского языка и словесности много обяжет меня, если прилагаемые при сем рукописи препроводит проф. Ф. Ф. Фортунатову для рассмотрения «первых моих опытов» по редактированию словаря и снабжит меня указаниями относительно того, что мне следовало бы иметь в виду при редактировании этого труда. Я бы просил обратить внимание особенно на объясненные мною значения след. слов, как подвергшихся больше всего изменению под моею редакциею: **ėdìkas, élgimos, éjkštė, gajsa, gajstas, gájščioti, gajžulýs, gagsóti, gaksóti**[7]. Некоторые слова как **gájžėti**[8] в значении ,,кричать" и esa (3 л. наст. вр.) просто возбуждают подозрение. В рукописи я поместил от себя слово **gailěti,** потому что в словаре есть несколько ссылок на это слово (см. **gájlinti, gájlti...).** Слово **gajžùmas** в словаре пропущено, а значение его придано слову **gajžulýs**[9]. На верности моего перевода лит. слов **gájsa** и **gájstas** я пока не настаиваю. хотя перевод А. Юшкевича считаю неправильным; при переводе этих двух слов я имел в виду лит. выражения **tà pradžià** (instr., собств. ,,тем началом"), **tů padějimu, viénu rů́štu** (= постоянно, беспрестанно, безостановочно). Установить действительное значение этих слов можно будет только в Литве[10]. Быть может, следовало бы оставлять перевод Юшкевича без

изменений и ограничиваться мне, как редактору словаря, лишь замечаниями, имеющими в виду исправление или дополнение перевода?

Получить все эти указания для меня крайне важно было бы до отъезда моего в Ковенскую губернию на каникулярное время (не позже 10-го июня). К этому же времени я желал бы получить как остальную часть словаря, так и прилагаемые при сем рукописи.

Присланный мне 1-ый том заканчивается словом **durnůti**. Где остальные слова на букву **d**? Неужели слова на букву **f** в словаре Юшкевича совершенно отсутствуют[11]? Если в Академии нет всей рукописи, то где мне ее искать?

Преподаватель Ревельской Александровской гимназии

И. Яблонский

г. Ревель
дня 22 апр. 1897 г.

PS. Приложение отправляется в заказной бандерольной посылке.

И. Яблонский

1. J. Jablonskis rašo apie A. Juškos rankraščius, nors iš tikrųjų turėjo ne Antano ar Jono Juškų tekstą, bet Vytauto Juškos suredaguotą tekstą. J. Jablonskis apie tai sužinojo vėliau (žr. „Priedai", Nr. X, [1]). V. Juškos redakcijos rankraščiai neišlikę, bet iš jo paties žodžių (žr. „Priedai", Nr. VIII, [3]) ir iš J. Jablonskio pastabų prie žodyno I tomo antrosios dalies[406] galima spręsti apie V. Juškos atliktus nemažus pakeitimus *E, Ė* raidžių rankraščiuose ir kai kuriuose *G* raidės straipsniuose.

2. A. Juškos rankraščiuose yra: **gagsotį**, *siedzieć z nastawionym łbem. Sénis gágsa prij pécziaus ir klausos, kas kąn sznéka, t. y. sėdi kaktą iszstatęns; atsisědusi gágsa uż stála gaspadìnė be dárba;* **gaksotį**, *siedzieć. Bóba gaksója be dárba, t. y. sėdėja.* **gargsótį**, *być w postaci zgłodniałej. Alkanas gyvůlis gárgsa;* **garksotį**, *być w postaci naglej, nezakrytej. Plìkas káklas arbà plìkas żmógus pirtíje gárksa; gárksa saúsa kepìnė (pieczen) po pécziumi; ne apdęngtas numirelis garksója stubó.*

J. Jablonskis, sujungęs straipsnių iliustracijas, į žodyną įdėjo: **Gaksóti**, *стоять, сидеть (без дела), торчать; stać, siedzieć (bez roboty), sterczeć;* **Garksóti**, *быть унылым, иметь жалкий, печальный вид, торчать; być smętnym, smutnie wyglądać, sterczeć.* Vietoje *gagta* įrašė *gakta.*

3. Visas tekstas, rengiant jį spaudai, sukirčiuotas J. Juškos. Vėliau jo kirčiavimą ištaisinėjo V. Juška (žr.: „Priedai", Nr. VIII, [3]).

4. Broliai Juškos žodyno rankraščiuose ir išspausdintos dalies pirmoje dešimtyje spaudos lankų, taip pat ir F. Fortunatovas toliau toje pačioje spausdintoje žodyno dalyje, yra žymėję ne priegaides, bet kirčiuoto garso ilgu-

---

[406] Послесловие, стр. VI.

mą. Dvigarsiuose buvo kirčiuojamas pirmasis sandas ir kirčio ženklas parenkamas pagal pirmojo sando ilgumą. J. Jablonskį stebino ši sistema, nes nuo 1876 m. lietuvių kalbos kirčiui ir priegaidei žymėti buvo galima naudotis F. Kuršaičio „Grammatik der littauischen Sprache“ paskelbta medžiaga.

5. J. Jablonskis teisingai pastebėjo niekuo nepagrįstą išimtį — dvibalsio *au* priegaidės žymėjimą (tuo pačiu dešininiu kirčio ženklu). J. Juška žodyno I tomo pirmoje dalyje, pavyzdžiui, rašo: *laúkas* (str. *At*), *apvėsinaú* (str. *Ap-vėsinti*), *žiaúbti* (str. *Ap-tùpti*), bet: *pjáuna* (str. *Aštúneri*), *áuga* (str. *Asỹs*), *apmáustyk* (str. *Apžiedũti*). F. Fortunatovas I tomo pirmoje dalyje rašo: *Áukštas* „didelis, augalotas“ ir *Aúkštas* „vieta ant lubų, antlubis“; *Áušti* „vėsti, darytis šaltam“ ir *Aúšti* „švisti, brėkšti“; *Baúbas* „baidyklė, kuria gąsdina vaikus“ ir *Bráutis* „bruktis, spraustis“ ir t. t.

6. Patikrinęs žodžius Lietuvoje, J. Jablonskis iš rankraščių jų neišbraukė. Spausdintoje žodyno dalyje yra: *Prie ẽdžia lõznas, lẽpnas sẽnis, t. y. maž tevãlga* (str. *Ẽdis*); *Eikštìs ỹra laũkyme tarp miškũ* (str. *Eikštìs*); *Verẽnas, sviẽstas gaižùs, t. y. pakar̃tęs* (str. *Gaižùs*); *Ne gaimarũkite rìdindami smel̃ną ãkmenį* (str. *Gaimarũti*). Tik žodis *įsisrub* pataisomas į *įsisiurb: Ẽrke įsisega, įsisiurb į mẽsas, į ãpaugą* (str. *Ẽrkė*).

7. Kaip J. Jablonskis šių žodžių straipsnius buvo sutvarkęs pavyzdiniame suredaguoto teksto pluošte, jo neturėdami, negalime pasakyti, tačiau spausdintoji žodyno dalis nuo autoriaus rankraščių yra nutolusi. Tai rodo šie sugretinimai:

A. Juškos rankraštis

ėdìkas, -kė *zerca. Tas ponas tikras ėdikas savu žmoniú. Daug ýra ėdìkų, maž darbininku.*

ejksztė *bród, przechod. Cze musu ejksztĕ par upį, i mes vis cze ejname. v. brasta.*

elgìmos *prowadzenie się.*

gájsa *ciąg. Ta gájsa vemia ligónis, t. i. be párstoja.*

gájstas *placz glosny. Kúdikis ligó vérkia vjnu gájstu, t. i. vérksmu, rĕksmu, klíkesiu.*

gàjszczioti *znikać. Vájkas gajszczioja, t. i. iszganstį turĕja, krupsĕja ir mirė. v. gájsztj.*

gajžulís *jałkość. Gerklĕ gajžulís nu gajžiú búlbiu. v. perszulís, lajszkulís, gižulís, gížtj, gajžĕtj.*

J. Jablonskio redakcija:

Ėdìkas [. . .] *едок; притеснитель, угнетатель; jadacz; ciemiężca, gnębiciel.* [Sakinys įrašytas tik pirmasis].

Eikštẽ [. . .] *брод; bród. Čia mūsų eikštẽ par ùpe, t. y. mẽs vis čе eĩname.*

Elgimos (= elgìmos), *нескл. сущ. (от глаг. elgtis), особенно у жем., поведение; prowadzenie się, sprawowanie się.*

Gaĩsa [. . .] *ход, течение (действия, состояния); tok, bieg, ciąg (scynności, stanu). Ta gaĩsa (instrum., безостановочно, безпрерывно) vẽmia ligónis, t. y. be párstoja.*

Gaĩstas [. . .] *ход, течение; tok, bieg, ciąg. Kũdikis ligõ ver̃kia víenu gaĩstu* (безостановочно).

Gáiščioti [. . .] *вдыхать в себя от времени до времени струю воздуха, конвульсивно издавая при этом слабый звук; всхлипывать; кончаться, умирать; urywczo wdychać powietrze, wydając przytym konwulsyjnie słaby glos; łkać, szlochać; konać, umierać.* [Sakinys ir nuoroda tie patys.]

Gaižulỹs [. . .] *неприятное ощущение после съедения ч.-н. прогорьклого, промозглого, прокислого; nieprzyjemne uczucie po zjedzeniu cz.-k. zgorzknialego, jelkiego, przekwasnialego.* [Sakinys ir nuorodos tie patys.]

Gagsoti ir gaksoti žr. aukščiau, pastabą Nr. 2.

Kadangi F. Fortunatovas su straipsnių *Gaisa*, *Gaistas*, *Ėdikas*, *Eikštė*, *Gaiščioti*, *Gaksoti* pataisymais sutiko (žr. toliau „Priedai“, Nr. VIII, [1]), reikia manyti, kad J. Jablonskis daugiau jų nekeitė, ir pavyzdiniame tekste jie taip ir buvo parašyti.

8. Spausdintoje žodyno dalyje žodžiui *gaižėti* palikta autoriaus nurodyta reikšmė: *Gáižėti кричать* (о детях); *krzyczeć (o dzieciach). Vaĩkas gáižėti užgáižėja, t. y. užsirėkė, užgarėja, uždỹka, kad nûmaris užpûle*, nors J. Jablonskis ir ne visai su ta reikšme sutiko. Tomo gale, skyriuje „Поправки и примечания“, remdamasis analogiškos darybos žodžių (*erdėti*, *eižėti*, *kreitėti*, *lūžėti*, *vertėti*, *kertėti*) reikšmėmis, J. Jablonskis rašo: „В виду этих соображений, выражение „*vaikas užgáižėja*“ (*v. gỹžti—giẽžti*) я склонен был бы понимать в том смысле, что дитя в данном случае долго кричало, капризничало, всем надоедало и наконец совсем выбилось из сил“[407].

9. Patikrinęs tarmėse, J. Jablonskis paliko *gaižulį* su autoriaus nurodyta reikšme ir *gaižumo* į žodyną neįrašė.

10. Iš sustabarėjusių prieveiksminių pasakymų *ta gaisa* „tuo pradėjimu“ ir *vienu gaistu* „vis, nenutrūkstamai“ A. Juškos klaidingai atstatytus *gájsa* ir *gájstas* reikšme „veiksmo, padėties eiga, tęsimasis“ J. Jablonskis žodyne paliko, tik gale tomo skyriuje „Поправки и примечания“ paaiškino, kad kalboje ta reikšme vartojamas vien suprieveiksmėjęs įnagininkas.

11. Žodžių, prasidedančių *f* garsu, A. Juškos žodynas neturi.

[3]

Laiškas A. Byčkovui

(TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 16—17)

Ваше Высокопревосходительство,
Милостивый Государь,
Афанасий Федорович!

Препровождая при сем на рассмотрение и заключение Отделения русского языка и словесности свой доклад: „К вопросу о языке издаваемого Академиею Наук Литовского словаря А. Юшкевича“, имею честь сообщить Вашему Высокопревосходительству нижеследующее:

1) В рукопись словаря приходится вносить столько изменений и поправок, что понадобилось переписывать весь этот труд зáново. До сих пор мною переписаны слова на буквы *E* и *G*

[407] АЮ I, вып. II, стр. 697.

(до *gvagždėti*). Тетради с переписанными в исправленном виде словами и примерами к ним посылаются некоторым знатокам литовского языка, проживающим в Литве, для внесения в переписанную мною рукопись возможных исправлений и для сообщения значений тех слов, которые до сих пор остаются для меня неизвестными.

2) Прошлым летом я побывал с рукописью А. В. Юшкевича в *Велёне*, *Вилькии*, *Юрбургг*, *Колтонянах* и *Ольсядах*. В этих местностях мною записано до 2000 таких слов, которых или нет в словаре А. В. Юшкевича, или которые были неизвестны мне из живого языка. Однако и до сих пор в рукописи есть много таких слов, точное значение которых мною не выяснено (я прочитал в названных местах слова на буквы *E*, *G*, *I*, *J*, *K* и частью *Ł-L*). А. В. Юшкевич собирал вошедшие в его труд слова в течение многих лет, сходясь с народом в разное время и при разных обстоятельствах, и проверить в короткое время так долго собиравшийся им материал представляется делом весьма нелегким. Между тем проверка эта, в виду значительного числа вкравшихся в рукопись ошибок и весьма неточной, часто совершенно неправильной, передачи звуковой стороны слов, является необходимою.

3) Слова на буквы *E* и *G* могут быть в настоящее время высланы для печати. Тем не менее, ввиду вышесказанного, я лично предпочел бы представить для печати в готовом виде слова на буквы *E*, *G* и *I* только в начале будущего академического года.

Лето я собираюсь провести в Литве, посвящая свободное время проверке и исправлению рукописи А. В. Юшкевича.

С истинным почтением имею честь быть Вашего Высокопревосходительства покорнейшим слугою—

Ив. Яблонский

г. Ревель, 21 марта
1898 г.

Адр.: Ив. Ос. Яблонскому, преподавателю Ревельской Александровской гимназии, в г. Ревель.

[4]

J. Jablonskio pranešimas

(TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 20—33)

К вопросу о языке издаваемого Академиею Наук Литовского словаря А. Юшкевича

Антон Васильевич Юшкевич проживал в качестве приходского священника в следующих местностях Ковенской губернии: в Пушолатах (Понев. у.), в Лидовянах (Росс. у.), в Вилькии, Велёне (Ков. у.) и в Ольсядах (Тельш. у.). Таким образом, жизнь свою покойный составитель литовского словаря провел в таких местностях, где народным языком служат различные говоры обоих главных наречий литовского языка.

В Велёне А. В. прожил сравнительно недолго, но здесь им было записано большинство собранных им народных песен; здесь же А. В. много работал и над собиранием материалов для литовского словаря. Больше всего, однако, покойный А. В. жил в мест. Ольсядах; здесь А. В. особенно много потрудился над собиранием лит. слов и над обработкой словарного материала, собранного как в окрестностях Ольсяд, так и в других местах Литвы.

Прежде чем говорить о языке составленного А. В-м словаря, я позволю себе остановиться на некоторых характеристических особенностях языка велёнских и ольсядских литовцев, так как покойный А. В. из этих двух говоров внес в свой словарь особенно много лексического материала.

Жители Велёны и ее окрестностей называют себя *Veliūniškei*, а свой литовский язык — *Veliūniškiū kalbà*; говорят они „*veliū̃niškai*". *Veliūniškiū kalbà* принадлежит к окситоническим говорам верхнелитовского наречия. В Велёне говорят: *Jõnas pakiñki árklius y pavalkùs* (= J. pakiñkė a. į p.); *kalvùs* (возвышенный) *dáiktas*; *kalni, aukštà viẽtà; gaižì rūkštìs* (= *rūgštìs*); *žabìni tvora* (= žabìnė, žãlų tv.); *nojiẽgùs* (= nūjiẽgùs) vaĩkas; *aiklì mergà; žaliàs piẽvas, rankàs, šakàs, pirtìs* (accus. pl.); *priẽtvariùs*, gen. *priẽtvariaũs* (запор); *drūtà* (сильная) *mergà*, и т. д. Однако в самой Велёне и ее окрестностях мне приходилось слышать и такие вы-

ражения, как: *tvañki diênà* (при *tvankì diênà*), *trióba* (при *triobà*), *tẽ viênà smíltis* (при *tẽ* viênà smiltìs). Но эти баритонические формы слышатся крайне редко, причем один и тот же человек, говорящий обыкновенно *triobà, tvankùs, tvankì, jūdà,* иногда произносит эти слова и как *trióba* (не *triõba*), *tvañkus, tvañki, jū́da*. Говорящие медленно и отчетливо произносят эти слова во всяком сочетании слов, как *triobà, tvankùs, jūdà*. Не говорю о таком передвижении ударения как „*čia jū́da dūna, ir tõs nedū́da*": здесь в слове *jū́da* (=*jūdà*) ударение вызвано требованием стиха. Слово *žmogùs* всегда произносится как *žmõgus*. В Вилькии, Средниках и Юрборге также говорят: *mergà, tvorà, gerùs javùs* (acc. pl.), *geràs mergàs* (acc. pl.).

На долгих словах различаются два вида ударения: восходящее и нисходящее (быстро нисходящее). В слове с восходящим ударением вторая часть его бывает сильнее и выше первой; при ниспадающем ударении первая часть слога произносится с гораздо большим усилением и повышением голоса, нежели вторая. Примеры: *rūkome, tvõrą, laũką, piřštą* и *dūmai, stógą, láužą, tíltą*.

Краткие *i* и *u* не удлиняются под влиянием ударения, как это бывает в восточнолитовских говорах. Примеры: *vìsą, vìštą, kìtą* и *pùsę, mùsę, bùdę*.

Гласные *e* и *a* под старым ударением не в конце слова произносятся как настоящие долгие *e* и *a*. Таким образом, в словах: *bãsą, mẽta, vẽda, tãką* гласные первого слога — настоящие долгие звуки. В словах: *mànu, tàvu, sàvu* (= mano, tavo, savo), *màne, tàve, sàve* (accus. sing.), *mànēs, tàvēs, sàvēs* (gen. s.), *sàvoju, tàvoju, mànoju* (gen. s.), *sàvājī, tàvājī, mànājī* (acc. s.) первые слоги всегда кратки; в словах: *gerèsnis,* (при gerẽsnis), *senèsnis, mèsti, mèsiu, ràsiu* слоги *re, ne, me, ra* также кратки.

Слова *mergẽlė, bernẽlis, senà, šakà, tvorà* в acc. pl. и instr. sing. произносятся всегда как *mergelès, berneliùs, senàs, šakàs, tvoràs* и *mergelè, berneliù, senà, šakà, tvorà*. Поэтому и в выражениях вроде: *taisýsiu plónas drobeles, júngsiu jautelius, takeliu lydė́siu* слова: drobelès, jauteliùs, takeliù произносятся в разговорном языке всегда с ударением на последнем слоге; но эти же выражения, как стихи народной песни, сохраняются при чтении песни народом и ударения, вызванные положением их в песни (*taisýsiu plónas drobẽles, júngsiu jautẽlius, takẽliu lydė̃siu*). Мне думает-

ся, что формы *drobẽles, takẽliu* etc., возможные в народной поэзии, и отмечаются в собранных А. В-чем народных песнях, ввели покойного И. В. Юшкевича в заблуждение при описании им в предисловиях к собранным его братом песнях особенностей веленского говора: в Велёне и ее окрестностях я слышал только: *baltì dobilẽlei, žaliùs miežiùs, dangùs, mergà* (у Юшкевичей — *báltì dobilẽlei, žálius miẽžius, dą́ngus, mérga*).

Дифтонги *íe* и *ù*, при положении без ударения, не обращаются в обыкновенные гласные, как это бывает в восточнолитовских говорах, хотя состав их при этом положении слышен не так явственно, как в дифтонгах ударяемых. Таким образом, в словах *jùdų̃, vìenų̃* (gen. pl.) слоги *jù* и *vìe* произносятся в Велёне так же, как и в словах *jùdas, viẽnas*. Предлоги *nù, apìe* и приставка *nù* в *nùlièkùs, nùlaikùs* (лишний, свободный), *nùjiègùs* (сообразительный, смышленый) всегда произносятся как *nõ, apẽ* или *ãpė* [ср. *nõ kálnu = nù kálno; nojiègùs vaĩks* или *n. vaĩkas, nojiẽgų vaĩką* (acc. s.); *nėr noliėkaũs čẽsu; nolaĩkų, noliẽkų čẽsą* (acc. s.); *ãpė laũką*]. В словах типа *nùganda* (= nusigandìmas) первый слог и в Велёне произносится как *nù*.

В конечном открытом слоге без ударения звуки *ė* и *o* обращаются в краткие открытые *i* и *u* (*gẽru* — gen., *žẽmi* — nom. sing.; *tu ẽdi* — ты жрешь, *jìs ẽdi* — он жрал). Однако в таких формах, как *žẽmė, piẽvo* (lokat. s. вм. žẽmėje, piẽvoje) гласные *ė* и *o* произносятся как долгие закрытые *ė* и *o*. Во всех других случаях звуки *ė* и *o* произносятся как сильно закрытые *ė* и *o*: *gẽroju, jùdoju* (gen. s.), *žẽmėje* (при *žẽmė* — locat. s.) *gẽros mẽrgos, mãžos pẽlė* (nom. pl.), *tõ, kõ, jõ, kuriõ, tõju, jõju* (gen. s.). Вместо *o* в последних примерах никогда не слышится дифтонг *ù* (см. у Юшкевичей genit. sing. *tù, kù* etc.).

Гласный *e*, как ударяемый, так и неударяемый, произносится в веленском говоре как *a* после мягкого согласного. Слова: *vẽda, bérnas, mergẽlė, veȓkia, kenčiù, pelės, lėlės, vedù, reĩk, gražẽsnis* при *gražèsnis* здесь, насколько я мог нынешним летом отметить, произносятся как: *viãda, biárnas, miargiãli, viaȓkia, kiančiù, pialiàs, lėliàs, viadù, riaĩk, gražiàsnis*. В произношении слов *vėgėles* (acc. pl.), *žãlias* (nom. s.) слоги *les* и *lias* ничем не отличаются. Такое же *a* слышно очень часто в Велёне вместо *i* в конце слов в таких формах, как *gráužiasia, dãrosia, mokinaũsia*

(= gráužiasi, dārosi, mokinaũsi) и иногда в инфинитивах вместо *ti* или еще более обычного одного твердого *t* (ср. *darýte*, где *-te* = *tia*). Мне кажется, что покойные Юшкевичи, утверждая, что *e* в *vẽda, veřkia, bérnas* произносится как *ia* или *iea*, а в словах *vedù, verkiù bernų̃* как *e*, могли смешать качество гласного с его количеством и ударением: в словах *vẽda, veřkia, bérnas* первые слоги произносятся сильнее и протяжнее, и потому качество гласного этих слогов было для них слышнее, нежели качество *e* в словах *vedù, verkiù, bernų̃;* в последнем случае качество *e*, ввиду отсутствия на нем ударения, могло быть менее заметно. В начале слов звук *e*, как под ударением, так и без ударения, всегда произносится как *a: ãžeras, ailẽ, ainù, aĩna, ãgli* (но *ėsù ėsì, ẽsame*).

Краткие гласные в конечных закрытых слогах, не защищенных ударением, не отпадают. Таких форм, как *vèd, nèš, sùk, bẽg* (вм. *vẽda, nẽša, sùka, bẽga*) я не слышал в Велёне. Слова *túr, gál* (с твердым *r* и *l* вм. *tùri, gãli*) составляют, по-видимому, исключение. Однако вместо *stógas, põnas, laũkas* и т. д. довольно часто можно слышать *stóks, poñc, laũks* и т. д.

Относительно гласных в сочетании с последующим носовым согласным можно отметить тоже некоторые особенности. В Велёне говорят: *džiovýt (džiovinù), ėzdýt (ėzdinù), pýt(pinù), gyvét (gyvenù), mokyt (mokinù), saũsyt (saũsinu), báltyt (báltinu), sésta, pýsiu, vadýsiu, gyvésiu, pýk, vadýk, gyvék* (= sę́sta, pį́siu, vadį́siu, gyvę́siu, *pínk, vadínk, gyvénk*). — Слова типа: *kaltininkas, laukininkas, kampininkas* произносятся в окрестностях Велёны как *kaltininkas, laukininkas, kampininkas* или *kaltinỹkas laukinỹkas, kampinỹkas*. Слово *úkininkas* и другие подобные (с ударением на корне) произносятся как *úkinıkas*. Слова: *žąsìs, vą̃šas, ąsà, grąžìnti; gẽrą, stógą, meřgą* (accus. s.) произносятся как *žāsìs, vãšas, āsà, grāžýt, gẽrā, stógā, meřgā*. Носовой звук в словах *žąsìs, vą̃šas, ąsà, grąžìnti* слышен только спорадически: некоторые пожилые люди и частью их семьи в Велёне и двух деревнях Велёнского прихода произносят слова *žąsìs, vą̃šas, ąsà, grąžìnti* с носовым *n* после первого гласного. Однако большинство населения говорит только *žāsìs, vãšas, āsà, grāžýt* etc. и не понимает, почему это некоторые, кстати весьма немногочисленные, их земляки так „гадко" произносят эти слова. — Произношение *lą̃ngas, rąnkà* (нос.

гл. + задненебный *n*) вместо *lángas*, *rankà* (*a* + заднен. *n*) свойственно, мне кажется, только жемайтским говорам.

Наконец приведу несколько примеров, взятых из живого языка, чтобы дать представление о других фонетических и некоторых морфологических особенностях веленского говора. В Велёне говорят: *kazdiẽ* (= kasdiẽn), *dabà* и *dabar̃tiės* (теперь), *dá* (еще), *pár-*, *par̃* (= *pér-*, *per̃*), *par̃piėti* (= *per̃piėtė*, послеобеденный отдых), *párkelk* (= pérkelk), *vẽ*, *vẽlek* (опять), *tẽ* (там), *paskuñt*, *paskuĩ* (потом); *a* (= ar) *tu žinaĩ? aš i* (= ir) *tu*, *kas* y (= yr, yra)? *dešim̃s*, acc. *dẽšimtį*; *aĩna platỹ*, *gerỹ* (= platỹn, gerỹn); *jì*, *jinaĩ*, *jijẽ* (она), *má* (dat. s.); *múm*, *júm* и *múms*, *júms* (dat. pl.), *tũs*, *jũs*, *tás*, *jás* (acc. pl.); *mús* (gen. pl.) *gyvuleĩ ėdrinẽja;* kanõ (чья) *ji giminẽ; jis bùva pas mumìs* или *pas mùs: manẽs*, *tavẽs*, *mànēs*, *tàvēs*, *manè*, *tavè*, *màne*, *tàve* (gen. и acc. sing.); *mẽs*, *jús* (nom. pl.); *dvì mer̃gos* (nom.), *dvi mergàs* (acc.), *dviẽm mergóm* и *dviẽms mergóms*, *trìms mergóms* и *trím mergóm* (dat.); *du výrai* (nom.), *du výru* (acc.). *dviẽm výram* и *dviẽms výrams*, *trìms výrams* и *trím výram* (dat.), *dviem̃ výrais* (instr.); *šimè dáikte* (locat.); *mùdvi vil̃kova*, *jùdvi vil̃kota ãkmenus* (nom. pl. = akmenaĩ); *seniẽjei žmónės* (nom. pl.); *po kasom̃* (instr. pl.); *jis gùli po medžiù* (под деревом); *buvaũ pas žỹdą*, *aĩsiu pas žỹdą; kur jis gulẽ* (= gulẽjo); *aitè aĩna*, *bẽgte bẽga; aš darýčiau* и *darýčia*, *jis mèstų*, *kàstų*. Вместо *a*, *i*, *platỹ*, *dabà* можно слышать в Велёне и *ar*, *in*, *platỹn*, *dabar̃*.

(Первый вывод). Если сравнить вышеприведенные данные о языке велёнских литовцев с языком словаря покойного А. В. Юшкевича, то оказывается, что язык словаря очень сильно отличается от языка литовцев, говорящих на велёнском наречии: как фонетические, так и некоторые морфологические особенности велёнского наречия при составлении названного словаря не были приняты его автором в расчет или, по крайней мере, не были положены им в основание труда.

Обращаюсь к языку ольсядских жемайтов. В местечке Ольсядах покойный А. В. Юшкевич, как сказано выше, долго трудился над составлением и обработкою своего словаря. Жители Ольсяд и окрестных мест хорошо помнят А. Юшкевича, как усердного собирателя слов их местности для «жемайтского» словаря.

Ударения ольсядского говора представляют значительные трудности для человека, не привыкшего разбираться в особенностях жемайтских говоров. Дело в том, что здесь мы находим три вида ударения на долгих слогах — восходящее, нисходящее и восходящее-нисходящее; кроме того, ольсядский говор принадлежит к той группе жемайтских говоров, в которой старое ударение в известных случаях переносится с конечного слога на начало или середину слова; здесь же довольно часто на одном и том же слове бывают два ударения — главное и второстепенное, причем долгие слоги, предшествующие второстепенному ударению, произносятся с восходящею интонациею, совершенно так же, как долгие слоги перед главным ударением. Кроме этих особенностей ольсядского произношения, надо иметь в виду еще и то, что некоторые слова литовского языка здесь, как и вообще у жемайтов, имеют ударения, не согласные с теми, которые нам известны из некоторых говоров верхнелитовского наречия.

Главные особенности, представляемые ольсядским говором по отношению к ударению, постараюсь объяснить на примерах, записанных мною из живого народного языка.

a) Слова с восходящим ударением: *skõlas*, *saũsus* (acc. pl.), *skõla*, *tõra* (= tvorà), *pir̃tis*, *žmõna* (nom. s.), *skõlu*, *tõru*, *laũku* (instr. s.).

b) Слова с нисходящим ударением: *pósūnis*, *patẽvis*, *jáutis*, *l·óngs*, *várna*, *svẽists*, *véids*, *j·óuds*, *p·óuds* (nom. s.), *núb·ongas* (= nū́baigos, pabaigtùvės), *jáutē* (nom. pl.), *stóga*, *vẽina*, *árkli* (acc. s.), *s·óulus*, *stógus*, *árklius* (acc. pl.), *dáktu* (= daiktų̃, dáiktų, gen. pl.), s·ómprotauti, šáuti (infin.).

c) Слова с восходяще-нисходящим ударением: *skŷli* (= skŷlę), *skôla*, *šẽ̂ina*, *lâuka*, *·ǫ̂nsa* (= ą̃są), *pir̂ti* (acc. s.), *sâusus*, *gr·ǫ̂nšts*, *lûuks*, *var̂ds* (nom. s.), *šẽ̂ina*, *gr·ônšta*, *lâuka*, *sâusa* (gen. s.), *pâukštē*, *plâutē*, *pir̂tis* (nom. pl.), *gulsma* (= gul̂sime).

d) Слова с перенесенным главным ударением: *rìklus* (ошибочный, неверный), *pakìbšnus* (удобный, легкий), *vèšlus* (= tarpus), *naũda màža* (nom. s.), *nègaliu*, *vèdu*, *nèšu*, *mètu*, *tùru* (держу), *tùru* (имею), *ẽtu* (= einu), *jaũtu* (1 pers. praes. sing.). Сюда же относятся приведенные несколько выше (см. *a*) слова с восходящим ударением на первом слоге.

e) Слова с двумя ударениями — главным и второстепенным: *àpkãklis, prýšãkis, ·óngãva* (= ūgavò), *·óngãvom, ·óngãvot* (= ūgavote), *šúkãvims, mažúmẽni, didúmẽni, gèrãsis, vìštvanãgis, paũkštvanãgis, plaũtkepẽnis, pir̃tèis* (gen. s.), *skỹlè, vaŕškè, pèlè, sõpulỳs* (acc. sópuli), *àšatys* (= ašutỹs, ãšutas), *kèlỳs* (колено), *skãrdỳs* (крутой берег, обрыв), *àkm·òn* (nom. s.), *stìpinã, kìminã* (мох), *ar̃klẽ* (nom. pl.), *Tel̃šiùn, ar̃kliùn, rẽkalùn, párrašỳti; pàvẹdãri, s·ómprotãva* (= samprotavo), *s·ómprotãvims, gùdobẽli, átspindũlis.*

Слова отличающиеся по основному ударению от соответствующих слов некоторых говоров верхнелитовского наречия: *·óugauti, rẽišutauti* (= ūgáuti, riẽšutáuti, Сув. г.), *žẽibs* (= žaĩbas), *kaûps* (= kaupas, Сув. г.), *kâli, kálvi* (= kalč̃, kal̃vė и kalvẽ, Сув. г.), *míntuvā* (= mintùvai, -vaĩ), *gývolis* (= gyvulỹs, acc. gỹvulį), *sùbini* (= subinẽ, Курш.), *prýšãkis* (= pryšakỹs, Курш.), *ž·ọnsýtis, vištýtis, Šiaulýtis, vókytis* (= žąsỹtis, inst. -yčiù, Сув. г.), *ponýbe* (= põnai), nalabýbi (нелегкая, черт., ср. Курш. gerỹbė), *rašáu, rašá, rašýs, bús* (= rašaũ, rašaĩ, rašỹs, bùs).

Относительно переноса в ольсядском говоре главного ударения с конечного слога на начало слова мною отмечено следующее:

a) С конечного краткого слога ударение переходит на тот из предыдущих слогов, который и в окситонических жемайтских говорах получает в некоторых формах главное ударение; если слог, на который переносится главное ударение, долог, то перенесенное ударение бывает восходящим. Примеры: *àkla, trìba* (граница), *krùša* (град), žàra (заря), *dỹgus, pir̃tis, skõla, tõra, pẽda* (nom. s.), *i·oũkus, tõras, skõlas* (acc. pl.), *ar̃tei, tõlèi* (= artì, tolì), *ver̃šina, zuĩkina, jaũtina; vàži·ouk* (= važiúk).

b) С конечного долгого слога нисходящее ударение, как более устойчивое, обыкновенно не переходит на начало слова, между тем как ударение восходящее большею частью переносится на один из предшествующих слогов. Конечный долгий слог, в случае перехода с него главного ударения, получает второстепенное ударение. (Главное ударение, будучи перенесено на один из долгих слогов, бывает всегда восходящим.) Примеры: *varýs, nešýs, dará, daráu* (= varỹs, nešiẽsi, daraĩ, daraũ), *tèisiáu* (прямо); 2) *pèlè, var̃škè, skỹlè, sõpulỳs, àšatỳs,* (= ašutỹs, ãšutas), *kèlỳs, ar̃klỳs* (nom.

s.), *sõdòs, pèlès, pir̃ìeis, d·oñbìes* (gen. s.), *stìpinà̃, kìminà̃, ar̃klè* (ncm. pl.), *iš Tel̃šiùn, ar̃kliùn, rẽkalùn* (gen. pl.), *gèrà̃, dàžnà̃, kiaũrà̃* (adv.); *aukštâ,* (= aukštaĩ), *bìmbalâ, vabalâ* (ncm. pl.), *aklôs, mótriškos, kairês, krušôs, tribôs; sodôs* (gen. s.), *svėrê* (nom. s.).

Говоря относительно ударения в ольсядском говоре, считаю нужным здесь же сказать, что на первых порах, не освоившись предварительно с особенностями жемайтского произношения, я сам иногда затруднялся определить, на который из слогов падает здесь главное ударение в тех словах, которые в окситонических говорах нижнелитовского наречия оканчиваются на долгие гласные или двугласные с восходяще-нисходящим ударением; скоро, однако, я убедился, что сами ольсядцы произносят такие слова различно, и это различие, по-видимому, обусловливается как местом логического ударения в предложении, так и положением слова, получающего то или иное ударение среди двух слов в предложении. Кстати замечу, что коренной жемайтис, умный ольсядский старожил, у которого я прожил истекшим летом десять дней, в разговорах со мною произносил большею частью — *skolôs, trobôs, žarôs, arklŷs, arkliûn:* цель моего приезда в Ольсяды была для него понятна, и он в беседах со мною старался произносить каждое слово, как бы подчеркивая, очень выразительно. Но затем, прислушиваясь к языку других ольсядцев и окрестных жителей, я заметил, что народ произносит такие слова большею частью с двумя ударениями — главным и второстепенным. Таким образом, едва ли я ошибусь, если закон о переносе ударения в таких словах ольсядского говора, как *arklys, pelė, sopulys* выражу следующим образом: „В ольсядском говоре главное ударение слов *arklỹs, pelẽ, sopulỹs, arkliũ, peliũ, sopuliũ* переносится с конечного слога на тот из предшествующих конечному слогов, который и в окситонических жемайтских говорах может получать в известных случаях главное ударение; однако перенос этот совершился еще не вполне, так как 1) конечные долгие слоги, утрачивая главное ударение, продолжают сохранять ударение второстепенное, и 2) слоги эти, при произношении слова с особенною выразительностью или при известном положении его среди других частей предложения, могут удерживать на себе даже главное ударение.

Привожу несколько взятых мною из живого языка примеров, которые, на мой взгляд, служат подтверждением только что высказанного мною об ольсядском ударении:

„*Qns ŷr dìdelḗ gérs* и *ǫns ŷr didelê gers*. Вопр.: *Ar tâp bús gerâ?* Отв.: *gèrā̀, gèrā̀* (да, да, хорошо). Вопр.: *Ar namatá, grūdâ bírst* (= ar nematai̇̃, grūdai̇̃ bi̧ra)? Вопр.: *Ar šìtėi ar̃klḗ Jôna?* Отв.: *Jôna*. Вопр.: *Kas bḗg?* Отв.: *Ar namatá, tátā̀ pôna ar̃klḗ. Jau bírst grūdā̀. Pakibšnḗ apsidarýti. Tava rḗita papeklês mar̃g·ons* = tavo riẽtai papekleĩs mar̃gûs).

Перенос ударения в таких случаях, как *nèkibk, vàži·ouk, nèvaži·ouk* вместо обыкновенных *nekìbk, važi·óuk, nevaži·óuk* в ольсядском говоре бывает крайне редко, или во всяком случае нельзя считать его явлением обыкновенным. *Nekìbk* (строгое запрещение). *Nèkibk* (выражение нежелания). *Važi·óuk* (требование). *Vàži·ouk, vàži·ôuk* (желание, нетерпение). — Перенос этот я отметил в Кальварии, в местности, расположенной в 10 верстах к северу от Ольсяд.

Звуки *ė* и *o* в приведенных мною из ольсядского говора словах произносятся так, как и у других жемайтов, — как *i͡ẽ* и *u͡o*; если ими начинается слово, то они произносятся как *jiė* и *vuo*; в конечных неударяемых слогах верхнелитовскому *ė* здесь соответствует открытый *i*, а верхнелитовскому *o* после твердых согласных — *a*, а после мягких — такой же *i*.

Примеры: Ольс. *sḗkla, bḗgu; stóga, stóra* (gen. s.) произносятся как *siẽkla, biẽgu; stúoga, stúora;* ольс. *d·óunas, jáuti, šùki, šùkis, rûki,* соответствуют тильзитским *dúnos, jáučio, šùkė, šùkės, rūkė.*

Верхнелитовские дифтонги *ë (iė)* и *ů(uo)* в ольсядском говоре произносятся как двугласные *ėi* и *·ou* с закрытыми *ė* и *·o*.

Примеры: *ašvḗinis* (лошадь), *dḗigiau* (я сажал), *ling·óutėis* (качаться), *važi·óuk numḗi* (поезжай домой), *pl·ousts* (пором), *š·õu* (= šũ), *d·óuba* (овин), *kl·óuns* (= klúnas), *pirtèis, sùnèis, sèserèis* (gen. s.), *nešóus, gerḗjē, senḗjē* (вм. gerė̃ijē, senėijē = geriẽjei, seniẽjei, nom. pl.). Верхнелитовские родит. падежи *váltiės, nósiės* и др. подобные здесь произносятся как *válktis* (váltis), *nósis.*

В некоторых случаях, в соответствии с верхнелитовским *iė*, ольсядцы вместе с остальными жемайтами говорят только *y*(= ī):

vežýs, nešýs, velýs, vedýs (= vežiẽsi, nešiẽsi, veliẽsi, vediẽsi); *týms* (nom. pl. *tẽĩ*), *visýms, gerýms, senýms, gerŷsims, senŷsims* (dat. pl.). В формах accusat. и locat. plur., в соответствии с верхнелит. *uo*, в местечке Ольсядах и его окрестностях говорят *ųn* и *ũ: tús, gerúsius* (acc. pl.); *tũsi, gerûsiũsi, šónũsi, gerųnsiųnsi, mažųnsiųnsi, šónųnsi*. Вместо верхнелит. слов *šiauliẽtis, vokietŷs* здесь, как и вообще жемайты, говорят *šiaulýtis* (= житель Шавельского уезда, говорящий на особом верхнелитовском, не жемайтском наречии), *vókytis*. По образцу слова *šiaulýtis* А. В. Юшкевич, по-видимому, составил и существительное *veliũnýtis* (= veliũniškis), долженствовавшее служить названием жителя Велёны и ее окрестностей.*

Укажу еще на два случая, где в соответствии с верхнелитовским *iė* в Ольсядах, как и вообще у жемайтов, говорят *ė* (произн. как *iė*): 1) *brólėni, ·óušvėni, kerdẽni* (= brólienė, ûšvienė = anýta, kerdiẽnė = ker̃džiuvienė) и 2) *vištẽna, veršẽna, ·ọntẽna, zuikẽna* (курятина, телятина...) От общежем. слов с суфф. *-ẽn-a* следует отличать ольсядские существительные с суфф. *-in-a* и *·ein-a: ver̃šina, stir̃nina, zuĩkina, ar̃klina, kar̃vina, jaũtina*, genit. *ver̃šinòs, zuĩkinòs, ar̃klinòs, kar̃vinòs, jaũtinòs* (шкура теленка, серны, зайца и т. д.) и *rug·ėina, mėižėina, kvėitėina* (слова **pūrėina* нет), *avižėina, dobilėina* Roggenacker, Gerstacker, etc.). Есть и отдельные слова, в которых в соответствии с верхнелит. *iė* и *uo* не говорят здесь *ėi* и *·ou:* ольс. *nú, prý, brẽžti* (ė = iė), *avẽtis, kámūlys, kamẽns* = верхнелит. *nù, priė, briẽžti, aviẽtės, kamûlŷs, kamiẽnas*. В таких словах, как: *Raud·óndvaris, t·or̃galys, ·ọ́už·ols*, слоги *d·on, t·or, ž·ols* произносятся без *u* после *d* и *t* и после *ž·o;* но в *raudóna, ·ọnž·oula* (gen. s.), *ọnžoulìnis, tõra* (nom. s.) слышатся ясные *du·o, ž·ou, tu·o*.

Носовой согласный в дифтонгических сочетаниях (гл. + n + согл.) произносится в Ольсядах как *n(m)* после носового гласного, причем гласные *a* и *e* переходят перед ним в *·o* и *ė*. Примеры: *rọñka, lọñks* (= lañkas), *s·ọ́mprotauti; v·ọ́nta, p·ọ́ntis; pį́nti, džiovį́nti, saũsįnti; ą́ñsa*, gen. *ọnsõs* или *ọñsòs, žọñsins* (= ąsà, žą̃sinas), *ọñšus* (= vą̃šas), *tẽnsti, kẽnsti* (= kę̃sti), *kẽnsus* (кочка). Однако в окрестностях Ольсяд говорят и *·õsa, gr·õšts, ·õsus*,

---

* Ни в самой Велёне, ни между посещенными мною жемайтами этого слова я не нашел. Жемайты говорят: Raseiniškis, Telšiškis, Palangiškis, etc.

tȇsti, *kȇsti*, *grȇšti* (= grę̃žti), *kẽsus*, где первые гласные — настоящие долгие закрытые ·*o* и *ė* (не *uo*, *iė*, или ·*ou*, *ėi*). Формы *gerúsius*, ger·ósis (acc. pl.) произносятся всегда без *n* перед первым *s*. В формах *pamŷšt*, *sumŷšt*, *nūš·ôšt* (= pamį̃šta, sumį̃šta, nušą̃šta) носового звука я не слышал; без носового звука мною отмечены и такие слова, как: *músa* (= músų, gen. pl.), но *jų́nsa* (= iusų), *sef̃g·òs vâks* (= sergą̃s vaĩkas), но *sef̃g·ǫ́n vãkã*, *véizu* — *anėĩ bekep·ȏn mȇsa* (= véizdžiu — anìẽ bekepą̃ mẽsą), bedirb·õn. Причастия действ. зал. в тех случаях, когда ударения на конечном слоге не бывает, оканчиваются на *us*, *is* (sing.) и *u*, *i* (pl.). Примеры: *Véizu ǫns bestóvis*, v. *ànėĩ bestóvi*, v. *ǫns beràšus*, v. *a. beràšu; tas vâks bŷ* (как бы) *begŷnus* (на пути выздоровления); *nūšókis*, *nūšóki* (= nušokęs, -kę) *ǫns y* (= yr) *bŷ nȇsus* (e = ē), *bȇsus*, *èsus*, *ànėi*, *ìsu*, *bȇsu*, *nȇsu*.

Верхнелитовским: *tą*, *aną̃*, *katrą̃*, *vaĩką*, *žmõgų*, *vántą*, *dáiktą*, *brólį* (acc. s.), *tų̃*, *vaikų̃*, *vántų*, *dáiktų* (daiktų̃), *brólių* (gen. pl.), *vaikù*, *vánta*, *ýla* (instr. s.), *trŷs* в ольсядском говоре соответствуют: *t·ǫ̃n*, *an·ǫ̃n*, *katr·ǫ̃n*, *vâka*, *žmógų*, *vǫ́nta*, *dákta*, *bróli* (acc. s.), *tų̂n*, *vãkų̂n*, *v·óntu*, *dáktu*, *bróliu* (gen. pl.), *vãku*, *v·óntu*, *ŷlu* (instr. s.), *trį̂ns* (три).

Вместо верхнелитовских форм: *jáučio*, *žõdžio* (gen. s.), *jáučiu*, *žodžiù* (instr. s.), *jáučiui*, *žõdžiui* (dat. s.), *jáučei*, *žõdžei* (nom. pl.), *jáučeis*, *žõdžeis* (instr. pl.), *jáučems*, *žõdžems* (dat. pl.) в Ольсядах говорят всегда: *jáuti*, *žȏdi* (где i = ė); *jáutiu*, *žõdiu; jáuti·oui*, *žȏdi·oui*; *jáutē*, *žȏdē; jáutēs*, *žȏdēs; jáutems*, *žȏdems* [·ouksvus (дупло) gérs *paũkštems* perẽti], между тем как вместо верхнелит. *jáučių*, *Alsė̃džių*, *žalčių̃*, *pirčių̃* (gen. pl.), *mẽdžiuose* (loc. pl.), *mečiaũ*, *vedžiaũ* слышатся как *jáutiu*, *Alsė̃diu*, *žaltiũn*, *pirtiũn*, *mèdiūsi*, *metiáu*, *vediáu*, как и *jáučiu*, *Alsė̃džiu*, *žalčiũn*, *pirčiũn*, *mèdziūsi* (paukštē pèras *medziūsi*), *mečiáu*, *vedžiáu*.

Верхнелитовским: *eĩti*, *reĩk*, *teĩp*, *visaĩp*, *kitaip*, *nùnešei*, *daraĩ*, *dareĩ*, *pẽlei*, *dúonai*, *kraĩkas*, *vaĩkas*, *dáiktas*, *léidžiu*, *šiaudaĩ*, *šiaudaĩs* в ольсядском говоре соответствуют *ȇti*, *rȇk*, *tȇp*, *visẽp*, *kitẽp*, *núnešē*, *dará*, *daré*, *pèlē*, *d·óuna*, *krâks*, *vâks*, *dákts*, *lédu*, *šiaũdã*, *šiaũdãs*. Такого же происхождения *a* и *e* в ольсядском говоре и в словах: *širíntãs* или *širytã* (сегодня утром), *nūskė́nstã* (ir či, ir músa ùpė (loc.) *nūskȇnstã)*, *ràšitãs* (может быть —) ǫns nebùva,

kažikumetēs (неизвестно когда) и др. подобных. В этих словах А. В. Юшкевич пишет часто обыкновенные *a* и *e*. В слове àplē (= apiė) последний гласный произносится так же, как в слове *médē* (= mēdžei). Такими же долгими являются и обыкновенные гласные *a* и *e* под второстепенным ударением, следующим за главным. Примеры на такие *a* и *e* приведены выше.

Есть, однако, довольно много случаев, где, в соответствии с верхнелит. *ai* и *ei*, в окрестностях Ольсяд слышатся настоящие дифтонги *ai* и *ei*. Примеры: *laîks*, *darbýlaikis*, *vaîkis* (батрак), *láiptas* (pl., леса, Gerüst), *bráižytėis*, *véido* (= veidas), *peîlis* и пр. Причина, обуславливающая это различие в произношении ольсядцами верхнелит. *ai* и *ei*, для меня не вполне ясна.

О количестве ударяемых *a* и *e* и качестве ударения на этих гласных в ольсядском говоре говорить пока не буду, так как, занимаясь прошлым летом главным образом проверкою данных словаря А. В. Юшкевича и записыванием новых для меня слов, я не обратил должного внимания на эти гласные. Могу сказать только, что *a* и *e* в словах *pàdā*, *mètā*, pèlis (я ставлю на них везде условный знак `), *ràša*, *kèpti*, *mèti*, *kèpi* отличаются от *a* и *e* в велёнских словах: *pãdai*, *mẽtai*, *pẽlės*, *rãšo*, *kèpti*, *mẽti*, *kẽpi*.

Краткую заметку о языке ольсядского говора я считал нужным привести главным образом для того, чтобы показать, что язык печатаемого Академией Наук словаря А. В. Юшкевича, отличаясь от языка велёнских литовцев, отличается и от ольсядского говора нижнелитовского наречия. Однако это отличие языка словаря от языка ольсядских жемайтов я считаю малосущественным: оно вызвано частью желанием А. В. Юш-ча передавать звуки лит. языка в более обычной для лит. письменности форме (*vaĩkas*, *dúna*, *rankà*, *bėdà*), частью же и некоторым его равнодушием в данном случае к фонетическим особенностям лит. наречий и говоров. Как бы то ни было, на основании некоторых данных я склонен думать, что, если не ольсядский говор жемайтского наречия, то жемайтское наречие вообще положено в основание всего составленного покойным А. В. Юшкевичем труда.

Место ударения на литовских словах в труде А. В. Юшкевича приблизительно то же, что и в словах ольсядского говора, только оно отмечено у А. В. часто ошибочно, без соблюдения

строгой последовательности; в словарь внесено особенно много слов, взятых прямо из жемайтского наречия; многие слова, существующие как в нижнелитовском, так и в верхнелитовском наречиях, в переводе на польский язык получают лишь то значение, которое они имеют в говорах нижнелитовских; в словаре очень часто, даже предпочтительно употребляются формы нижнелитовского наречия: *met*, *suk*, *dara* (= mẽta, sùka, dãro), mèstum, sùktum, darýtum (= mèstų, sùktų, darýtų) и некоторые другие, свойственные главным образом говорам нижнелитовского наречия; в *Svodb. Rėda* есть очень много жемайтских слов, форм и оборотов (ср. *Svodb. Rėda: šiaudú plukštélį* = plũkštẽlį, стр. 17; *patýktą býlą* = pàtiektą b., стр. 14; *kúlus* = ãkmenis, стр. 23; *kárklu* = vartų, стр. 23; *atjóję̨s į sių̨ntamus namus* = a. į *siuñčiamus* n., стр. 14; *par mėglavimos*, стр. 6; *visą josios elgimos*, стр. 7; *pabrolýs šoka vėdens*, стр. 70; *mytai* = mietai; *svadinti* = sodinti, стр. 74; *pas jaunósios tevū* = pas j. tėvùs, и пр.), из которых видно, что автор „Свадебных обрядов", несмотря на все желание писать велёнским говором, был не в силах отрешиться от особенностей жемайтского наречия, а это доказывает, что формы жемайтского наречия были для него очень живы, более знакомы, нежели формы верхнелитовского наречия в его велёнском говоре; наконец такие написания в словаре, как *svįsts*, *pįns*, *dįna* (= sviẽstas, piẽnas, diẽnà) могли явиться, по-видимому, только как следствие близкого отношения автора словаря к одному из говоров нижнелитовского наречия. Все это, вместе взятое, давало основание a priori предполагать, что язык литовского словаря А. В. Юшкевича должен быть главным образом языком жемайтским, а не говором верхнелитовского наречия. Затем известно, что автор словаря и в свои юношеские годы и потом в качестве священника долго жил между жемайтами, а последние восемь лет своего пребывания в Литве (1871—1879 г.г.) провел в жемайтском местечке Ольсядах. Таким образом, и по тем условиям, среди которых протекла жизнь автора словаря, можно догадываться, что язык жемайтов или даже ольсядских жемайтов и должен быть тем языком, в применении к которому так или иначе передаются в словаре звуки вошедших в него литовских слов. Однако могут мне заметить, что звуковая сторона литовских слов передана в словаре не „по-жемайтски", не так, как мы бы ожидали на основа-

нии знакомства с жемайтскими говорами. На это я мог бы ответить, что звуки „жемайтского языка“, как звуки, мало интересовали собирателя литовских слов и их значений и переданы в словаре весьма неточно; автор словаря, живший в разных местах Жмуди и Литвы и слышавший на своем веку много разных литовских, особенно нижнелитовских говоров, не ставил себе задачею разобраться во всех особенностях этих говоров. Как мало интересовала автора словаря звуковая сторона говоров, видно хотя бы из передачи слов ольсядского говора в сборнике ольсядских народных песен (т. III, Казань, 1882 г.). Здесь, наряду с genit. *džiaúgsma*, *bróla*, *kunigė̃la*, *nu žírga*, *iš aúkšta*, *svirnéla* (с *a* в окончании) встречаются и формы *visos seserė̃lės*, *gražios roželės*, *mána kásos*, *raudónos ůgélės*, *kunigaí*, *bernélei* (nom. pl., с *ė*, *o*, *ei* в окончании), *žąnsýna*, *gaidýna* (стр. 349, instr. вм. žąnsiẽnu, gaidiẽnu, см. выше), *saulelės* (gen.) *veizė̃jau*, *ąnt rínkos* (gen.), *už dũnos davìtą*. Таким образом, в одном говоре как бы считается возможным существование форм — *žírga*, *džiaúgsma* (gen. sing.), *grážios rožélės*. *bernélei*, *raudónos*, *kásos* (nom. pl.), *rį́nkos*, *dũnos* (gen. s.), что̀, конечно, немыслимо. Интересно, что эти формы (*žírga*, *dũnos* — gen. s. и *bernélei*, *grážios*, *roželės* — nom. pl.) совмещены покойным А. В-чем и в языке словаря. — Начертания *ą*, *ė* (в окончаниях слов) и *ů* смогли явиться у А. В-ча под влиянием руководства Шлейхера; но эти написания, служившие у Шлейхера для передачи определенных звуков верхнелитовского наречия, у А. В-ча не имеют, повидимому, никакого определенного значения и употребляются лишь как буквенные знаки для передачи известных звуков, независимо от произношения их в том или ином говоре. Этим, вероятно, объясняется и то, что, в соответствии с верхнелит. *ą ė ů* в ольсядских песнях в том виде, как оне записаны автором словаря, мы находим всегда *ą*, *ė* и весьма часто *ů*: *išgė̃rė*, *ežerė̃lis* (вм. ольс. *ežerėlis*), *šalė́lės*, *bė̃rą*, *žirgė́lį*, *gluosnėlej*, *pů̃dėlis*, *kůdėlis*, *jůda žėmė*, *kůmi*, *ůgė́lės*, *ůšvėlė*. Этим пристрастием к *ů*, *ė* и *ą* объясняется, вероятно, и то, что в словаре начертания *ą*, *ė* (в конечном неударяемом слоге) и *ů* составляют явление обычное даже наряду с *a* в *žírga*, *bérna* (gen. s.) и *į* в *svįstas*, *dįna*.

Написание *e* (= „iea“) встречается в словаре не только в словах, взятых из велёнского говора, но и в тех словах и выражениях, которые приводятся из других говоров. Определить на-

стоящее значение этого буквенного знака в словаре А. В. Юшкевича представляется делом в высшей степени трудным. Значение его, по-видимому, не вполне ясно было и для автора словаря. Решительно трудно понять, почему в предложении *kitadós ten kelis bùva, o nu če*, приводимом под словом, *kitadós* из велёнского говора, слово *ten* (там) выражено с *e*, а слово *če* (здесь) с *e*; точно также совершенно непонятно, почему в слове *kétu — késti* („требую“), взятом из ольсядского говора, мы видим *e* после *k*, а в *ketù — kesti* („задумываю“), взятом из того же говора, находим уже *e* после *k*. Усердный собиратель литовских слов к передаче звуковой их стороны относился довольно небрежно. На эту мысль могут навести и только что приведенные примеры. Дело в том, что глаголов *késti—kétu* и *kesti—ketu*, собственно говоря, не существует в ольсядском, по крайней мере слов этих я не мог там найти; в ольсядском есть только *kètu—ketẽti* и *kètinu—ketínti* (намереваюсь, задумываю). Возможно, что А. В-ч, слышавший форму *kètu* (= ketù) в „двух“ значениях, формы неопредел. наклонения *késti — kesti* и прош. вр. *ketaŭ — kečiau* придумал уже самостоятельно, изобразив „двоякое“ значение слова и в начертании на письме (*kétu* и *ketù*). Интересно, что приведенный в словаре под словом *kitadós* (= kitadõs) пример, хотя и взят, как отмечено в рукописи, из велёнского говора, тем не менее, если не считать буквы *e*, написан совершенно по-жемайтски: по велёнскому говору следовало бы сказать *kitadõs ten kẽlias bùvu, o dabar̃ (dabà) čẽ.* Под словом *kìpis* (дойник), взятом из ольсядского говора, приведен пример: *in kipéli* (с *e*) *karve* (с *e*), *melžia* (с *e*); но ни в Ольсядах, ни в Велёне не говорят *in* (= į), в Ольсядах не говорят *melžia* вм. *melž*, а в Велёне вместо *mélžia* говорят *mélžia*.

Таким темным и запутанным представляется весь вопрос о передаче звуковой стороны слов в литовском словаре А. В. Юшкевича. Есть очень много данных, которые говорят за то, что А. В. знал главным образом нижнелитовское наречие, положившее весьма сильный отпечаток на всем его труде; но с другой стороны видно, что для передачи форм флексии и звуковой стороны слов А. В-чем многое взято и из верхнелитовских говоров. Мне думается, что А. В. имел в виду передавать лит. слова и приводить под ними примеры не в том виде, как он слышал слова и примеры в той или иной мест-

ности Литвы: при составлении словаря А. В., кажется, имел в виду главным образом «правильный» литовский язык, лит. κοινή διάλεκτος, но, как жемайтис, в этот язык он внес прежде всего очень много жемайтских элементов. То, что для передачи звуковой стороны лит. слов взято А. В-чем из верхнелитовских говоров, является в словаре как бы позднейшим его наслоением, не вполне сросшимся с остальными фактами языка словаря, и делает весь язык этого труда каким-то искусственным, весьма трудно поддающимся какому бы то ни было исправлению.

Обращаю внимание еще на два факта, резко бросающиеся в глаза при внимательном чтении рукописи А. В-ча.

В словаре есть довольно много слов, под которыми вместо примеров дано лишь литовское определение значения этих слов. Вот несколько таких слов: *garplukýs* (пароход: valtis, kuri garù plaúkia, vadinas garplukýs); *garvežýs* (паровоз: vežimas, kurį garas veža, vadinas garvežýs); gúdas (привычка, навык: ta mergà ne gúdusi (вм. negùdusi) dar prie svečiu, t. y. ne tur géra gúda; gúdas yra prigudìmas prie ko, įgudìmas prie dárba); *gúdas* (обыкновенный: gúdas karklas vadinas gudkarklis; žmogùs gúdas, kurs prigúdęs, pagúdęs dárbus dirbti); *gùdiškas* (привычный, обыкновенный: tvora bus gùdiška, kad véja kaip virvę aplink miẽtus); *garvìlka* (отдушник: skylė, kur traukia gárą iš pečiaus, bus *garvìlka*). Эти и другие подобные слова я считаю частью неологизмами, составленными самим А. В-чем, частью же плодом простого недоразумения. А. В-ч, как утверждают некоторые жители Велёны и Ольсяд, хорошо помнящие покойного автора словаря, сам составлял иногда литовские слова. Составив какое-нибудь слово, в роде *garvežýs*, *garplukýs garvìlka*, он обыкновенно спрашивал крестьян, возможно ли сочиненное им слово в лит. языке, и что̀ оно может означать; крестьяне, слыша от А. В-ча доказательства в пользу возможности таких слов в их языке, обыкновенно соглашались со взглядом своего духовного отца, и А. В., недолго думая, заносил эти слова в свой словарь. Когда А. В-ч находил в языке такие слова, как *gùdkarklis* (salix caprea), он обыкновенно спрашивал самих же крестьян, отчего обозначаемый этим словом предмет получил в языке такое название, и сам же при этом наводил крестьян на мысль, что такое слово, как *gùdkarklis*,

называется так, вероятно; от *gùdas* и *kar̃klas;* из этого его соображения, которое разделяли, конечно, и его слушатели, он выводил для слова *gùdas* значение — „обыкновенный". А. В-ч слышал в языке выражение *gùdiška tvorà* и, видя, что носящая такое название *tvorà* есть не что иное, как „простой, обыкновенный забор", выводил для слова *gùdiškas* („русский"; у жем. „литовский") значение „обыкновенный". Слыша в языке слова *gùsti, prigùsti, atgùsti,* А. В-ч старался образовать от них не существующее в языке существительное *gùdas* „привычка"; слыша слово *galiáusei* („в конце концов"), он преспокойно образует не существующее в языке прилагательное *galùs* „конечный" и пр. Такое отношение автора словаря к словам лит. языка вполне гармонирует с его отношением к передаче звуковой стороны лит. слов и выражений: нет строгого отношения к вносимому в словаре лексическому материалу.

Другое явление, на которое считаю нужным указать, имеет более существенное значение. В рукописи под соответствующими словами встречаются такие примеры: *mašina del kúlimo javú* (= m. javáms kúlti, m. kúlimui javų̃), *tvorà par úktverį užtvérta* (= tv. úktverio užtverta, ср. *Dájnos užrašýtos par* A. Jušk.), *darbininkai daúg gèria ir válga par pabaigtùves rugiùs kirsti* (= d. d. g. ir v. pabaĩgę rugiùs kir̃sti). В народном языке Ков. и Сув. губ. я ни разу не слышал такого употребления предлогов *del, par* и такого сочетания как *par pabaigtuvès rugiùs kir̃sti.* В напечатанной части словаря есть такие выражения: *įpratìmas vagìma, gerìma* (dvilti), *dugnè ýra dùgnas ùžsukamas dėl válgyti nešìma* (dvidùgnis), *brólis glóbstos, dąngstos, kad ne bútum pliks kúnas matýts* (dąngstýti), *dalį brolis gáva lygę su kitajs gyvùlùse* (dalis), *kìškis nù šunú výtas apsála* (apsalti); между тем как в народном языке Ков. губернии возможны, мне кажется, только: *įpratimas võgti, gérti* или *įpratimas į vogìmą, g.; yra dugnas užsukamas* (nešt valgyti), *kad nebútų matýti plìko kúno, gãvo dãlį gyvuleĩs* (жем. gyvoleis, gývolēs), *k. šunų̃ výtas apsãlo.* Таких выражений, как *reĩkia rugeĩ kir̃sti, reikẽs šiẽnas piauti* в рукописи совершенно нет, хотя в велёнском говоре подобные обороты слышатся очень часто; выражения, вроде *gẽras dal̃gis šiẽnui piáuti,* употребляются во всей Литве, хотя в словаре они попадаются крайне редко. В примере (под словом ginti, genù, *giniaũ*): *sénis genasi su ginklù nu žmógžudu* — едва ли

А. В-ч слышал слово *gėnasi* вм. *gìnasi* (защищается). Мне кажется, что примеры А. В-ч часто изменял по-своему: во многих случаях они выходят у него какими-то бесцветными, не литовскими. Это происходило, вероятно, от того, что А. В. не всегда понимал синтаксический строй слышанных им выражений; такое непонимание строя литовской фразы должно было особенно вредно отзываться в тех случаях, когда в слышанную фразу А. В. по тем или иным причинам вносил какое-нибудь изменение. Как бы то ни было, на примеры, приведенные в словаре, не всегда можно полагаться.

Исправить коренным образом передачу звуков лит. слов, вошедших в словарь А. В-ча, я считаю весьма желательным. Мне кажется, что при передаче звуковой стороны литовских слов, вошедших в словарь покойного А. В. Юшкевича, следовало бы строго держаться одного наречия: действительные исправления в данном случае возможны только тогда, когда будет известно, к какому наречию или к какому говору того или иного наречия следует обращаться для разрешения вопросов, возникающих при исправлении передачи звуковой стороны вошедших в словарь литовских слов. Мне думается, что уклонение в этом смысле от передачи звуков лит. слов в напечатанной уже части словаря будет полезно для той цели, которую преследует печатающая этот словарь Академия Наук. Ввиду этого я предложил бы при печатании дальнейших частей словаря передавать звуки вошедших в него литовских слов применительно к среднелитовскому[1] наречию в его „тильзитском" говоре. При этом должно соблюдаться следующее: 1) слова, получающие в велёнском говоре или нижнелитовском наречии и вообще в говорах русской Литвы ударение отличное от „тильзитского", вносятся в словарь со своим особенным ударением, на что и указывается в самом словаре; 2) слова, известные только из нижнелитовского наречия, печатаются в применении к звукам „тильзитского" говора (вм. *ašvė̃inis*, *ašvýnis* печатается *ašviẽnis* или *ašvė̃nis*), причем эти слова получают ударение жемайтское, и при них же отмечается, что они взяты из жемайтского наречия; 3) слова говоров русской Литвы, отличающиеся в своем произношении от соответствующих слов тильзитского говора (ср. *avė́te*, *brólė̃ne*), отмечаются в самом же словаре; 4) слова, внесенные в рукопись словаря, но неизвестные его редакции, отмечаются в

словаре особым знаком, и 5) примеры, признанные нарушающими самые обыкновенные правила литовской грамматики, исправляются на основании данных литовских говоров.

Буквенный знак *e* следует заменять гласным *e*, так как употребление его в рукописи крайне неопределенно. Та часть словаря, которая будет печататься под моим наблюдением, будет снабжена описанием особенностей тех говоров, которые были известны А. В. Юшкевичу. Отношение языка рукописи А. В-ча к языку этих говоров и новых выпусков словаря будет подробно выяснено в предисловии ко второму тому. Примиряясь [?] в дальнейших выпусках словаря к среднелитовскому наречию в его „тильзитском" говоре, я хотел бы печатать лит. слова примерно в след. виде: Tė̃vas, -o; žaltỹs, gen. žálčio; žõdis, -džio; mergà, -õs; tvorà, -õs; pirtìs, -iẽs; tė̃vą, žáltį, tvõrą (acc. s.), tėvų̃, žalčių̃, tvorų̃, viẽtų (gen. pl.), tėváms, tvoróms (d. pl.), tėvaĩs, tvoromìs или tvorom̃s (instr. pl.); kãsa, mẽta, rãšo (3p. praes.), jù̃ktis, mel̃stis, rūkýti, výstyti, stovė̃ti, kàsti, mèsti (infin.), kad jis darýtų, bė̃gtų, ąsà, vãšas, grąžínti, saũsinti, grąžį̃siu, saũsįsiu, saũsink, grąžínk и пр. Исправляя и переписывая всю рукопись словаря, я держусь „тильзитского" говора; если бы это мое отступление от принятых в первом томе словаря написаний было признано нежелательным, то в переписанной рукописи легко было бы сделать соответствующие изменения, чтобы передачу звуков лит. слов по „тильзитскому" говору применить к особенностям веленского произношения.

Ив. Яблонский

г. Ревель, 1898 г.
в м-це марте.

1. J. Jablonskis aukštaičių viduriečių tarmei priskiria ir aukštaičius vakariečius.

X

F. FORTUNATOVO LAIŠKAI RUSIJOS MOKSLŲ AKADEMIJAI APIE J. JABLONSKIO ŽODYNO REDAGAVIMO DARBĄ (1897—1899)

Pirmasis F. Fortunatovo laiškas A. Byčkovui (1897.V.12) parašytas po to, kai RKL skyrius gavo J. Jablonskio 1897.IV.22 d. laišką (žr. Priedai, IX, [2]) ir 45 suredaguotus žodyno teksto puslapius — būsimojo darbo pa-

vyzdį. J. Jablonskiui prašant (žr. ten pat), tie 45 suredaguoto teksto puslapiai buvo duoti peržiūrėti F. Fortunatovui, kaip atsakingam žodyno redaktoriui ir didžiausią patyrimą žodyną spausdinant turinčiam mokslininkui.

Antrasis dokumentas yra F. Fortunatovo RKL skyriui įteikta recenzija (1898.IV.21) apie J. Jablonskio pranešimą „К вопросу о языке издаваемого Академиею Наук Литовского словаря А. Юшкевича". Recenzija įdomi dėl aiškiai išdėstyto F. Fortunatovo požiūrio į A. Juškos žodyno medžiagą ir į žodyno spausdinimo tikslą. Nuo to požiūrio priklausė ir F. Fortunatovo statomi žodyno redaktoriams reikalavimai. Ši F. Fortunatovo recenzija J. Jablonskį sulaikė nuo didesnių žodyno medžiagos pertvarkymų.

Trečiasis dokumentas (1899.V.20) yra F. Fortunatovo atsiliepimas apie pirmąjį J. Jablonskio spaudai parengtą žodyno tekstą.

Visose trijose F. Fortunatovo recenzijose matyti didelis J. Jablonskio, kaip reiklaus kalbininko ir didelio lietuvių kalbos specialisto, vertinimas. Paties F. Fortunatovo kalbinės pastabos ir J. Jablonskio iškeltų žodyno neaiškumų svarstymai rodo, jog jis neblogai mokėjo lietuvių kalbą ir gilinosi į mokslinius jos aiškinimus.

[1]

Laiškas A. Byčkovui

(TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 12—13)

Милостивый Государь
Афанасий Федорович

Рассмотрев записку И. О. Яблонского об издании Литовского словаря А. В. Юшкевича и сделанную им обработку части словаря, считаю приятным для себя долгом высказать мое искреннее убеждение в том, что в лице г. Яблонского Литовский словарь А. В. Юшкевича имеет редактора вполне сведущего и способного с большою пользою для словаря вести принятое им на себя дело. Умение относиться с надлежащею критикою к фактам, сообщенным в этом словаре, г. Яблонский особенно ясно показал, по моему мнению, при разборе слова *ésa*; в записке он говорит, что это слово, определенное в словаре как форма 3-го л. наст. вр., возбуждает подозрение, а в приготовленной им для печатания части словаря он прибавляет к *ésa:* „= *ésą*?" Действительно, это *ésa* должно быть изменено в *ésą*, partic., и едва ли может быть удержано в словаре как отдельное слово; даже и под словом *ésąns* нет надобности

указывать на форму *ésą*. В примерах для глагола *búti* я встретил в рукописи словаря несколько раз слово *esá* (один раз *ésa*, где важно место ударения) и изменил его при печатании в *ésą*; сравн. в тех же примерах диалектич. *ésu* (= *ésą*) и там же *ésus* при *ésąns*. Написание *a* в *ésa* вместо обычного в подобных случаях у А. В. Юшкевича *ąn* однородно с *a* в *ka* (я печатал *ką*) при *kąn*. См. мое Предисловие к словарю. Соображения г. Яблонского относительно слов *gájsa* и *gájstas* кажутся мне верными; также и по поводу изменений, внесенных им в объяснение литовских слов *èdìkas*, *éjkštė*, *gájščioti*, *gagsóti* и *gaksóti* (последние, конечно, должны быть соединены в одном *gaksóti*), я не могу представить никаких возражений. Слова *élgimos* и *gájsėti* в значении «кричать» мне не известны. Что касается вопроса, предлагаемого г. Яблонским относительно того, не следует ли ему, как редактору словаря, оставлять перевод Юшкевича без изменения, то я думаю, что пока литовский материал этого словаря не проверен на месте, редактор поступит осторожнее, если не будет вносить существенные изменения в переводе литовских слов, сделанный А. В. Юшкевичем; «замечания, изменения в виду исправления или дополнения перевода» могли бы быть помещены в начале или в конце каждого выпуска или тома*. Необходимо, однако, при этом строго отличать в оригинале то, что внесено в словарь самим составителем его, от изменений и дополнений, сделанных И. В. Юшкевичем, а эти изменения и дополнения должны быть по возможности исправляемы редактором словаря. В тех случаях, где форма литовского слова написана ошибочно и определена неверно, как в том *ésa*, вм. *ésą*, о котором я говорил выше, требуется, конечно, вносить исправление в самый текст словаря, но подобные случаи встречаются, я думаю, вообще редко; притом же интересно было бы знать, кем именно написано слово *ésa* в значении «znajduje się» в оригинале словаря. Г. Яблонскому осталось, может быть, неизвестным то обстоятельство, что для слов на букву *E* он имел не оригинал рукописи, но новый список Витольда Юшкевича; в этом списке *ésa* почему-то вписано между строками. Оригинал рукописи для слов на букву *E* должен быть, конечно,

* или же должны быть отмечаемы в словаре особым знаком.

доставлен г. Яблонскому, так как в списке В. И. Юшкевича могли быть сделаны изменения (встречаются, кажется, и описки, напр. *е* в некоторых случаях вместо *ė*) и так как редактору словаря необходимо знать, что именно в оригинале было изменено и дополнено И. В. Юшкевичем, а из списка В. И. Юшкевича это не видно.

В начале своей записки г. Яблонский верно указывает на неточность в обозначении ударения слов в словаре и при этом замечает, что «ударения поставлены, по-видимому, позднейшею рукою»; я думаю, что при дальнейшем знакомстве с рукописью словаря г. Яблонский убедится в том, что в ударениях, обозначенных, должны быть различаемы те, которые поставлены составителем словаря, и другие, внесенные в рукопись И. В. Юшкевичем. См. мое Предисловие к словарю. В Предисловии объяснено мною и то, почему я находил невозможным различать при печатании словаря (со слова на букву *B)* два вида ударения на дифтонгах и дифтонгических сочетаниях, за исключением тех случаев (дифтонг *au*), в которых оба вида ударения различались последовательно, хотя и не везде верно, И. В. Юшкевичем. Может быть, г. Яблонскому помогут и некоторые другие разъяснения, сделанные мною в Предисловии к словарю.

В заключение позволю себе высказать одно желание. Не найдет ли возможным редактор словаря внести в словарь обозначение различия между j и ıe у А. В. Юшкевича (хотя бы и при посредстве других написаний) вместо ıė у И. В. Юшкевича? Важно было бы знать, в каких именно литовских незаимствованных словах А. В. обозначал сложную гласную *i͡e* не буквою į, но написанием ıe.

Примите, Ваше Высокопревосходительство, уверение в моем глубоком уважении и совершенной преданности.

Ф. Фортунатов

Прилагаются две тетради, заключающие в себе литовские слова *E — Gálas* и *E — Gála*.

Москва
12 мая 1897 г.

[2]

Laiškas RKL skyriui

(TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 35—36)

В Отделение русского языка
и словесности
Императорской Академии Наук.

По поводу статьи И. О. Яблонского.

Статья И. О. Яблонского «К вопросу о языке издаваемого Академиею Наук Литовского словаря А. Юшкевича» свидетельствует о чрезвычайно внимательном отношении автора к принятому им на себя делу издания литовского словаря А. В. Юшкевича, но некоторые мнения, изложенные в этой статье, не представляются мне убедительными. Отделение издает тот именно словарь литовского языка, какой составлен был А. В. Юшкевичем; этот труд, очень ценный по обилию нового материала, заключает в себе вместе с тем также и такие недостатки, которые не могут быть удалены без полной переработки всего словаря, а эта переработка, по моему мнению, не должна входить в задачи редактора «Литовского словаря А. Юшкевича».

И. О. Яблонский предлагает при печатании дальнейших частей словаря передавать звуки вошедших в него литовских слов применительно к среднелитовскому наречию в его «тильзитском» говоре, а под «тильзитским» говором он понимает, очевидно, не диалект Тильзита и его окрестностей, но другой, более южный диалект, являющийся в книжном языке прусских литовцев; напр., вместо *tẽva*, родит пад., у А. В. Юшкевича (также и в настоящем тильзитском говоре *tẽva*) И. О. Яблонский предлагает *tẽvo*. Я не вижу, однако, достаточного основания для предлагаемых г. Яблонским изменений в передаче звуков и думаю, что написания литовских слов А. В. Юшкевича могли бы быть удержаны вообще как условные (а условными они должны быть потому, что материал в словаре из разных диалектов), с следующими отступлениями, касаю-

щимися употребления некоторых букв. Буква *ė* у А. В. Юшкевича обозначает не только долгое закрытое «*e*», но также и краткую гласную подобного же качества (диалектич. *i*), хотя часто А. В. вместо *ė* в том и другом значении писал *e* без точки; И. В. Юшкевич удержал вообще букву *ė* для обозначения только долгого закрытого «е», но при этом он оставлял *ė* неизменным в *e* также и в таких случаях, как *kárvė* именит. пад., *pùlė* 3-е л. прош. вр., хотя у А. В. буква *ė* имеет здесь то же значение краткой гласной, как напр. и в *kárvė* творит. пад. или в *tamė̀* местн. пад., где И. В. изменял *ė* в *e*. Если и в дальнейших выпусках словаря, как и в первом, буква *ė* будет употребляться без обозначения именно долгого закрытого «е», то вместо *kárvė* именит. пад., *pùlė* и т. д. надо будет печатать *kárve, pùle;* *e* в таких случаях, с диалектическим сокращением долгого «*ė*» без ударения в конечном открытом слоге, однородно у А. В. Юшкевича с *a* из сокращений долгой гласной «о» при таком же условии, напр. в родит. пад. *tė̃va*. — Написание *ıė*, внесенное в рукопись словаря И. В. Юшкевича, для обозначения дифтонга *i͡e* может быть удержано как условное и в дальнейших выпусках словаря именно потому, что *ıė* с таким значением употребляется в первом выпуске. А. В. Юшкевич в той части словаря, которая печаталась под моим наблюдением, передавал дифтонг *i͡e* в большинстве случаев через ȷ (не j), а в других, более редких, случаях *ıe*, причем имел в виду известное звуковое различие между теми и другими случаями, существующее в жемайтских диалектах, хотя и неизвестное из среднелитовского наречия. Я считал бы полезным, в интересах научного исследования литовского языка, внести и в издание словаря обозначение этого различия, поскольку в дальнейшей части рукописи различаются ȷ и *ıe*; если ȷ у А. В. будет заменено в издании словаря написанием *ıė* (как в первом выпуске), то *ıe* у А. В. могло бы быть оставлено без изменения, причем в предисловии должно быть объяснено, конечно, значение этого условного написания (нельзя печатать в этих случаях *ė*, так как надо отличить эти случаи от тех, где и в среднелитовском наречии существует *ė*, не дифтонг *i͡e*). — Относительно буквы *ɵ* в рукописи словаря И. О. Яблонский говорит, что ее следует за-

менять буквою *e*, так как употребление *ė* в рукописи крайне неопределено. Действительно, у А. В. Юшкевича буква *ė*, имеющая значение краткой и долгой гласной (не только долгой), промежуточной по качеству *«e»* и *«a»*, очень часто смешивается в употреблении с буквою *e;* также и И. В. Юшкевич, писавший *ė* главным образом для обозначения долгой гласной такого качества, не располагал последовательно *ė* и *e*. Я соглашаюсь поэтому с мнением И. О. Яблонского относительно того, что буква *ė* (не употребляющаяся вообще в литовском письме) должна быть удалена из словаря; заменить ее следует, однако, не во всех случаях буквою *e*, но в некоторых буквою *a* после мягкой согласной, по правилам литовского правописания, т. е. на основании различия в происхождении данного звука. Для обозначения долгого «*i*» И. В. Юшкевич внес в первую часть рукописи словаря букву *y* (вместо *i* у А. В.), принятую с таким значением в литовском письме, хотя часто И. В. не мог различать правильно звуки «*i* долгое» и «*i* краткое»; И. О. Яблонский вполне основательно удерживает букву *y* для обозначения долгого «*i*». Неслоговое «*i*» в окончании дифтонгов в рукописи словаря передается буквою *j;* правильнее писать в этих случаях *i,* как пишет И. О. Яблонский. Буквы *š, č, dz, dž, l̄* (*ł*), внесенные в первую часть рукописи словаря И. В. Юшкевичем вместо написаний *sz, cz, dz, dż, l* у А. В., будут удержаны, конечно, и в дальнейших выпусках словаря. Обозначение места ударения в словах у А. В. Юшкевича может быть исправляемо главным образом, я думаю, на основании сопоставления различных случаев одной и той же категории в самом словаре (но не в дополнениях, сделанных И. В. Юшкевичем); желательно, однако, чтобы во фразах, приведенных в словаре, была сохранена та непоследовательность в обозначении места ударения в слове, которой соответствует в живом языке, в северных говорах, колебание в месте ударения одного и того же слова как части различных словосочетаний. Те условия перенесения ударения с конечного слога, какие существуют, по определению И. О. Яблонского, в ольсядском диалекте, не применяются к языку словаря, да и вообще в перенесении ударения с конечного слога у А. В. Юшкевича нет достаточного основания ви-

деть влияние жемайтского наречия, так как это явление существует в различных северных диалектах литовского языка, между прочим, и в среднелитовском наречии. Знаки краткого и долгого ударения у А. В. Юшкевича очень часто смешиваются, и здесь желательны, конечно, поправки. И. О. Яблонский окажет большие услуги научному исследованию литовского языка, если он, как предлагает в своей статье, обозначит различия в качестве литовского долгого ударения во всех тех словах, какие известны ему из живого языка; в прочих словах долгое ударение должно быть передаваемо в таком случае особым знаком, не знаком ′, если ′ будет служить для обозначения нисходящего ударения. Среди литовских слов, помещенных в словаре А. В. Юшкевича, И. О. Яблонский находит довольно много таких, которые он считает «частью неологизмами, составленными самим А. В-чем, частью же плодами простого недоразумения». Все подобные слова, однако, по моему мнению, не смогут быть исключаемы из словаря; редактор в этих случаях ставит при слове вопросительный знак, а в особом списке поправок высказывает свое мнение относительно такого слова. Впрочем, в некоторых случаях едва ли можно определить точно, образовано ли данное слово самим А. В-чем или же было известно ему из употребления. Так я не решился бы признать вместе с И. О. Яблонским, что слово *garvìlka* составлено самим А. В-чем; сравн. у Довконта в «Budas», стр. 26, форму творит. пад. ед. ч. *garvilkó*, т. е. *garvilku* (*ó* у Довканта $=u$), следовательно или от *garvilkasa* или от *garvilka*, с подобным же значением, как и *garvilk*, у А. В-ча. Или, напр., слово *galùs* «конечный», может быть, было образовано А. В. Юшкевичем на основании *galiáusei* «в конце концов», как думает И. О. Яблонский; но вполне возможно и то, что *ga ùs* существовало или существует в языке, как паралельное образование при слове *ga lias* «крайний», которое известно из старых литовских текстов (см. Bezzenberger, Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache, стр. 283). — Те конструкции в литовском языке А. В. Юшкевича, о которых говорит И. О. Яблонский на стр. 25—26 статьи, также, я думаю, не должны быть непременно исправляемы, но в предисловии важно было бы указать на эти и другие отличия

в языке А. В. Юшкевича от народного языка Ковенской губернии.

Очень ценным является, без сомнения, дополнения к словарю А. В. Юшкевича, но литовские слова, бывшие неизвестными составителю этого словаря, не должны быть вносимы, я думаю, в самый словарь; было бы правильнее, мне кажется, отделить эти дополнения от труда А. В. Юшкевича и издать их впоследствии, когда весь словарь будет напечатан.

Ф. Фортунатов

Москва
21 апреля 1898 г.

[3]

Laiškas RKL skyriui

(TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 41)

В Отделение русского языка и словесности Императорской Академии Наук

Имею честь сообщить, что я рассмотрел рукопись г. Яблонского, содержащую в себе продолжение Литовского словаря А. Юшкевича на слова *E — Gĕdĕtis*, и пришел к тому заключению, что Отделение могло бы приступить к продолжению печатания этого словаря под наблюдением г. Яблонского. Не имея оригинала словаря для сличения с доставленною мне рукописью, я могу судить о труде г. Яблонского главным образом по отношению к тем изменениям, какие он делает теперь в передаче звуковой стороны литовских слов (воспользовавшись указаниями, сообщенными ему в прошлом году). Эти изменения, довольно значительные, являются, однако, в общем частью необходимыми, частью же, хотя и не требующимися от редактора словаря А. Юшкевича, полезными и потому желательными, на мой взгляд. Г. Яблонский берет на себя, между прочим, нелегкий труд обозначить различие двух видов долгого ударения в литовских словах и этим своим вкладом в дело издания Литовского словаря А. Юшкевича значительно увеличивает, по моему убеждению, научную

ценность словаря; для того, чтобы, однако, не было излишнего замедления при печатании вследствие затруднений, какие могут представляться при определении качества долгого ударения в словах неизвестных или мало известных г. Яблонскому, он будет пользоваться, я думаю, во всех таких случаях каким-нибудь условным знаком долгого ударения вообще (напр. *ō*), т. е. без отношения к различиям двух видов этого ударения. — Неясно для меня, почему в форме прошедш. времени тех литовских производных глаголов на *-yti*, которые имеют в настоящ. времени форму на *-yju*, г. Яблонский пишет теперь *-ijau* вместо *-yjau* (см. напр. *Galābyti*), хотя в форме настоящего времени удерживает *y* перед *j*, т. е. пишет (как принято писать) *-yju*; находит ли он такое различие в употреблении *y* и *i* перед *j* в *этих* глаголах где-либо в диалектах литовского языка?

Академик *Ф. Фортунатов*

20 мая 1899 г.

XI

J. JABLONSKIO LAIŠKAS RUSIJOS MOKSLŲ AKADEMIJAI DĖL TOLESNIO A. JUŠKOS ŽODYNO REDAGAVIMO (1906)

J. Jablonskis ištremties į Pskovą metais (1902—1903) ir grįžęs į Lietuvą, kol negavo pastovesnės tarnybos ir sunkiai vertėsi materialiai, buvo visai užleidęs A. Juškos lietuvių-rusų-lenkų kalbų žodyno redagavimą. Dėl to RKL skyrius savo posėdyje 1904 m. sausio mėn. pradėjo svarstyti, ką daryti su žodynu: „Ar palikti minėto leidinio [A. Juškos žodyno] nuo III knygos iki galo tvarkymą J. Jablonskiui, ar paskirti naują asmenį, su sąlyga, kad tas naujas redaktorius, kas jis būtų, nesileistų į didesnius žodyno teksto pakeitimus ir stengtųsi kiek galima tiksliau laikytis A. Juškevičiaus leksikografinio darbo“[408]. 1905 m. gegužės 8 d. RKL skyrius, vis dar negaudamas iš J. Jablonskio jokios žinios apie tolesnį darbą ir nežinodamas jo ketinimų, parašė J. Jablonskiui oficialų raštą, kuriame, F. Fortunatovo žodžiais, RKL skyrius „pasiteiravo, ar jis sutinka tęsti minėto Lietuvių kalbos žodyno rengimą spaudai, o nesutikimo atveju paprašė grąžinti visą jo turimą

---

[408] RKL skyriaus raštas F. Juškienei (1904.I.19). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 165.

Juškevičiaus Lietuvių kalbos žodyno originalą"[409]. Tačiau J. Jablonskis neatsakė ir į šį raštą. Po metų (1906.V.3) F. Fortunatovas, tuo metu pavadavęs RKL skyriaus pirmininką akad. A. Šachmatovą, kreipėsi į Rusijos Mokslų akademijos Valdybą, prašydamas imtis priemonių, „kad Juškevičiaus Lietuvių kalbos žodyno originalo rankraštis būtų netrunkant grąžintas RKL skyriui"[410], nes RKL skyrius „į savo užklausimus iš J. Jablonskio iki šiol nėra gavęs jokio atsakymo"[411]. Rytojaus dieną prie minimo rašto F. Fortunatovas pridėjo pastabą: „Raštas Mokslų akademijos Valdybai dėl Juškevičiaus Lietuvių kalbos žodyno po trijų savaičių, jeigu p. Jablonskis negrąžins Žodyno rankraščių, bus pasirašytas A. A. Šachmatovo[412]. 1906 m. gegužės 4 d. F. Fortunatovas dar kartą perspėjo J. Jablonskį: „Ryšium su tuo, kad Rusų kalbos ir literatūros skyrius iš Jūsų negavo atsakymo nė į vieną savo teiravimąsi apie akademijos leidinio — A. Juškevičiaus Lietuvių-rusų-lenkų kalbų žodyno redagavimą, nutarė paklausti Jūsų oficialiai, ar Jūs sutinkate tęsti minimo Lietuvių kalbos žodyno rengimą spaudai ir leidimą už honorarą — 40 rb. už spaudos lanką, o jeigu Jūs nesutinkate, tai Skyrius prašo Jus grąžinti visą Jūsų turimą Juškevičiaus Lietuvių kalbos žodyno originalą"[413].

Spausdinamas J. Jablonskio laiškas yra atsakymas į šį paskutinį F. Fortunatovo laišką.

(TSRS MA A, f. 90, apr. 2, nr. 68, l. 20)

В Отделение русского языка и словесности Императорской Академии Наук

Вследствие предложения от 4 сего мая за № 148, имею честь объяснить Отделению русского языка и словесности следующее:

1) На днях выяснилось, что с осени текущего года Правление Виленского учебного округа согласно назначить меня на должность преподавателя литовского языка в Поневежскую учительскую семинарию. Если бы это назначение состоялось, я получил бы действительную возможность сосредоточить все внимание на изучении языка: там, в Поневеже, если

---

[409] RKL skyriaus raštas (redaguotas F. Fortunatovo) MA Valdybai (1906.V.3). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 56—57.
[410] Ten pat.
[411] Ten pat.
[412] TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 171.
[413] TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 55.

будет угодно Отделению, я мог бы и желал бы продолжать редактирование словаря А. Юшкевича.

Вопрос о моем назначении окончательно выяснится только в июле месяце.

Когда жизнь слагается так, что приходится, как это было в последние два года, браться за всякую работу, дающую немедленно известный заработок, тогда редактирование такого труда, как словарь А. Юшкевича, становится действительно невозможным. Если бы жизнь продолжала идти тем же путем, редактирование словаря было бы не под силу...

2) Если бы однако Отделение, приняв во внимание мое более чем равнодушное в последнее время отношение к делу редактирования словаря А. Юшкевича, вопрос о передаче редакции словаря другому лицу не признало возможным отложить до конца июля месяца, в таком случае я просил бы Отделение позволить мне передать весь имеющийся у меня рукописный материал словаря прямо другому лицу, — тому, которое будет указано Отделением: этому лицу, при передаче рукописи А. Юшкевича, я хотел бы сообщить весь тот материал, который мною собран в разных местах Литвы при проверке текста словаря (с этим лицом я желал бы теперь же прочесть по крайней мере ту часть рукописи, которая должна будет войти во второй том словаря).

3) Если в виду разъяснений, изложенных в двух первых пунктах, не получу до 7 июня никакого нового предложения, то 8 июня всю рукопись А. Юшкевича отправлю в Отделение русского языка и словесности.

Иван Яблонский

мая 25 дня 1906 г.

Мой адрес: Вильно, Кальварийская, 20.

XII

TRYS DOKUMENTAI APIE A. JUŠKOS ŽODYNO REDAKTORIŲ G. ULJANOVĄ (1907—1908)

Apie G. Uljanovą, kaip A. Juškos lietuvių-rusų-lenkų kalbų žodyno redaktorių, RKL skyriaus raštų byloje yra išlikusios tik kelios žinutės: RKL skyriaus pirmininko akad. A. Sachmatovo laiško G. Uljanovui nuorašas,

kuriame minima, kad J. Jablonskis grąžino visus A. Juškos žodyno rankraščius, ir pranešama, kad G. Uljanovas gali pradėti juos rengti spaudai (1907.IV.5)[414]; G. Uljanovo laiškas RKL skyriui [1], kuriuo pranešama, kad jis sutinka žodyną redaguoti (1907.V.4); RKL skyriaus pranešimas G. Uljanovui [2] apie išsiunčiamus jam *K* ir *L* raidžių, žodyno rankraščius (1907.IX. 22) ir RKL skyriaus posėdžio nutarimas [3] pakviesti dar vieną papildomą redaktorių žodynui (1908.XI.15). Šie trys dokumentai ir teikia pagrindines žinias apie G. Uljanovo A. Juškos žodyno redagavimo darbą.

[1]

G. Uljanovo[1] laiškas RKL skyriui

(TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 181)

В Отделение Русского языка и словесности Императорской Академии Наук

Вследствие уведомления от 5 апреля с. г. за № 246 о предложении мне принять на себя приготовление к печати и редактирование продолжения издания Отделения «Литовско-русско-польского словаря» А. Юшкевича по полученным от г. Яблонского материалам имею честь заявить Отделению Русского языка и словесности, что я согласен принять на себя приготовление к печати и редактирование продолжения означенного издания на изложенных в уведомлении Отделения условиях. При этом считаю долгом присовокупить, что к выполнению выше изложенного поручения Отделения я имею возможность приступить с начала осени текущего года, так как на наступающее лето предполагаю выехать из Петербурга, а брать с собою рукопись словаря затрудняюсь.

Григорий Ульянов

С.-Петербург
4 мая 1907 г.

1. G. Uljanovas (1859—1912) — žymus rusų kalbininkas, lyginamosios istorinės kalbotyros specialistas, F. Fortunatovo mokinys ir pasekėjas. Jis daugiausia gilinosi į lietuvių ir slavų kalbų veiksmažodžių kamienų tyrinėjimus, ir jo tos srities darbai užima svarbią vietą baltų-slavų kalbotyroje. Žymiausi G. Uljanovo veikalai yra: „Основы настоящего ремени в ста

---

[414] TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 179.

рославянском и литовском языках" (1888) *ir daktaro disertacija* „Значение глагольных основ в литовско-славянском языке" (*I d.* — „Основы, обозначающие различия по залогам", 1891; *II d.* — „Основы, обозначающие различия по видам", 1895).

G. Uljanovas nuo 1886 m. buvo Maskvos universiteto privatdocentas, 1888 m. — Varšuvos universiteto profesorius, o nuo 1899 m. Varšuvos universiteto rektorius.

[2]

RKL skyriaus laiškas G. Uljanovui

(TSRS MA A, f. 9, ap. 1, nr. 518, l. 182)

Г. К. Ульянову
22 сентября 1907 г.
№ 401

М. Г. Григорий Константинович,

Согласно желанию Вашего Превосходительства имею честь доставить Вам при сем две тетради подлинного рукописного текста **Литовско-Русско-Польского Словаря А. Юшкевича:** 1) тетрадь под № 6-м, содержащая слова на букву К, и 2) под № 7 на букву Ł и L.

Примите, М. Г., уверение в отличном почтении и совершенной преданности.

[3]

Išrašas iš RKL skyriaus 1908.XI.15 d. posėdžio protokolo

(TSRS MA A, f. 9, ap. 1, nr. 518, l. 183)

Выписка из протокола Отделения рус. яз. и слов. 15 ноября 1908 года ст. CCXLVI. —

Акад. Ф. Ф. Фортунатов, обратив внимание Отделения на медленность работ по изданию Литовского Словаря Юшкевича, предложил, сохранив за Г. К. Ульяновым ближайшие буквы Словаря (I и след.), пригласить для обработки дальнейших букв (N и след.) г. Шлапелиса, ученика И. О. Яблонского. — Положено просить Ф. Ф. Фортунатова вступить в переговоры с г. Шлапелисом по этому предмету.

XIII

F. FORTUNATOVO LAIŠKAS J. ŠLAPELIUI, KVIEČIANTIS JĮ BŪTI A. JUŠKOS ŽODYNO REDAKTORIUMI, IR J. ŠLAPELIO ATSAKYMAS (1908)

[1]

F. Fortunatovo laiškas J. Šlapeliui

(Laiško originalą turi M. Šlapelienė)

23 ноября

Милостивый Государь!

Э. А. Вольтер сообщил мне, что Вы охотно взяли бы на себя работу по изданию Литовского Словаря А. Юшкевича. Я сделал по этому соответственное представление в Отделение русского языка и словесности Академии Наук и теперь обращаюсь к Вам с просьбою не отказать нам в Вашем содействии при издании четвертого и следующих выпусков этого Словаря (редактирование третьего выпуска поручено Г. К. Ульянову). Работы будет у Вас, конечно, немало, так как, помимо многочисленных поправок в написании литовских и частью польских слов, нужно будет добавлять к каждому литовскому слову соответственное русское, но тем не менее я уверен, что Вы, сознавая большую важность для науки этого ценного труда покойного А. Юшкевича, не остановитесь перед трудностью дела, несмотря на умеренный гонорар, какой может предложить Отделение, а гонорар этот — 40 рублей за печатный лист. Желательно, чтобы печатание Словаря, так затянувшееся вследствие различных неблагоприятных условий, шло теперь по возможности быстро; необходимо будет поэтому отказаться от существенной переделки оригинала (да едва ли и возможна была бы такая работа) и ограничиться исправлением наиболее грубых ошибок. Думаю, что И. О. Яблонский, прекрасный знаток литовского языка, хорошо знакомый притом и с рукописью Словаря, не откажется помочь Вам во всех тех случаях, где Вы встретите слишком значительные затруднения при редактировании Словаря.

Надеясь на Ваше согласие принять делаемое мною Вам предложение, прошу Вас все-таки немедленно по получении этого письма написать мне в ответ несколько строк и подтвердить, что Вы готовы взять на себя редактирование Литовского Словаря А. Юшкевича. Я должен в ближайшем будущем сообщить Отделению Ваш ответ. Рукопись Словаря будет выслана с буквы *O* или даже, может быть, с *N*. Буквы *K*, *L*, *M* оставлены за Ульяновым, который еще в конце прошлого года приступил к работе, но затем должен был прервать ее (надеюсь, на время) вследствие новых служебных занятий, а относительно буквы *N* я еще не определил, где удобнее будет поместить слова на *N*: в третьем ли выпуске, вместе с *K*, *L*, *M*, или в четвертом.

С искренним уважением Ваш

Ф. Фортунатов

Спб., Кабинетская 20, кв. 41.

[2]

J. Šlapelio laiškas F. Fortunatovui

(TSRS MA A, f. 90, apr. 3, nr. 104, l. 1)

Многоуважаемый Профессор!

Охотно принимаю Ваше предложение содействовать, по мере моих сил, Академии Наук при печатании словаря А. Юшкевича. Попрошу только, одновременно с рукописью литовского словаря, прислать мне из библиотеки Академии «Толковый Словарь» Даля (кажется, имеется уже новое издание его) и академический «Словарь русского языка» (имеющиеся выпуски). Работая в Вильне, надеюсь воспользоваться вторым экземпляром словаря, собственноручно переписанном самим покойным А. Юшкевичем. Рукопись эта хранится здесь в Вильне в библиотеке Литовского Научного Общества.

29/XI.08. С искренним уважением Ваш ученик

Вильно, Благовещ. 13. *Ю. Шлапелис*

XIV

K. BŪGOS LAIŠKAS J. ŠLAPELIUI DĖL A. JUŠKOS ŽODYNO KIRČIAVIMO (1909)

Spausdinamas laiškas įdomus keliais atžvilgiais: jis rodo J. Šlapelio pastangas gerai parengti A. Juškos žodyną, apsvarstant svarbesnius šio darbo klausimus su žymesniais lietuvių kalbininkais, o taip pat K. Būgos rūpinimąsi A. Juškos žodyno leidimu dar gerokai prieš tai, kol buvo jis paskirtas šio žodyno redaktoriumi. Be to, laiškas duoda papildomų faktų apie K. Būgos bendravimą su žymiaisiais to meto rusų mokslininkais lingvistais — akademikais F. Fortunatovu ir A. Šachmatovu.

(Laiško originalą turi M. Šlapelienė)

Peterburgas, 1909 m.
rugsėjo mėn. 11 d.

Brangusis!

„Juškos žodyno" sąsiuvus siųsk Fortunatovui šiuo adresu: СПб. Университетская набережная, № 5. Dėl priegaidžių aš kalbėjau su Šachmatovu. Jis mano, kad priegaidės (Juškos) **vieta** reikia visur pažymėti, nors sveikam būtų ir nežinoma. Tam reikia vartoti ypatingas ženklas — **отвесная черта.** Tuose žodžiuose, kur Juškos priegaidės vieta skiriasi nuo **Sveiko** priegaidės vietos, reikia pažymėti skliaustuose, kaip buvo pas Jušką — с отвесною чертою.

Atsiųsk man „Medžiagos mytologijai" (II dalis) 15 egz. šiuo adresu: СПб. Петербург. сторона, Введенская ул. 10, кв. 76.

Su pagarba
Kaz. Būga

SPAUSDINAMŲ LAIŠKŲ BEI DOKUMENTŲ SĄRAŠAS

Psl.

I. J. Juškos laiškai J. Boduenui de Kurtenė (1880—1886) 275

II. F. Juškienės laiškai J. Boduenui de Kurtenė (1886) 287

III. I. Sreznevskio pranešimas apie Rusijos Mokslų akademijos darbą lietuvių leksikografijos srityje (1857) 290

IV. J. Juškos laiškas I. Sreznevskiui ir du laiškai J. Grotui A. Juškos žodyno redagavimo ir leidimo reikalu (1878—1885) 293

V. J. Groto laiškas F. Fortunatovui ir J. Bodueno de Kurtenė laiškas J. Grotui dėl A. Juškos žodyno spausdinimo, mirus J. Juškai (1886) 298

VI. F. Juškienės laiškas V. Radlovui dėl F. Fortunatovo A. Juškos žodyno redagavimo ir RKL skyriaus atsakymas V. Radlovui į F. Juškienės laišką (1889) 301

VII. F. Fortunatovo laiškas A. Byčkovui apie A. Juškos žodyną ir jo redagavimą (1894) 305

VIII. V. Juškos laiškai Rusijos Mokslų akademijai dėl A. Juškos žodyno redagavimo (1895—1896) 307

IX. J. Jablonskio laiškai Rusijos Mokslų akademijai apie žodyno redagavimą ir specialus pranešimas apie A. Juškos žodyno medžiagą bei tarmes, iš kurių ji buvo autoriaus užrašyta (1897—1898) 318

X. F. Fortunatovo laiškai Rusijos Mokslų akademijai apie J. Jablonskio žodyno redagavimo darbą (1897—1899) 344

XI. J. Jablonskio laiškas Rusijos Mokslų akademijai dėl tolesnio A. Juškos žodyno redagavimo (1906) 353

XII. Trys dokumentai apie A. Juškos žodyno redaktorių G. Uljanovą (1907—1908) 355

XIII. F. Fortunatovo laiškas J. Šlapeliui, kviečiantis jį būti A. Juškos žodyno redaktoriumi, ir J. Šlapelio atsakymas (1908) 358

XIV. K. Būgos laiškas J. Šlapeliui dėl A. Juškos žodyno kirčiavimo (1909) 360

DARBE NAUDOJAMOS SANTRUMPOS

(A I)	— A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno *A* raidės I redakcija
(A II)	— A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno *A* raidės II redakcija
(A III)	— A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno *A* raidės III redakcija
(A sp)[415]	— A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno *A* raidės išspausdintas tekstas — «Литовский словарь с толкованием слов на русском и польском языках»
BK skyrius	— Rusijos Mokslų akademijos III skyrius — Bendrosios kalbotyros skyrius
БСЭ	— Большая советская энциклопедия
ИАН ОРЯС	— Императорская Академия наук Отделение русского языка и словесности
KUA	— Kazanės universiteto archyvas
LKLI BR	— Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraštynas
LTSR MA CB RS	— Lietuvos TSR Mokslų akademijos centrinės bibliotekos rankraščių skyrius
RKL skyrius	— Rusijos Mokslų akademijos II skyrius — Rusų kalbos ir literatūros skyrius
Rusijos Mokslų akademija	— Imperatoriškoji Mokslų akademija Peterburge
TSRS MA A	— TSRS Mokslų akademijos Leningrado archyvas
VVU MB RS	— Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius

[415] Analogiškai žymimos ir kitų lietuvių-lenkų kalbų žodyno raidžių redakcijos: (B I), (B II)...

LITERATŪRA

ŠALTINIAI

A. Juškos rankraščiai

Latvių-lietuvių-lenkų kalbų žodynas, 2 tomai. — LKLI BR, Nr. 2176, 2177.
Lëtuviška Abeceła arba L'amentor'us dėl mažu vajk'al'u surašïta par Kunigą Antaną Jušk'avičę. — LKLI BR, Nr. 2235, 2236.
Lietuvių-lenkų kalbų žodynas:
A, B, C, Č, D, E, Ė, J raidžių I-ji redakcija. — LKLI BR, Nr. 2163.
G, I, J, K, L raidžių I-ji redakcija. — LKLI BR, Nr. 2164.
M, N, O, P raidžių I-ji redakcija. — LKLI BR, Nr. 2165.
R, S, Š raidžių I-ji redakcija. — LKLI BR, Nr. 2166.
T, U, Ū, V, Z, Ž raidžių I-ji redakcija. — LKLI BR, Nr. 2167.
A raidės II-ji redakcija. — LKLI BR, Nr. 2168.
Č raidės II-ji redakcija. — LKLI BR, Nr. 2173.
C—G raidžių II-ji redakcija. — LKLI BR, Nr. 2172.
D raidės II-ji redakcija. — LKLI BR, Nr. 2174.
M raidės II-ji redakcija. — LKLI BR, Nr. 2175.
A raidės III-ji redakcija. — LKLI BR, Nr. 2169.
B raidės III-ji redakcija. — LKLI BR, Nr. 2170.
Słownik polsko-litewski. — LKLI BR, Nr. 2178.
Żema'tiška Abeceła arba Lementor'us dėl mažu va'kel'u surašïta par kunigą Antaną Juškevičę. — LKLI BR, Nr. 2234.

A. Juškos spausdinti darbai

Abeceła arba Lementorius dėl mažu vajkel'u. Surašïta par Kunįgą Antaną Juškevičę. Wilniuje, 1863.
Lietuviškos dajnos, surašytos par Antaną Juškevičę. Учёные записки Казанского Университета, 1878.
Lietùviškos dájnos, użrašýtos par Antáną Juškévičę apìgardoje Pušałačiu ir Velûnós iš żódžiu lietùviu dajninįnku ir dajninįnkiu, I—III. Казань, 1880—1882.
Lietùviškos svodbìnės dájnos, użrašýtos par Antáną Juškévičę ir išspausdìntos par Jóną Juškévičę. Санктпетербург, 1883.
Melodje ludowe litewskie zebrane przez ś. p. księdza Antoniego Juszkiewicza. Kraków, 1900.

Литовский словарь А. Юшкевича с толкованием слов на русском и польском языках, I, вып. I. Санктпетербург, 1897; вып. II, Санктпетербург, 1904; II, вып. I, Петроград, 1922.
Литовские народные песни с переводом на русский язык. Санктпетербург, 1867. Приложение к XII-му тому «Записок Имп. Академии Наук», № 1.
Svotbìnė rẽda Velůnýčių lietùviu, surašýta par Antáną Juškévičę 1870 métůse". Казань, 1880.

J. Juškos rankraščiai

Gramatikos ištraukos, nuotrupos. — LKLI BR, Nr. 2180—2189.
Išrašai iš K. Donelaičio ir kitų rašytojų raštų. — LKLI BR, Nr. 2935.
Knįga dėl mokimos Lietuviszko Liežuvio. — LKLI BR, Nr. 2192.
Medžiaga žodynui. Prasideda žodžiu *Apdaras*, baigiasi žodžiu *Apjakimas*. — LKLI BR, Nr. 2191.
Ручной Литовско-Русский словарь. — LKLI BR, Nr. 2190.
Учебная грамматика литовского языка. Lëtuviška kalbrėdė. — LKLI BR, Nr. 2179.

J. Juškos spausdinti darbai

Kalbos lëtuviszko lëžuv'o ir lëtuviszkas statraszimas arba ortograpija. Peterburge, 1861.
Laiškas Litauische literarische Geselschaft sekretoriui (1880.I.24). — Mitteilungen der Litauischen literarischen Geselschaft, II. Heidelberg, 1890.
Записка о книге Шлейхера: Handbuch der litauischen Sprache, Prag, 1956. Санктпетербург, 1857.

LITERATŪRA APIE BROLIUS JUŠKAS IR JŲ LEKSIKOGRAFINĮ DARBĄ

Аппель, К. Несколько слов об А. Ю. Юшкевиче по поводу его смерти. — «Русский филологический вестник», IV, № 4. Warszawa, 1889.
Baranauskas, A. Laiškas J. Jablonskiui (1897.V.21). — LKLI BR, Nr. 204.
Baudoin de Courtenay, J. Jan Juszkiewicz. — „Prace filologiczne", I. Warszawa, 1885.
B. d. C. [Baudoin de Courtenay]. Ksiądz czy nauczyciel Juszkiewicz? — „Nowiny", 1881, Nr. 35.
[Baudoin de Courtenay, J.]. [Straipsnis be antraštės]. — „Nowiny", 1880, Nr. 354.
Byčkovas, A. Laiškas F. Fortunatovui (1895.IX.12). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 132.
Brückner, A. Lituanica. — „Archiv für slavische Philologie", VI. Berlin, 1882.
Brückner, A. [Straipsnis be antraštės, recenzija]. — „Kwartalnik historyczny", XIII.

Brückner, A. Prace filologiczne, recenzija. — „Archiv für slavische Philologie“, X. Berlin, 1887.
Būga, K. Juškevičiaus žodyno citatės (1914). — VVU MB RS, Nr. D 472.
Būga, K. Laiškai A. Dambrauskui (1913). — VVU MB RS, Nr. D 338.
Būga, K. Laiškai P. Sragiui (1913—1914). — VVU MB RS, Nr. D 466.
Būga, K. Laiškas J. Endzelynui (1912.XI.14). — LKLI BR, Nr. KB-23.
Būga, K. Laiškas J. Jablonskiui (1904.XI.16). — VVU MB RS, Nr. D 363.
Būga, K. Lietuvių kalbos žodynas, I sąs. Kaunas, 1924.
Būga, K. Литовский словарь А. Юшкевича, recenzija. — „Tauta ir žodis“, II. Kaunas, 1920.
Būga, K. Jo redaguotas A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno *K* raidės rankraštis (7 sąsiuviniai). — VVU MB RS, Nr. D 466.
Būga, K. Jo redaguotas A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno *L* raidės rankraštis (15 sąsiuvinių). — VVU MB RS, Nr. D 502.
Būga, K. Jo redaguoti A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno *K* raidės (9 sąsiuviniai) ir *L* raidės (1 sąsiuvinis) rankraščiai. — LKLI Žodynų sektoriaus biblioteka.
Būga, K. Jo taisytos A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno korektūros. Teksto *Krislas — Kukštuoties* I korektūra (1915.XI.9, 1916.I.16, 1916.II.8). Teksto *Kraikuotie — Kukštuoties* II korektūra (1915.XII.30, 1916.I.2, 1916.I.8). Teksto *Kiokštas — Klaikti* III korektūra (laužinys, 1915.II.26, 1915.IV.6, 1915.V.13). — LKLI Žodynų sektoriaus biblioteka.
Burba, A. Laiškas E. Volteriui (1886.V.17) — LKLI BR, Nr. 2277.
Dambrauskas, A. Juška. — „Vilniaus žinios“, 1906, Nr. 254.
E. K. Ks. Antoni Juszkiewicz. — „Przegląd katolicki“, 1881, Nr. 5—6.
Eewehrojamu wihru gaļerija. Jahnis Juschkewitschs. — „Austrums“, 1894, Nr. 10.
Fortunatovas, F. Laiškas A. Byčkovui (1895.V.8). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 130.
Fortunatovas, F. Laiškas Rusijos Mokslų akademijos RKL skyriui (1901.XII.6). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 138.
Fortunatovas, F. 5 laiškai J. Šlapeliui (1912). Laiškų originalus turi M. Šlapelienė.
Фортунатов, Ф. Предисловие. — Кн.: Литовский словарь А. Юшкевича с толкованием слов на русском и польском языках, I, вып. I. Санкт-петербург, 1897.
G. A. (Jablonskis, J.). Kunigo Juszkewicziaus žodynas. — Kn.: Jablonskio Raštai, I. Kaunas, 1932.
Grotas, J. 2 laiškai F. Fortunovui (1886). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 77 ir 81.
Grotas, J. 3 laiškai F. Juškienei (1886—1887). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 75, 80 ir 82.
Grotas, J. Raštas Rusijos Mokslų akademijos spaustuvei (1885.VI.7). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 72.
(Jablonskis, J.) Isz Juszkevicziaus žodyno. — „Szviesa“, 1888, Nr. 3. Priedas.

Яблонский, И. Послесловие. — Кн.: Литовский словарь А. Юшкевича с толкованием слов на русском и польском языках, I, вып. II. Санктпетербург, 1904.
Jablonskis, J. 3 laiškai Rusijos Mokslų akademijos RKL skyriui (1899—1903). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, пr. 704, l. 44 ir 49 ir f. 9, apr. 1, пr. 518, l. 145.
Jablonskis, J. Laiškas Rusijos Mokslų akademijos spaustuvei (1901.I. 15). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, пr. 518, l. 134.
Jablonskis, J. Pasiteisinimo vietoje. — Kn.: Jablonskio raštai, I. Kaunas, 1932.
Jaroševičius, A. Dėlei kun. A. J. sukaktuvių dienos. — „Lietuvos žinios“, 1910, Nr. 20—21.
Jaunius, K. Laiškas A. Juškai (1879.III.6). — LKLI BR, Nr. 2230.
Юшкевич, Витольд. Краткий очерк о поездке в Велиуону и материалы бр. Юшкевичей литовско-русско-польского словаря. — «Известия Императорской Академии Наук», V, № 4. Санктпетербург, 1896.
Jokantas, K. Broliai Juškevičiai. — „Vilniaus žinios“, 1907, Nr. 6—7, 62, 65—66.
Juška, J. 16 laiškų J. Boduenui de Kurtenė (1881—1886). — TSRS MA A, f. 102, apr. 2, пr. 358, l. 10—11, 12—13, 14—15, 16—17, 30—31, 32, 33—34, 35, 42—45, 46—48, 49—50, 51—52, 53—54, 55—56 ir 57—58.
Juška, J. 9 laiškai J. Grotui (1879—1886). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, пr. 518, l. 23—24, 25, 36—37, 38—39, 40—41, 42—43, 46—47, 60 ir 76.
Juška, V. Laiškas P. Simoniui (1895.X.18). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, пr. 518, l. 199.
Juška, V. Laiškas Rusijos Mokslų akademijos RKL skyriui (1895.X.28.). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, пr. 518, l. 110.
Juškienė, F. 2 laiškai J. Grotui (1886). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, пr. 518, l. 74 ir 76.
Kun. A. Juszkevicziaus lietuviszkas žodynas. — „Garsas Amerikos lietuvių“, 1898, Nr. 5.
Juškos žodyno reikaluose. — „Vilniaus žinios“, 1906, Nr. 254.
Keistas jubiliejus. — „Vilniaus žinios“, 1906, Nr. 111.
Das litauisch-polnisch-russische Lexicon der Gebrüder Juszkiewicz. — „Mitteilungen der litauischen literarischen Geselschaft“, IV. Heidelberg, 1894.
Latvis, Andrėjus. Kuningas Antanas Juszkeviczius (Trumpas paminėjimas). — „Auszra“, 1883, Nr. 8—10.
Lietuviškos knygos. — „Auszra“, 1884, Nr. 9.
Litovskij slovar' A. Juszkevicza s tolkovaniem slov na russkom i polskom jazykach. Vypusk I. St. Peterburg, 1897. — „Vienybė lietuvninkų“, 1901, Nr. 10.
Mokinys (Jablonskis, J.). T. Koršo atminimui. — Kn.: Jablonskio Raštai, I. Kaunas, 1932.
2-й отчет о путешествии кандидата С. П. Микуцкого от 20 марта 1854 г. — «Известия ИАН по ОРЯС», III. Санктпетербург, 1854.

Potebnia, A. A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno recenzija (1876). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 3—22.
Rusijos Mokslų akademijos raštas švietimo ministrui (1880.IV). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 32—34.
Rusijos Mokslų akademijos RKL skyriaus 3 laiškai F. Fortunatovui (1886—1895). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 77, 81 ir 124.
Rusijos Mokslų akademijos RKL skyriaus 3 laiškai J. Jablonskiui (1897—1900). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 10, 15 ir 45.
Rusijos Mokslų akademijos RKL skyriaus 4 laiškai J. Juškai (1883—1885). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 48—49, 53, 56 ir 61.
Rusijos Mokslų akademijos 1902 m. stipendininkų sąrašas. — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 704, l. 48.
Svirplis. Nekroliogas. — „Varpas", 1896, Nr. 5.
Šlapelis, J. 4 laiškai F. Fortunatovui (1911—1913). — TSRS MA A, f. 90, apr. 3, nr. 104, l. 12—13, 19—20, 24 ir 29—30.
Šlapelis, J. Jo redaguoto A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno dalis (korektūros) Литовский словарь А. Юшкевича с толкованием слов на русском и польском языках, II, вып. II. Санктпетербург, 1910—1912. — LKLI Biblioteka, Nr. 22842.
Tumas, J. Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir broliai Juškos-Juškevičiai. Kaunas, 1924.
Uljanova, E. Laiškas P. Simoniui (1912.VI.4). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 189—190.
Veselovskis, A. Raštas Rusijos Mokslų akademijos prezidentui (1903.III.28). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 148.
Volteris, E. Laiškas A. Byčkovui (1894.XII.16). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 92.

KITA LITERATŪRA

M. Akelaičio laiškai. — „Tauta ir žodis", III. Kaunas, 1925.
Allunans, A. Andrejs Dihrikis. Eewehrojami Latweēschi. Skiʒes un atʒerejumi. Jelgawa, 1890.
Antanas isz Bugnu. Jonas Juszkevyczius. — „Garsas", 1887, Nr. 3—6.
Antoni Baranowski o mowie ludu żmudzkiego i litewskiego. — „Litwa", 1913, Nr. 11—12.
Балахонова, Л. И. История составления и принципы построения «Опыта областного великорусского словаря» Академии наук (1852 г.) и его «Дополнения» (1858 г.), автореферат. Ленинград, 1955.
Baranauskas, A. Laiškas A. Byčkovui (1897.X.2). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, nr. 518, l. 213.
Baranauskas, A. Laiškas J. Jablonskiui (1897.V.21). — LKLI BR, Nr. 204.
Барановский, Антоний. Заметки о литовском языке и словаре. Санктпетербург, 1898.
Baudoin de Courtenay, J. A. a. kunįgo vyskupo Antano Baranauskio laiškai į profesorių Joną Baudoin'ą de Courtenay. Vilnius, 1909.

Baudoin de Courtenay, J. Jan Juszkiewicz badacz litewski. — „Kraj“, 1886, Nr. 29—31.

Baudoin de Courtenay, J. Kwestya Alfabetu litewskiego w Państwie Rosyjskiem i jej rozwiązanie. Kraków, 1904.

Baudoin de Courtenay, J. Melodje ludǫwe litewskie. — „Kraj“, 1900, Nr. 46.

Betlingas, O., Videmanas, F., Šifneris, A. J. Juškos lietuvių kalbos gramatikos recenzija (1863.XI.20). — TSRS MA A, f. 2, apr. I (1863), nr. 27, l. 5 ir 14—17.

Бетлинг, О., Куник, А., Шифнер, А. О сравнительном исследовании славянских и литовских наречий. — «Записки Императорской Академии наук», IV. Санктпетербург, 1864.

B. J. Lietuwiszkos svotbinės dainos, užraszitos par Antaną Juszkewiczę, recenzija. — „Aušra“, 1884, Nr. 7—8.

Bohusz, X. O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa. Warszawa, 1808.

Brückner, A. Der grossen Liedersammlung des Anton Juszkiewicz, recenzija. — „Archiv für slavische Philologie“, VI. Berlin, 1882.

Brückner, A. Lietuviškos svotbinės dajnos, užrašytos par A. Juškevičę, o išspausdintos par J. Juškevičę, recenzija. — „Archiv für slavische Philologie“, VIII. Berlin, 1885.

Būga, K. Medžiaga lietuvių kalbos žodynui ir šnektoms tirti. — „Tauta ir žodis“, I. Kaunas, 1923.

Prof. K. Būgos rašto palikimas. — „Tauta ir žodis“, III. Kaunas, 1925.

Čilvinaitė, M. Daktaras Jonas Spudulis. — „Mūsų senovė“, II. Kaunas, 1937.

Čilvinaitė, M. Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių. — „Mūsų senovė“, II. Kaunas, 1937.

Dagys, J. Kaip kun. A. Pabrėža augalų vardyną kūrė. — „Gamta“, 1937, Nr. 4.

Dagys, J. Kun. Juozapas Fedarovičius — Ilukštos ir Zarasų krašto floristas (1776—1860). — „Gamta, 1938, Nr. 3.

Dar iš prof. Andriaus Ugianskio korespondencijos. — „Mūsų senovė“, I. Kaunas, 1921.

Daukantas, S. Darbay senuju Lituwiu yr Żemayczių. Kaunas, 1929.

Daukantas, S. Lenkų-lietuvių kalbų žodynas, I—III. — LKLI BR, Nr. D 12.

Daukantas, S. Lietuvių būdas. Kaunas, 1935.

Daukantas, S. Laiškas M. Valančiui (1846.IV.5). — „Aušra“, 1883, psl. 250.

J. B. Trumpas gyvenimo aprašymas. — Kn.: J. Jablonskio Raštai, I. Kaunas, 1932.

Jokūbas Daukša. — Kn.: Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos, II. Kaunas, 1938.

Донесение г. Прейса министру народного просвещения из Кенигсберга от

1 марта (17 февраля) 1840 г. — «Журнал министерства народного просвещения», XXVI. Санктпетербург, 1840.
Евгеньева, А. П. К вопросу о типе однотомного толкового словаря русского языка советской эпохи. — «Вопросы языкознания», 1953, № 3.
Францев, В. А. Польское славяноведение конца XVIII и первой четверти XIX ст. Прага Чешская, 1906.
Гильфердинг, А. Литва и Жмудь. — Кн.: Собрание сочинений А. Гильфердинга, II. СПетербург, 1868.
Grimm, J. Geschichte der deutschen Sprache, I, III Auflage. Leipzig, 1868.
Грот, Я. К. Материалы к обсуждению вопроса о новом издании Академического словаря. — «Известия ИАН по ОРЯС», VII. Санктпетербург, 1858.
Грот, Я. К. Материалы для обсуждения вопроса о новом издании Академического словаря. — «Известия ИАН по ОРЯС», VIII. Санктпетербург, 1859.
Грот, Я. К. Словари областных наречий. — «Известия ИАН по ОРЯС», VII. Санктпетербург, 1858.
История Латвийской ССР, II. Рига, 1954.
Iš lietuvių studentų gyvenimo Maskvoje XIX a. 60-tais metais. — Kn.: Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos, II. Kaunas, 1938.
Ягич, И. В. История славянской филологии, Санктпетербург, 1910.
Jahnis Juschkewitschs. — „Austrums“, 1894, Nr. 10.
Janulaitis, A. Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amž. Kaunas, 1936.
Jonas Jablonskis. — „Lietuvos mokykla“, 1921, Nr. 12.
Jonas Juszkevyczius. — „Garsas“, 1887, Nr. 3—6.
Jordanas, K. Laiškas K. Veselovskiui (1857.V.23). — TSRS MA A, f. 9, apr. 1, пr. 225.
Jucewicz, A. Wspomnienia żmudzi. Wilno, 1842.
Juška, J. Laiškas Rusijos Mokslų akademijai (be datos, rašytas 1863 m.). — TSRS MA A, f. 2, apr. 1 (1863), пr. 27, l. 2.
Juzumavičė, V. Aprašymas Žemaičių vyskupystės. Rankraštis, rašytas apie 1875—1879 m. — LKLI BR, пr. 2319, l. 201.
Канкава, М. В. В. И. Даль как лексикограф. Тбилиси, 1958.
Karłowicz, J. O języku litewskim. Kraków, 1874.
Karłowicz, Jan. Juszkiewicz. „Lietuwiszkos svotbinės dajnos“. Petersburg, 1883, recenzija. — „Kraj“, 1884, Nr. 34.
Кеппен, П. О происхождении, языке и литературе литовских народов. Санктпетербург, 1827.
Kazanės Universiteto Mokslinės tarybos posėdžio protokolas (1879.II.17). — Известия и ученые записки императорского Казанского Университета. 1879 г. вып. 6, часть I. — КИА(A. Mockaus nuorašas).
K. B. (Būga, K.) Nežinomo dialektologo palaikai. — „Tauta ir žodis“, I. Kaunas, 1923.
K., K. A. (Kossarzewski, K.) Rzecz o litewskich słownikach i ogólny pogląd na kraje litewskie. — „Pismo zbiorowe Wileńskie“, Wilno, 1862.
Kolberg, O. Pieśni litewskie. Kraków, 1885.

Кочубинский, А. А. Итоги славянской и русской филологии. Одесса, 1882.

Kraszewskij, I. J. Litwa. Starożytne dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania i t. d., I, II. Warszawa, 1847, 1850.

Kurschat, F. Beiträge zur Kunde der Littauischen Sprache, I, II. Königsberg, 1843, 1849.

Kurschat, F. Grammatik der littauischen Sprache, Halle, 1876.

Kurschat, F. Wörterbuch der littauischen Sprache, I, II. Halle, 1870, 1883.

Ларин Б. А. Проект Древне-русского словаря (Принципы, инструкции, источники). Москва—Ленинград, 1936.

Ларин, Б. А. О словарях. — «Литературная учеба», 1934, № 9.

Laukys, Jakub's [Daukantas, S.] Budą Senowęs — Lëtuviû Kalnienû ir Žámajtiû îszraszę Pagał Senowęs Rasztû Jokub's Łaukys. Petropīlie, 1845.

Lebedys, J. Simonas Stanevičius. Vilnius, 1955.

Lietuvių literatūros istorija, I—II. Vilnius, 1957.

Lietuvos TSR istorija, I. Vilnius, 1957.

J. Loboikos laiško (1824.III.30) N. Rumiancevui ištrauka. — „Darbai ir dienos“, VIII. Kaunas, 1939.

Miškonis, M. Dijanizas Poška. — „Vilniaus žinios“, 1905, Nr. 18.

Мнение председательствующего о новом издании Русского словаря Вторым Отделением Императорской Академии Наук. — «Известия ИАН по ОРЯС», I. Санктпетербург, 1852.

Мнения о новом издании Русского словаря и Правила издания оного, утвержденные Вторым Отделением Императорской Академии Наук. Санктпетербург, 1854.

Mokinys [Jablonskis, J.]. T. Koršo atminimui. — Kn.: Jablonskio Raštai, I. Kaunas, 1932.

Начертание занятий II-го Отделения Императорской Академии Наук. — «Известия ИАН по ОРЯС», I. Санктпетербург, 1852.

Noveskis, M. 2 laiškai E. Volteriui (1893). — LKLI BR, Nr. 2278.

VI отчет Кандидата Станислава Микуцкого. — «Известия ИАН по ОРЯС», IV. Санктпетербург, 1856.

VII отчет о путешествии Кандидата С. П. Микуцкого. — «Известия ИАН по ОРЯС», IV, Санктпетербург, 1856 г.

Отчет Отделения русского языка и словесности за 1886 г. — «Сборник ОРЯС», XI. Санктпетербург, 1887.

Pabrėža, A. Botanika arba taislius auguminis. Shenandoah, Pa., 1900.

Par Andreja Dīriķa leišu latviešu valodas vārdnīcas rokrakstu. — „Ceļi“, VI. Rīgā, 1935.

Paszkiewicz, D. Rozmyślania wieśniaka rolnika o Narodzie i języku Litewsko Żmudzkim. Warszawa, 1829.

Pigoń, S. Projekt katedry języka litewskiego w dawnym uniwersytecie Wileńskim. — Kn.: Z dawnego Wilna. Wilno, 1929.

Pogodinas, A. Laiškas E. Volteriui (1893.VIII.2). — LKLI BR, Nr. 2273.

Поржезинский, В. К. Из лекций проф. Ф. Ф. Фортунатова по фонетике литовского языка. — «Русский филологический вестник», XXXVIII. Warszawa, 1897.

Проба литовско-русского словаря С. П. Микуцкого. — «Известия ИАН по ОРЯС», III. Санктпетербург, 1854.

Profesoriaus Andriaus Ugianskio laiškai į vysk. Valančių. — „Tauta ir žodis", VII. Kaunas, 1931.

Протоколы Отделения русского языка и словесности. Март—май 1877 г. — «Записки Императорской Академии Наук», XXX. Санктпетербург, 1877.

Rakstu krahjums, išdots no Rihgas Latweeshu beedribas šinatņibas komisijas, I. Rihgâ, 1876.

Rhesa, L. Geschichte der littauischen Bibel. Ein Beytrag zur Religionsgeschichte der Nordischen Völker. Königsberg, 1816.

Senasis Vilniaus universitetas. Vilnius, 1940.

Срезневский, И. И. Библиографические записки. — «Известия ИАН по ОРЯС», X. Санктпетербург, 1861—1863.

Срезневский, И. И. Словарь церковно-славянского и русского языка. — «Журнал Министерства народного просвещения», 1848, ю. LVII, отд. VI; ч. LVIII, отд. VI; ч. LX, отд. VI.

[Срезневский, И.] Словарь литовского языка г. Нессельмана. — «Известия ИАН по ОРЯС», I. Санктпетербург, 1853.

Срезневский, И. И. Заметки по поводу чтения мнений Я. Тримма о словаре. — «Известия ИАН по ОРЯС», VIII. Санктпетербург, 1859—1860.

Stanevičius, S. Trumpas pamokimas kałbos Lituwyszkos arba Żemaytyszkos... (1829). — Str. E. Wolter. Litauische Schriften und Schriftsteller des XIX Jahrhunderts. — Kn.: „Mitteilungen der Litauischen literarischen Geselschaft", III. Heidelberg, 1893.

Stanislovo Railos ir Nikodemo Venckavičiaus—Baukaus laiškai 1872—1877 m. — „Mūsų senovė", II. Kaunas, 1937.

Šachmatovas, A. Laiškas E. Volteriui (1907.III.23). — LKLI Br, Nr. 2307.

Šarmaitis, K. Kai kurie XIX a. antrosios pusės lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo klausimai. — „Tiesa", 1953, Nr. 83 ir 84.

Щерба, Л. В. Опыт общей теории лексикографии. Этюд II. Основные типы словарей. — «Известия Академии наук СССР, Отделение Русского языка и литературы», Москва. 1940, № 3.

Schleicher, A. Handbuch der litauischen Sprache, I. Grammatik. Prag, 1856; II. Litauisches Lesebuch und Glossar. Prag, 1857.

Tumas, J. Laurynas Ivinskis. Kaunas, 1924.

Vaiživas, P. (Jablonskis, J.) Devintas Rusijos archeologų kongresas. — Kn.: Jablonskio Raštai, I. Kaunas, 1932.

Valiūnas, S. Rašančiam lietuvišką žodinį. — Kn.: Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Vilnius, 1957.

Выписки из протокола II Отделения Имп. Академии Наук. — «Известия ИАН по ОРЯС», IX. Санктпетербург, (1860—1861).

Выписки из протоколов Второго Отделения Императорской Академии Наук за июнь месяц 1861 года. — «Известия ИАН по ОРЯС», X. Санктпетербург, 1861—1862.

Vyskupo Antano Baranausko laiškai Hugo Weberiui (1875—1898). — „Archivum philologicum“, I. Kaunas, 1935.

Wołonczewskis, M. Żemajtiu Wiskupistė, II. Wilniuj, 1848.

Вольтер, Э. Литовский катихизис Н. Даукши. По изданию 1595 года, вновь перепечатанный и снабженный объяснениями Э. Вольтером. Санктпетербург, 1886.

Вольтер, Э. Некролог И. В. Юшкевича. — «Журнал министерства народного просвещения», CCXVII. Санктпетербург, 1886.

Записка С. П. Микуцкого. — «Известия ИАН по ОРЯС», I. Санктпетербург, 1852.

Записка г. Председательствующего о занятиях Второго отделения Императорской Академии Наук в 1853 и 1854 году. — «Известия ИАН по ОРЯС», III. Санктпетербург, 1854.

Земзаре, Д. Характерные особенности развития латышской лексикографии (до 1900 г.), автореферат. Рига, 1956.

Žiugžda, J. Antanas Mackevičius — valstiečių vadovas kovoje prieš carizmą ir dvarininkus. — „Komunistas“, 1951, Nr. 1.

Žiugžda, J. Iš kovų prieš carizmą. Ryšium su spaudos draudimo panaikinimo penkiasdešimtmečiu. — „Tiesa“, 1954, Nr. 107.

Жюгжда, Ю. Развитие демократического движения в Литве в 60-х годах XIX в. и влияние на него русского революционно-демократического движения. — «Исторические записки», XV. Москва, 1954.

А. ЮШКА КАК ЛЕКСИКОГРАФ

Резюме

А. Юшка (в работах на русском и польском языках известен как А. Юшкевич) является крупнейшим литовским лексикографом XIX века. В настоящей работе рассматриваются причины, условия и характер его лексикографической деятельности, исследуются методы его словарной работы, а также делается попытка установить его место в истории литовской лексикографии, определить значение его работ для литовского языкознания, лингвистики и истории культуры Литвы. Кроме того, в работе освещается история издания литовско-польского словаря А. Юшки Российской Академией наук, определяется вклад редакторов, работавших над словарем в конце XIX и в начале XX веков, освещается сотрудничество литовских и русских ученых не только в редактировании словаря, но и в борьбе за издание его во времена царского строя, угнетавшего народы России.

По происхождению мелкий безземельный жемайтский дворянин, А. Юшка с малых лет узнал крестьянский быт и культуру. В Кражайской средней школе и в Вильнюсе, где А. Юшка учился в духовной семинарии, много внимания уделялось этнографии, фольклору, народному языку. По окончании семинарии А. Юшка усердно изучал литовскую и польскую литературу. Это изучение еще более возвысило в его глазах значение литовского народного языка и народно-поэтического творчества.

Позднее немалое значение для А. Юшки имела русская филологическая мысль, с которой он познакомился через своего брата Йонаса, первого литовского языковеда, получившего специальное филологическое образование в Харьков-

ском университете. Формированию языковедческих взглядов И. Юшки способствовали общение с крупным специалистом по русской и славянской филологии и исследователем фольклора И. И. Срезневским, сотрудничество с русскими учеными в Отделении русского языка и словесности Российской Академии наук и тесная дружба с И. Бодуэном де Куртенэ.

А. Юшка рано сознал важность народного языка, фольклора и этнографии для развития национальной культуры и посвятил их исследованию несколько десятков лет жизни. Фольклор и этнография для Юшки имели такую же ценность, как и народный язык. Он собрал около 7000 песен, записал 1852 мелодии, описал свадебные обычаи.

Из лексикографических работ А. Юшки известны три словаря: польско-литовский („Słownik polsko-litewski), латышско-литовско-польский и литовско-польский. Первый из них представляет интерес для изучения лексикографического роста А. Юшки, второй — для ознакомления с его культурно-общественной деятельностью и научными интересами. Оба словаря остались в рукописях.

Основным трудом А. Юшки является литовско-польский словарь. И. Юшка и затем редакторы Российской Академии наук к нему еще добавили русский перевод. Отредактированная ими часть литовско-польского словаря А. Юшки (*A-nujuoduoti*) превратилась в литовско-русско-польский словарь, и в печати она известна под названием «Литовский словарь А. Юшкевича с переводом слов на русском и польском языках» (т. I, вып. I, СПб, 1897; т. I, вып. II, СПб, 1904; т. II, вып. I, Петроград, 1922).

Литовско-польский словарь А. Юшки охватывает более чем 30 000 слов живой устной народной речи. В него также входит многочисленный иллюстративный материал (предложения). А. Юшка считал, что иллюстративный материал народного разговорного языка имеет такую же ценность для литовского словаря, как и мелкие жанры фольклора или литературно обработанный текст. В других литовских словарях XIX в. такой лексический и иллюстративный материал приводился скупо. А. Юшка впервые в истории литовской лексикографии сделал крутой поворот от компиляции прежних словарей и других

письменных источников к собиранию народной разговорной речи.

Ценной чертой словаря А. Юшки является то, что смысловая характеристика многих слов в нем дается на литовском языке. Для литовского толкования слов А. Юшка использовал собранный им материал устной народной речи. Он обработал его с умением, и литовские объяснения слов часто открывают семантику шире и образнее, нежели основной толкователь значений слов — польский перевод. А. Юшка стремился определить значения слов на том же языке, для описания лексики которого предназначен словарь. Это дает основание считать, что А. Юшка положил начало толковым словарям литовского языка.

Традиция толковых словарей литовской народной разговорной речи, начатая А. Юшкой, впоследствии была продолжена видным литовским лексикографом К. Бугой, а в настоящее время развиваема советскими лексикографами, работающими над составлением большого словаря литовского языка «Lietuvių kalbos žodynas», издаваемого Академией наук Литовской ССР.

Замысел А. Юшки составить словарь народного разговорного языка было в литовской лексикографии новым, но отнюдь не спорадическим явлением. Оно было обусловлено развитием всей общественной и культурной жизни Литвы. А. Юшка выразил стремление передовых литовских лексикографов связать свои работы с растущими языковыми интересами литовской общественности, а не только приноравливать их к нуждам учащейся молодежи или иностранцам, сталкивавшимся с литовским языком на практике.

Литовско-польский словарь А. Юшки сыграл важную роль в литовской лексикографии конца XIX и начала XX веков. Он также способствовал дальнейшему, более глубокому исследованию литовского языка.

В настоящее время словарь А. Юшки представляет интерес не только для лингвиста, но и для историка, этнографа и вообще для каждого, кто интересуется литовским языком и литовской культурой XIX в. Словарь содержит богатый материал, в котором отражены быт и культура литовского народа и классовые отношения в литовской деревне того времени.

Филологическое и культурное значение литовско-польского словаря А. Юшки возросло благодаря редактированию и изданию части его Российской Академией наук.

Во второй половине XIX в. в сравнительном историческом языкознании господствовало мнение, что знакомство с литовским языком имеет важное значение для каждого, изучающего ту или иную языковую группу индоевропейской семьи. В связи с этим Российская Академия наук в 1852 г. постановила подготовить и издать литовский словарь. Преподавателю Варшавского университета С. Микуцкому и И. Юшке, брату лексикографа, которым было поручено выполнение этой задачи, составить такой словарь не удалось. В 1876 г. И. Юшка представил Российской Академии наук литовско-польский словарь своего брата Антанаса. Российская Академия наук в течении 46 лет (1876—1922) заботилась о редактировании и издании этого труда. В этой работе принимали участие: А. А. Потебня, И. И. Срезневский, А. А. Шахматов, И. В. Ягич, Я. К. Грот, И. А. Бодуэн де Куртенэ, Г. К. Ульянов, Г. К. Ильинский и другие ученые. Словарь редактировал Ф. Ф. Фортунатов (т. I, вып. I), затем — литовские языковеды: И. Яблонскис (т. I, вып. II), К. Буга, (т. II, вып. I), Ю. Шлапялис (*M-nujuoduoti*)[1].

Российская Академия наук готовила словарь главным образом для русского читателя того времени. Литовские языковеды считали словарь А. Юшки основным трудом литовской лексикографии. Поэтому отпечатанная часть словаря обработана с учетом достижений языкознания конца XIX и начала XX веков.

И. Яблонскис и К. Буга внесли в словарь А. Юшки значительные коррективы. И. Яблонскис уточнил польский его перевод, изменил толкования значений некоторых слов, ввел новые значения. В своей работе он опирался на собранный им материал народной разговорной речи. Коррективы, внесенные И. Яблонскисом, несколько отдалили печатный текст словаря от того материала, который был записан самим автором.

---

[1] Они должны были составить т. III, вып. I, но остались в корректурах.

К. Буга обогатил труд А. Юшки новыми материалами, взятыми из старых и новых печатных источников. Словарь А. Юшки перестал быть собранием языкового материала народной разговорной речи.

Часть словаря, отредактированная Ф. Ф. Фортунатовым, и несколько печатных листов, подготовленные к печати Ю. Шлапялисом под руководством этого выдающегося русского лингвиста, наиболее близки к рукописям автора.

Отпечатанная часть словаря является ценной тем, что языковый материал был проверен на местах, были обозначены интонации ударного слога (т. I, вып. II и т. II, вып. I) и дан исчерпывающий, хорошо выполненный перевод значений слов на русском языке.

Редактирование Российской Академией наук литовско-польского словаря А. Юшки долгие годы тесно сближало литовских и русских филологов. Литовские лингвисты вместе с крупнейшими русскими учеными решали многие лексикографические и языковедческие вопросы. Для литовских ученых это было серьезной школой. Русские ученые способствовали изданию словаря традиционным литовским алфавитом, созданным на основании латиницы, который был в то время запрещен царским правительством. Это содействовало росту литовской культуры и борьбе литовского народа за свои права.

В конце настоящей работы вниманию читателей предлагаются копии некоторых документов, найденных в архиве Академии наук СССР: письма И. Юшки И. Бодуэну де Куртенэ и И. И. Срезневскому, письмо В. Юшки Ф. Ф. Фортунатову, письма Ф. Ф. Фортунатова в Отделение русского языка и словесности и Ю. Шлапялису, письма И. Яблонскиса А. Ф. Бычкову и А. А. Шахматову, письмо И. Бодуэна де Куртенэ Я. К. Гроту и др. Эти документы проливают свет на биографию и лингвистическую деятельность автора словаря, а также его помощника И. Юшки; свидетельствуют о близком сотрудничестве литовских и русских ученых; в них находятся высказывания Ф. Ф. Фортунатова, А. А. Шахматова, А. Ф. Бычкова, И. Яблонскиса, К. Буги и других языковедов о словаре А. Юшки и о литовском языке.